

«Між Бугом і Дніпром

Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України»

Випуск XVIII'2024

*Збірник
(видання, що продовжується)*

«Між Бугом і Дніпром
Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України»

*Свідомство про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
(від 02.12.2014 р. серія КГ № 842/418 Р)*

Засновники:

*Кіровоградська обласна
організація Національної спілки
краєзнавців України*

*Державний архів
Кіровоградської області*

Випуск XVIII' 2024

*Рекомендовано до друку
науково-методичною радою
Державного архіву
Кіровоградської області
(протокол №11 від 16.11.2023 року)*

**Головний редактор
Олег Бабенко**

Зміст

Сергій Юрченко
Бажання лишитися вільним 5

СПАДЩИНА

Олександр Жосан
Таємниці біографії
Василя Сухомлинського
(до 105-ї річниці від дня народження) 6

Руслана Ісакова
Ті, що заглянули Голоду у вічі 20

Тетяна Ревва
Роль В. Є. Панченка у розбудові
незалежної України 34

ДОКУМЕНТУМ

Тернистий шлях боротьби за українську
державність (Добірка архівних
документів та матеріалів Державного
архіву Кіровоградської області 43

Редакційна рада видання:

Бабенко О.О., голова Кіровоградської обласної організації Національної спілки краєзнавців (НСКУ) – голова редакційної ради та редколегії видання;

Брайченко О.Д., к.і.н., доц., засл. прац. Освіти України, член НСКУ (м. Київ);

Гребньова В.Т., к.філол.н., доц., (м. Марсель, Франція);

Гурбанська А.І., д.філол.н., проф. Київського національного університету культури і мистецтв, засл. прац., культури України;

Козир І.А., к.і.н., доц., проректор з науково-педагогічної роботи Центрального українського державного університету імені Володимира Винниченка, засл. прац. освіти України, член НСКУ;

Левченко Л.Л., д.і.н., проф., директор Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, заст. Миколаївської обл. орг. НСКУ;

Маренець Л.В., директор Державного архіву Кіровоградської області;

Михида С.П., д.філол.н., проф. Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, член НСПУ;

Новіков А.О., д.філол.н., проф., зав. кафедрою української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка;

Орлик В.М., д.і.н., проф., зав. кафедрою історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, член НСКУ;

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

Інна Вівсяна

Учительські курси в Єлисаветі 1918 року в контексті національного відродження 75

Віктор Голобородько

ІІІ Універсал Центральної Ради і перше скликання «народногосемського зібрання» Олександрійського повіту 1917 року 83

Дмитро Кобзар

Смертність на теренах Кіровоградщини під час голодомору 1932-1933 років у висвітленні радянських документів (на основі архівних матеріалів) 93

CONFERENCE

Віктор Грінченко

Голод 1946–1947 рр. в Україні у відображенні деяких українських періодичних видань в Західній Європі та США 98

Валентина Гребень

Державотворча діяльність Павла Скоропадського 108

Надія Кукса

Чигиринщина напередодні Голодомору 1932-1933 рр. у об'єктиві Аркадія Зарембського 114

Оксана Лутай

Чорноліський отаман Микола Кібець-Бондаренко 120

Олександр Пасічник

Олександрійське земство в період національно-визвольних змагань (за матеріалами щотижневика повітового комітету РСДРП та «Бунда» «Трудовая жизнь») 127

Сергій Юрченко

Німецько-австрійська окупація 1918 року (за матеріалами Державного архіву Кіровоградської області) 131

Ігор Якубовський

Комплекс обмовок про Голодомор у районній пресі Київської та Чернігівської областей 1932-1933 рр. 139

Ткаченко Т.О., директор КЗ «Музей мистецтв Кіровоградської обласної ради», віце-президент ІКОМ України, член НСКУ;

Філоретова Л.М., к.і.н., доц., декан факультету історії бізнес-освіти та права Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Шевченко Б.Л., директор Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, заст. голови Кіровоградської обл. орг. НСКУ;

Щербатюк В.М., д.і.н., проф., кафедри історії держави і права Національної академії внутрішніх справ, голова Лисянської районної організації «Витоки» НСКУ.

Редакційна колегія випуску:

Бабенко О.О., голова редколегії (гол. редактор);

Гончарова Т.В., начальник відділу інфор. та використ. документів ДАКіро, член НСКУ;

Юрченко С.С., провідний науковий співробітник ДАКіро (науковий редактор);

Шевченко Б.Л., директор Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, заст. голови Кіровоградської обл. орг. НСКУ.

XVI обласні літературно-краєзнавчі Куценківські читання «Історико-культурна спадщина як запорука національної самоідентифікації в умовах Третіх визвольних змагань українців»

Богдана Бабенко

Українські світоглядні цінності у спадок нащадкам (спроба осмислення дитячої п'єси М. Кропивницького «По щучому велінню»)..... 148

Артем Безшукурено

Історичне дослідження як фактор формування національної ідентичності..... 158

Олена Вікторіна

Громадянська позиція М. Костомарова..... 162

Надія Гармазій

«Поезія без укриття» як хроніка першого місяця повномасштабної війни: історія створення, тексти і контексти, імена і долі..... 178

Олександр Кир'янов

Часопростір у творчості художника Володимира Кир'янова..... 188

Світлана Колесник

«На що озивається серце...» (матеріали Мороза Валентина Леонідовича у фондовій збірці КЗ «Літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого міста Кропивницького»)..... 193

Тамара Лавренко

Педагогіка і волонтерство: громадянська позиція Тетяни Яровенко..... 198

Оксана Лутай

Пам'яті історика-краєзнавця Віктора Голого..... 201

Наталія Мельниченко

Я син твій, Україно! (до 85-річчя від дня народження Анатолія Загравенка)..... 205

Валерій М'ятович

Про що Леонід Куценко писав на сторінках «Народного слова»..... 209

Випуск підготовлено за матеріалами X науково-практичної конференції «На шляху до створення Української державності» (10.10.2023, Державний архів Кіровоградської області) та XVI обласних літературно-краснознавчих Куценківських читань (15.02.2023, Літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого міста Кропивницького), присвячених темі «Історико-культурна спадщина як запорука національної самоідентифікації в умовах Третіх визвольних змагань українців»

Адреса редакції:

вул. Шевченка, 54,
м. Кропивницький, 25006
тел.: (0522) 32-07-22

© Кіровоградська обласна організація
НСКУ, 2024

Відповідальність за достовірність цифрового матеріалу, фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори публікацій. Висловлені у цих публікаціях думки можуть не збігатися з поглядами редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Деякі матеріали подаються в авторській редакції.

Олександр Полячок

Формування національної пам'яті та єдності українців – головний напрямок діяльності КЗ «Кропивницький музей музичної культури ім. К. Шимановського» у 2012-2022 рр..... 214

Владислав Попович

Цінності життя в умовах поляризованих реалій сьогодення у збірці «Життя, поділене навпіл...» Ірини Небенчук 225

Віта Чернова

Портрети сучасників на тлі війни: арт-проект музею Олександра Осмьоркіна 241

Сергій Юрченко

Роль діяльності Державного архіву Кіровоградської області у формуванні національної пам'яті 256

Тетяна Яровенко

Сонетарій Яра Славутича: канон, поезика, митець 262

БАЖАННЯ ЛИШИТИСЯ ВІЛЬНИМ

Історія України вражає своїми неочікуваними поворотами сюжетів. І боротьба українців за власну державність у цих сюжетах постає, як безперервний процес на перетині різних цивілізаційних віх. Сюжети боротьби безкінечні, вони героїчні та водночас трагічні. Вони запалюють сучасників і нащадків на звершення і змушують їх відчувати сум та тугу. Але, сюжети князівської доби чи козаччини губляться в століттях, вони є досить архаїчними і в силу специфіки є часто незрозумілими нам. А ось, інший сюжет значно ближчий до нас в часовому проміжку. Безперечно, це Українська революція 1917–1921 рр., а також всі події які стали трагічним наслідком входження українських земель в радянський простір. З огляду на історичну ретроспективу, минуло зовсім мало часу з початку переосмислення цих подій в українській історичній пам'яті та думці. Радянська історіографія вперто, подекуди просто граючись фактами та документальною базою, висвітлювала ці події в позитивному для неї світлі. Кожним твердженням ставлячи клеймо націонал-буржуазії, націоналізму на всьому, що могло вийти за межі офіційної доктрини комуністичної партії та радянського уряду в галузі історії та ідеології.

Достовірне минуле було вкрито туманом партійної пропаганди протягом 70 років існування радянської імперії. Українство, як явище відокремлене від «братнього» союзу з московією піддавалася нищівній критиці, а люди, що в різний час та спосіб ставили під сумнів доктрину, могли втратити все. Сучасна історична наука знаходячись під тяглістю радянської спадщини проторує шлях до відновлення пазлу під назвою історична правда. Збірник, є результатом кропіткої роботи фахових авторів, який кожен в своєму напрямку намагалися розкрити та відстояти історичну дійсність української державності в усій її суперечливості та багатогранності.

Українське державотворення в ХХ ст. тема складна, дискусійна та контраверсійна. Протягом минулого століття і з початку нинішнього, Україна стала ареною кривавих експериментів, чи то історії, чи то політики. Криваві репресії та Голодомори не змогли поставити хрест на українській нації, окупації та перевороти не зламали українського духу. Радянщина не зламала української ідеї, а сучасна московія не зламає Україну. Ця суть, істина, є наскрізною, як для української історії у її загальному чи краєзнавчому форматі, так і для кожного громадянина, родини, селища чи містечка на українській землі.

Дослідження історії української боротьби за державність в політичному, культурному, військовому вимірах є важливою умовою для розуміння процесів та явищ, які розгортаються нині та чекають нас у майбутньому.

СПАДЩИНА

УДК 373.3.015.31:929

Олександр Жосан*

м. Кропивницький

ТАЄМНИЦІ БІОГРАФІЇ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО (ДО 105-Ї РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

У статті розглянуті розбіжності у даті, місяці та місці народження видатного педагога та деяких ключових подій його біографії у різних документах. Звертається увага на неодноразову зміну прізвища В. Сухомлинського та різні варіанти його написання в різних документах і публікаціях. Використано документи Державного архіву Кіровоградської області, архіву Педагогічно-меморіального музею В. О. Сухомлинського в смт Павлиш Олександрійського району Кіровоградської області та ін.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, біографія, автобіографія, біографічні дані, ключова подія, педагог-гуманіст.

У 2023 році в Україні та багатьох інших країнах широко відзначають 105-ту річницю від дня народження нашого земляка, всесвітньо відомого педагога Василя Олександровича Сухомлинського. Незважаючи на багаторічне системне вивчення його життєвого шляху та професійної

* Олександр Жосан – завідувач кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», кандидат педагогічних наук.

діяльності Національною академією педагогічних наук, Педагогічно-меморіальним музеєм В. О. Сухомлинського в Павлиші, науковцями і практиками різних регіонів країни та зарубіжжя, все ще залишається кілька незрозумілих моментів у його біографії, які варто висвітлити.

В усіх офіційних документах та наукових публікаціях 1990-х–2010-х років знаходимо такі дані: народився в с. Василівка Олександрійського повіту Херсонської губернії (Онуфріївського району Кіровоградської області) в сім'ї тесляра і столяра О. Сухомлинського. Початкову освіту здобув у Василівській семирічці (1926–1933). У 1934 році став студентом підготовчих курсів при Кременчуцькому педагогічному інституті, того ж року вступив до цього закладу на факультет мови і літератури. Через хворобу у 1936 році перейшов на заочне відділення Полтавського педагогічного інституту, вже працюючи вчителем української мови і літератури Василівської та Зибківської семирічок (1935–1938). Із 1938 року — вчитель української мови та літератури в Онуфріївській середній школі, згодом — завідувач навчальної частини. Із початком війни... закінчив військово-політичні курси в Москві; із вересня 1941 року — політрук роти. 9 лютого 1942 року під Ржевом (нині місто Тверської обл., РФ) був тяжко поранений. Із червня 1942 року до березня 1944 року — директор середньої школи і вчитель російської мови і літератури в Удмуртії. У 1944–1948 роках очолював Онуфріївський районний відділ народної освіти та одночасно викладав у школі. Від 1945 року виступав із педагогічними статтями в районній і обласній пресі. З 1948 року і до кінця життя працював директором Павлиської середньої школи. З 1949 року друкувався в республіканських і всесоюзних виданнях. Із 1952 року публікуються переклади статей за кордоном, із 1953 року — переклади статей у союзних республіках.

У 1955 році захистив у Київському університеті кандидатську дисертацію на тему: «Директор школи — керівник навчально-виховної роботи». У 1956 році опублікував у Москві першу монографію «Воспитание коллективизма у школьников». Одна за одною вийшли його книги з різних питань теорії та методики навчання і виховання дітей, які він впроваджував на практиці. У 1957 році обраний членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР. У 1958 році присвоєно звання Заслуженого учителя Української РСР.

З 1960 року книжки В. О. Сухомлинського публікуються за кордоном. У 1967 році розпочинається дискусія у всесоюзній пресі навколо основоположних ідей педагога, які піддаються критиці. Його звинувачують в «абстрактному гуманізмі». У 1968 році у НДР у видавництві «Фольк унд Віссен» уперше опубліковано книгу «Серце віддаю дітям» німецькою

мовою; присвоєно звання Героя соціалістичної праці, обрано членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР. У 1969 році у видавництві «Радянська школа» вийшла друком книга «Серце віддаю дітям» російською мовою (українською книгу надруковано у 1970-х роках).

У працях «Верьте в человека» (1960), «Духовный мир школьника» (1961), «Людина неповторна» (1962), «Воспитание личности в советской школе» (1965) та ін. він проголосив пріоритет особистості в навчально-виховному процесі на основі загальнолюдських цінностей — проблему, якої не торкалася офіційна педагогіка. Найвідоміша праця — «Серце віддаю дітям» (1969), яка отримала 1-шу премію Педагогічного товариства УРСР (1973) і Державну премію УРСР (1974), була перевидана 9 разів в УРСР (1971–1988), двічі — в Кишиневі (1978, 1979) та Мінську (1981, 1982), а також 50 разів за кордоном 25 мовами, як і інші його твори (особливо в Німеччині та Японії). Він постійно проводив культурно-освітню роботу в смт Павлиш Онуфріївського району Кіровоградської області, брав участь у численних науково-педагогічних заходах [9; 19; 20].

Розглянемо спочатку деякі невідповідності у різних документах стосовно **дати і місця його народження**. Почнемо з автобіографії В. Сухомлинського, написаної 30 грудня 1961 року, яка зберігається в Державному архіві Кіровоградської області: «Родился 15 августа 1918 года в семье крестьянина-бедняка в селе Омельник Онуфриевского района Кировоградской области» (рис. 1) [2, арк. 1а, 2].

У некролозі, який був опублікований 4 вересня 1970 року в центральних та обласних газетах і підписаний П. Шелестом, В. Щербицьким, усіма членами Політбюро ЦК КПУ, іншими керівниками УРСР, зокрема зазначалося: «Другого вересня раптово помер Василь Олександрович Сухомлинський — відомий педагог, Герой Соціалістичної Праці, заслужений учитель УРСР, член-кореспондент Академії педагогічних наук СРСР, директор Павлиської середньої школи. В. О. Сухомлинський народився 28 вересня 1918 року в с. Омельник Онуфріївського району Кіровоградської області в сім'ї селянина-бідняка...» (рис. 5) [1, арк. 1]. Отже, бачимо розбіжності у даті народження.

У фондах обласного архіву є фрагмент Книги реєстрації Свято-Василівської церкви села Василівка Олександрійського повіту (с. 89) із записом, який засвідчує, що у подружжя Сухомизьких Олександра Омеляновича (православного) та Ксенії Іудівни (православної) 15 вересня 1918 року народився, а 16 вересня був хрещений син Василь [6, арк. 88 зв., 89]. Ймовірно, дата народження кимось була переведена на «новий стиль» (Григоріанський календар), так і вийшло 28 вересня. Тому в усіх офіційних біографіях, крім автобіографії, ми і бачимо цю дату. Правомірність таких дій сумнів-

на, оскільки перехід на Григоріанський календар був здійснений згідно з Законом УНР від 25 (12) лютого 1918 року: Центральна Рада затвердила «Закон про заведення на Україні числення часу по новому стилю і перевод годинників на середньоевропейський час», на виконання якого наступним за чинним тоді календарем 15 лютого ставало 1 березня, а годинник переводився на 1 годину і вісім хвилин назад [10]. Проте, цілком можливо, що в діловодстві православної церкви того року ще використовувався Юліанський календар. Але в жодному документі радянського періоду немає жодної згадки про дату народження В. Сухомлинського за «старим» та «новим» стилем, як це зазначалося у біографіях усіх відомих людей, які народилися в дореволюційний період. Наприклад: Г. Костюк — 11 (23) листопада 1899 року, Ю. Яновський — 14 (27) серпня 1902 року. Тому дата «28 вересня» залишається загадковою.

Стосовно ж дати «15 серпня», зазначеної в автобіографії В. Сухомлинського, пояснень, напевно, знайти не зможемо. Про це міг би розповісти лише сам Василь Олександрович. Так само незрозумілими залишаються причини **неодноразових змін його прізвища** та членів його родини. Як уже зазначалося, у Книзі реєстрації Свято-Василівської церкви села Василівка Олександрійського повіту, прізвище батьків Василя Олександровича записане як «Сухомизькі (Сухомызские)» [6, арк. 88 зв., 89]. Це підтверджено і записом у метричній книзі того ж храму, виявленим І. Петренком, датованим 30 березня 1914 року, про народження в селянській родині Олександра Омеляновича Сухомизького та Ксенії Іудовни із села Василівка сина Івана — старшого брата Василя Олександровича [16, 63].

Перша зміна прізвища сталася у другій половині 1930-х років (орієнтовно — 1937–1938). Вчитуємося у документи, датовані жовтнем та листопадом 1939 року, знайдені І. Петренком в Держархіві області. На двох аркушах, узятих із учнівського зошита, написана заява секретарю обласного комітету партії від кандидата в члени ВКП(б), завідувача навчальною частиною Онуфріївської середньої школи Сухомінського Василя Олександровича. Її появу спричинив факт непорозуміння між 21-річним педагогом, стаж роботи якого на цій посаді обчислювався лише двома місяцями, і керівництвом відділу народної освіти Онуфріївського райвиконкому, який направив його на посаду директора Млинківської середньої школи. Заявник підкреслював, що зовсім нещодавно, у 1938 році, отримав вищу педагогічну освіту (заочно) та здобув фах учителя української мови і літератури, що перехворів на туберкульоз, що досвіду навчання й виховання учнів у нього ще недостатньо — лише три роки, і він ледве справляється з нинішньою роботою, тому керувати навчальним процесом Онуфріївської середньої школи йому нині дуже важко [16, 62].

Маємо зауважити, що такі випадки, коли молодих і недосвідчених спеціалістів призначали на посади завучів та директорів, були непоодинокими. Це пояснюється катастрофічним браком кадрів у різних галузях економіки та соціальної сфери країни, зокрема і в освіті.

У відділі народної освіти Онуфріївського РВК підготували наказ про переведення молодого педагога до школи с. Млинки, а завідувач відділу Вербицький ще й привітав його з новим призначенням. Василь Олександрович не погодився очолити навчальний заклад, за що його ледве не виключили із партії. Він вирішив обґрунтувати неможливість своєї роботи на посаді директора школи і написав листа до Кіровоградського обласного комітету. Щодо мотивів дій першого секретаря Онуфріївського райкому партії Попова, який і запропонував виключити його з партії, то В. О. Сухомінський насамперед вбачав їх проявом помсти особисто собі через неприємні стосунки партійного функціонера до старшого брата Василя Олександровича — Івана, названого в листі «орденоносцем». Дійсно, у 1939 році Іван Олександрович, директор Зибківської неповної середньої школи, був відзначений орденом «Знак пошани» — престижною на той час нагородою. Заяву в обкомі партії прочитали та надіслали до Онуфріївки. 13 листопада 1939 року відбулося чергове засідання бюро Онуфріївського райкому партії. На ньому попереднє рішення від 25 жовтня щодо В. О. Сухомінського відмінили, молодого педагога залишили кандидатом у члени ВКП(б), але винесли догану без занесення до облікової картки — за відмову працювати директором школи с. Млинки. Його звільнили з посади завідувача навчальної частини Онуфріївської середньої школи та перевели на посаду вчителя в тій же школі [16, 64].

Ось так із документів Державного архіву Кіровоградської області стали обставини непростих життєвих перипетій біографії педагога: «майже двомісячна робота заступником директора Онуфріївської середньої школи з навчальної частини — з вересня по 13 листопада 1939 року; призначення директором Млинівської середньої школи та відмова від цієї посади — 20-ті числа жовтня 1939 року; виключення з членів у кандидати ВКП(б) — 25 жовтня 1939 року; остаточне зняття з посади завуча Онуфріївської середньої школи, переведення на посаду вчителя цієї школи та поновлення перебування в партії — 13 листопада 1939 року» [16, 63].

В архівних документах 1945–1947 років, опрацьованих А. Кендюховою [23], також бачимо підпис «В. Сухомінський». Це — листи завідувача Онуфріївського РВНО директору Онуфріївської середньої школи Безрідній від 5 лютого 1945 року (рис. 2) [3, арк. 1] та інспектору з патрунування дітей Резнік К. Т. від грудня 1945 року (рис. 3) [4, арк. 95].

І ще кілька фактів із архівних документів. 27 грудня 1947 року до первинної партійної організації відділу освіти Онуфріївського РВК надійшла

заява від дружини Василя Олександровича Анни Іванівни Сухомлинської з проханням прийняти її до лав ВКП(б). І на зборах первинної партійної організації, що відбулися наступного дня, прийняли у члени ВКП(б) чомусь А. І. Сухомінську. Рекомендацію щодо прийому до лав партії Анні Іванівні дав начальник районного відділу МДБ Кошелєв, і її прізвище він написав як Сухомлинська. Та вже в іншій рекомендації, яку написала Т. С. Резник, прізвище рекомендованої — Сухомінська. Разом з цими рекомендаціями у райком партії надійшла ще й характеристика на директора Онуфріївської середньої школи, підписана тимчасово виконуючим обов'язки завідувача районним відділом освіти В. Гарбузом. У ній робота директора школи А. І. Сухомінської характеризується позитивно, а це прізвище у заяві написано аж чотири рази [16, 64].

Отже, у 1939–1948 роках під впливом нез'ясованих обставин Василь Олександрович Сухомизький двічі змінює своє прізвище: спочатку на Сухомінський, а потім на Сухомлинський. Потрібно зауважити, що прізвище змінює не лише він, а і **всі члени його родини**, зокрема і брат-орденоносець Іван.

В архівних документах є також відомості про наявність третього варіанту прізвища, яке зустрічається лише в газетних публікаціях. Переглядаючи підшивки обласних повоєнних газет, В. Поліщук звернув увагу на вірші, статті та фейлетони «Вітчизні», «Сталінське слово», «Ми хочемо миру», «Слово молодого виборця», «Всенародний кандидат», підписані прізвищем Сухоминський. Автор славив радянський народ та його «великого вождя». Ім'я автора «Василь» та місце його проживання «Павлиш» вказувало на те, що це й є знаменитий педагог Василь Сухомлинський, який чомусь підписував свої статті прізвищем без літери «л». Обласна газета «Кіровоградська правда» друкувала вірші Василя Сухоминського досить часто. Рифмував педагог з будь-якого злободенного приводу. Ось один із таких віршів, датований 23 липня 1949 року [18]:

Урожай

Серед ночі в степу спалахне небосхил
І паде на поле, як зірниця...
І мотори гудуть – то пшениця пливе,
Золота українська пшениця.

На безкраїх ланах польові табори
До світанку палають вогнями,
А на ранок машини й підводи з зерном
Задзвенять на полях з тракторами.

Рідним сталінським іменем цей урожай
Наш радянський народ називає.
Найщасливіша пісня – про радісний труд,
Про вождя над землею лунає.

В. Сухоминський

Потрібно зауважити, що підпис «Василь Сухоминський» зустрічається навіть у газетах за 1949–1952 роки, хоча добре відомо, що з 1948 року прізвище Сухомлинський остаточно закріплюється за Василем Олександровичем в офіційних документах. Те, що це — не псевдонім якогось іншого Василя, переконуємося з підпису під статтю «Повноцінний урок», де подається ґрунтовний аналіз уроку географії у 8 класі «Природні багатства нашої Батьківщини», який провів учитель Петро Левицький («Кіровоградська правда, 15 листопада 1950 року): «В. Сухоминський. Директор Павлівської середньої школи Онуфріївського району» (рис. 4). Чому Василь Олександрович підписувався в газетах як Сухоминський, з'ясувати не вдалося.

Ще одне запитання виникає під час уважного вивчення архівного документа — тепер стосовно **часу його вступу до партії**. У своїй автобіографії від 30 грудня 1961 року він пише: «В феврале 1943 года принят в члены КПСС». Із інших документів видно, що Василя Олександровича виключали із партії ненадовго — не більше, ніж на місяць, до 13 листопада 1939 року [16, 63]. Отже, його протягом наступних трьох років знову виключили з партії, чи, можливо, було загублено партійні документи? Як інакше він міг двічі вступити в цю організацію? Є ще одна версія щодо цього: кандидство в члени партії у В. Сухомінського тривало майже п'ять років. Це також викликає сумнів.

Незрозумілими є й причини розбіжностей у році початку його роботи у Павлівській школі. Із архівних документів дізнаємося, що членом Онуфріївського РВК та завідувачем районного відділу народної освіти Василь Олександрович пробув до 18 березня 1948 року. З цього дня свою посаду залишив за власним бажанням (через хворобу). Звільнення, за тогочасною практикою, затвердили на бюро Кіровоградського обкому партії [16, 64]. Цікаво, що у 1944 році на посаду завідувача відділу освіти приймали В. О. Сухомінського, а у 1948 році звільняли В. О. Сухомлинського. Але тут нас має більше турбувати не його прізвище, оскільки ми це вже розглядали, а **дата звільнення**. Річ у тім, що в автобіографії від 30.12.1961 р. читаємо: «С 1 апреля 1944 года по 1 ноября 1947 года работал заведующим Онуфриевского районного отдела народного образования; по моей просьбе был переведен директором Павлышской средней школы того же района, где работаю с 1 ноября 1947 года по настоящее время» [2, арк. 1а, 2]. Таку ж

інформацію подано і в некролозі: «В 1947 році Василя Олександровича на його прохання призначено директором Павлівської середньої школи Онуфріївського району, де він беззмінно працював до останніх днів свого життя» [1, арк. 1].

Згадаємо тепер той факт, що у грудні 1947 року до первинної партійної організації відділу освіти Онуфріївського РВК надійшла заява від дружини Василя Олександровича Анни Іванівни Сухомлинської, директора Павлівської середньої школи, з проханням прийняти її до лав ВКП(б). Отже, якщо вірити цим двом архівним документам, на посаді директора зазначеної школи з початку листопада 1947 року до середини березня 1948 року працювало два директори одночасно. Один із них паралельно займав посаду завідувача райвно.

Ще одна загадка життєвого шляху видатного педагога пов'язана з наявністю у нього першої дружини. Про це можна дізнатися з архівного документа — листа Василя Сухомлинського професору Е. Г. Костяшкіну, надісланого 24 серпня 1967 року після чергової критичної статті на його адресу: «Вы, конечно, знаете, что «Учительская газета» опубликовала статью, резко направленную против моих «Этюдов о коммунистическом воспитании». Было бы глупой самонадеянностью считать этот труд свободным от ошибок. Но статья («Нужна борьба, а не проповедь»), по-моему, выходит за рамки научного спора, ее тон недостойн честной дискуссии, в ней — грубая брань. Меня очень поразило, что мне приписывались взгляды, которые я никогда не разделял... Когда была опубликована статья в газете, я был в больнице. У меня была тяжелая операция. С 1941 года у меня в легком «хранится» несколько осколков, и вот один из них начал «путешествовать» — понадобилось немедленное вмешательство хирурга; если бы промедлили с полчаса, умер бы. Недели через две после операции, когда я приехал домой, вижу кипу газет, и вот как назло первой попалась «Учительская» за 18 мая. Я прочитал и потерял сознание, опять пришлось ложиться в больницу (это было уже в начале июня). Не поймите меня так, что я хочу вызвать к себе жалость, нет. Я пережил на своем веку столько горя, что никакая жалость не может залечить глубокие раны. Оправившись после второй операции, я хотел побывать в Москве, поговорить с редактором газеты, спросить, чем вызван тон статьи. Но я не имел возможности этого сделать. Однажды я собрался было позвонить редактору, номер уже был вызван, но я разволновался, в груди страшно закололо, хлынула кровь, зашевелился еще один кусочек металла, который я, кстати, получил в бою за Москву (недалеко от Кубинки, на перекрестке Можайского и Наро-Фоминского шоссе). Трубку пришлось бросить...

Я прежде всего учитель, народный учитель. Тридцать два года работаю в школе, все время в селе. Дед мой был крепостным и умер на ниве, присев отдохнуть на минуту. Отец мой — член партии с 1920 года, заповедал мне: никогда не забывай, что твой корень — в трудовом народе. Свою трудовую жизнь я начал с 15 лет. Один год учился в институте на стационаре, потом два года — заочно, в семье были очень трудные материальные условия, надо было работать; кончал институт снова на стационаре. С первых же дней войны пошел на фронт, был трижды ранен, лежал в госпитале на Урале, работал там полтора года в школе, как только район был освобожден от фашистов, я приехал в свой район и безвыездно работаю в Павлышской школе. В 1939 году женился. Когда я шел на фронт, дома осталась жена, Вера Петровна (весной 1941 года она окончила учительский институт). Она не могла выехать, так как была беременной. Осталась у своих родителей. Во время оккупации ее арестовало гестапо — за распространение советских листовок, сброшенных с самолета, за перепрыгивание советских бойцов, бежавших из плена, за сохранение и передачу им оружия. Фашисты жестоко пытали ее, выкололи глаза, после этого мучили еще несколько дней и потом повесили. Когда жена была в гестаповском застенке, к ее родителям-старикам приехали два гестаповца и забрали больного десятимесячного ребенка — якобы для того, чтобы мать его покормила. Они принесли ребенка в камеру и сказали: если не скажешь, кто руководит вашей организацией, убьем сына. И убили на глазах у матери, а потом выкололи глаза и мучили.

Обо всем этом я узнал после освобождения района. Я сам был при допросе нашими товарищами предателя-полицейского, который рассказал, как выколол ей «только» один глаз, а второй, мол, выколол не я, сжалеться... Полицейского повесили. Трудно передать словами горе, которое мне пришлось пережить. Я стремился работать, работать, работать. Работал день и ночь. Поверьте, что года три подряд просыпался в два часа ночи и уже не ложился — работал. Не какими-то таинственными причинами объясняется то, что я много сделал, много писал, а вот — горем... Я взялся за иностранные языки — овладел в совершенстве немецким, потом чешским и польским. Как один из героев «Поднятой целины», я мечтал о том, что когда-нибудь я окажусь нужным на земле, выкормившей зверей — фашистов, и там понадобится немецкий язык. Я мечтал о мести, я знаю, что и сейчас жив офицер, выколовший глаз жене и истязавший ее. И я изучил немецкий язык в совершенстве, наверное, знаю его, проклятый, лучше, чем иной немец. Потом изучил чешский и польский, потом — французский и английский. Написал свыше 300 (точнее, сейчас опубликовано 310) научных работ, в том числе 32 книги, работы переведены на 36 языков

народов СССР и зарубежных стран. Но я не считаю научную работу главным в своей жизни. Главное — это то, что я народный учитель. Творить человека — это высшее счастье...» [7, арк. 7–10].

Про перше одруження також читаємо у статті: «У 1939 році Василь Сухомлинський покликав вийти за нього свою дівчину Віру Повшу. Молода родина прожила разом два роки. Але в 1941 році диктор на радіо оголосив про початок німецько-радянської війни. Хлопець у свої 22 роки пішов на фронт добровольцем. Вдома в Онуфріївці на нього чекала вагітна Віра, якій теж тоді було 22. Незабаром село окупували. Віра народила сина та залишила його батькам. А сама стала допомагати підпільникам: розповсюджувала листівки, скинуті з літаків та переховувала солдатів, що втекли з полону» [13].

На сьогодні нам невідомі документи, які підтверджували б факт одруження Василя Олександровича та Віри Петрівни Повши. Звісно, ми не можемо ставити під сумнів слова Василя Олександровича, проте з його офіційної біографії [1а, 2] відомо, що він приїхав у березні 1944 року до Онуфріївки вже з новою дружиною Анною Іванівною Сухомінською (до одруження — Девятовою). Можна було б припустити, що він вирішив зв'язати свою долю з нею відразу після того, як дізнався про смерть першої дружини — після звільнення району (24 грудня 1944 року). Але це ставить під сумнів лист до сестри від 11 лютого 1944 року: «Здрастуй, дорога сестра Міля! ... Про себе писати багато не буду. Після важкого поранення я звільнений з армії. Був двічі поранений: перший раз легко (у ліву ногу, в обличчя й у праве око), другий раз важко під Ржевом, і тепер я інвалід, але духом не падаю. Важко було звикати з однієї рукою, але тепер звик. Почуваю себе поки нічого. Працюю директором середньої школи з липня 1942 року. Прагну виїхати додому, але для цього треба виклик від облвну або від обкому партії. Міля, дорога сестра, потурбуйся про те, щоб Ваня надіслав мені скоріше виклик, тому що жити далі я не можу. Тут дуже суворий клімат, зима до травня місяця, морози до 50 градусів, а в мене одяг дуже поганий... Мама й Міля, повідомляю вас, що я одружився. Не засуджуйте мене, тому що жити самому мені неможливо, ви собі представляєте. Мене війна так скалічила, що самому жити ніяк не можна. Я познайомився з нею ще в 1942 році, її звуть Ганна Іванівна, тепер вона пишеється на моє прізвище. Вона працює в Наркомосі Удм. АРСР, завідуючою дошкільним відділом, закінчила Куйбишевський педінститут, педагогічний факультет. Живе в місті Іжевську. Це дуже близько від місця моєї роботи. Часто приїжджає до мене й допомагає мені завжди у важкі моменти мого життя. Я думаю їхати на Україну з нею, тому що мені самому взагалі не доїхати. Вона дуже гарна людина, любить мене щиро, віддана мені так, як і я їй» [11, с. 2].

Варто звернути увагу на те, що на момент написання листа Анна Іванівна вже була Сухомінською («тепер вона пишеться на моє прізвище»). Враховуючи те, що це був його перший лист на батьківщину, і його родичі, що перебували в окупації, не могли повідомити його про смерть Віри Петрівни та її сина в Онуфріївці, оскільки не знали нічого про місце його перебування з серпня 1941 року (початок окупації Онуфріївського району), можна зробити висновок: Василь Олександрович 11 лютого 1944 року нічого не міг знати про долю дружини і сина.

Залишається ще одна версія: про цю трагічну подію дізнався Іван Олександрович, який повернувся з евакуації на батьківщину у кінці грудня 1943 року [16, 64], і до 11 лютого 1944 року встиг надіслати повідомлення брату в Уву. Але тоді виглядає дивним, що цей факт, який не міг не викликати у людини потрясіння, ніяк не відображений у листі сестрі, ми там не бачимо жодної згадки про це, навіть натяку. Припущення ж про те, що офіційно цей шлюб не було зареєстровано, і тому у В. Сухомінського не було юридичних перепон для одруження з Анною Іванівною також є досить сумнівним, оскільки кандидат у члени ВКП(б), напевно, не намілювався б не зареєструвати шлюб, знаючи, що жінка завагітніла від нього.

Чи дізнаємося ми колись правду, чи з'ясуємо причини перелічених у статті невідповідностей в офіційній біографії Василя Олександровича та в інших документах? Це питання залишається без відповіді.

Сьогодні є **різні оцінки діяльності Василя Сухомлинського**. Наприклад, на сайті державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського читаємо, що він «закарбований в історії української педагогіки як педагог-гуманіст, творець педагогічної системи, центром якої є дитина як унікальна особистість... Розвиток творчих сил і здібностей індивіда в колективі й на основі етико-естетичних цінностей, інтересів і потреб, спрямованих на творчу працю та самовдосконалення — такою була мета педагога. Він застосовував холистичний підхід у вихованні: піклування про здоров'я дітей, їх загартування через створення позитивного емоційного фону в школі, емпатію, наповнення життєвого простору дитини різними видами пізнавальної та мистецької діяльності, залучення до цього складного процесу вчителів, учнів, батьків, членів громади. Одним із засобів педагогічного впливу, підґрунтям формування особистості В. О. Сухомлинський вважав українську народну педагогіку. Великого значення надавав прищепленню любові до рідного слова. Зважаючи на це, педагог запровадив власні оригінальні форми й методи організації навчання та виховання дітей у школі та в позакласній роботі» [19].

Показовим є той факт, що у Павлівській середній школі з 1966/1967 навчального року директор, незважаючи на відсутність офіційних директив,

запровадив викладання курсу «Культура взаємовідносин у сім'ї» (етичний курс «Сім'я, шлюб, любов, діти») [17, 118–119], зауважуючи на сторінках видання «Комуніст України»: «Ми вже кілька років вчимо юнаків і дівчат, як готуватися до шлюбу і жити подружнім життям, у чому полягає висока культура взаємовідносин у сім'ї, як виховувати своїх дітей. Звичайно, викладати цей дуже важливий предмет в умовах, коли в навчальному плані на подібні теми не виділяється жодної години, нелегко. Але хоч би які були труднощі, ми долаємо їх, бо знаємо, що предмет цей не менш важливий, ніж математика, фізика, хімія, ...якщо не найважливіший» [22, 85–86].

О. Сухомлинська у статті «Василь Сухомлинський у зарубіжжі» говорить про твори В. Сухомлинського як про «певною мірою аполітичні» і такі, що «стосуються проблем розвитку дитини й можуть бути прийнятними для будь-якого суспільного середовища, у будь-якій країні з будь-яким суспільним ладом» [21, 5]. Принципово важливим є визнання нею дихтомії (двоїстості), притаманної не лише В. Сухомлинському, але й багатьом відомим педагогам світу. Наводячи конкретні документи, які свідчать про жорсткий партійний диктат, в умовах якого працював В. Сухомлинський, зауважується, що частина ідеолого-партійної політичної риторики у його творчості — це дотримання канонів і наказів існуючої системи влади. Але, вочевидь, — зазначає далі О. Сухомлинська, — він був прихильником і адептом соціалістичної ідеї, де «ідеї соціалізму як народної утопії-мрії органічно поєднувались із загальнолюдськими гуманістичними цінностями» [21].

О. Вишневський характеризує В. Сухомлинського як «щирого українця і прихованого християнського гуманіста» [8].

А. Іванко називає його шістдесятником, послідовним борцем проти тоталітарної та авторитарної педагогіки: «Громадянська позиція В. О. Сухомлинського, як, між іншим, і його педагогічні погляди і творчість, не залишалися незмінними. Вони суттєво змінювалися в міру проникнення його в сутність гуманістичних ідей, в міру зростання його популярності і авторитету в науково-педагогічних колах, в міру розширення кола інформації про нього в суспільстві. Поступово В. О. Сухомлинський відмовляється від камуфляжу з допомогою штучно притягнутих цитат, посилянь на авторитет політичних діячів і все більш відкрито і послідовно сповідує ідеї гуманістичної педагогіки» [12]. З ним не погоджується Ю. Митрофаненко, розглядаючи релігійну проблему в селі Павлиші, пов'язану зі спробою закриття культової споруди: «В. Сухомлинський був високоосвіченою людиною, однак це не завадило йому долучитися до руйнування собору в Павлиші. У той час, коли В. Сухомлинський зачитувався романом «Собор» та обговорював його з колективом, який, за його словами «жив багатим

духовним життям», за 300 метрів від школи занепадав собор реальний... В. Сухомлинський укотре продемонстрував амбівалентність своєї насправді непересічної особистості. Однак ставлення до собору реального, а не літературного, до священника Макаренка та його дітей ставить під сумнів тезу А. Іванка про еволюцію суспільно-політичних поглядів В. Сухомлинського, а тим паче про його уявне шістдесятництво... Маємо всі підстави вважати, що світогляд В. Сухомлинського не зазнав змін, він залишився націонал-комуністом, важливою складовою світогляду якого був атеїзм та переконання у необхідності впровадження в життя комуністичного виховання, альтернативи якому він не бачив» [14].

Отже, дослідження життя і діяльності нашого видатного земляка тривають. Їхні результати додадуть нових рис до його портрета але, напевно, не зможуть спотворити його.

Ким би не був Василь Сухомлинський насправді: шістдесятником чи націонал-комуністом, якими б не були його ідеологічні переконання (приховані та відкриті), його ім'я назавжди увійшло в історію світової педагогіки та асоціюється з поняттями «гуманізм», «гуманна педагогіка», «дитиноцентризм». Сьогодні ми можемо констатувати, що він зробив внесок у розвиток різних галузей педагогіки, який важко переоцінити. На базі загальноосвітньої середньої школи в селищі Павлиш у 50-х — 60-х роках минулого століття функціонував справжній експериментальний майданчик з усіма головними ознаками сучасної концепції «Нова українська школа». У його педагогічній спадщині є все: компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований підходи в освіті, дитиноцентризм, педагогіка партнерства, прагнення психологічного забезпечення діяльності школи та роздуми про необхідність мотивування роботи педагога, піднесення його соціального статусу й удосконалення шляхів професійного зростання. Ці ідеї, з урахуванням реалій сучасності, ми можемо результативно використовувати в своїй діяльності.

Використані джерела та література:

1. Державний архів Кіровоградської області (ДАКіроО), Ф. Р-6717, оп. 1, спр. 6, арк. 1.
2. ДАКіроО, Ф. Р-6717, оп.1, спр.10, арк. 1а, 2.
3. ДАКіроО, Ф. Р-6717, оп. 1, спр 21, арк. 1.
4. ДАКіроО, Ф. Р-6717, оп. 1, спр 21, арк. 95.
5. ДАКіроО, Ф. Р-6717, оп. 1, спр. 59 , арк. 3, 6.
6. ДАКіроО, Ф.-730, оп.1, спр. 12, арк. 88 зв., 89.
7. Научный архив Российской академии образования. Ф. 133, оп.1, хр. 889, л. 7-10.

8. Вишневський О. Повернімось до чистих джерел. Про деякі невідкладні акценти до концепції сучасного українського виховання. Освіта. 1997. 12-19 листопада.
9. Герасимова Г.П. Сухомлинський Василь Олександрович. Енциклопедія історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sukhomlynskyj_V (дата звертання: 12.07.2023).
10. Єфіменко Г. Введення в Україні Григоріанського календаря. Цей день в історії. 12.02.2023. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0225T/>.
11. Замість некрологу: «Віддана мені, як і я їй» // Освітнянське слово. – 2003. – № 9. – С. 2.
12. Іванко А.Б. В.О. Сухомлинський – послідовний борець проти тоталітарної та авторитарної педагогіки. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2013. Вип. 123 (I). С. 164–167.
13. Ковальова А. Чому на честь вчителя з Кіровоградщини Василя Сухомлинського в Україні називають вулиці. URL: <https://suspilne.media/196918-comu-na-cest-vcitela-z-kirovogradsini-vasila-suhomlinskogo-v-ukraini-nazivaut-vulici/>
14. Митрофаненко Ю. Релігійне питання в контексті педагогічної діяльності Василя Сухомлинського. Педагогічний вісник. 2023. №. 1-2. С. 21-28.
15. Педагогічно-меморіальний музей В.О. Сухомлинського. URL: <http://www.pavlysh-museum.kr.sch.in.ua/>.
16. Петренко І.Д., Черткова Н.С. Нові штрихи до біографії В.О. Сухомлинського. Педагогічний вісник. 2023. № 1-2. С. 61-65.
17. Петренко О.Б. Ганна Іванівна Сухомлинська – педагог, популяризатор доробку Василя Сухомлинського. Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогічні науки. 2018. Вип. 171. С. 117-123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2018_171_23.
18. Поліщук В. Містична трансформація прізвища педагога Сухомлинського. 21-й канал. 04.06.2020. URL: <https://www.21ch.kr.ua/news/-1591252497.html/>.
19. Сторінка В.О. Сухомлинського. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського НАПН України. URL: <http://dnrb.gov.ua/ua/governance/>.
20. Сухомлинська О.В. Василь Олександрович Сухомлинський – наукова біографія. Педагогічний вісник. 2013. № 2-3. С. 17-21.
21. Сухомлинська О.В. Василь Сухомлинський у зарубіжжі. Початкова школа. 1998. № 9. С. 5-10.
22. Сухомлинський В.О. Думки про шкільне виховання. Комуніст України. 1968. № 10. С. 83–91.
23. Творча спадщина Василя Сухомлинського та Нова українська школа : Атлас науково-педагогічного туризму в Кіровоградській області / уклад.: Жосан О.Е., Кендюхова А.А., Войтко В.В., Павлюх В.В., Марченко І.А., Волошина О.С. ; за заг. ред. Жосана О.Е. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. 80 с.

Руслана Ісакова*

м. Бобринець

«ТІ, ЩО ЗАГЛЯНУЛИ ГОЛОДУ У ВІЧІ...»

«Голодомор є класичним прикладом радянського геноциду, найдовшого й наймасштабнішого експерименту з русифікації, а саме – винищення української нації»

Рафайл Лемкін.

юрист, автор терміну «геноцид»

Стаття присвячена одній з найбільш драматичних сторінок історії українського народу – Голодомору-геноциду 1932-1933 рр.

Викладений матеріал базується на спогадах очевидців Голодомору, мешканців колишнього Бобринецького району Кіровоградської області, досліджень науковців, що доводять факт злочину геноциду проти українців, деяких архівних документах і матеріалах, що розкривають ще донедавна старанно приховувану вражаючу правду про те, якими методами здійснювалася суцільна колективізація сільського господарства УСРР, безмірна трагедія жакливого штучно організованого Голодомору 1932-1933 рр.

Ключові слова: українці, Бобринець, Голодомор, геноцид.

Майже кожна нація на землі в своїй історії мала трагічні періоди, коли від війн, епідемій та природних катаклізмів гинули тисячі або навіть мільйони людей. Здебільшого це стосується «нецивілізованого», стародавнього періоду людської історії. Проте, існує декілька народів, які переживали трагічні події вже в сучасні часи, коли вони знищувалися за етнічною незалежністю. Серед цих народів і українці.

На шляху до самостійності, українцям — представникам аграрної цивілізації з тисячолітньою глибиною землеробської культури і специфічним філософським світоглядом, довелося гіркими стражданнями та кривавими жертвами написати не одну сторінку своєї історичної пам'яті. Незламний, вольовий і працьовитий український народ пережив майже сім років світової і громадянської воєн, революції, колективізацію, репресії та не один Голодомор. Так, саме Голодомор! Не «голод», не «голодовку», як

* Руслана Ісакова – директор комунальний закладу «Бобринецький міський краєзнавчий музей імені Миколи Смоленчука» Бобринецької міської ради.

звикли називати це страшне явище жителі українських сіл, безпосередньо ті, хто найбільше відчув на собі, ті нещадні тортури... А саме Голодомор, свідомий терористичний акт політичної системи проти мирних людей — геноцид українського народу!

Внаслідок Української революції 1917–1921 років, репресій, маловідомого в Україні Голодомору 1921–1923 років, масового, навмисно організованого радянською владою Голодомору-геноциду 1932–1933 років, (що призвів до знищення не тільки численного прошарку заможних і незалежних від держави селян-підприємців, але й цілі покоління землеробського населення), та післявоєнного Голодомору 1946–1947 років, українці в XX столітті понесли чи не найбільші втрати свого етносу. Проте, найтрагічнішим для нас був штучно створений радянською, злочинною владою Голодомор 1932–1933 років. Його наслідками стали багатомільйонні людські втрати, здебільшого у сільській місцевості на території тоді Української СРР та Кубані, переважну більшість населення якої становили українці. Викликані свідомими і цілеспрямованими заходами вищого керівництва Радянського Союзу і Української СРР на чолі зі Сталіним, розрахованими на придушення українського національно-визвольного руху і фізичного знищення частини українських селян. Всі ці події негативно вплинули на розвиток соціальних основ нації, духовну культуру, її традиції і самобутність. Тому, сьогодні питання Голодомору 1932–1933 років є одним із найболючіших для українців.

Протягом майже 60 років ця тема була під суворою забороною на теренах сучасної України. Але вже зі здобуттям незалежності України, дослідники почали «проливати світло» та відкривати нові сторінки того страшного за своєю жорстокістю і жахливого за своїми масштабами злочину, встигнувши зафіксувати свідчення тих, хто особисто пережив той жах.

Бобринеччина, як і більша частина країни відчувала на собі що означає політика «червоних» — непомірні хлібозаготівлі, психологічний терор, примусове позбавлення продуктів харчування тощо. Так, на території колишнього Бобринецького району в січні 1930 року створено колгосп «Перше травня», птахівниче господарство «Добробут», артіль «Труд хлібороба». У 1930–1932 роках створено 11 господарств:

- імені XIII з'їзду КП(б)У;
- імені Куйбишева;
- «Червоний шлях»;
- «Комуніст»;
- «імені Червоної Армії»;
- «імені Ворошилова» та інші.

У роки колективізації на території міста розкуркулено 650 жителів. До Голодомору 1932–1933 років у 2564 дворах мешкало 12 тисяч жителів.

У період 1932–1933-го в місті Бобринець вирував «голод», що призвів до численних смертей. Відчутний Голодомор розпочався у січні 1932 року. Встановлено, 146 імен людей, які померли голодною смертю, серед них 53 дитини.

На території колишнього Бобринецького району втрат зазнали наступні сільські території:

- Бобринецька міська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 11 осіб, серед них 2 дитини;
- Бобринківська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 12 осіб, серед них 4 дитини;
- Буховецька сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 11 осіб, серед них 7 дітей;
- Василівська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 25 осіб, серед них 5 дітей;
- Верхньоінгульська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 7 осіб, серед них 2 дитини;
- Веселівська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 10 осіб, серед них 3 дитини;
- Витязівська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 13 осіб, серед них 7 дітей;
- Володимиро-Іллінська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 3 особи, серед них 2 дитини;
- Кетрисанівська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 117 осіб, серед них 69 дітей;
- Костомарівська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 6 осіб, серед них 2 дитини;
- Куйбишевська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 22 особи, серед них 9 дітей;
- Мар'янівська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 29 осіб, серед них 10 дітей;
- Микола-Бабанська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 102 особи;
- Новомиколаївська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 14 осіб, серед них 4 дитини;
- Олексіївська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 26 осіб, серед них 6 дітей;
- Павлогорківська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 22 особи, серед них 6 дітей;

- Рошахівська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 24 особи, серед них 4 дитини;
- Свердловська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 16 осіб, серед них 4 дитини;
- Солонцюватська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 2 особи;
- Тарасівська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 10 осіб, серед них 4 дитини;
- Федіївська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 25 осіб, серед них 3 дитини;
- Червонодолинська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 2 особи;
- Червонозорівська сільська рада — за свідченнями очевидців від голоду померло 11 осіб, серед них 2 дитини;
- х. Шевченківський — за свідченнями очевидців від голоду померло 19 жителів, серед них 7 дітей.

Викликаний хлібозаготівлями осінньо-зимового періоду 1931–1932 років «голод» досяг максимуму у квітні-травні, коли у багатьох сільських районах вичерпалися запаси продовольства, насамперед хліба.

Ось, що розповідали краєзнавцям Бобринця очевидці тих подій:

Некlesa Дем'ян Дем'янович 1925 р.н. (м. Бобринець)

(народився та в роки Голодомору 1932-1933 років проживав у селі Різаново Бобринецького району, нині с. Полум'яне Кропивницького району Кіровоградської області)

«Нова економічна політика, створена Леніним, дала значний поштовх розвитку аграрного сектора. Селяни отримали свою найбільшу мрію — земельні наділи. В мого батька було 4,5 десятини землі й одна коняка. Він спрягався з кумом Герасимом, який мав у своєму господарстві те, що й батько. Плуг і борона були власні, все інше брали у найм. Пам'ятаю, у нас друга половина хати весь час була по вікна засипана пшеницею, на подвір'ї було багато курей та качок. Підростала дворічна лошиця, а кобила привела ще одну лошичку. Батьки складали плани на майбутнє. Пам'ятаю мама казала батькові: «Дивись, Дем'ян ми вже маємо трьох коней. Підростуть хлопці, нам не потрібна буде супряжка, а ще купимо собі плуг, борони, сівалки й будемо самостійними господарями. Збудуємо гарний будинок, купимо меблі і житимемо по-людськи».

В обійсті були ще корова й телиця. До столу мали все: яйця, сметану, сир і м'ясо. Життя після громадянської війни налагоджувалося

швидкими темпами. Батько продавав лишки зерна, на виручені гроші купувалася вдяганка, взуття, коврові вироби. Відкладали певну суму й на придбання сільгоспінвентаря.

1929 рік став роком колективізації. Відбувалася вона примусово, потім почалося розкуркулення й викачка хліба. Доводилися плани на здачу хліба. Виконав доведений план — знову план. Далі — гірше. Ходили буксирні бригади з підводами, ломами, списками, колупали в хатах долівку, шукали закопане зерно на городах. Пам'ятаю, мама дві холошини від штанів засипала ячменем і заховала за скриню. Але комісія й там знайшла, витягла, щоб забрати. То мама вчепилася у ті дві торби, вони порвалися, зерно висипалося й залишилося нам. Це все, що залишилося для життя п'яти особам сім'ї.

Всю худобу зводили на загальний двір. Жінки плакали, не відпускали, але бригада активістів забирала силоміць. Батько був членом комітету незаможних. Тому його призначили секретарем комісії по розкуркуленню. Хто мав у своєму господарстві плуг, борони, сівалку, сортувальник для зерна, вважалися куркулями. Такі сім'ї виганяли з будинків у чому люди були зодягнені, садили на підводи й вивозили в районний центр. На це видовище страшно було дивитися: жінки голосили, цілували землю, на якій прожили все своє життя. Буксирна бригада все з домівок забирала у загальний двір. Батько розказував мамі, що половина майна розпродувалася, а останнє розбиралося членами комісії по домівках. Коли батько побачив, що твориться, прикинувся хворим і більше в комісії не був.

Життя було поламане. Постало питання, як далі без хліба? Поївши залишки зерна, люди товкли в ступах соломі на борошно, туди додавали товчений спориш або іншу траву й пекли маторженики. Ловили і їли горобців, їжаків, ховрахів. А біля магазину стояв, як по-сільському його називали, амбар, повністю засипаний зерном. Навколо нього ходив з рушницею охоронець.

Найважчим був 1933-й біля нас жили сусіди Явдоха й Кузьма з двома дітьми. Каже батько: «Щось не видно Кузьми, ні Явдохи». Пішла мати дізнатися, що з ними. «Кузьму рознесло й вже добре чути сморід, а Явдоха ще ворушиться. Дітей немає й ніхто не знає, де вони», — була мамина відповідь.

Люди від голоду пухли, а потім мерли. Мерців збирали на підводу й вивозили в загальну яму, яку викопали неподалік села. Батько нас залишив і поїхав у Маріуполь до маминого брата. Той пообіцяв влаштувати його на роботу, де давали пайок. А ми з мамою голодні, пухлі залишилися у СОЗі. Настали жнива й мама домовилася з бригадиром, щоб

я (восьмирічний хлопець) загірбав за в'язальницями колоски й за те мені давали порцію затірки. Я витримав три дні, а далі не зміг. Одного дня мама дала мені завдання начухрати вівсюга й натовкти, а вона нам зварить похльобку. Я пішов по той нещасний вівсюг, там і впав без свідомості. Дякуючи одному чоловікові, який доніс мене додому, залишився живим.

В жнива на городі були вже зелені гарбузи. Я з меншим братом рвали їх і на кабиці варили. Їли й тут же ставили варити нову порцію. Від такої їжі ми зовсім знеслилися й живими тінями снували по тім гарбузинні. Мама стала красти по дві жмені пшениці ризикуючи отримати п'ять років ув'язнення. Так і врятувала наші життя...».[9]

Саргатова Ніна Григорівна 1928 р.н.

*народилася у селі Тарасівка колишнього Бобринецького
тепер Кропивницького району Кіровоградської області*

«Пам'ятаю весну 1933-го: їсти не було чого, жились пасльоном, грабарки їздили селом, через хату, через дві когось підбирали. Діда свого Сергія пам'ятаю живим: сам пухлий, як мішок, свою мисочку похльобки з ботвиння, яка йому належала, нам, дітям, підсовував – дуже хотів, щоб ми вижили. Помер дідусь. Пам'ятаю, як бігла я за грабаркою і кричала. На цвинтар дітей не пустили.

Мати Федора і батько Григорій працювали в колгоспі. Як пшениця почала колоски викидати, приносили додому у пазусі. Ввечері на-мнемо, вночі жорнуємо (щоб ніхто не бачив), вранці спечемо млинця і з'їмо з кулака.

Одбирали хліб активісти з сільради. Приходили й до нас, шукали, але не знайшли нічого, то побили жорна. Вони, ті жорна, мені й досі в очах. Я впала на жорна, а вони мене підняли за шиворот і кинули на жорна. Верхнє жорнове колесо розкололося на кілька частин, батько його звів обручами і так терли, щоб хоч не ціле зерно було, бо на борошно вже не можна було ним стерти.

Наші сусіди, баба Тетяна з дідом Павлом, сховали свої жорна в льоху. Іноді батько ходив до них серед ночі, ніс у формочці зерно, а приносив мукічки.

Бригада та сільрадівська ходила через день по хатах. Зайшли одного дня до нас. А мати саме тоді поклала нас із сестрою на печі, де під ряденцем просушувалось те налуццє звечора зерно. І ось коли мене активісти стягали за ноги з печі, то кілька зеренець посипалися слідом за мною на лежанку. Що тоді зробилось! Вони роздوبбали, розвернули нам піч – так шукали зерно. А його ж там пригорща сушилось.

Ходили ми з сестрою в ясла і бачили скільки там діток мерло. Сидить, пухне – і вмерло. Батьків забирали на далекі від села колгоспні землі (Соловками їх у нас називали) працювати, по 2-3 тижні ми, бувало, їх не бачили. Так ото повернеться мати чи батько, а їм кажуть: «Ваш хлопчик помер ще на тому тижні...».

Собак їли, котів. Такий ловкий собака в нас був, а якось заходжу я у хлів і бачу: батько дере з нього шкуру – я в крик!.. А потім те м'ясо їла, бо ж не знала звідки воно». [4, 44]

Васильєва Марія Онуфріївна 1914 р.н.

*с. Мар'янівка Кропивницького району (колишній Бобринецький район)
Кіровоградської області*

«Голодомор я пам'ятаю не з оповідок старших, адже пережила його сама в повній мірі.

Було мені тоді 18 років. В селі восени були організовані спеціальні бригади, які позабирали з домівок і погребів усе, що люди приготували собі на зимівлю. Ніхто не звертав уваги ні на стариків, ні на дітей. Були сім'ї, в яких було по 9-14 дітей, а продуктів не було й на один день. Наша сім'я Голодомор пережила завдяки «мишоловкам», так називали запаси, які миші готували собі в норах. Земля тоді була мерзла, зими були сніжні. Ми зранку виходили в чому було в степ з сокирами, металевими ломами розбивали мерзлу землю, а знайшли «мишоловку» – вигрібали там запаси. Це було зерно лободи, щиріці, мішію та різних бур'янів, інколи попадалися зерна пшениці, ячменю, що було для нас за щастя, а вдома в кого були кам'яні жорна, то перетирали ці зерна на дерть і пекли з них такі собі коржики, варили баланду, з вишняку варили щодня чай (заварювали гілочки), так і виживали до весни.

Були хати, де вмирили цілими сім'ями, тоді під'їжджали кіньми, вигражали на безтарку всіх, навіть ще живих тільки пухлих, і везли на сільське кладовище. Траплялося, що не було кому хоронити людей, то тоді їх заривали прямо на повір'ї чи в саду...» [8]

Гарькова Валентина Василівна 1921 р.н.

*с. Кривоносове Кропивницького району (колишній Бобринецький район)
Кіровоградської області*

«Страшно згадувати до болю в серці цей жахливо-чорний 33-й рік. До цього часу я не можу усвідомити, як одну з найродючіших і найблагородніших земель, огорнули чорні крила «голоду», сліз і страждань. Це були ніби крила хижака, які міцно стискали до нестями, до болю, до божевілля.

Були створені червоні бригади: підвода і чотири активісти, які заходили у двір і забирали все до крихти, залишаючи нас вмирати голодною смертю.

У зв'язку з нестачею їжі, люди їли шкідливі і небезпечні для здоров'я харчі: м'ясо котів, собак, дохлих коней (яких навіть діставали зі скотомогильника). Більш безпечною їжею були коржі, які ми пекли з сухої, меленої трави і трішки борошна з гнилої кукурудзи. На полях під снігом, можна було знайти мерзлого качана з капусти або мерзлу картоплину... Ми ходили ночами і задубілими руками рилися в снігу, щоб знайти хоч що небудь на завтрашній день.

На толоках ми виливали суслів, ловили їжаків і коли це нам вдавалось – було свято, яке ми розтягували на довго, живучи тільки присмаком та запахом, хоч в цей час на толоках лежало зерно, але за кожну зернину можна було поплатитись життям». [8]

Лашкул Зоя Павлівна 1921 р.н.

*с. Миколо-Бабанка Кропивницького району
(колишній Бобринецький район) Кіровоградської області*

«Під час Голодомору 1932-1933 років проживала в с. Миколо-Бабанка Бобринецького району.

У нас в сім'ї було 5 дітей, буксирні бригади забрали з дому все до зернинки. Їсти не було чого, варили траву, колотили якусь бовтанку, але від тих харчів дуже скоро попухли Толя та Рая і на весні стали схожими на скелети. І вскорості вони померли, а коли тягнули їх на рядні до кладовища, то з хати хтось виніс усе до останньої ряднинки. У цей час голод скосив понад 80 моїх односельців. Тіла ніхто не хоронив, і вони по кілька місяців валялися де прийдеться: на лавах, печах, дворах. Хоча за те, що відволочиш одне тіло на кладовище до загальної ями влада видавала шматочок бринзи, а це спонукало озвірилих від голоду людей на страшні вчинки.

Особисто мене найбільше вразила смерть Анюти – доньки прекрасного сільського хлібороба Федора Сорочана. Разом з нею померли і дві її подружки: сім і десять років. Так ось цих дітей ще живими земляки відтягнули на цвинтар, аби заробити отой горезвісний шматок бринзи! Жак!

А ще не зможу ніколи забути, як мою маму, пухлу, хвору, знесилену, виганяв об'їждчик гарапником на роботу на колгоспне поле.

Десь літом прийшли до хати Кваша та Примут, останній увіпхнув до рота матері наган та й кричав: «Де гроші?». А потім познущалися над матусею, пішли з хати, перекинувши по дорозі казанець, у якому

варився суп із щавлю, сусаю та козеликів. Цього знущання мама не пережила, і переживши голод 1933 року, вона померла. Ми, навіть, не змогли по-людськи її поховати, просто її вкинули у загальну яму, з якої вже давно йшов страшний трупний сморід ... Цього не можна забути!». [2, 362]

В архівних документах і публікаціях у місцевих ЗМІ про Бобринецьчину зустрічаємо таке:

**Витяг із спецзведення начальника Бобринецького районного
адміністративного відділу інспектору
Зінов'євського окружного адміністративного відділу про
організацію роботи районної міліції по боротьбі з куркулями**

20 лютого 1930 року

Совершенно секретно

Инспектору Окр. Админ. Отдела
СПЕЦ СВОДКА № 2

Бобринецкого Админ. Отдела с 15/II по 20/II 30 г.

1. В ночь на 15/II постовым милиционером задержана дочь бывшего помещика Мохортова с имуществом, пытавшаяся бежать с Компанеевского района.

2. 16/II при обследовании базара задержано 2 лошади и подводы с вещами кулаков, пытавшихся распродать имущество.

...

5. Задержано перебежчиков с других районов, кулаков и помещиков 15 чел.

6. Оперативный отряд организован с партийцев и комсомольцев в 37 чел. Вооружены 10 винтовками и 20 револьверами. С 18/II отряд переведен на казарменное положение.

7. Организована с 6 чел. комсомольцев и 56 лошадей конная связь с сельсоветами.

8. Организован конный отряд в 10 чел. и 10 лошадей переведен на казарменное положение.

9. Мобилизовано 6 подвод кулаков для переброски отряда, находится в сельбуде.

10. Милицейский и командный состав в числе 35 чел. находится на казарменном положении. Штат пересмотрен, как неблагонадежных – уволен 1 чел. Настроение команды бодрое, к предстоящей операции подготовлены. Постовая служба улучшилась. Ввиду перегруженности бывают случаи, что стоят на постах по 12 часов. Серьезность и значение операции осознали,

к службе относятся добросовестно. Поднят на должную высоту дух всей команды, дисциплина улучшилась.

Начальник Бобринецкого

Райадмин. Отдела

(подпись)

(Сидоров)

*Державний архів Кіровоградської області (ДАКіроО). - ф. Р-250. -
Оп. 3. - Од.зб. 108. - Арк. 61. [2, 11-12]*

**Газета «Честь хлібороба» від 13 листопада 2007 року
Уривок статті «Рік великого голоду, рік жовтого князя – 1933-й»
підготувала З. Пирля**

«... Як діяли «заготівельники» на території Бобринецького району, можна судити з публікацій районної газети тих років.

Один із номерів «Сільської комуни» (назва газети в 1930 році), в заголовок виніс цитату Косіора: «Сільради повинні брати ініціативу до своїх рук, повинні стояти на чолі всього масового руху проти глитаю. Ті сільради, що чинять опір (усі наведені нижче приклади подаються згідно оригіналу — прим. ред.), які додержуть пасивності, пасуть задніх, треба негайно переобрати. Ради, що непосредньо потурають глитаю — не треба».

Практично кожна замітка районної газети так чи інакше торкалася хлібозаготівель та мобілізації коштів, майна селян до колгоспів.

«Таких під суд»

У ставрівській сільраді, куркульня підняла галас «що немає пшениці» і утворили такий настрій — зірвати посівну кампанію. Голова сільради розгубився, внаслідок чого засипку насіннофонду виконано на 8%, сільрада не бачить, як перед носом глитаї СОЗівці Гарба та Дужка кричали, що нема «пшениці» і нема де купити, а коли в них потрусили, то найшли прихованої в просі 26 пудів ярої пшениці.

Комсомолец Гарзда М. секретар СОЗу на зборах розпинався: засипайте яру пшеницю, а в нього дома знайдено під ліжком захованої 5 пудів пшениці.

«Розпустили нюні»

В Гр.-Бобринській сільській раді голова Водянюк та секретар Присяжний заплутались в куркульському хвості, як муха в павутинні. Ці керівники розпустили нюні та співають — «що ми будемо робити з куркулями, коли вони кажуть, що в них немає пшениці». Члени с/р бригадири Н.-Володимирівки, Притула І. та Петля А. не засипали фунта пшениці, а ходять по селу і замість робити скиглять: «Хіба це правдиво радянська влада робить? Де ми їм візьмемо пшениці?» Передова частина селян давно вже засипала пшеницю, а дуті активісти не працюють, а лише перешкоджають виконанню плану. Слід за такий негідний хлам вигнати з с/р.

«Активісти розбазарюють худобу»

У Априлівській с/р товстолобий секретар Чепурний, добрав такого способу: продав корову за 100 крб., а на селі пустив галас, що він загубив корову, (а його голова осталася ціла).

Член правління СОЗу «хлібороб» Мельниченко П. продав корову і каже: «Ідіть за мною, — я перед веду». А ось замурані члени колгоспу — Сила В. та Шапталов В. замість того, щоб допомогти с/р по ударному засипати пшеницю поважали посівтрійку так: *«На таку-растаку мати нам сімба, не мордуйте, бо ми не хочемо»*.

Слово надається с/р: що треба з такими робити?

Управу на селян знайшли швидко і конфіскацією зерна сталінський емісар Молотов не обмежився. Під його диктовку 18 листопада 1932 року була ухвалена постанова ЦК КП(б)У, а 20 листопада — постанова РНК УСРР з однаковими назвами «Про заходи до посилення хлібозаготівель».

Це означало, що державна партія санкціонує проведення масових обшуків з негайною конфіскацією наявних запасів, бо відрізнати «украдене» зерно від будь-якого іншого ніхто не збирався...» [10].

Та, чи насправді українці так просто і без нарікань корилися нещадному режимові? Здебільшого люди обурювалися, були незадоволені політикою колективізації, траплялися озброєні повстання селян та куркулів, такі випадки спостерігалися і в Бобринці. До прикладу, випадок у період колективізації, коли повсталими куркулями був вбитий колгоспник-ударник Золотаренко Віктор Іванович. Серед тих, хто не хотів мовчати про знищення селян «голодом» були й колгоспні рахівники, та ті, хто розподіляв роботу між колгоспниками. Адже, вони, як ніхто, бачили куди дівається селянська праця і відчували жорстокість системи, що наступала.

Степан Тимофійович Калініченко у артілі «Сонце» Федоріської сільської ради Бобринецького району відповідав за розподіл праці. Начебто непогана посада і мав би чоловік тягнути руку за новими порядками, але, маючи хоч трохи совісті, очевидно, важко було запліщувати очі на злидні, голод, розруху і свавілля, що панували навколо.

І він не мовчав: *«У старі часи працювали на панів, і то у неділю не робили, а тепер комуністи примушують працювати і у неділю, і у свята, аби більше соків витиснути із селян»*.

Його підтримували односельці Олексій Кривоніс та Микола Центій: *«У нас такий план по хлібозаготівлі, що всі залишимося без хліба і будемо з голоду пропадати. Колгосп приведе нас до голоду і загибелі. Селяни для комуністів — дійна корова. Ось якби ми могли об'єднатись, то були б силою і у нас би хліб не забрали»*.

Олексій Кривоніс перед артільними зборами говорив: *«Якщо прийме-мо план хлібозаготівлі, то самі будемо з голоду помирать. У колгоспі нас колективно душать!»*.

2 січня 1932 року Микола Центій, коли колгоспників викликали обмолочувати солому і полову, казав: «Ми голі, босі й голодні. Хліб весь вивезли, а нас ще й примушують солому молотити». Усі роботи були зірвані, у тому числі оранка на зяб — із 350 гектарів було зорано лише 15. Бобринецький райвиконком своєю постановою у січні 1932 року розпустив артіль «Сонце», як куркульську.

Винними у цьому влада визнала не ту безглузду здириницьку систему, яку вона нав'язувала українцям, а згаданих селян та ще їхнього земляка Павла Радецького. У чому саме полягала вина останнього, взагалі не згадано. Особлива нарада при ДПУ постановила вислати їх у Північний край на три роки. Але Олексій Кривоніс туди потрапити не встиг — 18 квітня помер у лікарні Харківської промколонії. Вочевидь, від виснаження. Колгосп, як він і передбачав, задушив його.

Проте, бувало й інакше. На початку 30-х в українському селі безроздільно панували злидні і голод. Як не приховуй та не «замилуй» очі пропагандою, а люди не можуть не бачити очевидного. Тож, владі потрібно було знайти винних, аби вказати пальцем: «Це – вони!». Бобринецьке ДПУ швидко з цим впоралось.

Опанас Григорович Цикаленко, рахівник колгоспу «Український хлібороб». Колишній член комітету незаможних селян. Ніби не куркуль. Проте, ДПУ знайшло іншу зачіпку (для них кожен українець — потенційний ворог) — двоюрідний брат Опанаса, Павло Шульга (Шульженко) нібито був офіцером у петлюрівській армії. Отже, говорили про самостійну Україну. Цілком міг очолити шкідницьку організацію. Зменшував норми висіву зерна, дозволяв розкрадати його — в селі у багатьох виявили приховані ями із зерном.

Опанас Григорович, не дивлячись на те, що план заготівлі був виконаний лише на 48%, без дозволу правління роздав колгоспникам 11 центнерів жита, 42 центнери пшениці, 84 центнери кукурудзи та 39 інших культур. У 32-му році при злитті колгоспів «Український хлібороб» та «Хлібороб» Опанас Цикаленко агітував проти усунування корів, у результаті 22 корови з колективного стійла забрали. А ще хтось ніби чув, що він співав «гайдамацьку», як сказано у справі, пісню «Ще не вмерла Україна».

Ще один ворог — Петро Сензюк, фельдшер села. Веде агітацію про необхідність боротьби із Радвладою та створення самостійної України. Погрожував активістці Лукії Завгородній, що її, мовляв, може чекати доля

Золотаренка, (вище згаданого) якого убили за надмірну прорадянську активність. [7, 56–57]

Звісно, якби ДПУ не перестаралось і не намагалось до цих «гріхів» причепити шкідницьку організацію, то селян би точно відправили десь у Північний край. Але найголодніший час вже минав. Навесні 1934-го одеський прокурор Кузоваткін визнав, що для звинувачення у створенні шкідницької організації, доказів не достатньо. [7, 58]

Як бачимо, українці не мовчали про Голодомор, вони скоріше волали про це. Ті, хто лишився живий. Але репресивний сталінський режим на багато десятиліть наклав табу навіть на саму згадку про той страшний час. А за суворим дотриманням цього табу пильно наглядали каральні органи. Проте, так тривало лише доти, доки існував Радянський союз. Але попри заперечення Москвою, правда про геноцид поширювалася світом. І завдяки діяльності іноземних дипломатів, журналістів, дослідників, церкви та української громади відбувся прорив інформаційної блокади.

Під таким тиском перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький у 1987 році був змушений вперше офіційно визнати факт «голоду» 1933 року.

19 квітня 1988 року було оприлюднено звіт Спеціальної комісії Конгресу США з питань дослідження Голодомору 1932–1933 років в Україні, виконавчим директором якої був Джеймс Мейс. Цей звіт поклав початок міжнародному визнанню Голодомору геноцидом і засвідчив: «Йосип Сталін та його оточення вчинили акт геноциду проти українського народу в 1932–1933 роках».

1989 року актом геноциду проти української нації офіційно визнала Голодомор Міжнародна комісія юристів на чолі з професором Джейкобом Сандбергом.

28 листопада 2006 року Верховна Рада України ухвалила закон, яким Голодомор 1932–1933 років визнано геноцидом українського народу. 13 січня 2010 року Апеляційний суд міста Києва виніс постанову у кримінальній справі за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках, в якій зазначено: «Органом досудового слідства з усією повнотою та всебічністю встановлено спеціальний намір Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. — знищення частини саме української (а не будь-якої іншої) національної групи і об'єктивно доведено, що цей намір стосувався саме української групи як такої».

На державному рівні визнали Голодомор геноцидом українського народу: Естонія, Австралія, Канада, Угорщина, Литва, Грузія, Польща, Перу, Парагвай, Еквадор, Колумбія, Мексика, Латвія, Португалія та Ватикан. Ще ряд країн, а також Європарламент і Парламентська асамблея Ради Європи,

офіційно засудили дії сталінського режиму та назвали Голодомор злочином проти людяності.

З 2014 року Україна переживає нове випробування на міцність: Росія анексувала АР Крим та окупувала частини Донецької і Луганської областей, а 24 лютого 2022 року розпочала повномасштабне вторгнення на українські землі під прикриттям, так званої «спеціальної воєнної операції» підмінюючи цим військовим терміном значно простіший і більш притаманний ситуації, що зараз відбувається в Україні — «війна». Бо, як і сто років тому, незалежна процвітаюча держава Україна є найбільшим подразником для неї. А заперечення факту Голодомору, як геноциду українського народу для Росії, ймовірно займає надважливе місце, адже вона блокує визнання цього факту на міжнародному рівні, применшує значення інших злочинів та спотворює трактування історичних подій.

Тож, як показує світовий досвід, заперечення геноцидів, їх ігнорування — є небезпечним явищем. Саме тому важливо знати правду про геноцид українців у 1932–1933 роках. Адже, це сприятиме зміцненню демократії у світі, в якому такі злочини, як Голодомор, не матимуть місця.

Використані джерела та література:

1. Збірник «Голодомор-геноцид: термінологія» / Національний музей Голодомору-геноциду, Інститут дослідження Голодомору / автор. колектив: В. Марочко, С. Старовойт, Л. Артеменко, Д. Байкеніч, І. Батирева, О. Вигодованець, Я. Гринько, М. Костів, Ю. Коцур, Т. Кравчук, І. Курганська, К. Лук'янець, Т. Сопронюк, Я. Городняк, Г. Голубева. -К.: Майстер книг, 2019. – 64с. – ISBN 978-617-7652-29-7;
2. Книга «Голодний мор 1932-1933 років на Кіровоградщині. Мовою архівних документів» [Текст] / авт.-упоряд. О. Житков та інші. – Кіровоград : ДАКО, 2008. – 397 с.;
3. Книга «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації» : навчальний посібник для вчителів / Н. Р. Романець та ін. Київ, 2021. 336 с.: іл. – ISBN 978-617-7838-33-2;
4. Книга «Голоси із 33-го (Голодомор на Кіровоградщині)» [Текст] : документально-художнє видання / упоряд. В. Бондар. – Кіровоград : Центральнo-Українське видавництво, 1993. – 176 с. – ISBN 5-7707-4488-8;
5. Книга «Дзвони голодної смерті» [Текст] : [зб. матеріалів конф.] / Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д.І.Чижевського. - Кіровоград : ОУНБ ім. Чижевського, 2007. - 43с., 1 с. іл. - Бібліогр.: с. 23-43.;
6. Книга «Там, у небі, чорний крук: голодомор-33 на Кіровоградщині» [Текст] / О. Верстюк, Л. Журавська, В. Журавський. – Кіровоград : Центральнo-Українське видавництво, 2008. – 200 с. – ISBN 978-966-1588-12-6;
7. Книга «Ті, хто не хотів помирати мовчки...» [Текст] : науково-популярне видання / С. Орел. – Кропивницький : КП «Регіональна інформаційно-поліграфічна агенція», 2018. – 115 с. – ISBN 978-966-97855-0-3;

8. Матеріали науково-допоміжного фонду КЗ «Бобринецький міський краєзнавчий музей ім. М. Смоленчука»: №БРКМ-1571Д/ф; №БРКМ-1593Д/ф; БРКМ-1591Д/ф;
9. Стаття з газети «Честь хлібороба» від 1 квітня 2008 року «Мої гіркі спогади про 33-й...» / авт. Д. Неклеса;
10. Стаття з газети «Честь хлібороба» від 13 листопада 2007 року «Рік великого голоду, рік жовтого князя – 1933-й» / авт. З. Пирля.

УДК 82.09

Тетяна Ревва*

м. Кропивницький

РОЛЬ В.Є. ПАНЧЕНКА У РОЗБУДОВІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

**(на матеріалах фондів літературно-меморіального музею
І.К. Карпенка-Карого міста Кропивницького)**

У статті йдеться про роль знаного громадського і політичного діяча Володимира Панченка у розбудові незалежної України, про неупереджений погляд на доленосні для нашої держави події. Окрема увага приділена творчому доробку відомого літературознавця, його значенню для розвитку української культури.

Ключові слова: громадсько-політичний діяч, розбудова незалежної України, літературознавець Володимир Панченко, духовне відродження, проблеми становлення і розвитку освіти і культури.

Ім'я доктора філології, літературознавця, критика, письменника, члена НСПУ, активного громадського і політичного діяча, Почесного громадянина міста Кропивницького Володимира Євгеновича Панченка представлення не потребує. В. Панченко має вагомий творчий доробок з літературної критики, історії української літератури, проблем гуманітарної політики в українській державі. Його наукові праці, статті, звернення до громадсько-політичних сил широко відомі в Україні.

Володимир Євгенович володів дивовижним даром доносити істину, проливати світло на незнані, маловідомі чи призабуті факти з історії нашої держави, життя письменників, діячів культури і науки, відновлювати коди

* Тетяна Ревва – старший науковий співробітник КЗ «Літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого міста Кропивницького».

національної пам'яті. «Історична пам'ять, — зазначав В. Панченко, — це духовний компонент, на якому тримається людина і нація». Кожен його день був сповнений новими дослідженнями, турботою про майбутнє України.

У Кропивницькому Володимир Панченко прожив сімнадцять років. Тут відбулося його становлення як політика і державного діяча.

Життєвий шлях В. Панченка починався в Демидівці на Одещині: «Якщо їхати автобаном з Одеси на Київ, то на 155-у кілометрі можна побачити вказівник «Демидівка». То і є столиця мого дитинства. Там я народився і жив до 14 років. Завершував середню освіту в Любашівці, районному центрі. Любив літературу і математику. Розв'язування задач з алгебри і геометрії приносило велику естетичну насолоду: сам цей процес був доторком до гармонії. Але вибрав усе ж філфак. Одеський. В Одесі прожив 14 років. Майже всі вони пов'язані з Французьким бульваром, оскільки там стоїть гуманітарний корпус університету. Поруч — гуртожиток, де на 5-му поверсі була «моя» кімната № 125» [9, с. 3].

У 1975 закінчив філологічний факультет Одеського університету ім. Мечникова, згодом аспірантуру. Кандидатську дисертацію «Проблема характеру у її зв'язку зі стилевими тенденціями в сучасній українській прозі» захистив у 1979 році. Тоді ж за рекомендацією відомого письменника Павла Загребельного був прийнятий до Спілки письменників України. З 1979 по 1984 рр. працював асистентом, старшими викладачем, доцентом Одеського державного університету ім. Мечникова.

З 1984 по 2001 рік В. Є. Панченко мешкав у нашому місті. Обіймав посаду доцента кафедри української літератури (1984–1985, 1994–1998), завідувача кафедри зарубіжної літератури та компаративістики Кіровоградського державного педуніверситету імені Володимира Винниченка (1998–2001). У 1986–1991 рр. — відповідальний секретар Кіровоградської обласної організації Спілки письменників України.

У 1990 році обраний народними депутатом України першого скликання (1990–1994). З 2001 мешкав і працював у Києві. У 2001–2014 рр. — професор кафедри філології Національного університету «Києво-Могилянська академія»; у 2002–2007 рр. — віце-президент НаУКМА.

Володимир Панченко був одним з ініціаторів створення літературно-меморіального музею І. К. Карпенка-Карого та брав активну участь в його діяльності. За його клопотанням як народного депутата України, члена обласних організацій Спілки письменників України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури виконком Кіровоградської міської ради народних депутатів у січні 1993 року ухвалив відповідне рішення і у вересні 1995 року, до 150-річчя від дня народження знаменитого театрального діяча, музей було відкрито. Копія постанови, фото відкриття

музею та виступу В. Панченка під час урочистостей зберігаються у музейних фондах.

Володимир Євгенович часто відвідував музей. Зустрічі з ним були справжніми «митями потрясіння» й прозріння, адже він щоразу ділився маловідомими фактами з життя письменників та театральних діячів. Слухати його, без перебільшення, можна було годинами.

За участі Володимира Панченка у Карпенковій оселі відбулося чимало цікавих і змістовних заходів: презентації книг, творчі зустрічі, літературно-краєзнавчі читання.

За роки тривалої співпраці з науковцем у літературно-меморіальному музеї Карпенка-Карого сформувався окремий фонд Володимира Євгеновича, в якому налічується 419 предметів. Цей фонд висвітлює окремі сторінки його громадсько-політичної і наукової діяльності.

Роль Володимира Панченка у розбудові незалежної України досі належним чином не досліджена і не оцінена. А починалася його політична й державницька діяльність в роки горбачовської «перебудови». Він усвідомлював несправедливість системи державного устрою, за якої дозволялося існування лише однієї політичної партії — комуністичної. Компартія уособлювала себе з державою й інших конкурентів не визнавала. Так виникла ідея демократизації влади. В самій компартії утворилася демократична платформа, яку підтримав В. Панченко. Щоб наставити його на «правильний шлях», обком проводив з ним так звані виховні заходи.

Наприкінці вісімдесятих років минуло століття Панченко став одним із лідерів демократичних сил Кіровоградщини. На перших демократичних виборах до українського парламенту він упевнено переміг своїх конкурентів — висуванців компартії. Відзначався активністю, входив до групи депутатів, яка виступала за незалежність України. Долучився до остаточного формулювання Акта про незалежність України, написаного відомим політиком Левком Лук'яненком. Володимир Євгенович — співавтор багатьох законодавчих актів, спрямованих на формування незалежної Української держави. Опікувався питаннями становлення й розвитку освіти та культури, духовного відродження українського народу.

Одночасно був депутатом Кіровоградської обласної ради. Виступив з ініціативою заснування газети, невідконтрольної компартії. В 1990 році завдяки його позиції і підтримці побачив світ перший номер газети обласної ради «Народне слово», якій судилося на десятиліття стати провідним демократичним виданням.

Уже не будучи членом парламенту, Панченко не полишав політику, переймався питаннями розбудови української держави, її інституцій. Не випадково його було запрошено до ініціативної групи Першого грудня,

створеної відомими інтелектуалами та громадськими діячами України. До її складу, окрім Володимира Євгеновича, входили *В'ячеслав Брюховецький, Богдан Гаврилишин, кардинал Любомир Гузар, Іван Дзюба, Євген Захаров, Мирослав Маринович, Мирослав Попович, Вадим Скуратівський, Юрій Щербак, Ігор Юхновський*.

У серпні 2015 року, під час зустрічі групи громадських діячів з Президентом України Петром Порошенком, Володимир Євгенович критикував його і оточення за відступ від базових принципів української державності, намагання позбавити суспільство участі у визначенні орієнтирів розвитку України. Темою розмови були зміни до Конституції. Підставою — звернення сорока відомих українців до Президента з проханням запровадити мораторій на конституційні зміни, оскільки Україна перебуває у стані нав'язаною Росією війни. «Думаю, Президент почув авторів звернення і зрозумів, що воно продиктоване нашим уболіванням за стан справ. Президент також сказав про свій намір створити Гуманітарну раду. Думаю, що все це добрі сигнали, оскільки постійно звучала думка про брак комунікації між владою і суспільством. А такий діалог нам дуже потрібний!» — говорив у одному з інтерв'ю після зустрічі В. Панченко [6, с. 2].

У музейному зібранні знайшли своє місце предмети періоду перебування Володимира Євгеновича народним депутатом України першого скликання (1990–1994). Серед них — довідка Секретаріату Верховної Ради України про те, що Панченко В. Є. працював головою підкомісії Комісії Верховної Ради України з питань культури і духовного відродження, брошура Тимчасового регламенту засідань Верховної Ради України дванадцятого скликання, лист-запрошення Надзвичайного і повноважного Посла Швеції в Україні пана Мартіна Халлквіста Панченку В. Є. на прийомі з нагоди візиту в Україну членів комісії з питань культури парламенту Швеції, фото В. Є. Панченка серед членів комісії з питань культури, освіти, науки, спорту і в справах молоді обласної Ради народних депутатів. Пізніше він згадував: «Відчуття безпосередньої причетності до історичних подій початку 1990-х тішить мою пам'ять».

Завдяки В. Панченку сьогодні ми маємо дійсно неупереджений погляд на доленосні для нашої держави події. Свої спостереження, думки, роздуми над правильністю, далекоглядністю і виваженістю депутатських рішень викладав у «Записках рядового депутата», які регулярно друкувалися у «Вечірній газеті». «Беручись за ці «Записки рядового депутата», я хочу розповісти про свої 1990–1994 роки, мною побачені, прожиті <...> Вони були незвичайними для України, а значить — для кожного з нас. Спливатимуть десятиліття, пісок часу засипатиме те, що сьогодні ще не вивітрилося з нашої пам'яті, — але не сумніваймося, що наші нащадки неминуче

повертатимуться саме до цього рубежу. 1990–1994 роки... Злам історії. Мені судилося чотири роки бути рядовим народним депутатом України. Я хочу розповісти про ці чотири роки так, як вони запам'яталися і як я їх розумію. Тим паче, що за невблаганною логікою подій приватне у них тісно переплітається із загальним — долею міста, країни» [3, с. 4].

До 10-ї річниці Незалежності України «Літературна газета» дала розлогі спогади В. Панченка «День наш суботній» про події у Верховній Раді України, які передували проголошенню Незалежності нашої держави. «День 24 серпня 1991 року був суботнім. Авантюра московських «гекачепистів» провалилася ще в середу. Багато хто з депутатів, які проводили свої серпневі відпустки на морських узбережжях, не встиг і отямитися. «А що, власне, сталося?» — перепитували вони один одного, намагаючись переконати себе, що путч у Москві — не більше, ніж фарс, невдала забава, комедія... Суботі передували п'ять пекельних, напружених, нервових днів ризику, великої політичної роботи, без яких 24 серпня не сталося б того, що сталося...» [2, с. 5].

В одному з інтерв'ю, літературознавець зізнався: «Мені значно ближча науково-педагогічна робота. Але це не так просто — втратити інтерес до політики, коли вона сама тебе наздоганяє. Це ж якби в нас було спокійне і сите життя! А так — весь час неспокійно за Україну. Намагаюся не бути осторонь подій». І дійсно, як свідчить музейне зібрання, жодна вагома подія лише у нашому місті не обходила без участі Володимира Євгеновича.

Не можна оминати увагою громадянську і просвітницьку діяльність Володимира Євгеновича. Він не раз наголошував, що у житті керується трьома прислів'ями, в кожному з яких є слово «камінь»:

- Під лежачий камінь вода не тече;
- Не тримай камінь за пазухою
- Крапля камінь точить.

Аналізуючи численні інтерв'ю, монологи Володимира Панченка, можна так окреслити його життєві принципи:

- загострене почуття справедливості;
- непримиренність до абсурду в житті;
- невинуватість почуття свободи: «природно бути вільним»;
- «Ми – нація, яка вміє воювати... Словом»;
- безмежна віра в силу і мудрість українського народу на шляху вирішення болючих проблем;
- «...вічне бажання пізнати, побачити, відчутти і ... написати!»

А написано, як свідчить музейне зібрання, чимало. В. Панченко — автор багатьох літературознавчих праць, у яких досліджені не тільки маловідомі сторінки біографії та блискуче аналізуються твори знаних письмен-

ників, а і висвітлюється їх роль у розвитку української культури, нашої країни. Адже у часи бездержав'я саме інтелігенція залишалася справжнім острівцем свободи і незалежності. І роль Володимира Євгеновича у поверненні забутих імен важко переоцінити. Його перу належать твори: «Енергія пошуку» (1983), «Віч-на-віч з епохою» (1987), «Художня література і проблема шкільного виховання» (1987), «Юрій Яновський» (1988), «Магічний кристал» (1995), «Євангеліє чужих піль...» (у співавторстві з Л. Куценком, 1996), «Будинок з химерами» (1998), «Морський рейс Юрія Третього» (2002), «Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості» (2004), «Ох, Україно...» (2004), «Неубієнна література» (2007), «Небо Левка Мацієвича» (2009), «Сонячний годинник» (2013), «Кільця на дереві» (2015), «Повість про Миколу Зерова» (2018), «Літературні ландшафти ХХ століття» (2019), «Сонячний годинник» (2-е, оновлене видання, 2019), «Шевченко зблизка» (2021), «“Він не буде абияким чоловіком”: із дитячих літ генія» (2021).

Окремо хотілося б сказати про особливу сторінку у біографії Володимира Панченка — винниченкознавство. Матеріали захисту докторської дисертації Володимира Євгеновича «Творчість В. Винниченка 1902–1920 років у генетичних і типологічних зв'язках з європейською літературою» зберігаються у фондах музею. Завдяки кропіткій праці літературознавця маємо найбільш ґрунтовне дослідження життя і творчості нашого земляка. Звідусіль він повертався з численними записами, копіями документів, фотографіями, книгами та величезним прагненням поділитися усім тим із читачами. Результатом пошуків стали праці, присвячені В. Винниченку. Серед них «Євангеліє чужих піль» (1996, у співавторстві з Л. Куценком), «Будинок з химерами» (1998), «Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості» (2004). «Мені цікавий живий образ Володимира Винниченка, який “прорубував вікно в Європу”, сподіваючись, що нащадки зрозуміють його, можливо, краще, ніж сучасники», — писав В. Панченко [5, с. 4].

Як народний депутат Верховної Ради І скликання (1990–1994) сприяв поверненню в Україну колекцію особистих речей В. Винниченка (1992). Безцінні меморії — кабінетні меблі, малярські роботи та деякі особисті речі письменника і політика представлені нині в експозиції обласного краєзнавчого музею.

За сценарієм В. Панченка було знято фільм «Голгофа Володимира Винниченка» (1995), який удостоєний премії Українського фонду культури.

У музейних фондах зберігається значна частина журналів 1980–2019 років, у яких друкувався літературознавець. Це «Історико-літературний журнал» Одеського державного університету імені І. Мечникова, «Дзвін», «Київ», «Слово і час», «Литературное обозрение», «Кур'єр Кривбасу», «Українська мова та література в школі», «Вежа», «Степ», «Хобі».

В одному зі своїх інтерв'ю Володимир Євгенович говорив, що всі його літературні надбання починалися з мандрівок: «<...> у мені живе і розвивається “бісик” мандрівництва», — не без почуття гумору звучить зізнання. Географія мандрів по Україні досить широка: це перша шкільна мандрівка до Умані, поїздка до місць, пов'язаних з життям Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Михайла Старицького; вся степова Україна, Чернігівщина, багата родовими дворянськими гніздами. Наслідуючи Т. Шевченка, який хотів альбомом офортів «Живописна Україна» пробудити інтерес до минулого рідного краю, В. Є. Панченко навідується знову і знову на Слобожанщину і Київщину, буває то в Чигирині і Суботові, то в Глодосах, то на хуторі «Надія», то в Бобринці, то у винниченківській Григорівці. Його кличе дорога, «її мінливі чари, несподіванки збуджують уяву», дають можливість відчуття причетності до іншого життя — «того, що відшуміло, перейшло в минувшину, залишивши після себе часом ледь видимі знаки». Побачене, пізнане в мандрівках, вивчене в архівах, мемуарах з року в рік видавалось у періодиці, а слухачі радіо чекали на програму «Українські скрижалі», яка щоразу дивувала вишуканим змістом.

У численних публікаціях Володимир Євгенович багато уваги приділяв видатним особистостям — літераторам, театральним і громадським діячам, чие життя було пов'язане з нашим краєм: Івану Карпенку-Карому, Марку Кропивницькому, Афанасію Фету, Володимирі Винниченку, Євгену Маланюку, Євгену Чикаленку, Левку Мацієвичу, Миколі Зерову, Юрію Яновському та іншим. В. Панченко переймався створенням у Кропивницькому на вулиці Соборній скверу з пам'ятником Юрію Яновському, який мешкав у цьому куточку міста на початку ХХ століття.

Володимир Панченко був членом редколегії часописів «Вітчизна», «Слово і час», «Хроніка-2000», редактором і одним з ініціаторів створення у нашому місті часопису «Вежа». Журнал одразу став відомим. Українське радіо присвятило «Вежі» одну зі своїх передач — «Читаючи журнали», в якій літературний критик Лариса Масенко (донька письменника-земляка Тереня Масенка) наголосила на появі цього видання як явища, що заперечує провінціалізм у культурі. Презентація першого числа «Вежі» відбулася у літературно-меморіальному музеї І. К. Карпенка-Карого і стала продовженням традиції будинку на Знаменській, у якому за часів Івана Карповича збиралася інтелігенція міста. «Літературно-меморіальному музею І. Карпенка-Карого, наймолодшому в місті. З побажанням добра та радості на многії літа! Щиро — В. Панченко» — такий дарчий напис залишив Володимир Євгенович на сторінках першого видання «Вежі», яке зберігається у музеї.

У фондах музею зберігаються матеріали численних наукових конференцій, презентацій, культурно-просвітницьких та громадсько-політичних

заходів, учасником або ініціатором яких був В. Панченко. Світлина, зроблена під час роботи в українських і закордонних бібліотеках і архівах, на посадах професора кафедри філології НаУКМА (2001–2014), фото численних мандрівок, де науковець відкривав все нові і нові подробиці з життя великих українців.

Наукові розвідки і дослідження В. Панченка були відзначені літературними і краєзнавчими преміями: Міжнародної імені Володимира Винниченка Українського фонду культури (1995), Національної спілки письменників України «Благовіст» (1996), імені Олександра Білецького (1998), імені Володимира Винниченка обласної газети «Народне слово» (1991), Кіровоградської обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова (2005), Кіровоградської обласної літературної премії імені Євгена Маланюка (2016). Пам'ятний знак лауреата премії імені Володимира Винниченка, диплом лауреата премії «Благовіст», фото вручення Кіровоградської обласної премії імені Євгена Маланюка зберігаються у фондах музею.

Нещодавно фонд Володимира Євгеновича поповнився його книгою «Зупинитися і озирнутися» (2020), яка побачила світ вже після смерті автора. Тут зібрані його подорожні нариси, мандрівні нотатки, інтерпретації художніх текстів і рефлексії щодо суспільно-політичних подій в Україні протягом минулих двохсот років. Це своєрідний нотатник інтелектуала, що пильним оком фіксує спостереження за дійсністю та мистецтвом — класичним і сучасним, уміє помічати красу, залюблений у минуле своєї Батьківщини і переймається її сьогоденням.

В. Панченко не раз наголошував, що нація може бути сильною і щасливою тільки тоді, коли вона цього дуже прагне; коли вона, власне, відчуває себе нацією і ясно знає, чого хоче; коли має належну волю і гордість. «Причини наших негараздів — у наших головах передусім, у важкому і повільному подоланні “совковості”, у бракові політичної культури, у звичці до волячої терплячості». Він постійно наголошував, що нація — це воля бути нацією. «Ми повинні знати, хто ми такі і чого хочемо. Рівень нашого нинішнього життя прямо пропорційний рівню нашої свідомості і національної гордості. Я про ту національну гордість і про нашу готовність бути громадянським суспільством, у якому всі рівні перед законом, а влада і суспільством же й контролюється» [7, с. 2].

Осмилення ролі В. Є. Панченка у розбудові нашої держави ще попереду. Знаному науковцю, педагогу, письменнику, публіцисту, громадському і політичному діячеві буде присвячена не одна праця. Колеги, друзі, учні і рідні прагнуть, щоб пам'ять про Володимира Євгеновича збереглася назавжди. Науковці літературно-меморіального музею І. К. Карпенка-Карого також докладають до цього зусиль.

Використані джерела та література:

1. Панченко В. Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка у європейському літературному контексті. – Кіровоград: «Народне слово», 1998.
2. Панченко В. День наш суботній // Літературна Україна. – 2001. – № 30 (4927). – 23 серпня.
3. Панченко В. Записки рядового депутата. 1990-1994 // Вечірня газета. – 1998. – 13 лютого.
4. Панченко В. Колекція речей Винниченка повернулася в Україну // Єлитсавет. – 1992. – № 15. – 23 грудня.
5. Панченко В. Магічний кристал. Сторінки історії українського письменства. – Кіровоград: «Народне слово», 1995.
6. Панченко В. Мене вкотре здивував своєю роздвоєністю пересічний український виборець // З перших уст. – 2014. – № 14 (14). – 6 листопада.
7. Панченко В. Нація – це воля бути нею // Народне слово. – 2000. – 22 серпня.
8. Панченко В. Позаду два роки незалежності. Треба жити далі // Народне слово. – 1993. – № 97 (523). – 21 серпня.
9. Панченко В. Сонячний годинник. – К.: Темпора, 2019.
10. Панченко В. Тверда рука: порятунок чи ілюзія? // Народне слово. – 1995. – № 139 (863). – 9 грудня.
11. Панченко В. Україна потребує внутрішнього очищення // Вечірня газета. – 2001. – № 1(668) – 5 січня.

ДОКУМЕНТУМ

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ

*(добірка документів Державного архіву
Кіровоградської області)*

Історія України протягом 20-ти з лишком років від початку революційних подій в 1917 році до завершення Другої світової війни є вкрай суперечливим часом, але більшою мірою однозначним. Тобто, таким, що по суті своїй відкидає двозначність розуміння. Цей, на диво, короткий час (який Незалежна України за своїм віком перетнула) став одним з найкривавіших для наших предків. Розгортання калейдоскопічної боротьби за Україну між воюючими сторонами в Першу та Другу світові війни, відстоювання української державності, урядовими структурами УНР та повстанськими групами в боротьбі проти червоногвардійським та білогвардійських росіян.

Не маючий аналогів, паровий каток більшовицьких репресій, що покотився на Україну — це лише основні, наскрізні, узагальнюючі картини українського буття ХХ століття. Насправді, ці події розбиті на сотні тисяч історій, що стосуються кожного учасника тих знаменних подій, які хотіли повністю викоринити із нашої пам'яті.

Саме завдяки архівних документам, ми можемо відновити той справжній пазл, зібравши до купи публіцистику, пресу, розпорядчі документи, мемуари, архівно-слідчі справи, які нарешті проллють світло на істинну історію як нашого краю, так і всієї України у боротьбі за власну самобутність, яка продовжується і донині.

ДОКУМЕНТИ РОЗДІЛУ

Маніфест про зречення Миколи II

Высочайший Манифест об отречении от престола Государя Императора
Божею милостью.

Мы, Николай Второй, Император Всероссийский Царь Польский, Великий Князь Финляндский и прочая, и прочая.

Объявляем всем нашим верным подданным:

В дни великой борьбы с внешним врагом, стремящимся почти три года поработить нашу Родину, Господу Богу угодно было ниспослать России новое тяжкое испытание.

Начавшиеся внутренние народные волнения грозят бедственно отразиться на дальнейшем ведении упорной войны.

Судьба России, честь геройской нашей армии, благо народа, все будущее дорогого нашего Отечества требуют доведения войны во что бы то ни стало до победного конца.

Жестокий враг напрягает последние силы, и уже близок час, когда доблестная армия Наша, совместно со славными союзниками Нашими, сможет окончательно сломить врага.

В эти решительные дни в жизни России почли Мы долгом совести облегчить народу Нашему тесное единение и сплочение всех сил народных для скорейшего достижения победы и в согласии с Государственной Думой признали Мы за благо отречься от Престола Государства Российского и сложить с Себя Верховную власть.

Не желая расстаться с любимым Сыном Нашим, мы передаем наследие Наше Брату Нашему Великому Князю Михаилу Александровичу. Благословляя его на вступление на Престол Государства Российского, заповедуем Брату Нашему править делами государственными в полном и ненарушимом единении с представителями народа в законодательных учреждениях на тех началах, кои будут ими установлены, принеся в том ненарушиму ю присягу.

Во имя горячо любимой Родины призываем всех верных сынов Отечества к исполнению своего святого долга перед ним повиновением Царю в тяжелую минуту всенародных испытаний и помочь ему, вместе с представителями народа, вывести Государство Российское на путь победы, благоденствия и славы.

Да поможет Господь Бог России.

На подлинном Собственною Его Императорского Величества рукою подписано:

«Николай»

2 марта, 3 часа, 1917 года. Город Псков.

Сорешил: Министр Императорского Двора генерал-адъютант граф Фредерикс.

ДАКіро, ДІФ, газета «Голос Юга», 03.03.1917 р., № 51, арк. 8, інв. № 1184.

Повідомлення про перше засідання української громади міста Єлисаветград

Среди украинцев

В воскресенье, 19 марта, в помещении биржи под председательством Н. В. Левитского состоялось первое заседание украинской громады. В речи председателя и речи других ораторов ярко и красочно освещено было недавнее прошлое Украины в ее стремлении к воле. Политическим лозунгом всех говоривших выставлена была автономия Украины на основе федеративной республики. Собрание с большим интересом выслушало сказанную с подъемом речь галичанина Верховинца о современной борьбе галичан за культурное и политическое самоопределение их в Австрии. А Ф. Шафонский в блестящей сильной речи указал на опасность, грозящую новорожденной свободе со стороны европейского самодержца немецкого и призвал к энергичной поддержке народного правительства в великой борьбе.

Председатель совета рабочих депутатов Талалаев приветствовал собрание от лица совета.

Постановлено послать приветствие временному правительству, совету рабочих депутатов елисаветградскому и петроградскому, киевской центральной раде и Брусилову.

Избрана организационная комиссия, которой поручено набрать из своей среды 3 делегатов на киевский съезд, взять на себя организацию местной украинской громады для осуществления задач политических, экономических и культурно-просветительных.

Хором украинской труппы пропета была «вечная память» павшим борцам за свободу и исполнено два украинских гимна.

На украинский фонд собрано присутствующими около 400 р.

ДАКіро, ДІФ, газета «Голос юга», 20.03.1917 р., № 63, арк. 33, інв. № 1184.

Повідомлення про зібрання робітників-українців єлисаветградських заводів

29 марта в зимнем театре состоялось первое собрание рабочих-украинцев всех городских заводов. На собрании присутствовали более ста рабочих. Среди них было также много представителей украинской интеллигенции, артисты украинской труппы, студенты и другие.

Председателем собрания был избран Н. В. Левитский, товарищами председ. П. И. Лаженко и Д. С. Бондаровский, секретарем — В. А. Никитин.

1) Собрание единогласно приняло следующие резолюции:

Собрание рабочих-украинцев елисаветградских заводов признает, что современная школа на Украине не соответствует своему назначению, вредит украинскому народу, понижая его культурный уровень, что влияет на его экономическое положение. Поэтому необходимо в школах вести обучение детей на родном украинском языке по учебникам, приспособленным к жизни украинских детей. Обучение русскому языку, как обязательный предмет преподавания, начинать с 3-го года. Немедленно организовать для учителей народных школ курсы украинского языка, литературы и истории Украины, чтобы подготовить их к новой работе, причем все это должно преподаваться и в учительских институтах, семинариях, гимназиях и университетах на Украине.

2) Постановлено просить городской комитет, земскую и городскую управы, чтобы все воззвания и объявления от этих учреждений печатались как на русском, так и на украинском языке.

3) Постараться, чтобы в заводских библиотеках были украинские книги и газеты.

4) Обратиться к настоятелям церквей с просьбой, чтобы на предстоящей Пасхальной обедне Евангелие от Ивана читалось также на украинском языке.

В заключение был избран постоянный совет (рада) рабочих-украинцев, представителей от всех заводов города, в количестве 12 человек с предоставлением заводам еще дополнительных выборов представителей в этот совет.

ДАКиРО, ДІФ, газета «Голос юга», 31.03.1917 р. № 73, арк. 48, інв. № 1184.

Витяг із журналу засідання Єлисаветградської міської думи від 22 листопада 1917

...3. Прочитана телеграма генерала Духонина от 13 ноября сего года.

4. Оглашены воззвания Всероссийского Комитета Спасения Родины и Революции. Единогласно принимается резолюция следующего содержания-

ния: Елисаветградская Городская Дума протестует против попыток разгона Петроградской и Московской городских Дум, избранных на основе всеобщего, прямого, равного и тайного пропорционального права всеми чинами государственной власти, и приветствует мужественную решимость гласных этих Дум в настоящий грозный час оставаться на боевом посту служения народу.

5. Прочитана полученная от городской по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии копия телеграмм председателя секретариата Центральной Рады Винниченко, призывающей всех энергично взяться за производство выборов в Украинское Учредительное Собрание, немедленно и точно исполнять распоряжения Главной комиссии. Дума, не входя в обсуждение телеграммы, постановила, по предложению гласного Гайсинского, передать рассмотрение вопроса об участии городского самоуправления в работе по выборам в Украинское Учредительное Собрание фракциям...

ДАКиРО, Ф.-18, оп. 1, спр. 577, арк. 199-199 зв.

Витяг із журналу засідання Єлисаветградської міської думи від 06 грудня 1917 року

5. Прочитаны копии отношения Генерального Секретаря Внутренних Справ и постановление Украинской Центральной Рады, касающихся утверждения закона о выборах в Украинское Учредительное Собрание. Гласный Гайсинский от имени с.-д. фракции просит отложить обсуждение вопроса до воскресения, 10 декабря, указывая на то, что гласными не заслушаны еще доклады делегатов, бывших в Херсоне, где обсуждался вопрос об отношении к Раде; вопрос серьезный, а тут уже поздний час.

Гласный Гусев указывает, что 10 декабря — первый день оглашения выборных списков, а потому вопрос о выборах требует спешки.

Гласный Гайсинский считает, что опоздание все равно неизбежно. Гласный Темкин заявляет, что в еврейской фракции вопрос об отношении к Центральной Раде еще не обсуждался, будет обсужден на еврейском съезде; предлагает обсуждение его в Думе отложить.

Гласный Горшков оглашает постановление фракции партии народной свободы:

Обсудив создавшуюся на Украине обстановку и вопрос об участии партии в выборах в Учредительное Собрание, признавая принцип областной автономии Украины и имея в виду, что Украинское Учредительное Собрание, созданное на основе избирательного закона при гарантиях

свободы выборов, может явиться выразителем действительной воли народов, живущих на Украине, партия признает необходимым принять участие в выборах в Украинское Учредительное Собрание с тем, чтобы осуществлять: 1/ принцип сохранения в целостности Российского государства, как единой суверенной демократической республики, 2/ принцип широкой государственной и административной децентрализации управления, 3/ полную свободу личности и равноправие всех граждан и национальностей, 4 /право национальностей на самоопределение, 5/ ограждение прав национальных меньшинств общегосударственным законодательством и властью, 6/ право центр. государственной власти передавать национальностям осуществление задач культурного управления в отношении всех лиц, признающих свою принадлежность к этим национальностям, 7/ принцип областной автономии Украины в пределах национально-территориальных, 8/ обязательность санкций всероссийского Учредительного Собрания для постановлений украинского Учредительного Собрания, касающихся разграничений отношений между центральной и местной властью и определения границ украинской территории.

Председатель, указав на то, что другие фракции не выяснили своих отношений, предлагает обсуждение вопроса отложить до заседания 10-го декабря, на котором будут сделаны доклады о съезде в Херсоне...

Гласный Штамм оглашает резолюцию следующего содержания:

«Елисаветградская Городская Дума выражает свое негодование по поводу беспримерных даже в истории самодержавного правительства нарушений депутатской неприкосновенности и насилий над волей народа, выразившихся в обысках и арестах членов Учредительного Собрания, разгон силой штыков частного совещания членов Учредительного Собрания, арест комиссии по выборам и попытки подчинить ее комиссару по назначению Совета Народных Комиссаров.

Совершенные под предлогом борьбы с контрреволюцией, эти насилия явно имеют целью срыв Учредительного Собрания или насильственное изменение его состава в пользу большевиков. Елисаветградская Городская Дума твердо верит, что этот грубый обман не удастся, что революционный солдат не направит своего ружья против всенародного Учредительного Собрания и что на покушение против него народ и армия ответят взрывом гнева, который сметет насильников».

Председатель ставит резолюцию в предложенной редакции на голосование и резолюция принимается всеми при 7 воздержавшихся...

ДАКиРО, Ф.-18, оп. 1, спр. 577, арк. 220 зв.–221 зв, 222 зв.

Оголошення Єлисаветградської міської комісії з виборів до Українських Установчих Зборів про ознайомлення зі списками виборців

Єлисаветська городська по виборам в Українські Установчі Збори комісія сим оповіщає населення города, що оголошення виборчих списків в городі Єлисаветі, відповідно телеграфного розпорядження Херсонської окружної комісії від 12 грудня с.р., розпочалося 15 грудня. Од сього дня протягом 10 днів кожний громадянин може оглядати списки од 9 годин ранку до 3 годин дня та од 5 годин дня до 8 годин вечора в місцях, зазначених Єлисаветською Городською Управою у відповідних оповістках.

...Скарги на неправильні списки (схиби у позначенні відомостей, помилки в іменах, літах, неповні списки) приймаються у Єлисаветській Городській Управі до 24 грудня с.р.

Голова комісії

В. Шимановський

Секретар

М. Панасевич

ДАКиО, ДІФ, газета «Голос юга», 16.12.1917 р., № 262, арк. 25, інв. №1192.

Заява Генерального Секретаріату щодо дій уряду Ради Народних Комісарів на території України

В Генеральному Секретаріаті УССР

Оповіщення

Правительство Української Народної Республіки доводить до відому всіх товаришів-солдатів усіх фронтів і великоруського народу таке:

Петроградське централістичне правительство народних комісарів по звичаю царів-самодержців не схотіло признавати права українського народу на свою власть і об'явило Українській Народній Республіці війну за те, що Центральна Рада українських робітників, селян та солдатів не схотіла слухати приказів із Петрограда, а хоче жити і управлятись волею свого народу.

Оповістивши Україні війну, петроградське самодержавно-централістичне правительство нагнало на Україні юрби найманих людей, що звуться красногвардійцями-більшовиками. Ті красногвардійці захоплюють наші города і села, громлять мирне населення, розбивають магазини, арештовують всякого, хто їм нелюбий, грабують у селян хліб, насилують

жінок, розстрілюють українців-вояків, проколюють їм очі. Мало того, щоб зруйнувати нашу Народну Українську Республіку, вони збройною силою захоплюють станції залізниць і не дозволяють залізнодорожникам провозити з півдня України вугіль до Києва, Полтави і других городів. Вони роблять все для того, щоб без вугілля спинились наші залізні дороги, фабрики, заводи, щоб все населення почало мерти з голоду. Один із таких найманих людей, грабіжник і насильник, що зветься народним комісаром Антоновим, видав розпорядження по всіх залізницях, що буде розстрілювати всякого, хто пропустить вугілля на північ України.

Але в той же час ці злочинці, народні комісари, контрреволюціонери і насильники, однявши у нас вугілля, лицемірно валуть, що Центральна Рада і Генеральний Секретаріат не хочуть везти хліба у Великоросію і на фронті. Це безсоромна, нахабна, недостойна брехня. Правительство українських робітників, солдатів і селян знає, що великоруські робітники, солдати і селяне не вороги їм, а брати, що не великоруський народ пішов війною на український народ, а пішли тільки або наймані, або одурені петроградськими самодержавними комісарами темні люде. І через те Центральна Рада постановила одправляти, не зважаючи ні на що, хліб як на фронті, так і в Великоросію.

Але постанову свою українська власть не в силі тепер здійснити, бо петроградські самодержці через своїх наймитів-красногвардійців захопили залізницю в нашій вугільній районі і не пропускають вугілля до поїздів, що мають везти хліб на фронті. І от через що мільйони солдатів, що життя своє клали в оборону рідного краю, і мільйони братів-великоросів муть голодувати.

Генеральний Секретаріат — правительство Народної Української Республіки, доводячи це до відому солдатів на фронтах і братнього великоруського голодуючого народу, заявляє, що український народ всю душею бажає помогти і хлібом, і всім, що він має, своїм братам, але він цього не зможе зробити доти, доки не вижене з своєї держави грубих насильників, грабіжників, контрреволюціонерів-красногвардійців. Це станеться незабаром, український народ знайшов у себе сил не датися задушити ні царям, ні буржуям-кадетам, ні временному правительству Керенського, не дасть він себе задушити також і недовговічному самодержавному правительству петроградських комісарів з їхніми найманцями-грабіжниками.

2 січня 1918 року

Голова Генерального Секретаріату

і генеральний секретар внутрішніх справ

Генеральний секретар судових справ

В. Винниченко

М. Ткаченко

В.о. генерального секретаря військових справ	М. Порш
і генеральний секретар праці	В. Зарудний
Генеральний секретар земельних справ	М. Ковалевський
Генеральний секретар продовольчих справ	О. Шульгин
Генеральний секретар міжнародних справ	В. Єщенко
Генеральний секретар шляхів	М. Шаповал
Генеральний секретар пошти й телеграфу	Д. Антонович
Генеральний секретар морських справ	В. Мазуренко
В.о. генерального секретаря фінансових справ	В. Голубович
Генеральний секретар торгу і промисловості	І. Стешенко
Генеральний секретар освітніх справ	Д. Одинець
Генеральний секретар великоруських справ	М. Зільберфарб
Генеральний секретар єврейських справ	М. Міцкевич
Генеральний секретар польських справ	А. Золотарьов
Генеральний контролёр	П. Мірний
В.о. генерального писаря	

ДАКиРО, ДІФ, газета «Нова Рада», 04.01.1918 р., № 2, арк. 4, інв. № 1965.

Повідомлення про наступ німецьких військ

СВОДКА ДАННЫХ

об общем стратегическом положении на Украинском театре

3(16) марта 1918 г.

Австро-германо-украинские войска на Фастов-Знаменском операционном направлении дошли до участка Черкаassy-Бобринская, заняв эти пункты.

От ст. Бобринская германские части [16-я Баварская дивизия, прибывшая с Западного театра] продвигаются к югу вдоль железной дороги на Одессу. Ими занят район Ново-Украинка (70 верст от Елисаветграда)].

К Ново-Украинке с запада проходят части противника, следующие от Бирзулы. Неприятельские части заняли весь путь от Бирзулы до Голты и по слухам ведут бои с советскими войсками у Помошной.

На станции Голта [у Ольвиополя] на днях неожиданно прибыл германский блиндированный поезд. Из советских частей, находившихся тогда еще на станции, успел уйти только один эшелон.

В Бирзуле произошло возмущение среди австрийских солдат, недовольных тем, что им приказано было только ввести в Украине порядок, а между тем пришлось сражаться у Слободки с советскими войсками. Передают, что последние выказали в бою большое мужество.

По-прежнему остаются неизвестными условия занятия Одессы. Подтверждений о десанте нет, и это предположение отпадает. Остается в силе версия – занятие ее Балтской группой. Приходится удивляться форсированности движений противника. По официальному сообщению, еще 5 марта немцы были у Балты [190 в. от Одессы], а уже 6 дней спустя они вступили в Одессу. Подобная скорость движения не имеет пока объяснений.

Судьба советских войск на Днестре остается неизвестной.

Николай Зубов

ДАКіРО, ДІФ, газета «Известия елисаветградских социалистических партий», 17(4).03.1918 р., № 16, арк. 2 зв., інв. № 1842.

Закон, ухвалений Центральною Радою, про адміністративний поділ України

Закон про поділ України на землі Центральна Рада 6-го березня 1918 року ухвалила:

§ 1. Поділ України на губернії і уїзди касується.

§ 2. Українська Народна Республіка розділяється на такі землі: 1) Підляще, центр Бересть, 2) Волинь, центр Луцьк, 3) Погорина, центр Рівне, Болохівська земля, центр Житомир, 5) Деревська земля, центр Іскорость, 6) Дреговицька земля, центр Мозир, 7) Київ з околицею (приблизно на 20–30 верст), 8) Просє, центр Біла Церква, 9) Черкащина, центр Черкаси, 10) Побожє, центр Умань, 11) Поділе, центр Камінець, 12) Брацлавщина, центр Винниця, 13) Подністрове, центр Могилів, 14) Поморе, центр Миколаїв, 15) Одеса з околицею, 16) Низ, центр Єлизавет, 17) Січа, центр Катеринослав, 18) Запороже, центр Бердянськ, 19) Ново-Запороже, центр Херсон, 20) Азовська земля, центр Маріуполь, 21) Сіверщина, центр Стародуб, 22) Чернігівщина, центр Чернігів, 23) Переяслівщина, центр Прилука, 24) Посеме, центр Конотоп, 25) Посуліє, центр Ромен, 26) Самара, центр Кременчук, 27) Полтавщина, центр Полтава, 28) Слобідщина, центр Суми, 29) Харків з околицями суміжними, 30) Донеччина, центр Слав'янськ, 31) Подоне, центр Острогжськ, 32) Половецька земля, центр Бахмут.

§ 3. Остаточним розмежуванням Української Народної Республіки з сусідніми державами число земель може бути змінено.

§ 4. Про докладне розмежування землі Раді Народних Міністрів поручається внести особний законопроект в можливо ближнім часі.

§ 5. Про організацію самоврядування і влади адміністративної, судової і військової, згідно з зазначеним у § 2 поділом на землі, Раді Народних Міністрів доручається ввійти в найскоршому часі з особним законопроектом.

§ 6. З заведенням нових органів самоврядування і влади земель губернські і уїздні установи будуть скасовані, а діловодство і майно їх буде передано в порядку, який буде установлений особливим законом.

З оригіналом протоколу згідно,

заступник Голови Української Центральної Ради Арк. Степаненко

Секретар Української Центральної Ради Мик. Чечель

ДАКіро, ДІФ, газета «Вісник Комісаріату Херсонщини Української Народної Республіки», 27.04.1918, № 27, арк. 10., інв. № 2069-2070.

Повідомлення про пропозицію української катеринославської громади щодо перейменування міст України

Серед катеринославських українських громадян широко вкорінилася думка назвати Катеринослав Січеславом. Оця думка катеринославців повинна би поширитись і на другі українські міста. Взагалі всі міста України, що носять назви бувших гнобителів та тиранів українського народу, повинні бути перейменовані. Їм повинні бути надані імена наших найбільших героїв.

*ДАКіро, ДІФ, газета «Українська ставка», 25.01.1919 р.,
№ 31, арк. 2 зв, інв. № 2217.*

Оголошення міської думи про здачу зброї німецьким військам

По приказу Украинского и Германского
Комендантов

Население города Елисаветграда должно сдать все не зарегистрированное до сего времени огнестрельное оружие, за исключением гладкоствольного, в комитеты домовых охран не позже 8 часов утра 26 марта (8 апреля) 1918 года под угрозой розыска несданного оружия в домах и предания виновных военно-полевому суду. Городская управа и Центральный Комитет домовых охран приглашает население, во избежание печальных последствий неисполнения сего приказа, в точности и своевременно исполнить его.

Городская управа.

ДАКіро, ДІФ, газета «Известия елисаветградских социалистических партий», 5.04 (23.03) 1918 р., № 33, арк. 7 зв., інв. № 1843.

Наказ губернського комісара про використання в обігу грошових одиниць УНР

З дійшлих до мене відомостей я дізнався, що по деяких містах Херсонщини не приймаються гроші Української Народної Республіки. Тому довожу до відома всіх державних і громадських інституцій, установ і організацій, а також всіх громадян Херсонщини, що видані Українським Правительством карбованці повинні прийматися безперечно, як повноцінні і цілком законні гроші по курсу російських рублів.

За виконанням сього приписую стежити Повітовим Комісарам і Начальникам міліції. Хто ж одмовиться приймати українські карбованці і інші гроші, які будуть випущені Українським Урядом, буде притягнутий до законної відповідальності.

Губернський Комісар Нянчур.

ДАКіРо, ДІФ, газета «Вісник Комісаріату Херсонщини Української Народної Республіки», 13.04.1918, № 25, арк. 8 зв., інв. № 2069-2070.

Наказ Єлисаветградського повітового коменданта про негайне зняття зовнішніх ознак приналежності до російської армії

Наказ
за 10 квітня 1918 р.

Не дивлячись на всі накази, котрі були видані народним військовим міністром, по вулицям Єлисавету, а також в повіті ще й досі ходять офіцери, чиновники, сестриці-жалібниці та козаки бувшої армії, котрі носять зовнішні відміни належності їх до російської армії.

А через те наказую негайно зняти всі зовнішні відміни, як-то: зброю, погони, кокарди, петлиці, гудзики, шпори, лампаси і таке інше.

За невиконання сього наказу винуватці будуть притягатися до державної відповідальності.

Повітовий комендант м. Єлисавету

Яворський.

ДАКіРо, ДІФ, газета «Новий шлях», 01.05.1918 р., № 7, арк.3, інв. № 2166.

Роз'яснення щодо правил читання українською мовою

Як треба читати по Українському

Денаціоналізаторська робота старого уряду (російського правительства), відсутність українських шкіл, репресії на українське слово довели

наш нарід до того, що він почав нехтувати свою рідну мову. Всякий же несвідомий українець, вилізши у «пани», нашу мову считав мужицькою і навіть «неприличною». Коли українська мова получила право громадянства, навіть право державної – говорити про «неприличие» не приходитьсь. Але нам, українцям, часто закидають, що ми пишемо якоюсь чужою мовою, мало кому зрозумілою. Коли б ми бажали йти шляхом денационалізації нашого народу, т.е. продовжувати діло царського уряду, то ми б писали або тільки по російському, або «херсонським» жаргоном. Уникаючи ж цього всього, ми будемо випускати нашу газету щиро народною українською мовою, більш-менш понятною нашому селянству та робітництву.

Часто читач не розуміє української книжки чи газети тільки тому, що не знає техніки читання, не розуміє, як яку букву треба читати. Тому нижче даємо пораду:

і	чит. як	и	(місяц)
и		ы	(риба)
е		э	(дерев)
ї		йи	(мої).

ДАКиРО, ДІФ, газета «Новий шлях», 01.05.1918 р., № 7, арк. 2 інв. № 2166.

Повідомлення про затвердження Радою Міністрів законопроекту про українізацію школи

Київ, 21 июля. Совет Министров одобрил законопроект об обязательном изучении украинского языка, литературы, истории и географии Украины в средних мужских и женских общеобразовательных, профессиональных, коммерческих и других школах. В учительских семинариях, институтах и духовных семинариях обязательно преподается украинский язык и литература. Полагается не меньше трех уроков на неделю в первых пяти классах и в двух последних классах не меньше двух уроков. По географии и истории Украины должно быть не меньше двух уроков в неделю в двух последних классах каждой школы.

ДАКиРО, ДІФ, газета «Голос юга», 13.(26).07.1918 р., №140, арк.11, інв. № 1199.

Звернення Головного Отамана армії УНР Симона Петлюри до українських вояків

Українці вояки-козаки!

З наказу Директоріяту Української Народної Республіки стаю на чолі всього українського війська, як головний його отаман.

Оповіді про це славних козаків, закликаю їх до боротьби за державність України проти зрадника і узурпатора генерала Скоропадського, що самозванно засвоїв собі назву і права Гетьмана України.

Скоропадський, з постанови Директоріату, поставлений поза законом за головний державний злочин проти Української Народної Республіки, за нищення її свободолюбних порядків і установ, за залюднення тюрем найкращими синами України, за розстріли селян та палення сіл каральними загонами, за насильства над селянським та робочим людом. Поставлений поза закону – це значить, що нікому з громадян і мешканців України не вільно під ніяким чином і під загрозою воєнного суду допомагати цьому генералові Павлу Скоропадському чи то в утечі, чи в прокормленню, чи в укриванню його.

Навпаки, обов'язком кожного громадянина на Україні є заарештувати генерала Скоропадського і віддати в руки республіканської влади.

Гетьманські розпорядження та накази по війську касуються і не сміють виконуватись.

Військові частини гетьмана Скоропадського для того, щоб не було зайвого пролиття крові і заколотів, хай переходять в ряди війська Української Народної Республіки слідком за тими, що вже перейшли. Військо Української Народної Республіки має своєю метою до щенту знищити безладдя, заведене гетьманським урядом, і ту силу, на яку воно досі опиралось.

Славні Вояки і Козаки Українського Війська! Ви, рідні сини селянського і робочого люду, кров від крові його і кість від кости його, в цю велику хвилю, коли скрізь по великому світу падають царські престולי і виходять на волю заковані народи, коли скрізь по всьому світі селяни і робітники стали господарями своїх країв, в цей великий день ви, Браття Козаки, хіба осмілитися піти з поміщицьким гетьманським урядом проти своїх батьків та братів? В цей великий час ви, Браття Козаки, хіба осмілитися служити запроданцям, котрі самі запродалися і Україну хочуть запродати чужинцям?

Козаки! Закликаю вас з усіх усюдів, як широка і велика Українська Земля, упорядкованими військовими частинами зі зброєю і амуніцією йти і їхати у напрямі на Київ, столицю України.

Дано в Ставці Головної команди Українських Республіканських Військ в половині листопаду 1918 р.

Головний Отаман Українських Військ

Петлюра

Начальник штабу

Отаман Осецький.

ДАКіро, ДІФ, тижневик «Наша хата», 10.12.1918 р., арк. 3. інв. № 2025.

Звернення Лозоватської волосної земської управи про припинення діяльності вчителів, що виступають проти українізації школи

В Елисаветградскую Уездную Школьную Раду

От Лозоватской волосной земской управы, декабря 7 дня 1918 г. № 1018

Прилагая при сем приговор Морквинского сельского общества, Лозоватская Волостная Народная Управа убедительно просит Елисаветградскую Уездную Школьную Раду обратить особенное внимание на тех учителей «народных», которые совсем не хотят выполнять циркуляров Повитовой Школьной Рады относительно украинизации школ. Эти господа проводят лживую, враждебную агитацию между крестьянами против украинского языка, принуждают нечестными способами других учителей учить по-русски для того, мол, чтобы не вносить раскола в учебное дело (?).

Дело Украины называют «кукольной комедией, выдумкой Повитовой Школьной Рады», которая подлизывается ради честолюбия и наживы. Таким образом «народные» учителя подрывают доверие темного населения к Повитовой Школьной Раде, а значит и к Украинской Народной Республике.

Население негодует на таких учителей. Может возникнуть недоразумение между крестьянами и учителями, потому что агитация ведется на основании того, что, мол, «вам, крестьянам, придется покупать украинские учебники, которые очень дороги, а вы бедны, и зачем, когда русских учебников есть в достаточном количестве...».

Надо вырвать из рук эти козыри у народных врагов, которые по недоразумению носят такое святое имя «народный учитель». Управа просит приговор Морквинского сельского общества напечатать в «Вестнике Елисаветградского Земства».

Голова управы /підпис/

Писарь /підпис/

ДАКіро, ДІФ, газета «Друг народа», 14.12.1918 р., № 1, арк.2, інв.№ 1963.

Наказ членів Директорії про надання допомоги борцям за УНР та вшанування їхньої пам'яті

Приказ Армии Украинской Народной Республики

Довожу до сведения армии постановление Директории Украинской Народной Республики от 26 ноября 1918 года.

Согласно с докладом Главного Атамана Украинских Народных Республиканских Войск, Директория Украинской Народной Республики постановила: всех офицеров и казаков Украинской Республиканской армии, которые по призыву Директории стали в ряды ее армии и потерпели в борьбе за интересы Украинской Народной Республики, взять под свою опеку:

1) Лечение раненых и больных производится за счет Республики в лучших госпиталях. Кроме того, раненые получают для семей помощь в размере: тяжело раненые 1000 руб., легко раненые – 500 руб.

2) Офицеры и казаки, которые вследствие своих ранений останутся неспособными для содержания себя и своей семьи собственным трудом, будут получать пожизненно пенсию в размере, которая будет установлена правительством Украинской Республики.

3) Те, которые получают увечье в борьбе за самостоятельность Республики и не смогут служить более в войсках, будут иметь преимущество для занятия должностей в правительственных, общественных и частных учреждениях Республики.

4) Те, которые не имеют семей и вместо пенсии пожелают поступить пожизненно на средства Республики в пансион Рыцарей Республики, будут приняты в нем.

5) Вдовы погибших героев имеют право на пенсию, которая следует воинам, потерявшим трудоспособность. С выходом замуж эти вдовы теряют право на пенсию.

6) Дети героев, погибших на поле брани за самостоятельность Украинской Народной Республики, имеют право получать образование во всех училищах Украинской Народной Республики бесплатно.

7) Круглые сироты погибших героев в бою за Республику поступают в пансионы.

8) Офицеры и казаки, которые принимали активное участие в борьбе за право Республики, в награду за сочувствие к родному краю и улучшению личного состава армии имеют право преимущества по службе, согласно их заслуг по утверждению их высшим начальством Украинской Народной Республики.

9) Все участники, занявшие столицу Украинской Народной Республики город Киев, получают право ношения особого ордена Республики.

Чтобы прославить навеки память Рыцарей, положивших жизни своей за славу Родины своей, немедленно принять меры к постройке в столице Украины, на лучшем месте, памятника, чтобы вечно напоминал будущим поколениям преславные дела народных Рыцарей, которые жизнью своею и кровью заплатили за державную самостоятельность Украинской Народ-

ной Республики в борьбе с самозванными узурпаторами и насильниками Украины.

Глава Директории

В.Винниченко

Члены Директории:

С. Петлюра А. Швец

Наказую начальникам особых частей соответствующие пункты постановления перевести в жизнь, а все постановление прочесть в полках, сотнях, батареях и отделах.

26 ноября 1918 г.

Главный Атаман Украинских Республиканских Войск Петлюра.

ДАКиРО, ДІФ, газета «Друг народа», 15.12.1918 р.,
№ 2, арк. 3 зв., 4, інв. № 1963.

Повідомленні про зречення гетьмана Павла Скоропадського від влади

Отречение гетмана от «престола»

Всем, всем... по учреждениям Украины, всем войсковым частям и учреждениям. Я, гетман всей Украины, в течении 7 1/2 месяцев все силы положил на то, чтобы вывести Украину из того тяжелого положения, в котором она находится.

Бог не дал мне сил справиться с этой задачей. Ввиду сложившихся условий, руководствуясь исключительно благами Украины, я от власти отказываюсь.

Павло Скоропадский

14 декабря 1918 г.

ДАКиРО, ДІФ, газета «Друг народа», 17.12.1918 р.,
№ 3, арк. 5зв., інв. № 1963.

Наказ Коменданта і Отамана Січової дивізії про збереження військового стану в м. Єлисаветград

Ч. 25

24 грудня 1918 року

§ 1. Тимчасово оголошений стан облоги з цього часу знімаю. Військовим же стан не знімається, а залишається. Забороняється ходити по вулицям міста опісля 12-ти годин ночі без мого дозволу. Забороняються

мітинги і зібрання натовпу на вулицях. Зібрання громадських організацій і партій можуть відбуватися тільки з мого дозволу. За невиконання цього наказу винуватці будуть притягатися до військово-польового суду.

§ 2. Завтра, 25-го грудня, в тірі кавалерійської школи призначена практична стрільянина з кулеметів. Оповіщаю про це населення, аби з приводу цього не було ніяких непорозумінь і даремного хвилювання.

Комендант і Отаман січової дивізії

М. Вербіцький

ДАКиРО, ДІФ, газета «Друг народа», 25.12.1918 р.,

№ 8, арк. 12, інв. № 1963.

Повідомлення про розгляд питань розбудови держави на засіданні Директорії

Действия Директории

Киев, 30 декабря. Сегодняшнее заседание Директории все прошло в рассмотрении целого ряда разных дел.

Обсудив доклад о положении украинских театров в Киеве, Директория постановила ассигновать 25 000 руб. государственному драматическому театру и 150 000 руб. молодому театру. Кроме того, постановлено оперный театр сделать государственным. Далее было рассмотрено дело о положении украинской церкви и постановлено выработать закон об автокефалии украинской церкви.

Относительно того, что до весны должна быть закончена земельная реформа, Директория постановила поручить министру земледелия выработать законопроект о мобилизации землемеров, а также открыть несколько землемерных школ.

На вчерашнем заседании Директории был рассмотрен доклад о борьбе с контрреволюцией на Украине. После небольшого обмена мнений по этому делу решено было поручить министру внутренних дел выработать доклад об организации ответственных городских органов для борьбы с контрреволюцией.

Также было решено учредить стипендию имени Николая Вороного по поводу его юбилея. На торжественном празднестве этого юбилея будет представитель Директории. Поставлено также выдать украинской писательнице Поселянской пенсию в размере, каком назначит министерство просвещения.

ДАКиРО, ДІФ, газета «Друг народа», 03.01.1919 р.,

№ 3, арк. 2, інв. №1961.

Повідомлення про телефонну розмову дипломатів від УНР Ю. Мазуренка та від РСФР Г. Чичеріна щодо воєнних дій між Росією та Україною

Переговори Директории с Совнаркомом

Поздно вечером вчера по поручению Директории и Совета Министров Ю. Мазуренко беседовал по прямому проводу с комиссаром по иностранным делам Чичериным.

На вопрос Мазуренко о том, ведет ли Советская Республика войну сейчас с Украиной, Чичерин заявил: «Ваши сведения о прибытии на Украину каких-то советских частей не соответствуют действительности. Никаких войск Российской социалистической федеративной республики на территории Украины и даже вблизи границы не имеется.

Военные действия на украинской территории ведутся между войсками Директории и так называемыми Пятаковскими войсками. Между Украиной и Советской Россией никаких военных действий нет. Директории Украинской Народной Республики не может не быть известно, что правительство Российской социалистической республики не посягает на независимость Украины и что еще весной этого года нами было послано горячее приветствие образовавшейся тогда Украинской Народной Республике. Что же касается возобновления мирных переговоров, то мы с удовольствием примем в Москве представителя Украинской Народной Республики для ведения переговоров. Нами будут сделаны распоряжения в Могилев и Уз, чтобы делегаты Директории беспрепятственно были пущены в Москву».

*ДАКіро, ДіФ, газета «Друг народа», 12.01.1919 р.,
№ 8, інв. № 1961, арк. 8 зв.*

Нота Директорії УНР російському уряду стосовно втручання Росії у внутрішні справи України та окупацію її території

Нота Директории Российскому правительству

(официально)

Киев, 9 января (УТА) Сегодня Директория послала в Москву по радионоту такого содержания: В ответ на ноту комиссара по иностранным делам от 5 января 1919 года, Директория У. Н. Р. заявляет следующее: утверждение комиссара по иностранным делам, что, якобы, российские войска

на территории Украины не выступают, после проверенных сообщений о неуместном искании истины не соответствуют осведомленности комиссара по иностранным делам. В районе Харькова оперируют регулярные войска Советской Российской армии; состоят они, главным образом, из китайцев, латышей, мадьяр и частью из русских.

Отсюда и другое утверждение комиссара по иностранным делам, будто эти войска состоят из украинцев, явно не соответствует действительности. Эти китайско-латышские войска проходят территорию Украинской республики, опустошают села, грабят у крестьян и складывают все их имущество на подводы, грузят на захваченные поезда и отправляют в Россию. Представителей украинской народной власти и прочих лиц украинской национальности, крестьян, рабочих и интеллигенцию латыши и китайцы расстреливают без всякого суда, предавая их сперва зверским мучениям. Принимая во внимание то, что указанные выше китайско-латышские войска содержатся и формируются на средства российского правительства и врываются через границы Украинской республики, посягая на жизнь и имущество рабочих и крестьян Украины, с другой стороны, видя, что комиссар по иностранным делам Российской республики явно уклоняется от прямого ответа на поставленные ему правительством Украины вопросы о целях наступления, которое ведется советскими войсками на Украину, Директория УНР в последний раз запрашивает правительство Российской республики, что означает это наступление российских войск и их поведение на территории Украины, как на завоеванной земле.

При этом Директория считает необходимым:

1) Комиссар по иностранным делам, отрицая участие российских войск в нападении на Украину, в то же время предлагает правительству Украинской республики приступить к мирным переговорам на условиях перемены курса внутренней политики украинского правительства по отношению к партии коммунистов и советам рабочих, из этого, прежде всего, следует то, что российское правительство, без всякого на то права, вмешивается во внутренние дела украинского народа.

2) Силой китайско-латышских штыков желают ввести на Украине такой порядок, какого желает русское правительство. На это Директория заявляет, что никому не позволит за спиной Украинского трудового народа решать его судьбу; власть на Украине должна принадлежать Украинскому трудовому народу и тем трудящимся, которые составляют основу всей социально-экономической и национальной жизни на Украине, а именно: трудовому крестьянству, которое составляет 86% всего населения, рабочим и трудовой интеллигенции.

Голова Директорії
Члени Директорії

В. Винниченко
Петлюра, Макаренко, Швець.

ДАКіРО, ДІФ, газета «Друг народа», 12.01.1919 р.
№ 8, арк. 8 зв., інв. № 1961.

Повідомлення про бої в Бобринці

К событиям в Бобринце

По рассказам бобринчан, положение дел рисуется в следующем виде. Под утро понедельника вооруженный отряд, именовавший себя «махновским» и состоявший, по сведениям, из крестьян Херсонской губернии, обезоружил стоявший в Бобринце отряд петлюровцев в 100 – 150 человек. Разоружение было возможно только потому, что бдительность и дисциплина казаков ослабла из-за пьянства и безобразий, творившихся в последнее время разнузданными казаками, терроризировавшими мирное население города. «Новая» власть, в среде которой находился и бобринчанин Белоконенко, имела печать Вознесенского революционного комитета и пришла из Рошаховки (25 верст от Бобринца).

С местным населением «махновцы» обращались хорошо и при них в городе было сравнительно спокойно. Повседневная жизнь шла своим обычным ходом. Правда, «махновцы» наложили на город контрибуцию в 400,000 рублей, но удовлетворились суммой в 70 тысяч. Кроме того, они открыли магазин Чеченина, где лежала мануфактура державного хлебного бюро, и часть ее забрали, остальную берут теперь еще крестьяне. Во вторник в 2 ч. дня казаки повели наступление на окопавшихся у города (возле моста и мельниц) «махновцев». Бой продолжался до 5 ч. вечера и закончился поражением «махновцев».

Опьяненные победным пылом казаки-петлюровцы начали врываться в первые попавшиеся дома, убивая неповинное мирное население города. Число жертв колеблется от 16 до 20 человек...

...В среду утром в городе были совершены два налета, и жители боятся без надобности выходить из дому.

Убиты ни за что, ни про что совершенно невинные люди; только потому, что они имели несчастье носить еврейские имена. Нам могут указать на то, что это случайные жертвы боя.

Почему же тогда все убитые — евреи? Почему есть жертвы не только среди жителей окраины, но и жителей центральных улиц?

Елисаветградская украинская власть должна твердо и открыто разоблачить зло, бросающее пятно на молодую революционную демократиче-

скую власть. Она должна всеми мерами и способами ликвидировать это безумство теперь и предотвратить повторение его в будущем.

Необходимо расследование.

К. Ларин.

ДАКиО, ДІФ, газета «Наша жизнь» 25 (12). 01.1919 р.,
№ 18, арк. 38, інв. № 1878.

Повідомлення про знищення республіканськими військами махновців та більшовиків у Єлисаветградському повіті, на станції Цибулево

По повіту

Бобринецькою групою республіканських військ в селі Новоолександрівці Єлисаветського повіту розбито махновців. В селі Покровському селянами розстріляно 5 махновців, в свою чергу махновці погрожують покровцям розстріляти по 50 за одного. Покровляне висилають депутатів за поміччю до Вознесенської залоги, а в Колосівку за поміччю союзників. Махновці тепер в селі Троїцькому, в трьох верстах від Нової Одеси. Піхота їх зліва розбіглась, залилось до 200 кінних. У Вознесенську спокійно. В Березовці на телеграфі англо-французький караул.

Біля Цибулево

По останнім відомостям розбиті місцеві більшовицькі банди на ст. Цибулево. Взято броневику, багато зброї і амуніції. Більшовики тікають у напрямку на Бобринську, більшість же розбігається.

ДАКиО, ДІФ, газета «Республіканець», 01.02.1919 р.,
№ 33, арк. 4 зв., інв. № 2003.

Повідомлення про прибуття до м. Єлисаветграда загонів отамана Павла Ткаченка

Отряды Григорьева в Елисаветграде

Вчера ночью прибыл в город со Знаменки отряд советской армии Григорьева под командованием т. Ткаченко. Отряд посетила делегация военно-революционного комитета, которая выяснила все стоявшие вопросы.

Отряду т. Ткаченко передана охрана вокзала.

Отряд вполне дисциплинирован и хорошо снаряжен.

ДАКиО, ДІФ, газета «Наша жизнь», № 26, 07.02.1919 р., арк 3., інв. № Б-2319.

Телеграма з м. Новоукраїнка про «бандитизм» у Ташлицькій волості від 3 квітня 1919 року

Копия с копии

Елисаветград из Новоукраинки. Елисаветград Военному комиссару. Копия начальнику Уездной милиции. Сейчас получил телеграмму о безобразиях пьяных банд. В Ташлыке были случаи сопротивления местным властям. Ввиду выбытия на фронт всех красноармейцев и занятия всех караулов милиции не смогли выехать на восстановление порядка в Ташлыке. Прошу распоряжения выслать отряд Елисаветград № 605. Начальник милиции Черный.

С копии верно: Секретарь

/подпись/

ДАКиРО, Ф. Р-347, оп. 2, спр. 13, арк. 6.

Повідомлення про ситуацію в місті Єлисаветград на початку виступу армії Григор'єва

В ГОРОДЕ

Напряженна атмосфера последних дней вскорости начала спускаться... ..2 мая уже чувствовалось, что события назревают с часу на час... Около 9 часов веч. из биоскопов и театра публика была удалена, так как в разных частях города, а в особенности со стороны вокзала, раздавалась частая стрельба.

В воскресенье с утра на улицах появились кучки вооруженных. Неслись карьером верховые, разгоняя толпу. К 11 часам утра редко можно было встретить прохожего в штатском. Днем начались аресты. Были случаи, когда, попав в квартиру однофамильца искомого, неизвестные в военной форме, вооруженные, не пред'являя никакого мандата, вместо ареста удовлетворялись носильным платьем, деньгами и т. п. Не обошлось и без убийств.

По слухам, на вокзале, лежат три трупа.

В воздухе повисло кошмарное настроение.

В разных направлениях шли вооруженные, и среди них велась открытая антисемитская агитация, но, к счастью, она успеха не имела.

Прискорбные случаи убийства и грабежа населения в большей части относят не к воинским эшелонам, а к уголовному элементу, который живо перекрашивается в зависимости от момента и вливается в ряды деятелей той или иной партии.

Работа темного элемента облегчилась тем, что милиция разоружена, обращение же за помощью к кавалерийским раз'ездам тоже не всегда достигало цели, так как были случаи, когда верховые то и производили грабежи.

Отсутствие телефонного сообщения тоже немало способствовало грабёжам и следовало бы теперь отменять в отношении телефонного пользования эту «меру пресечения».

Понедельник прошёл в менее нервном настроении, хотя паника ещё не улеглась; грабежи в городе под видом обыска не прекращались. За отсутствием милиции нельзя указать с точностью, сколько было случаев грабежа, но нам пока известны лица, у которых забраны деньги, драгоценности и т.д.

Работе самозванцев помешал проливной дождь, шедший всю ночь. Вчера ещё все учреждения были закрыты, закрыты были и все магазины.

Воззвания политкома Верблюжского полка и военкома т. Жгенти внесло значительное успокоение, но всё же непрочное.

Население ещё в тревоге, так как черносотенная агитация ведётся не переставая.

МАЖОР.

ДАКиРО, ДІФ, газета «Наша жизнь», 07.05(24.04). 1919 р.,
№ 91, арк. 8., інв. № 1880.

Повідомлення про остаточний перехід м. Єлисаветград під контроль більшовицьких військ

В ГОРОДЕ

Наступившее после погрома «успокоение» долго не продолжалось. Прибывшие третьего дня григорьевские части, опоздавшие к разгрому города, всё же рассыпались по городу и искали евреев и коммунистов. Вечером в четверг и с утра в пятницу, 23 мая, к проходившим по улицам евреям подходили вооружённые и забирали деньги и ценные вещи. Ревком и Крестянский исполком принимали все меры, чтобы предотвратить эксцессы.

Наряду с этим стали поступать сведения, что Кременчуг и Користова заняты Советскими войсками и что Верблюжский полк разбежался.

Действительно, как выясняется, эшелоны Верблюжского полка с награбленным имуществом прибыли на станцию Канатово.

Понемногу в эшелонах становилось всё меньше верблюжцев. В некоторых осталось по 5–6 человек. Из окрестных деревень в Канатово приезжали крестьяне, расхищая награбленное имущество и оружие.

В городе в пятницу среди григорьевцев также поднялась паника. Солдаты захватывали крестьянские телеги и уезжали из города. По городу стали носиться слухи о приближении Советских войск Ткаченко. Григорьевцами, не считающимися с интересами рабочих, были выставлены на Ново-Николаевке орудия. Но этого для них было недостаточно. Когда войска Ткаченко открыли по григорьевцам артиллерийский огонь, в ревком прибыл Фролов и заявил, что если войска Ткаченко не прекратят обстрела, то он прикажет своим войскам выйти из города и обстреливать его.

Около 5 часов дня в город вошли войска Ткаченко. Войска с оркестром продефилировали по городу. Быстро разнеслась весть о прибытии советских войск.

Улицы наполнились народом, и город принял обычный вид.

*ДАКиРО, ДІФ, газета «Наша жизнь», 25.05(12.05).1919,
№101, арк.25-25 зв., інв. №1880.*

Повідомлення про події у м. Єлисаветград 12-13 липня 1919 року

События в городе. Картина боя

В ночь на 13 июля после неудавшейся уже раз попытки занять город бандит Григорьев сделал вновь попытку ворваться в город. Насколько удалось выяснить, события этого дня рисуются в следующем виде:

Разведка

Части Красной армии, зорко следившие за каждым шагом Григорьева, расставленные заставами и дозорами, еще задолго до полуночи донесли штабу, что приближается банда григорьевцев в двух направлениях. Одна группа держала направление на тюрьму, другая — на Кушевку. Решено было подпустить бандитов поближе.

События в тюрьме

К 4-5 часам утра григорьевские банды подошли к тюрьме. Отряд, находившийся в тюрьме, вступил с ними в бой, затребовав из штаба подкреплений. С отрядом в тюрьме находился т. Руссик – военный комиссар. Под натиском григорьевских бандитов, которых было здесь около 200 человек, небольшой отряд т. военкома вынужден был укрыться в одной из камер верхнего этажа тюрьмы, отстреливался в продолжение нескольких часов, пока не прибыло подкрепление. До прибытия подкрепления григорьевцы успели свершить свое гнусное дело — выпустить из тюрьмы всех заклю-

ченных. Среди выпущенных много контрреволюционеров, белогвардейцев и помещиков, сидевших за участие в австро-венгерских карательных отрядах.

Занятие Быковой

К этому же времени григорьевские банды проникли в город со стороны крепости, заняли Быковую и зашли в Бедный переулок. Григорьевцам удалось занять эту часть города потому только, что с этой стороны всего менее можно было ожидать наступление, поэтому на этом участке было сосредоточено незначительное количество сил.

Начало боя

Этот момент надо считать началом боя с бандами Григорьева. Сейчас же штабом были двинуты против Григорьева Советские части. Длинными вереницами цепи войск двигались по Ингульской улице, откуда они направлялись по трем направлениям: на тюрьму, Быковую и на Куцевку. Часам к 5 утра было стянуто достаточно сил, и в некоторых частях цепи произошла встреча уже на Куцевке. С большим подъемом красные войска бросились на григорьевцев и сразу же начали их теснить.

Григорьевцы напрягают все силы

Подтянувшись и пустив в ход все свои пулеметы, банды григорьевцев добились, однако, того, что наступление Советских частей в некоторых частях фронта приостановилось, инициатива перешла в руки григорьевских банд.

На правом фланге

К этому моменту на правом фланге оставалось всего до 30 доблестных защитников.

На левом фланге

На левом фланге бандиты, укрепившись в Пушкинском училище, благодаря удобству позиции также стали теснить Советские войска.

Инициатива снова в наших руках

Такое угрожающее положение продолжалось до 12 час. дня, когда штаб, дабы заставить противника начать отступление, открыл по григорьевцам артиллерийский огонь. Незадолго до этого у Петропавловской церкви высадились части Вознесенского полка и, делая перебежку через Куцевку, добрались до Пушкинского училища.

Получив подкрепление свежими силами, Советские части с новым подъемом повели наступление, и вскоре левый фланг стал теснить противника.

Несколько позже те же вознесенские части добрались до правого фланга, сдерживаемого 30 защитниками.

Исход боя

Артиллерия и вознесенцы решили исход боя. Продержавшись недолго, противник, гонимый нападающими красными войсками, обратился в паническое бегство к 2 часам дня, т.е. после 7-8 часового упорного боя.

Отступая, григорьевцы отстреливались и тем самым сражали свои же задние ряды.

Все наши красноармейские части проявили себя в этом бою, как блестящие защитники Советской власти.

Преследование григорьевцев и отношение к ним крестьян Преследование григорьевских банд продолжалось до 3 часов ночи.

Преследовавшие григорьевцев части рассказывают, что население деревень, через которые приходилось вести преследование, очень сочувственно относилось к Советским войскам – кормило их, указывало, куда направились банды; были даже случаи, что сами крестьяне преследовали Григорьева. Крестьяне сильно обозлены против последнего, так как он своими набегами лишает крестьян спокойствия, портит хлеб и терроризирует крестьян, благодаря чему они боятся даже ездить в город, так как нет гарантий в том, что григорьевцев нет по дороге, по каковой крестьянину нужно ездить, и что они его не ограбят.

Жертвы

К сожалению, бой обошелся не без жертв. В бою пало с нашей стороны около 50 товарищей убитыми и приблизительно столько же ранеными. Потери григорьевцев убитыми и ранеными около 200 человек.

Трофеи

Нами взято много трофеев: пулеметов, лошадей, винтовок и т.д. общее число трофеев пока не выяснено.

Силы Григорьева

Слухи о несметной численности григорьевских банд не верны, ибо общее число наступавших бандитов не превышало 1200 человек.

Набеги григорьевцев и дороговизна

Набеги григорьевцев отражаются на продовольственном вопросе. Насколько это верно можно судить по последним дням. Оба набега григорьевцев прежде всего отразились на бюджете рабочего. В первый же день после боя предметы первой необходимости еще больше поднялись в цене. Так, картофель с двух рублей поднялся до 3 руб. 50 к. - 4 р. за фунт, масло

до 55 рублей и т.п. Еще несколько таких набегов – и жизнь в Елисаветграде станет совершенно невозможной.

Налеты

Не успели григорьевские банды овладеть городом как ими был совершен целый ряд налетов и убийств.

Разгром тюрьмы

По занятии григорьевцами тюрьмы ими уничтожены все дела заключенных и разграблено все имущество надзирателей.

Вооружение григорьевцев

Насколько плохо вооружены григорьевцы – можно судить по последним боям. Не говоря уже о недостатке винтовочных патронов, нужно указать, что у григорьевцев совершенно отсутствует артиллерия. В последнем бою у них было 3 бомбомета, но, по-видимому, без бомб, ибо они все время молчали. Пулеметов у них так же мало.

Возобновление деятельности учреждений

Закрытые в связи с боями Советские учреждения вчера возобновили свою деятельность.

Опасность еще не миновала

Отражение нападения григорьевцев не совсем обеспечивает городу спокойствие. Подобные нападения могут быть еще повторяемы, а потому трудящемуся населению следует быть бдительным и не оставаться безучастными зрителями этих нападений. Насколько велика опасность прихода григорьевцев свидетельствует то, что когда на Быкоой шел бой, григорьевцы заходили во многие дома и обирали мирных граждан. В первый же день боя ими совершен был целый ряд грабежей и убийств.

ДАКіро, ДІФ, газета «Известия Елисаветградского Совета Рабочих и Крестьянских депутатов» 15.07.1919 р., № 105, арк. 25 зв., інв. № 2324.

Акт про нанесені збитки Бобринецькому районному виконавчому комітету загонами Юрка Тютюнника

1920 года апреля 20 дня президиумом Бобринецкого исполнительного комитета, в лице Председателя исполкома т. Гомберга, его товарища Печенюка и секретаря т. Михальчи составили настоящий акт в следующем: в ночь на 4-е апреля сего 1920 года, вследствие налета банд Тютюнника в город Бобринец, исполнительный комитет почти в полном составе поставлен

был в необходимость эвакуироваться из города вместе с Военным комиссариатом и караульной ротой. Возвратясь 13-го апреля сего года обратно в город Бобринец после ухода тютюнниковцев и осмотрев все помещения Исполкома и его отделов, Исполком нашел, что бандами Тютюнника на 2-х столах, находившихся в отделе Управления и подотделе ведения актов гражданского состояния, отрезано сукно; в отделе Управления взломаны замки от шкафов и столов, взяты книги входящих и исходящих бумаг на 1920 год, часть бумаг, предназначенных к подшивке к соответствующим делам, еврейские метрические книги и частные тетрадки о родившихся за 1915 год по всем четырем молитвенным домам и частные тетради о бракосочетавшихся, разведшихся и умерших за 1915 год. За 1916 год взяты частные тетради о родившихся и умерших по всем четырем молитвенным домам, 2 ленты от пишущих машин, 30 листов коопероальной бумаги, значительный запас писчей бумаги и канцелярских принадлежностей. Из городской конюшни уведена пара лошадей с бричкой и упряжью, из пожарной конюшни – 3 лошади, о чем и составлен настоящий акт.

Председатель Исполкома	(підпис)
Товариш Председателя	(підпис)
Секретарь	(підпис)
Свидетели и понятые	(підписи)

ДАКиРО, Ф. Р-277, оп. 1, спр. 4, арк. 10.

Витяг з протоколу засідання Єлисаветградського повітового виконавчого комітету про необхідність посилення боротьби з ворогами більшовицького режиму

Протокол № 4

Заслушав доклад военкома о положении уезда, исполком признает, что с уходом регулярных частей на фронт, бандитизм в уезде достигает максимума своего развития. Бороться же с ним силой одной караульной роты считает невозможным, поэтому постановляет признать необходимым формирование стрелкового полка одной батареи и одного кавэскадрона. Снести по этому вопросу с Губцентрами и, в случае надобности, с Укр-центрами.

Содержание формируемых сверх штата частей отнести за счет исполкома. Все оружие, выкачанное из уезда, сдать военкому. Просить ПАРКОМ К.П.(6).У. приступить к организации отряда особого назначения.

Заслушав доклад представителя особого отдела, исполком констатирует, что частые переформирования особого отдела совершенно не дают возможности уследить за контрреволюцией, бандитизмом и спекуляцией. Наряду с этим, Елисаветградский уезд богат видными контрреволюционными организациями и организаторами, в самом городе и городах уезда спекуляция идет бешеным темпом. Борьба с этими явлениями возможна только при условии создания органа, который бы в полной мере отвечал своему назначению. Таким органом может быть только Ч.К., организованная в губернском масштабе, поэтому исполком постановляет немедленно снестись с центрами об организации Учека.

ДАКиРО, Ф. Р-218, оп. 1, спр. 40, арк.46.

Повідомлення про повстання в с. Ингуло-Кам'янка Елисаветградського повіту

Военком срочно Секретно
В ПАРТКОМ

Копия ТЕЛЕГРАММЫ

ПОЛИТ Сводка Елисаветградского политпросвета за 2-е сентября.

27-го августа нашим отрядом, силой 320 штыков при 5 пулеметах и сотне кавалерии при одном орудии, с боем заняли Новгородку. Артиллерийским огнем сожжено около ста домов, убито около 200 человек бандитов, с нашей стороны убито 3, раненых 4, безвести пропавших 5. Оставшиеся бандиты ушли в село Ингульско-Каменку, где присоединились к существующей там банде. Там же был организован повстанческий полк в составе до 1000 штыков. Полк был разбит на батальоны, роты и взводы, вооружен был полк плохо: пулеметов не было. Последние дни Повстанческий полк выставял сторожевые охранения и высылал разведку. Для ликвидации банд был выделен из Елисаветграда отряд, силой 400 штыков пехоты, 277 сабель конница при 5 пулеметах и 1 орудии. Наш отряд в ночь на 31-е августа окружил село Ингульско-Каменскую, в таковой засевших там бандитов. Последние оказали упорное сопротивление. Наша пехота ворвалась в село и завязала уличный бой. Особенно упорно сопротивлялась рота повстанцев около ста человек, засевших в церковной ограде. Стремительным ударом банда была взята. Причем около 70 человек окончили жизнь самоубийством. Повстанческий полк окончательно уничтожен, убит командир и его организаторы, сожжено около 200 домов. С нашей стороны убитых 8, с ранениями 15. В конце боя наш отряд связался с 182 «Вохр», который занял Новгородку, наступал на Ингульско-Каменку.

Последний остался в Ингульско-Каменке для окончательной расправы со спрятавшимися отдельными бандитами. В бою взято трофеи: 80 винтовок и походная кухня. Большинство оружия бандиты побросали в реку Ингул, Конный дивизион отправляется в южную часть уезда для принятия мер по предупреждению могущих произойти восстаний. При отрядах имеется достаточное количество политработников, которые по окончании операции ведут Политическую работу среди крестьян. Политпросветом выпущено 10 тысяч листовок воззвания крестьянам по этому поводу, которые распространяются среди крестьян. В остальных районах уезда без перемен.

Начполитпросвета

(подпись)

ДАКиО, Ф. П-1, оп. 1, спр. 14, арк. 11.

Уривки з листів генерала-хорунжого армії УНР Юрка Тютюнника

До тов. Затонського

Шановний тов. Затонський!

Тяжким шляхом прийшов я до певности, що пануючі на заході сили здатні тільки гнобити український нарід, а не допомагати його визволенню. Ці сили використовують легковажні і остаточно деморалізовані елементи нашої еміграції, що думають про свою особисту долю. Оскільки деморалізованість дійшла найвищої міри, для мене стало зрозуміло, що майбутнє України кується тут, на Україні, – ніде більше. Минуло вже кілька місяців, як я перейшов кордон і нахожусь на території УСРР, вивчаю дійсний стан. Гадаю, що ви мені повірите. Маю змогу бувати скрізь на Україні і приєднатися до всього, що мене цікавить в даний момент, це і є ціль мого переходу сюди. А цікавить мене, в першу чергу, природа влади на Україні. В тому, що ця влада є владою робітників, я ніколи не мав сумніву, але чи була вона українською владою – в цьому в мене були сумніви, і в свій час навіть була певність протилежного. Казати, оскільки ці сумніви і певність мали підставу – не буду.

ДАКиО, ДІФ, газета «Вісті» 27.10.1923 р., № 242, арк. 44, інв. № 726.

Витяг з протоколу допита Герасима Онуфрійовича Нестеренка – отамана Холодного Яру

Выписка из акта

Протокол допроса обвиняемого Нестеренко Герасима Онуфриевича
Допрос производится в гор. Бухаресте 29 мая 1945 г. , начат в 20 час. 15 мин.

Нестеренко Г.А., 1890 г. рождения, уроженец д. Красновершка Елисаветградского уезда Херсонской губернии, по происхождению из крестьян-середняков, со средним образованием, окончил бывшую учительскую семинарию в гор. Новый Буг, в 1924 г., будучи в Румынии, привлекался к следствию, но по суду был оправдан, по национальности украинец, проживал в с. Фолтешты уезд Коворесуй

Вопрос: Дайте показания о своей службе в старой царской армии.

Ответ: В 1915 году я был призван в старую царскую армию. Служил в гор. Николаеве. Перед окончанием офицерской школы в 1917 году издан указ, что народные учителя могут покинуть службу в армии, что мною и было сделано. Будучи враждебно настроенным к молодой Советской власти, я первое время стал саботировать по работе школ, а с приездом комиссии по политической части я бросил совсем эту работу и начал скрываться от преследования властей.

Первое время скрывался у себя дома, в семье, а затем, в 1918 году бежал из дома в херсонские и киевские леса, где формировались банды Махно и Петлюры. В том же 1918 году в селе Ровное Херсонской губернии я вступил добровольцем в банду Махно для борьбы с Советской властью, которая к тому времени имела крупные силы по истреблению советских активистов в тылу частей Красной армии.

В банде Махно я был недолгое время только потому, что в упомянутом селе махновцы чинили расправы над женщинами. Мне это не понравилось, и я из банды Махно бежал, за что он меня преследовал. Продолжая скрываться в лесах бывших Херсонской и Киевской губерний от преследования советских частей Красной армии, я в том же 1918 году или в начале 1919 года добровольно вступил в Петлюровскую банду, насчитывающую к тому времени свыше 5 тысяч штыков.

В Петлюровской банде я находился приблизительно около двух с лишним лет. Руководил одним отрядом до 50 человек, пользуясь репутацией среди личного состава. Меня всегда называли по кличке «Орел». Таким образом, в упомянутых бандах Махно и Петлюры я служил с 1918 года по сентябрь 1922 года. Части Петлюровской банды, в основном, ушли на территорию Польши, а я в том же 1922 году, осенью, с несколькими членами перешли Советскую границу в Румынию, севернее гор. Кишинева, будучи интернированный румынскими властями в политический лагерь... Трансильвании, около границы Чехословакия-Унгария.

С освобождением из лагеря в 1923 году румынскими властями я направился в город Бухарест.

Допрос окончен в 23-30.

Следователь инспекции СКК в Румынии ст. лейт. (підпис)

ДАКиРО, Ф. П-5907, оп. 2 р, спр. 11666, арк. 4 а-7.

ІСТОРІЯ МІСТ І ЄІА

Інна Вівсьяна*

м. Кропивницький

УЧИТЕЛЬСЬКІ КУРСИ В ЄЛІСАВЕТІ 1918 РОКУ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

У статті висвітлюються особливості перепідготовки педагогічних кадрів для початкової школи в умовах національного відродження періоду Української революції 1917-1921 років. На основі аналізу архівних документів та періодичної преси автор доходить висновків про пильну увагу урядів УНР та Української Держави, місцевої адміністрації до означеної проблеми. Однією з особливостей організації курсів українознавства стала підтримка такої ідеї з боку значної частини вчителів, які взяли активну участь у навчальному процесі. До проведення курсів залучалися провідні університетські кадри та громадсько-політичні діячі з профільною освітою. У 1918 р. слухачі українознавчих курсів у Єлисаветі мали прямі контакти з українськими січовими стрільцями, що мало велике значення для утвердження ідей соборності у регіоні.

* Інна Вівсьяна – доцент кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, кандидат історичних наук.

Ключові слова: національне відродження, українізація, учительські курси.

Події Української революції та процеси національного відродження, які її супроводжували, залишаються серед пріоритетних питань сучасної національної історіографії. Після ґрунтовного вивчення революційних процесів в епіцентрах — Києві, Львові, Кам'янці-Подільському, — дослідники зосереджують свою увагу на регіональних особливостях. Тема проведення учительських курсів українознавства влітку 1918 року активно висвітлюється як в узагальнюючих працях з історії української освіти [1;5;12], так і регіональними істориками. Тарас Вінцовський дав детальну характеристику підготовки освітан Одеси та окремих повітів Херсонської губернії до переходу шкільного навчання на українську мову викладання [9]. Тетяна Маньківська аналізує вплив курсів на процеси українізації на Слобожанщині [11], Олег Пустовгар пов'язує цю акцію з діяльністю «Просвіти» на Полтавщині [13]. О. Дудник інформує про специфіку проведення курсів на Уманщині [10]. У багатьох регіонах, як це стає очевидним із публікацій в інтернеті, з'являється інформація та підтримується інтерес до такого прояву національного відродження, як вчительські курси українознавства.

Українська революція пробудила до життя велике національне відродження. Українці відчували значне піднесення національних почуттів, дух свободи і незалежності. Повсюдно звучали слова Т. Шевченка «в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля». Із постановом автономії, а потім і незалежності України, здавалося б, ніщо не може завадити вільному розвитку нації. Процес пробудження нації, відродження її різних сенсів ми називаємо «українізацією».

Українізація проголошувалася «принципом» і «програмою» Української Центральної Ради (УЦР). У доповідній записці УЦР Тимчасовому уряду (травень 1917) йшлося про широке розуміння процесу українізації: «... Домагання національної школи, армії, українізації всього життя на Україні мають у корені головним чином ... відроджене та визволене почуття й достоїнство людини» [18].

Освітня політика перших національних урядів базувалася на українізації школи. Українська інтелігенція сформувала таку позицію ще в 1917 році на Першому і Другому всеукраїнських учительських з'їздах у Києві (перший — 5–6 квітня 1917 р., другий — 10–12 серпня 1917 р.). II Всеукраїнський учительський з'їзд постановив: «4. Українізація всіх типів шкіл повинна переводитись згідно з вимогами педагогії. 5. З 1 вересня 1917 р. в нижчій початковій школі навчання в усіх групах повинно провадитись на українській мові» [15, с. 33]. У зв'язку з цим постала проблема підготовки учителів до роботи в новій школі.

Улітку 1917 року по всій Україні проходили вчительські курси, організовані з цією метою Товариством шкільної освіти за участі громадськості. Певну перешкоду в організації курсів становило їх фінансування, що мало здійснюватись місцевими земствами. Для оплати праці лекторів, організації проживання та харчування слухачів курсів потрібні були значні кошти, яких не завжди вистачало. Однак не можна сказати, що такі короткотермінові курси вирішили проблему підготовки педагогічних кадрів — занадто нетривалими вони були, та й охоплювали не все вчителство. Але в ситуації, що склалась, вони змогли дати певний обсяг знань своїм слухачам, викликати інтерес до української школи і бажання педагогів до самостійної праці [11, с. 41–42].

Як зазначає у своєму дослідженні А. Боровик, «дуже складно проходили процеси українізації шкіл у Херсонській губернії. Освітній губернський комісар В. Чеховський у своїх повідомленнях до Генерального Секретаріату не міг похвалитись здобутками» [5, с. 52]. Єлисаветградська міська управа 5 червня 1918 р. повідомляла херсонського губернського комісара народної освіти, що усі початкові школи загальною кількістю 126 комплектів знаходяться на утриманні міського самоуправління. Проте опитування вчителів показало, що українською мовою вони не володіють. Лише вчителі 2-ої Кушівської школи Федір та Єлизавета Алейнікови можуть викладати рідною мовою [4].

Працівники міністерства освіти навесні 1918 року наполягали, щоб місцеві органи самоврядування негайно приступили до з'ясування стану справ у підлеглих їм закладах освіти і щоб з наступного 1918–1919 навчального року в школах для українського населення велось викладання українською мовою в усіх групах нижчих початкових шкіл на всій території України. Для цього наголошувалось, щоб в період літніх канікул учителі пройшли підготовку на курсах [5, с. 74–75].

Робота по підготовці до проведення курсів українознавства для учителів розпочалась ще у березні 1918 року. 24 березня на засіданні Головної шкільної ради піднімалось питання про підготовку лекторів для учительських курсів. А на засіданні 31 березня уже мова йшла про більш детальні плани організації курсів різного рівня, тоді ж була створена спеціальна комісія [5, с. 160].

Після державного перевороту 29 квітня 1918 р. Міністерство народної освіти не змінило обраної стратегії дій, а навпаки, враховуючи недоліки проведення курсів у 1917 р., намагалось налагодити тісні стосунки з органами місцевого самоврядування для взаємодії в організаційних питаннях [9, с. 102].

Передовиця газети «Відродження» 17 травня 1918 року закликала: «Школа на Україні повинна бути національно-українська, коли вона має

служити українській державності... не тільки низча і середня, загально-освітня чи фахова школа, але також і вища, мусить бути українська, коли ми хочемо, щоби народня освіта дала ті плоди, які бажані є для піднесення загально-людської духової і матеріальної культури на Україні. Двійність в поглядах, хитання в цій справі, сумніви щодо необхідності станути твердо і рішучо на шлях українізації цілої шкільної системи — можуть тільки загальмувати справу поширення освіти і культури в нашій державі».

На літо 1918 року Міністерством народної освіти і мистецтв був складений новий план курсів трьох типів: 1 — лекторські (в Києві, Харкові та Одесі — з 12 травня по 12 червня), 2 — для вчителів середніх та вищих початкових шкіл (зокрема, у Харкові — з 10 червня по 10 липня), 3 — для учителів нижчих початкових шкіл в 50 пунктах по всій Україні [14, с. 3].

Серед пунктів проведення курсів для вчителів початкової школи був і повітовий центр Єлисаветград, або, Єлисавет, як його іменували у місцевій пресі. До Міністерства народної освіти було подано «Анкету про учительські курси в Єлисаветграді влітку 1918 р.» [2]. Із документу дізнаємось, що курси були організовані для учителів двох повітів — Єлисаветського та Олександрійського. Передбачалась присутність 300 осіб. Проте курсантами стали 243 вчителів (від Єлисаветського повіту 168 та від Олександрійського 75), з них командированих повітовими управами було 235 і 8 «по своїй волі» [1, 3 зв.]. За даними Вінцовського Т., 8 учителів Єлисаветградського повіту були зареєстровані на курсах в Одесі, але свідоцтво отримали лише 5 [9, с. 105].

Більш докладна інформація міститься у документі під назвою «Справоздання про курси українознавства, бувших в місті Єлисаветі на Херсонщині з 25 червня по 15 липня 1918 року» [17]. Про рішення щодо проведення курсів департамент нижчої освіти Міністерства Народної Освіти повідомив Єлисаветську повітову земську управу обіжником № 108/8773 від 31 травня 1918 р. «На нараді представників Губерніальних Земств і міст України, в порозумінню з пропозиціями Міністерства Освіти 15–18 сього травня намічено м. Єлисавет пунктом де одбудуться літні курси для вчителів народніх шкіл Вашого та Олександрійського повітів з 14-го червня по 21-е липня. Ці курси Міністерство забезпечує лекторськими силами. Лектори призначаються на курси Міністерством Освіти, але бажання Управи мати того або иного лектора приймаються на увагу, коли про це заздалегідь буде повідомлено Міністерство. Сепаратних запросин лекторів Міністерство просить не робити, бо це внесе плутанину в план його роботи. Утримання лекторів Міністерство бере на себе» [17, арк.4]. Розрахунок витрат Міністерство здійснювало за такою схемою — на кожного слухача по 100 карбованців. У разі непередбачених витрат відповідальність та вдатки брала на себе земська управа.

Після отримання цього розпорядження Єлисаветська повітова управа провела значну організаційну роботу по проведенню курсів українознавства. «1. По школам були розіслані повідомлення про курси, а також повідомлення, що на курси будуть прийняті лише ті вчителі, котрі з початком будучого учебного року візьмуть на себе навчання в перших відділеннях та групах.

2. У міського товариства «Просвіта» була заарендована зала для читання лекцій. 3. По згоді з міською Управою в помешканнях міських початкових шкіл та 1-ї вище початкової школи були улаштовані інтернати для курсистів. 4. Був виписаний цілий ряд книжок для організації при курсах виставки українських підручників і книг для читання. 5. У Міністерство було послане прохання про надіслання програму курсів і лекцій, про скоріший перевод грошей і присилці лекторів. Була улаштована нарада, на котрій був присутнім і член Олександрійської Повітової Земської Управи. На цій нараді було постановлено, що організаційні витрати виплачуються кожним земством пропорціонально кількості курсантів. Виставка шкільних допомог улаштовувалася на кошти Єлисаветського і Олександрійського земств. Улаштуванням курсів відав член Єлисаветградської Повітової Земської Управи Г. О. Нестеренко. Господарський распорядчик Д. І. Ольшановський, а потім Т. І. Мартинюк» [17, арк. 4 зв.-5]. Цікавий факт — 23 червня 1918 року комісаром освіти Єлисаветградського повіту був призначений Юрій Іванович Тобілевич (1876–1925) — талановитий агроном і громадський діяч, син І. Карпенка-Карого [3, с. 26].

Штатними викладачами на курсах були затверджені: Микола Терентійович Улезко (історія України), Юхим Аврамович Калішевський (українська мова), К. Й. Андрієнко («методика арихметики»). Про декого з них ми маємо певні відомості.

Улезко Микола Терентійович, уродженець Чернігівщини, закінчив історико-філологічний факультет Ніжинського педінституту та Гейфдальберзький університет. У 1918 р. працював у класичній чоловічій гімназії Єлисавету. Один із його учнів, Олександр Семененко, пригадував: «Улезко був моїм учителем історії, він з'явився в Єлисаветградській гімназії перед першою війною. Округла негуста чорнява борода, якась кошлата, з початком сивини, і дуже розумні, повні життя очі. Гострі рухи задовгих рук, він мав дефект спинного хребта, руки й ноги були непропорційні. Іронічний і дотепний, він називав «преторіанцями» чергових у класі, що стояли біля чорної дошки. Ми ж, вражені незвичайною постаттю історика, поза очі прозвали його «ахеець» — зв'язали його з Грецією. Формений сюртук, хоч і незаношений, завжди в крейді, бо він любив писати на дошці дати і схеми. Проте він не був мундирний учитель. Перед гімназистами сьомо-

го і восьмого класів наш «ахеець» читав замість звичайного «урока» напівуніверситетські лекції. І за часів реакційного міністра освіти Л. А. Кассо ми, гімназисти, поза всякою програмою, слухали, як докладно, із любов'ю Улезко говорив нам про війни Хмельницького і писав на дошці назви великих битв, цифри реєстрів козацьких, етапи великої козацької війни. Коли настала революція, М. Т. Улезко в залі Дворянського зібрання читав лекції про французьку революцію. У нього був готовий переклад українською мовою першої частини «Фауста» Й. В. Гете — наш учитель-історик учився в Гейдельберзькому університеті і любив літературу» [16]. Очевидно, що цей лектор мав великий вплив на курсистів улітку 1918 року.

Викладачем української мови на курсах у Єлисаветі був Калішевський Юхим Абрамович, відомий пізніше церковний діяч УАПЦ. Після закінчення історико-філологічного факультету Варшавського університету він працював учителем російської історії та словесності в Києві, а міністерським розпорядженням був призначений лектором на курси українознавства. Після проведення занять на курсах Юхим Калішевський звернувся до шкільного відділу Єлисаветградської повітової управи: «Прохаю висловить в моєму імені щиру подяку слухачам і слухачкам курсів по Українознавству; за гарне відношення і ту цікавість яку вони виявили до моїх викладів. Я певен, що з любов'ю в серці понесуть вони світ під темну стріху нашого селянина, покажуть йому шлях до вічної правди, обнімуть його, як свого меншого брата, не хежтуючи здобутками рідної йому української культури. Згадка про надзвичайно симпатичне учительство Єлисаветградського й Олександрійського повітів буде довгий час жити в моїй душі» [6].

Програма курсів включала лекції та практичні вправи з української мови (правопис — 5 год., граматики — 15, методика навчання — 15, практичне навчання 35 год.), «письменство» (українська література) — 25 год., історія України — 25 год., «арифметика» — 15 год., огляд сільського господарства — 12 год., «школознавство і принцип нової школи» — 10 год. та діловодство — 5 год., що становило разом 177 годин [17, арк. 4 зв.]. До програми курсів, затвердженої Міністерством, у Єлисаветі внесли деякі зміни: додано було 5 год. на лекції з історії України, проведено 70 год. практичних вправ по «діктові, перекладу, переказах, читанні і т.и. Цими заняттями керували помішники лектора Г. Л. Нестеренко і А. Дейнега» [17, арк. 8 зв.].

Заняття завершилися раніше передбаченого терміну. Причиною цього стала відсутність лекторів з інших предметів («як виявилось потім через розстройство залізничного руху»). Аби компенсувати нестачу лекцій, Управа звернулась до Єлисаветградського Союзу Кредитових кооперативів, який асигнував на потреби курсів 3 тисячі крб., аби були прочитані лекції

про кооперацію. Але Союз не мав такої можливості, обмежився обіцянками, від чого справа не вирішилася.

Усього на організацію українознавчих курсів було витрачено 34 586 крб. 14 коп., з них Єлисаветградська повітова управа доплатила власних 2666 крб. 31 коп. Слухачам на руки допомога не видавалась, а було організовано інтернат у вільних шкільних будівлях та видавався чай [17, арк. 8 зв.].

До «справоздання» докладався список слухачів курсів. Назвемо декого з цього списку, чії дані були більш докладними. Отож проявили стремління навчати дітей рідною мовою учителі: Калниболотської першої земської школи Надлакської волості Анастасьєв Іван Федорович, Липнязької школи Богданова Ганна Олександрівна, Новогригоріївської школи Новомиргородської волості Банул Марія Ісаївна, Добрянської школи Добровеличківської волості Бут Михайло Мартіянович, Миколаївської школи (с. Карданово) Великоvisківської волості Бостан Варвара Денисівна та багато інших [17, арк. 9–11].

Від 15 червня 1918 року у місті Єлисаветі та його околицях перебував легіон Українських Січових Стрільців — організація, що відзначалася високою національною свідомістю своїх воїнів. Стрільці на той час уже зарекомендували себе відданими патріотами та організаторами українських шкіл на Волині. Не могли вони залишатись осторонь процесу українізації школи на Наддніпрянщині. Один із активних членів Пресової Кватири УСС підхорунжий Осип Назарук задіяний був як лектор на курсах у Кам'янці-Подільському.

Українські Січові Стрільці організували спільний пікнік з учителями-курсистами «на розритій могилі в 12 км від Масляниківки». Фотій Мелешко пригадував, як гучно й весело було на тій вечері. «Більше учителюк ніж учителів прийняло участь у тому пікніку. Разом виїхало туди понад сорок осіб. Була тоді тиха, літня, степова ніч. Поки не зварилася каша у великому казані, всі бігали, жартували, сміялися, качалися по тирсі та рвали пахучі, степові квіти. І наддніпрянці і галичани були як одна родина. Засіли всі разом до спільного казана, з якого несло пахощами добре засмаженої каші. Неслися співи і жарти, не бракувало й вина. Добрий стрілецький господар, поручник Нагайло про все подбав». Промовляли тоді патріотичні промови — від УСС Володимир Старосольський, а від місцевих українців — Фотій Мелешко, який дещо патетично говорив: «Наша Україна сьогодні ще є подібна до отого щербатого місяця на небі. Але ми добре знаємо, що він скоро покажеться нам повноколим. І отака наша Україна ще щербата, і хоч сьогодні ще немає виглядів, що вона скоро заокруглиться, але ми мусимо триматися і боротися, щоб те як найскорше сталося» [7, с. 91].

Проведення літніх курсів українознавства для учительства в Єлисаветі — елемент масштабної освітньої політики національних урядів України, направленої на успішну українізацію суспільства. У провінційному містечку в центрі України вони проходили в особливій атмосфері. Посилений інтерес діячів місцевого земства та «Просвіти» до цього заходу активізував українізацію краю. Особливий акцент українізації було додано галичанами — воїнами УСС. Спілкування учителів із стрільцями стало частиною унікального суспільного експерименту — створення нової духовної якості українства, соборності душ [8, с. 179]. Із невеликих епізодів складалася велика картина відродження нації.

Використані джерела та література:

1. Агафонова Н.В. Становлення національної системи освіти в Україні: 1917-1920 рр. : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України»; Одеськ. дер. ун-т. Одеса, 1998. 18 с.
2. Анкета про учительські курси в Єлисаветграді влітку 1918 р. // ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади України). Фонд 166. Оп.1. Спр.336. Арк.3-3 зв.
3. Босько В. М. Історичний календар Кіровоградщини на 2018 рік. Люди. Події. Факти. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2017. 260 с.
4. Босько В. Українська справа у Єлисаветі в 1917 – 1918 рр. Народне слово. 1993. 31 серпня.
5. Боровик А.М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917 – 1920 рр.) .Чернівці : КП видавництво «Чернівські обєреги», 2008. 368 с.
6. Вестник Єлисаветградского земства. 1918. 22 июля (4 августа).
7. Вівсяна І.А. Українські Січові Стрільці на Єлисаветградщині. Роки боротьби. 1917-1922 рр. на Єлисаветчині. Український погляд. 1917-1918 рр. Початок революційної стихії. Книга перша / Авт.-упоряд. Ю. С. Митрофаненко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. – С. 77 – 102.
8. Вівсяна І.А. Соборницька місія Українських Січових Стрільців у Наддніпрянщині. Науково-популярне видання. Харків: Мацулін, 2018. 372 с.
9. Вінцовський Т. Курси українознавства в Одесі у 1917–1919 роках: ідеї, кадри, результати. Краєзнавство. 2019. № 2. С. 96 – 110.
10. Дудник О. Українізація шкіл і вчительство на Уманщині у 1917-1918 роках. Матеріали міжнародної наукової конференції «Історія, політологія, філософія та соціологія: Європейський напрямок розвитку» (м. Рига, Латвія 16–17 липня 2021 року). С. 9-13.
11. Маньківська Т.О. Українізація шкіл і вчительство на Слобожанщині у 1917 – 1918 роках . Наука. Релігія. Суспільство. 2012. № 4. С. 41-45.
12. Осташко Т. Політика Гетьманату П. Скоропадського в галузі освіти та культури. URL: <http://www.stattionline.org.ua/histori/86/15663-politika-getmanatup-skoropadskogo-v-galuzi-osviti-ta-kulturi/html>

13. Пустовгар О. «Просвіта» на Полтавщині в добу Гетьманату Павла Скоропадського. Українізація освіти. URL: <https://www.0532.ua/news/1716817/v-kazackom-sele-na-poltavsine-projdet-rybackij-festival>
14. Рада Міністрів. Нова Рада. 1918. № 70 (28 (15) квітня). С. 3.
15. Резолюції II-го Всеукраїнського учительського з'їзду в Києві. Вільна українська школа. 1917. № 1. С. 32-35.
16. Семененко О. Мій учитель історії. Полинний мед. Євген Маланюк, Олександр Семененко, Кирило Емануель: поезії – спогади – листи – світлини. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011. С.30-31.
17. Справоздання про курси українознавства, бувших в місті Єлисаветі на Херсонщині з 25 червня по 15 липня 1918 року. // ЦДАВО України. Фонд 166. Оп.1. Спр.336. Арк. 4 – 11.
18. Шевченко В.Ф. УКРАЇНІЗАЦІЯ ДОБИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921. URL:http://www.history.org.ua/?termin=ukrainizatsija_doby_vyzvolnykh_zmagan_1917_1921 (останній перегляд: 03.07.2023)

УДК 908(477.65)

Віктор Голобородько*

м. Олександрія

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ХАОС У ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ЧАСИ ГОЛОДОМОРІВ 1921-1923 ТА 1932-1933 РОКІВ: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

Скликання першого «народного земського зібрання» у 1917 році в місті Олександрії Херсонської губернії сформувало нову демократично обрану владу, де були представники різних політичних партій і рухів. Саме це зібрання визначилось із важливими питаннями відносин із українською державною владою, а саме щодо підтримки III Універсалу Центральної Ради, що проголошував створення окремого державного суб'єкту на теренах європейського континенту – Української Народної Республіки. В політичному житті міста та регіону брав дієву участь тодішній студент і один із очільників впливової української гілки соціал-демократичного руху, який відомий під назвою «менишовики» – Д.Чижевський. Ця сторінка політичного життя міста Олександрії і Олександрійського повіту епохи Визвольних змагань

* Віктор Голобородько – директор інформаційного агентства «Новий громадянин», член Національної спілки краєзнавців України.

не висвітлювалась раніше у краєзнавчих дослідженнях і є важливою для розуміння подій у центральноукраїнському регіоні під час створення української держави.

Ключові слова: народне земське зібрання, 1917 рік, Олександрійський повіт, III Універсал.

Лютнева революція в Російській імперії створила вакуум легітимної і дієвої влади, а кількість альтернативних центрів керування зростала з кожним днем. Порятунком у відновленні контролю за суспільно-політичним та економічним життям покладали на оновлений склад земських зібрань — єдиного місцевого виборного органу влади, що мав стійкі традиції ще з часів ліберальних реформ імперії, користувався довірою громадян та згуртовував діяльну місцеву представницьку та виконавчу владу. Ці сподівання на здобуття контролю над революційною стихією, покладали на місцеву владу очільники Тимчасового уряду, які вважали за першочергове завдання скликати Установчі збори, а не формувати належну вертикаль влади до рівня губерній та повітів. Склалась ситуаційна коаліція центрального постімперського Тимчасового уряду та переважаючих у місцевих органах влади реформістських соціалістичних сил, зокрема меншовиків та соціалістів-революціонерів. У цих органів влади були дуже різні погляди на майбутнє країни, проте схожа мета — зупинити хвилю руйнації і спробувати дочекатись скликання і оголошення перших рішень Установчих зборів. Але більшовицький переворот змінив розклад сил і екс-соратники під час Лютневої революції опинились у стані влади і опозиції. В лавах останньої перебувала меншовицька партія разом із есерами, а кадети взагалі опинились на нелегальному становищі як перші офіційні «вороги народу». Почала формуватись «диктатура пролетаріату», яка за своєю суттю практично не відрізнялась від поліцейського режиму Російської імперії часів Миколи II. Більшовики намагались закріпити це через надзвичайний орган влади утворений у грудні 1917 року, що поєднував у собі владу суду, прокуратури та виконавця вироків — ВЧК (Всеросійська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією та саботажем). Саме на цьому фоні руйнації демократичної Росії, українська реальність відрізнялась свободою вибору, багатопартійністю та відсутністю реальної влади більшовиків на місцях, де більшість мали реформістські соціалістичні сили. І саме тоді відбулись перші нові вибори місцевих органів влади, що стали прообразом демократичної системи місцевого самоврядування.

Перше «народне» зібрання повітового земства, що було скликане в Олександрійському повіті Херсонської губернії 21–22 грудня 1917 року розглядало не лише питання місцевого значення, але і висловилося щодо

загальнодержавних проблем, зокрема ухвалення історичного для Визвольних змагань III Універсалу Центральної Ради.

В енциклопедичному виданні з історії міст і сіл України про скликання у 1917 році нового складу земського зібрання автори видання взагалі не згадують, хоча зазначають про створення місцевої Ради робітничих і солдатських депутатів у склад якої увійшли російські соціал-демократи, есери, 17 безпартійних і представники «інших партій» [10, 604]. В сучасних виданнях з історії краю, в основному охоплено питання діяльності партій на території Єлисаветградського повіту та міста Єлисаветград (сьогодні — місто Кропивницький та значна частина Кропивницького району) [11, 163–164]. Великий обсяг інформації про події 1917 року та громадсько-політичне життя Олександрії та Олександрійського повіту у 1917 році містить спеціалізоване видання «Роки боротьби 1917–1922 рр. на Єлисаветчині. Український погляд». Подіям 1917 року присвячено окремий розділ «Битва революцій» на теренах Олександрійського повіту». Є інформація про діяльність Рад, взаємодію губернської влади із місцевою, епізоди «ешелонної війни». Проте питання діяльності Олександрійського земства першого демократичного скликання не висвітлено. Варто вказати, що автор рядків, який теж мав дотичність до цього видання не мав на час його підготовки жодних свідчень про проведення земського зібрання у новому складі та розгляду відповідного питання [17, 114–130]. Нові дослідження, що ґрунтуються на архівних джерелах, в основному розповідають про загальні події в місті та повіті, говорять про активну політичну діяльність різних політичних груп на території краю, зокрема щодо діяльності лівих есерів [4, 102–117]. В Олександрії міська організація найпопулярнішої партії в екс-імперії — есерів — утворилась в другій половині квітня, а наприкінці липня створено повітову організацію. 10 серпня губернська конференція соціал-демократів об'єднаних (меншовиків) зібрала 162 делегатів з Олександрії, що складало 10% від загальної кількості учасників партійного зібрання. Для порівняння — з губернського міста Херсону було представлено 350 делегатів. Окрім соціалістичного єврейського політичного руху «БУНДу», декілька десятків прихильників налічувала партія «Поалей-Ціон» або у перекладі українською — «Робітники Сіону». Ця партія намагалась поєднати у своїх діях марксистські постулати із сіонізмом. Українські соціал-демократи — партія УСДПР — також була представлена у політичному житті Олександрії. Є свідчення про їх діяльність влітку 1917 року. Польський союз незалежності, який мав ознаки руху, що переростав у партійну організацію, теж мав своє представництво в Олександрії [4, 104–112]. Відомо і про те, що в Олександрії з нагоди ухвалення Центральною Радою III Універсалу відбулось

загальноміське свято. Військовики місцевого гарнізону влаштували парад, а до участі долучились священники [1, 106].

Чи не єдиним із відомих поки що джерел (за відсутності архівних документів про перші роки Визвольних змагань на теренах Олександрії і повіту) про проведення першого «народного повітового земського зібрання» та політичні пристрасті які там вирували, є звіти про поточну громадсько-політичну ситуацію, що публікувалась у грудні 1917 року в місцевому меншовицькому партійному виданні «Трудове життя» («Трудовая жизнь»). Видання є друкованим органом повітового комітету Російської соціал-демократичної робітничої партії об'єднаної та «БУН-Ду». Такий симбіоз меншовицької та сіоністської соціал-демократичної партійної структури в той час був звичним для соціалістичного поміркованого руху в Україні. Надрукований у вигляді нарисів звіт є цікавим не стільки тенденційними оцінками авторів цього видання (не варто забувати, що це є партійно-агітаційний часопис), як єдиним свідченням про саме зібрання і ухвалені на ньому історичні для міста і повіту рішення, оскільки жодних документів і свідчень про часи початку визвольних змагань і офіційної реакції на нього місцевої влади в Олександрії, поки що відомо не було.

Вперше нова повітова влада, зібралась 21–22 грудня 1917 року. Зібрання мало початись о 10 ранку, але до 7 вечора тривали перемовини і фракційні засідання соціал-демократів об'єднаних, українських есерів, представників російських есерів та інших політичних сил. Вони, імовірно, розглядали можливість створення об'єднаної більшості, як це показали наступні події. Перед початком засідання виступив з прощальною промовою голова повітової влади, багаторічний очільник земської управи та майбутній губерніяльний староста Херсонщини за часів Гетьманщини Семен Піщевич. Він запропонував новим гласним прийняти присягу або урочисту обіцянку на вірність Тимчасовому уряду. На противагу пропозиції экс-очільника земської управи, очільник фракції есерів повідомив наступне: «Як голова фракції об'єднання соціалістів-революціонерів, українських і російських, заявляю від фракції, що ми присяги на вірність Тимчасовому уряду приймати не будемо. Наша фракція вирішила присягати лише Генеральному Секретаріату Центральної української Ради». Після дебатов гласні вирішили піти на компроміс — скласти «урочисту обіцянку вірно служити народу, що обрав гласних до земського зібрання». Текст такої урочистої обіцянки був складений в сесійній залі. Більшість підтримала пропозицію. Складення обіцянки-присяги відбулось за спрощеною процедурою — земські гласні проголосували за неї підняттям рук, а текст був зачитаний С. Піщевичем перед голосуванням.

Наступним питанням було обрання нового повітового очільника — «постійного головуєчого». Ним став Борисов, а заступником — А. Губа, очільник об'єднаної фракції соціалістів-революціонерів. У тексті публікації немає ініціалів нового голови земства, але практично немає сумнівів, що мова про Миколу Борисова — земського і громадського діяча Олександрійського повіту, земського статистика, автора численних опублікованих праць з аграрної та освітянської тематики, упорядника місцевої земської «енциклопедії» — систематизованого зведення рішень земства з 1865 по 1889 роки. М. Борисов міг бути своєрідним посередником, нейтральною фігурою — він не мав прямого відношення до імперської влади, мав величезний досвід роботи в управі, добре знав повіт та його жителів. Крім того, демонстрував ліберальні погляди та був переконаним прихильником просвітництва із великим досвідом роботи на керівних посадах в управі.

Одразу після визначення керівництва повітового земського зібрання, представники українських соціалістів-революціонерів поставили питання про необхідність обговорення III Універсалу Центральної Ради та наполягли на тому, що необхідно публічно визначитись земському зібранню «про приєднання Олександрійського повіту до України». На підтримку розгляду питання про Універсал УЦР, виступив представник Херсонського губернського комітету есерів. Він привітав гласних із початком роботи першого Олександрійського земського «народного зібрання» і намагався переконати у необхідності підтримки Центральної Ради.

Серед питань, що намагались розглянути у перший день засідання зібрання — проект про «перезавантаження» волосної влади. Але внаслідок тривалих дискусій, засідання припинило роботу о 12 годині ночі без будь-яких ухвалених рішень [14, 2–3].

Розглядаючи питання оцінки земською владою III Універсалу УЦР, варто вказати на те, з кого сформовано було виконавчу владу в новому «народному земстві». Адже це демонструвало розподіл сил та популярність рухів серед жителів міста та повіту. На першому ж зібранні земці обрали до земської управи, представників «української орієнтації», як повідомляло меншовицьке видання. Очільником обрано лікаря В. С. Навроцького, заступником — лікаря П. И. Воробйова. Членами управи — Тимофія Пальковського, вчителя Михайла Бачинського, агронома Лопушинського, фельдшера С. Н. Захарченка, десятника, будівельника І. С. Губу [15, 3]. Варто зазначити детальніше про персональний склад повітової ради, адже обрані є цікавими особистостями і відіграли певну роль у громадсько-політичному житті не тільки краю, але і України в цілому. Наприклад, Тимофій Пальковський — член Центральної Ради за затвердженим списком від 8 серпня 1917 року. В УЦР він був представником Всеукраїнської Ради

селянських депутатів, Центрального комітету Селянської спілки і конкретно — міста Олександрії [2, 213].

Михайло Бачинський — олександрієць, що народився 30 вересня 1887 року у вчительській сім'ї. Детально дослідила долю М. Бачинського краєзнавиця Н. Жахалова, публікація якої дає уявлення про цю особистість. Ми ж нагадаємо лише, що ще у студентські роки він став активним учасником політичного руху, зокрема прихильником автономії України та прихильником соціал-революційної течії. Мав успішну викладацьку кар'єру у великих містах, але за сімейними обставинами змушений був повернутися в Олександрію. Вів активну громадську і викладацьку діяльність, впроваджував українізацію, але у 1931 році більшовицька влада арештувала вченого, який намагався жити і працювати у Одесі і де здобув авторитет одного з найперспективніших дослідників Півдня України. За три дні вирок був виконаний — розстріл. Головна причина — «націоналізм» та спілкування із видатними діячами часів Української Революції [7, 1].

Навроцький після подій Української Революції дивом залишився живий, можливо внаслідок своєї професії лікаря, яка була потрібна за всіх влад. Навіть більше, він став головним лікарем міської лікарні вже у часи більшовицької влади і мав спеціалізацію терапевта-інфекціоніста [9, 1].

Та повернемося до питання визначеності щодо проголошення УНР в Універсалі Центральної Ради в Олександрії. На наступний день першої сесії земського зібрання, заступник голови зібрання, «український гласний» А. Губа (так його характеризували меншовики) виступив із розгорнутою доповіддю про необхідність продовження розгляду питання висловлення повітовим зібранням позиції щодо III Універсалу. Він обґрунтовував свою думку тим, що саме повітовій владі варто «українізуватись», оскільки повіт є українським за визначенням. Фракція соціал-демократів виступаючи проти такого рішення, наголошувала на необхідності скликання якогось «спеціального з'їзду». Зокрема, на цьому наполягали гласні-меншовики Коломойцев та Іофан. Вони говорили, що земське зібрання має перейматись місцевими питаннями, а не загальнополітичними.

Російські соціал-революціонери у земському зібранні зайняли нейтральну позицію, фактично розділившись у питанні державотворення із колегами-есерами з української партії. Замість промов, російські есери оголосили письмову заяву в якій вони підтримали УЦР, але утримались від голосування з самовизначення повітового зібрання щодо III Універсалу.

Дебати щодо ухвалення рішення чи відмови в такому рішенні тривали до вечора. Але наприкінці дня відбулось фінальне голосування: в підтримку III Універсалу проголосувало 37 гласних, проти було 5. Утримались у повному складі фракції соціал-демократів та російських есерів —

37 гласних. За тодішніми правилами таке рішення вважалось ухваленим на користь більшості тих, хто голосував. «Хід земської сесії перетворився у корсиканську вендету, в боротьбу революційних Монтеккі і Капулетті поміж якими розгублено метався наш шановний головучий, безпомічно борсаючись у невластивій для нього стихії політичних дебатів і щохвилино потрапляючи у положення, яке називають «в калоші». Від цього його не рятувало навіть безперервне суфлювання з крайнього лівого і правого флангів». Це — опис першого земського постімперського зібрання вже в іншій публікації меншовицького видання, що полемічно передає атмосферу того важливого зібрання.

«Меншовики», на противагу більшовицькій партії прагнули здійснити соціалістичні реформи демократичним шляхом і діяли у рамках парадигми перетворення Російської імперії у федеративну та демократичну країну. Разом з есерами, вони мали домінуючі позиції у Радах депутатів — альтернативному органі управління. Саме тому на сторінках часопису постійно публікувала звіти про роботу Олександрійської ради робітничих і військових депутатів. Цікаво переглянути список тих, хто підтримував меншовиків та есерів внесками, щоб зрозуміти коло тих, хто був за реформістські перетворення. Серед організацій, що надавали фінансову допомогу Раді є Новопраська міська дума, Олександрійське товариство взаємодопомоги, Олександрійський союз торговців, місцеве товариство споживачів, «міліціонер Решетняк», торговий дім відомого купця Олександрії Аркіна, Олександрійська земська управа та деякі інші. Меншовики стали не тільки ідейною протилежністю більшовизму, але і пішли у публічне невизнання більшовицького терору, зокрема намагаючись активно контр-агітувати населення України, і мали в цьому чималий успіх. У театрі Чібісова (сьогодні — Олександрійському театрі) відбулись у грудні 1917 року збори на захист Установчих Зборів. На зібранні були представники більшовиків: «Виступ більшовика Д. додав дебатам пристрасті. Як і зазвичай це роблять більшовики, більшовик Д-кий почав одразу «грати на характер», нагадувати про роки «проведені в окопах», куди їх жбурнули «буржуї, есери і меншовики», до цього ж все було з патетичними закличками до «сірих шинелей» яких обдурили оборонці». Учасники зібрання, серед яких називає автор публікації прізвища місцевих очільників меншовицької структури, детально «розібрали та відкинули звичайні більшовицькі істини». Далі автор статті цитує висловлювання Воробйова, відомого з радянських джерел як одного із перших більшовиків, який «з пафосом встав на захист «кращих заходів» Леніна і Ко, з далекозорістю «досвідченого політика» він передбачив благодійний вплив новітніх «соціальних дослідів» у вигляді боротьби зі свободою слова, зібрань, недоторканності особистості та іншого».

Зрештою, цього більшовика за рішенням зібрання видалили з зали після особистих образ одного з учасників. Але і цього виявилось замало, бо один із тих більшовиків, що залишилися у залі, вирішив силоміць захопити трибуну. Голова зборів Морозовський за наполяганням більшості, змусив місцевих прихильників більшовизму вийти за двері [12, 3–4]. Головою зборів імовірно був Ной Морозовський — чоловік сестри Дмитра Чижевського, учасник студентського гуртка Чижевського. Н. Морозовський стане відомими лікарем-фтизіатром. Він, як і Дмитро Чижевський в той час продовжував здобувати свою освіту у Києві [6, 1]. За спогадами сестри Д. Чижевського, Марії, Ной Морозовський входив до складу Ради Робітничих, Селянських і Солдатських депутатів, куди був введений від студентства. Вона вказує перелік активу Ради — Іофан, Коломойцев, Бірnamу, Воробйов, Корецький, Шнейдер, Грузинський та Н. Морозовський [5, 193]. Цілком імовірно, що головуючим дійсно міг бути Н. Морозовський — меншовик-студент, як і його найближчий друг — Д. Чижевський. Як відомо, Морозовський був не рядовим представником меншовиків, а висувався делегатом Всеросійського з'їзду рад та був очільником виконкому Олександрійської організації меншовиків [13, 4; 16, 4; 8, 4]. У підсумку зібрання ухвалило цікаву резолюцію, яку варто процитувати: «Зібрання громадян м. Олександрії обговорюючи на відкритому мітингу питання про терор, завдяки якому більшовики зневажили волю народу, про ті поліцейські засоби старого режиму, завдяки яким задушена вільна преса, про насилля яке вчиняється проти обраних членів установчого зібрання, кращих борців за свободу народу, висловлює своє обурення і зневагу насильницьким діям і заявляє, що всілякі спроби більшовиків зірвати Всеросійські установчі збори як і будь-який замах на волевиявлення України та інших народів Росії зустрінє найрішучіший опір зі сторони вільного російського народу. Хай живе воля народу в особі установчого зібрання!» [12, 3–4].

Відома і вітальна телеграма на адресу Центральної Ради, де говориться: «Олександрійське Земство зібралось на раду в демократизованому составі щиро вітає українську Центральну Раду, яку визнає оборонцем прав українського народу в єднанні з Тимчасовим Урядом вільної Росії, який забезпечить автономію України» [3, 121].

Залишається лише декілька цікавих штрихів, щодо позиції меншовиків, які з однієї сторони симпатизують революційному українському руху, а з іншого — не підтримують Універсал, який здається є синхронним за змістом їх політичній платформі. Зазначимо, що позицію меншовицької партії з цього питання формував майбутній філософ, відомий вчений, а тоді студент і активний діяч соціал-демократичного руху, олександрієць Дмитро Чижевський. Він, разом із колегами по партії висловив думку, що

«фактично Росія розпалась» і в поточному моменті йде формування федеративної республіки в якій Центральна Рада відіграє значну роль. Ця фракція партії меншовиків наполягала, що саме український соціалістичний рух та відсутність підтримки серед народу «соціального максимуму» більшовизму не дав можливості отримати гору прихильникам Леніна в Україні. І саме тому потрібна енергійна та активна підтримка Центральній Раді і її виконавчому органу — Секретаріату. Цю думку підтримали делегати з'їзду.

«Необхідна... активна співпраця з українською демократією в справі державного будівництва України і Росії, необхідна участь в Генеральному Секретаріаті», — зазначається у документах з'їзду РСДРП об'єднаної українських губерній. В ухваленій резолюції, яку вніс на розгляд Д. Чижевський, більшовизм отримав нищівну критику, а дії більшовиків оцінювали як «новий ганебний акт більшовицької влади, яка в тупому засліпленні та безвідповідальності дійшла до оголошення війни Україні». Меншовики, чий програмний документ оголосив Д. Чижевський, вважали, що слід розрізнати владу більшовиків та волю народу, а єдиним цілющим джерелом, яке може покласти край війні є Установчі Збори. У резолюції проголошувалась наївна впевненість у тому, що демократична спільнота Росії проти дії «загарбників вести війну з Україною». Це сподівання базувалось на тому, що створення «авторитетної народної влади» внаслідок проведення Установчих Зборів — це шлях до припинення війни і формування нових принципів співіснування України та Росії [18, 1].

Як покаже час — це були помилкові і ідеалістичні оцінки, що і було доведено більшовицькою Росією, яка наприкінці Визвольних змагань початку ХХ століття остаточно окупувала територію України. Голоси ж «демократичної Росії» були спрямовані на бажання відновити кордони імперії, але тепер під очільництвом радянської чи білогвардійської влади, повністю узурпованою недооціненим меншовиками більшовицьким флангом соціал-демократії.

Використані джерела та література:

1. Басара-Тилішак Г. III Універсал і питання про владу в українській провінції наприкінці 1917 року / Студії з історії Української революції 1917 - 1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В.Ф. Верстюк. Київ : Інститут історії України, 2011. С. 106.
2. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник. Київ : НАН України, Укр. міжнар. ком. з питань науки і культури, Ініція. ком. «Універсал», 1998. 213 с.
3. Вісті з української Центральної Ради у Києві. Український історик: журнал Українського історичного товариства. 1986. 3-4 (91-92). С. 121.

4. Гвоздик В. С. Формування партійно-політичних сил на Півдні України (березень-серпень 1917 р.). Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя : Просвіта. Вип. XVIII. С. 102-117, 104-112. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/1510> (дата звернення: 31.08.2023).
5. Дмитро Іванович Чижевський і його сучасники. Листи, спогади // упорядники Ірина Валявко і Олександр Чуднов (Україна), Володимир Янцен (Німеччина). Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. С. 193.
6. До 120-х роковин від дня народження Ноя Морозовського. Олександрійські новини. URL: <https://www.alnews.com.ua/news/arhiv/do-120-h-rokovin-vid-dnya-narodzhennya-noya/> (дата звернення: 31.08.2023).
7. Жахалова Н. Михайло Бачинський: втрачене покоління. Олександрійські новини. URL: <https://www.alnews.com.ua/news/arhiv/mihajlo-bachinskij-vtrachene-pokolinnya/> (дата звернення: 12.07.2023).
8. Заседание комитета. Трудовая жизнь. Орган Александрийского уездного комитета Р.С.-Д.Р.П. (объед.) и «Бунда». 1917. 25 листопада. С. 4.
9. Історія лікарні. Центральна міська лікарня м. Олександрії. URL: <https://kroml.wordpress.com/історія-лікарні/> (дата звернення: 11.07.2023).
10. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Кіровоградська область / Ред. кол. тому: Сиволап Д. С. (гол. редкол.), Безтака П. М., Вогульський А. А., Бублик І. О., Дратвер Б. Л., Зайцев В. М., Калініченко В. Л. (відп. секр. редкол.), Оліфіренко І. П., Піскунов О. К. (заст. гол. редкол.), Сухаревська Н. П., Цись В. О. АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972, С. 604.
11. Кіровоградщина. Історія рідного краю : навч. посіб. / за ред. : І.А. Козир. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. С. 163-164.
12. Местная жизнь Трудовая жизнь. Орган Александрийского уездного комитета Р.С.-Д.Р.П. (объед.) и «Бунда». 1917. 23 грудня. С 3-4.
13. Местная партийная жизнь. Доклад т. Морозовского. Трудовая жизнь. Орган Александрийского уездного комитета Р.С.-Д.Р.П. (объед.) и «Бунда». 1917. 25 листопада. С. 4.
14. Мурин Е. 1-ое народное уездное земское собрание. Трудовая жизнь. Орган Александрийского уездного комитета Р.С.-Д.Р.П. (объед.) и «Бунда». 1917. 2 грудня. С. 2-3.
15. Некто. Избраны в земскую управу. Трудовая жизнь. Орган Александрийского уездного комитета Р.С.-Д.Р.П. (объед.) и «Бунда». 1917. 11 листопада. С. 3.
16. Общее собрание. Трудовая жизнь. Орган Александрийского уездного комитета Р.С.-Д.Р.П. (объед.) и «Бунда». 1917. 25 листопада. С. 4.
17. Роки боротьби 1917-1922 на Єлисаветчині. Український погляд. 1917-1918 роки. Початок революційної стихії. Книга перша / Авт.-упоряд. Ю.С. Митрофаненко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. С. 114-130.
18. Съезд Р.С.-Д.Р.П. (объединенной) украинских губерний. Трудовая жизнь. Орган Александрийского уездного комитета Р.С.-Д.Р.П. (объед.) и «Бунда». 1917. 23 грудня. С. 1.

Дмитро Кобзар*

м. Кропивницький

СМЕРТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ НА ТЕРЕНАХ ЗІНОВ'ЄВЩИНИ

(за матеріалами Державного архіву Кіровоградської області)

У кожної нації знайдуться як героїчні, так і трагічні сторінки історії. Український народ, на жаль, знає на своєму досвіді, що таке стати жертвою чужих інтересів та жорстокості. Однією з вагомих тем у вітчизняній історіографії є голодомори (1921-1923, 1932-1933 та 1946-1947 років), в наслідок яких тоталітарним комуністичним режимом було винищено мільйони наших співвітчизників лише за одну провину – вони були українцями. При всіх зусиллях радянської влади приховати свої злочини проти людяності, ці події отримали розголос як на теренах самої України, так і за її межами. Починаючи від шокуючих репортажів Гарета Джонса, ця тема була в подальшому розвинута британцем Робертом Конквестом та американцем Джеймсом Мейсом у їхній спільній праці «Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор». Після розвалу Радянського Союзу, для вітчизняних істориків з'явилися можливості проводити якісні дослідження голодоморів без остраху перед цензурою та переслідуванням з боку тоталітарної влади. Але ця тема й досі потребує якісного висвітлення з боку спеціалістів.

Ключові слова: голодомор, колективізація, хлібозаготівлі, сталінізм.

Трагедію Голодомору 1932–1933 років на теренах нашого краю досліджували такі вчені як: О. Бабенко, О. Житков, В. Колечкін, С. Проскурова, С. Шевченко та інші.

Ми повинні зазначити, що комуністична партія попри свої лозунги та декларовані ідеї, завжди ставилась до селянства як мінімум зі зверхністю, відводячи йому роль «молодшого брата» найманого робітництва. Пік цих антагоністичних відносин доходив до відвертої каральної політики, спрямованої на винищення найбільш опозиційно налаштованої частини селянства та задоволення інтересів правлячого режиму, шляхом відвертого грабунку результатів їхньої праці. Така діяльність не могла залишитись без наслідків, через що українське селянство зазнало таких трагедій як

* Дмитро Кобзар – головний спеціаліст Державного архіву Кіровоградської області, аспірант ЦДУ імені Володимира Винниченка.

голодомори 1921–1923, 1932–1933 та 1946–1947 років. Але найбільшого розмаху набув саме Голодомор 1932–1933 років, в рамках розгляду якого дослідники зазначають про відсутність факторів, які могли б дати хоч якесь виправдання діяльності більшовиків (не було умов повоєнної розрухи як у голодомори 1921–1923 та 1946–1947 років). Ця трагедія була обумовлена ціленаправленим курсом партії як у сфері економіки (створення нереальних умов для ефективного заняття сільським господарством задля самозабезпечення), так і в рамках репресивного апарату (штрафи, ув'язнення та «вища міра соціального захисту» для всіх тих, хто або ставив під сумнів авторитет партії, або не був у змозі виконувати роботи в колгоспах).

Після утвердження гегемонії сталіністів в середовищі партії, які відкинули безповоротньо троцькістів (ліва опозиція) та зменшили можливості для бухаріністів (права опозиція), було почато політику тотальної індустріалізації за рахунок колективізації селянства. Даний мілітаристський курс повинен був забезпечити швидкі темпи зростання матеріальної бази для побудови важкої промисловості, спрямованої на побудови більш якісної армії з її технічним обладнанням. Але ціна досягнення такої мети була високою.

Наслідком політики економічного терору щодо селянських господарств стає криза виробництва сільськогосподарської продукції. У січні 1932 року до Політбюро ЦК ВКП(б) почала надходити тривожна інформація про випадки голодування серед колгоспників та невдоволення на місцях діями влади. Зокрема, про зловживання на місцях та появу випадків голодування йшлося у листах на ім'я Й. Сталіна, Г. Петровського, інших радянських можновладців. Безкоштовна праця за трудодні та наднормові плани хлібозаготівель призвели до масового виходу селян з колгоспів, на що влада відреагувала жорстко [13, с. 78].

Навесні 1932 року було зафіксовано перші втрати від голодної смерті в селах Центральної України. Зокрема, комісія представників медичних закладів м. Зінов'євська (нині — Кропивницький), обстежуючи населені пункти однойменного району, виявила лише в селі Тарасівка 15 осіб померлих від голоду в період з 1 по 20 травня 1932 року. В багатьох селах було виявлено ознаки масового голодування та голодних смертей. Норма харчування працюючого колгоспника в середньому становила 200 гр. хліба, який доповнювався рідкою їжею на основі сої або ж макухи. Члени сімей колгоспників взагалі не забезпечувалися продовольством. Типовою для того часу була картина запустіння сіл. У селі Високі Байраки, що в Центральній Україні, із 405 будинків господарями було залишено 226, у с. Сасівка із 518–193 [13, с. 79].

Із серпня 1932 по липень 1933 року голод охопив майже всю територію Центральної України. У доповідній записці начальника Зінов'євського міського відділу ДПУ від 7 червня 1933 року, зокрема, повідомлялося, що із зменшенням продовольчої позики населенню на 41% у селах району відбулося значне поширення смертності. Особливо складним було забезпечення продовольством у таких селах, як Грузьке, Аджамка, Лелеківка, Губівка, Високі Байраки, Клинци, Велика Мамайка [12, арк. 195].

Особливу інформацію щодо показу смертності у роки Голодомору можуть надати актові записи про смерть жителів області. Так ми можемо побачити в документах Конопляного Івана, Демченко Ольги, Гончар Лідії та інших причину смерті, а саме голод, або недоїдання, що свідчить про часткове визнання радянською владою у своїй документації такої причини смерті [3, с. 191, 215, 220].

Але актові записи про смерть таких осіб як: Козленкова Катерина, Мицний Андрій, Стороженко Меланія, Захарченко Раїса, Сиваченко Наталія та інших містять причини смерті, які формально не мають відношення до голоду, але фактично є похідними від нього з урахуванням як їхнього характеру, так і періоду, коли було зроблено ці записи (1932–1933 роки). Так, серед причин смерті перераховуються: виснаження, різачка (біль у животі) та «невідома смерть» [3, с. 172, 192, 218, 219]. Особливим є запис про смерть саме Стороженко Меланії, в якому вказано, що померла вона у віці 40 років від старості, що не може не наводити на певні роздуми про іншу версію причини смерті. Разом з тим, такі моменти у веденні актових записів органами радянської влади у період 1932–1933 років показує з одного боку певну деталізацію опису причин смертності (оскільки мали місце хвороби та інші), з іншого ж — показує явні спроби приховати факти першопричини такої трагічної статистики [3, с. 217].

Окрім голодної смерті, в цей трагічний для українського народу період має місце і таке явище як самогубство. Для прикладу можна звернутись до інформації уповноваженого Одеського обкому КП(б)У Іванченка секретарю обкому про факт самогубства уповноваженого по хлібозаготівлям в селі Сасівці. У цьому документі описано прибуття в вищезгадане село громадянина Мошинського, стан населеного пункту (навіть у цьому документі радянською владою визнається скрутне становище Сасівки, зокрема внаслідок її ж дій, а саме занесенням на чорну дошку колгоспу, виселення 30 чоловік тощо). Після проведення наради місцевого партійного осередку з оголошенням плану хлібозаготівель, громадянин Мошинський, згідно з цим повідомленням, висловив свою думку, що план є нереальним та можливу загибель в таких умовах рано чи пізно. Потім він пішов на квартиру, де перерізав собі горло складаним ножом. Не дивлячись на зібрану інформацію, Іванченко

висловлює скептицизм щодо вищеописаних причин самогубства і наполягає на необхідності продовження розслідування [5, арк. 37–38].

На жаль, людодіство також мало місце на теренах нашого краю, про що свідчать декілька документів. Так, у листі секретарю Устинівського райпарткомітету 19 квітня 1933 року повідомляється про виявлений варений труп дитини у громадянки Олександри М. Також у ньому згадується в цілому доля сім'ї громадянки: її чоловік помер у радгоспі, а її саму виключили з колгоспу за крадіжку хліба у 1932 році [6, арк. 5].

Схожа ситуація склалась і в селі Леонтовичеве, де згідно інформації тимчасово виконуючого обов'язки голови Новоукраїнської КК РСІ в родині середняка 15-річний хлопець задушив дитину 4-х років і шляхом залякування заставив останніх дітей 12, 8 та 6 років пристати до його пропозиції порізати задушену дитину для її подальшого споживання. В подальшому, менші діти стали розмовляти у селі про смерть 4-річної дитини, після чого сільрада направила до них своїх представників і встановила факт вбивства з метою людодіства. Такі епізоди показують всю нелюдськість обставин, в які потрапило населення (якщо ставались такі випадки), створені штучно комуністичним тоталітарним режимом [3, с. 223].

Чисельні згадки про голодну смертність містяться й в інших документах. Так, у листі командира 3-го дивізіону 34-го полку військ ВОДПУ до голови Новоукраїнського райвиконкому згадується про повідомлення від одного із червоноармійців про смерть від голоду в селі Олексіївці Новоукраїнського району, та про вже похованих у одній ямі 11 чоловік від тієї ж причини в селі Кислиці [4, арк. 65].

Із спецзведення начальника Знам'янської районної робітничо-селянської міліції Мішеніна за період з 21 по 25 лютого 1933 року можна дізнатись, що в селі Суботці у погребі громадянина Савицького було знайдено два трупи дітей, померлих від голоду [8, арк. 26]. А в спецповідомленні начальника Новогеоргіївського РВ ДПУ голові КК РСІ міститься інформація про ряд випадків голодної смерті в наступних населених пунктах: с. Подорожнє (4 чоловік), с. Калантаєво (4 чоловік) [9, арк. 28].

Останніми жертвами голоду на Зінов'євщині стали переселенці з Білорусії та Полісся. Користуючись тим, що люди ще не адаптувалися на новому місці, голови колгоспів та сільрад ще й наприкінці 1933 року прагнули не виплачувати їм трудовні. У результаті в с. Суботці ще й на початок 1934 року голодувало 7 сімей переселенців. У одній з них померли батько та мати, залишивши кількох опухлих від голоду дітей [1, с. 75].

Лише протягом 1934 року смертність від голоду припинилася. До того моменту на теренах майбутньої Кіровоградської області встигло померти не менше ніж 22 370 селян та 2 215 мешканців міста.

Використані джерела та література:

1. Бабенко О. Передумови виникнення, причини та наслідки Голодомору на Зінов'євщині. Між Бугом та Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Вип. IX. 2018. С. 67-77.
2. Безкровна війна. Мовою архівних документів про голод 1921-1923, 1932-1933 рр. / Державний архів Кіровоградської області; Упоряд.: О. Житков, В. Кусмінська, Л. Маренець, О. Недбальська, Л. Пономаренко, Ю. Чорна. Кіровоград, 2003. 194 с.
3. Голодний мор 1932-1933 років на Кіровоградщині. Мовою архівних документів./ Державний архів Кіровоградської області; Упоряд.: О. Житков, Л. Равська, О. Трибуцька, Т. Чвань. – Кіровоград, 2008. – 398 с.
4. ДАКіроО, Ф.П-2591, оп. 1, спр. 11, арк. 65
5. ДАКіроО, Ф.П-4, оп. 1, спр. 128, арк. 37-38
6. ДАКіроО, Ф.П-67, оп. 1, спр. 119, арк. 5
7. ДАКіроО, Ф.П-68, оп. 1, спр. 354, арк. 17
8. ДАКіроО, Ф.П-68, оп. 1а, спр. 11, арк. 26
9. ДАКіроО, Ф.П-936, оп. 1, спр. 26, арк. 28
10. ДАКіроО, Ф.Р.-229, оп. 1, спр. 41, арк. 2-2 зв.
11. ДАКіроО, Ф.П-4, оп. 1, спр. 18, арк. 1-2
12. ДАКіроО, Ф.П-402, оп. 1, спр. 195, арк. 4
13. Житков О. А. «Великий перелом» 1920-1930-х рр. у контексті регіональної історії. Наукові записки. Серія: ІСТОРИЧНІ НАУКИ. Вип. 10. 2007. С. 76-80.
14. Колечкін В. Голод 1921-1923 рр. та Голодомор 1932-1933 рр. на території Зінов'євщини: документальні джерела в Державному архіві Кіровоградської області з історії. Між Бугом та Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Вип. IX. 2018. С. 61-67.
15. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-33 рр. в Україні. Кіровоградська область. – Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2008. 920 с.

CONFERENTIA

УДК 94(477)»1946/1947»(045)

Віктор Грінченко*

м. Кропивницький

ГОЛОД 1946–1947 РР. В УКРАЇНІ У ВІДОБРАЖЕННІ ДЕЯКИХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ ТА США

У статті розглядаються публікації, представлені на сторінках деяких українських періодичних видань, що виходили у Західній Європі та США і пов'язані з висвітленням голодомору 1946–1947 років в радянській Україні. Увагу зосереджено на відповідних матеріалах, які в ті роки були вміщені у кількох часописах української еміграції в Німеччині і Австрії та в українській щоденній газеті «Свобода», яка виходила в США.

Зроблено висновок, що в проаналізованих матеріалах ряду українських періодичних видань антикомуністичного спрямування, які виходили в післявоєнні роки в країнах Західної Європи та в США, відображалася реальна картина голоду 1946–1947 років в Україні. Через «залізну завісу»

* Віктор Грінченко – доцент кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, кандидат історичних наук.

на Захід все ж надходила певна інформація про це трагічне явище, яке злочинно і продумано замовчувалося сталінською системою. Свідома українська спільнота за межами радянської України мала можливість отримати хоча й обмежені, але правдиві уявлення про реальії життя українців в умовах третього радянського голодомору, породженого диктаторським тоталітарним режимом.

Ключові слова: Україна, голодомор 1946–1947 рр., зарубіжна українська періодика, Західна Європа, США.

За радянської доби українські землі тричі зазнали масового голоду: перший — голод в Україні у 1921–1923 рр.; другий — голодомор-геноцид 1932–1933 рр.; третій — повоєнний радянський голодомор 1946–1947 рр.

Проблематиці третього радянського голодомору 1946–1947 рр., з яким пов'язана ця стаття, вже присвячена значна кількість різнопланових наукових досліджень [3; 4; 5; 6; 15; 18; 19; 28 та ін.]. І, як слушно зауважує український історик Юрій Присяжнюк, беззаперечним варто вважати факт, що повоєнний голод (голодомор) за своїми причинами, характерними ознаками, реагуваннями з боку влади, оцінками «провладної» радянської історіографії та, зрештою, тому, як він відбився в народній пам'яті, був по суті продовженням страшних подій 1921–1923 та 1932–1933 рр. [28, с. 248–249].

Реакція на голод 1946–1947 рр. свого часу знайшла відображення також і на сторінках україномовної періодики в Західній Європі та в США. У цій публікації ми зосередили увагу на відповідних матеріалах, які в ті роки були вміщені у деяких виданнях української еміграції в Західній Європі (в Німеччині та Австрії) і в українській щоденній газеті «Свобода», яка виходила в США.

Специфіка післявоєнного голодомору в Україні була пов'язана з цілим комплексом причин в суспільно-політичних умовах тоталітарного сталінського режиму. Серед них: повоєнна розруха та майже повна руйнація аграрного сектора республіки; велика посуха; «ножиці цін» між низькими директивними заготівельними цінами на сільськогосподарську продукцію й дуже високими роздрібними цінами; жорсткий адміністративний тиск з боку партійних та державних органів; тотальне викачування хліба з українського села. Про такі причини голоду йшлося і на сторінках закордонної української преси.

Суспільно-політичний місячник «На сторожі», який виходив у Мюнхені, у квітні 1946 року опублікував статтю В. Гаківничого «Московська політика у викликуванні голоду». У ній автор наголошував: «... большевицька система є безприкладним гальмом продукційних сил людства, рушієм якої може бути тільки терор. Ось чому голод і злидні широких

народніх мас є й будуть не тільки обов'язковими супутниками большевицької системи, але й свідомо — важливим знаряддям політики в руках московсько-большевицької кляси — касти, тоталітарного володаря цієї в'язниці народів [7, с. 3]. Зокрема, цей автор зазначав, що, незважаючи на всю складність в подробицях дізнатися про те, що діється за «залізною завісою», із радянської преси іноді можна уявити собі дійсний стан речей. І ставив риторичне питання, що коли згідно повідомлення газети «Правда» від 16 квітня 1946 р. «глава правительства України» Хрущов, скликавши нараду «передовиків» сільського господарства, галасує, що план «засипки» насіннєвих фондів на весну виконали лише колгоспи Сталінської і Запорізької областей, то що це значить, як не голод» [7, с. 3].

В. Гаківничий пояснював, що за «уставом с.х. артелі» селяни можуть лише тоді отримати свою нужденну «натуроплату» трудоднів, коли вони вже виконали всі державні зобов'язання. Зокрема, насіннєві фонди мусять бути наділені зразу ж після виконання «хлебопоставок». «На цій нараді особливо картали, як відсталі, Херсонську, Ворошиловградську і Миколаївську області, — адже тут найбільший голод. Поневолений український нарід знову голодує і вмирає», — констатує автор статті [7, с. 3–4].

Українська газета «Наше життя», що видавалася в Аугсбурзі, у номері за 18 лютого 1947 р. відзначає, що 1946 року майже ціла Україна і велика частина Росії потерпали від великої суші. Площа, охоплена посухою влітку 1946 року, була більша від площі 1921 року, і такої посухи не було вже 50 років. Окрім України посуха знищила засіви 1946 року в Курській, Орловській і Тульській областях та над Нижньою Волгою [22].

Подібне наголошувала у січні 1947 року також і газета «Свобода», яка виходила в США: «Часописи стверджують, що минулорічна посуха в Україні була найгірша за останніх 50 років та що від сільськогосподарської продукції і врожаю в цьому році залежатиме не тільки теперішнє господарське положення, але й виконання цілого п'ятирічного плану. ... Посухою в Україні Москва виправдовує з одного боку можливість заломлення п'ятирічки вже на самому її початку, а з другого — постійне скріплення індустрії коштом сільського господарства, що вже призвело майже до нової катастрофи голоду» [27].

У квітні 1947 р. у статті «Причини голоду в Україні» ця ж газета писала: «В Україні повторюється черговий раз найгірніший большевицький злочин: масове виморювання голодом українського народу. Цим разом, подібно, як і в 1933-му році, большевики пробують виправдовувати свій злочин тими самими причинами: посухою та слабим урожаєм. Проте немає сумніву, що голод в Україні це свідомо зорганізований большевицький злочин з одного боку, а нездарність большевицької господарської

системи з другого. Потвердження цих фактів подибується теж частинно в самій советській пресі. ... читаємо цілком виразно в київській «Радянській Україні» з 31-го січня б.р. Там в редакційній статті на першій сторінці написано дослівно: «Звалювати все тільки на посуху — значить не бачити справжніх причин відставання. Низький урожай збирають насмперед там, де не вміють керувати сільським господарством...» [29]. З цього робився висновок, що «не посуха і не зовнішні причини завинили в слабому зборі урожаю минулого року, але большевицьке невміння господарювання з одного боку, а примусова грабіж збіжжя від селян з другого» [29].

У квітні 1947 р. в часописі «Напередодні», що виходив у німецькому місті Ванген, в замітці «Голод і нужда» зазначалося, що у всьому СРСР — у всіх, без винятку, республіках — панує голод та нужда. Зокрема це помітно в Україні, де внаслідок минулорічної посухи, становище дуже загрозливе [12].

1 травня 1947 р. газета «Свобода» вмістила повідомлення про те, що американський кореспондент Лодвел Денні, який сім тижнів перебував в різних регіонах СРСР, ще раз підтверджує вістки про голод в Україні та заявляє, що причиною голоду є не лише поганий врожай внаслідок посухи, але насамперед згубна політика уряду, спрямована на заготівлю для військових резервів [2].

У ряді публікацій йшлося про глобальну проблему голоду в повоєнній Європі та про відповідну міжнародну гуманітарну допомогу, в тому числі й Україні. Газета «Свобода» 19 березня 1946 р. у статті «Голод і політика» писала: «Минулий рік був дуже сухий. Європі бракує 20 мільйонів тон збіжжя. ... Територія, що нормально видавала 45 мільйонів тон збіжжя, видала тепер 25 мільйонів. ... Тому і не диво, що люди просто залякані, що їм прийдеться гинути з голоду» [13].

У статті І. Липовецького газеті «Господарський огляд за 1946 рік» в газеті «Наше життя» (Аугсбург) за 18 лютого 1947 р. зазначалося: «Руїна сільського господарства в багатьох країнах спричинилась до того, що урожай в одній лише Європі в 1946 році був на 40% нижчий проти урожаю попередніх років. Європейські експортери збіжжя, як Польща, Румунія, Югославія, Угорщина не тільки не мали лишків на експорт, а навпаки, були змушені купувати збіжжя в інших країнах та користуватися допомогою УНРРА» [20, с. 4]. В цій же газеті за 5 травня 1947 р. у статті «Перед жнивими» читаємо: «... західно-європейські держави навряд чи досягнуть у цьому році урожай, який вони планують мати. Навпаки, багато вказує на те, що цьогорічні жнива дадуть ще менші наслідки, ніж жнива 1946 р.» [26].

До цього додамо, що ЮНРРА — Адміністрація допомоги і відбудови при Об'єднаних Націях (United Nation Relief and Rehabilitation Administration) надавала допомогу без будь-якого відшкодування і про-

центів. В тому числі значну допомогу одержала від неї і Україна, але не як голодуюча, бо голоду в ній офіційно не існувало, він радянською владою утаємничувався, а як така, що постраждала від війни [5, с. 238].

Український тижневик «Слово», який виходив у Регенсбурзі, 13 березня 1946 р. опублікував замітку «УНРРА розподілить 9 мільйонів тон харчів». В ній зазначалося, що з 1 березня по 30 червня цього року ЮНРРА має розподілити 9 мільйонів тон різних товарів поміж 16 країнами на визначену суму доларів. Зокрема, Китай та Польща мали отримати по 375 млн., Югославія — 369 млн., Італія — 359 млн., Греція — 306 млн., Чехословаччина — 241 млн., Україна — 189 млн., Австрія — 68 млн., Білорусь — 61 млн., Албанія — 25 млн. [34].

Основну частку допомоги голодуючим у повоєнному світі надавали США, і українська преса в цій країні зверталася до читачів з відповідними закликами. Зокрема, 14 березня 1946 р. у газеті «Свобода» в статті «Голод — диктатор» наголошувалося, що перед світом стоїть велетенська загроза з причин голоду для 500 мільйонів людей. Необхідно рятувати їх упродовж чотирьох місяців, поки настануть нові жнива. Західна півкуля є єдиною, що може прийти з допомогою, і на США припала частина цього тягаря. Ці голодні люди можуть вижити, коли будуть задоволені їхні мінімальні потреби хліба та жирів. Висловлювалося прохання до громадян у найближчі 120 днів дати добровільну пожертву із 40% їхнього споживання пшеничних продуктів та 20% жирів, призначивши все це для голодних [8].

28 червня 1946 р. газета «Свобода» вмістила замітку «Марево голоду на Україні». В ній зазначається: «Голова місії УНРРА в Україні, маршал МекДафі, заявив, що жнива в Україні, незважаючи на те, що посуха нещодавно була перервана сильними дощами, видалися дуже погані. В деяких областях пропала половина врожаю. Маршал МекДафі заявляє, що УНРРА буде намагатися в найкоротший час доставити Україні призначену для неї допомогу [21].

В газеті «Свобода» за 11 липня 1946 р. у статті «Гуманітарна допомога та советська політика» український вчений, публіцист і громадський діяч Микола Чубатий виклав критичні судження колишнього президента США Герберта Гувера і співзвучні з ними власні думки щодо позиції СРСР та взагалі позиції комуністів з приводу голоду у світі. Гувер за дорученням американського президента Трумена і з метою координації спільних зусиль держав об'їхав різні країни світу для того, щоб з'ясувати наявні запаси й потреби продовольства та «охоронити народи Європи та Азії перед голодною смертю» [36]. Проте СРСР він не відвідав, бо більшовики поставилися до цієї місії негативно. Навпаки комуністам було вигідно, щоб у якнайбіль-

шій кількості країн світу був голод і голодні заворушення, бо тоді їм легше буде «завести комунізм в тих нещасних країнах» [36]. Однак комунізм не здатний відвернути голоду навіть у своїй країні, а «найврожайніша земля в Європі, Україна, впродовж останніх 25 літ під комуністичною владою впала жертвою двох страшних катастроф голоду» [36].

В газеті «Свобода» за 13 лютого 1947 р. у статті «Голод в Україні; допомога УНРРА — єдина надія» на підставі заяв представників УНРРА та американських дипломатичних представників, які змогли відвідати Україну, стверджувалося, що харчове положення в Україні критичне і загрожує дальшим погіршенням аж до нового збору врожаю. Робився висновок, що тільки негайна і всебічна допомога УНРРА та закордону взагалі могли б врятувати Україну від жахливої голодової катастрофи, яка знову нависла над нею [11].

В газеті «Свобода» за 12 квітня 1947 р. у замітці «Думки під великдень» наголошувалося: «... Нещодавно була в пресі згадка, що більшовики свіdomo не звертаються за допомогою для України з-за кордону. Це ж ясно, бо не на те вони голод організують, щоб опісля допускати допомогу з-за кордону» [14].

В закордонній українській періодиці наводилися досить численні факти про голод в Україні, в тому числі повідомлення очевидців. Газета «Свобода» у травні 1946 р. вмістила статтю, в якій були подані свідчення шістьох австрійців, що поверталися із радянського полону після двох років праці на Донбасі. Ті відзначали, що харчові пайки для військовополонених були не найгірші, бо місцеве цивільне населення мало ще гірші, та «говорили про безмежну нужду в Україні, стверджуючи, що з місцевим населенням советські власті поведуться, якщо не гірше, то напевно не краще, ніж з воєнно-полоненими» [31].

20 вересня 1946 р. ця ж газета в замітці «Голод в Україні» повідомляла на підставі тверджень очевидців, які нещодавно змогли втекти з СРСР, що «в Східній Україні відчувається дошкульний брак харчів» і «в Західну Україну втікають масово мешканці східних областей, без різниці національностей» [10]. Подібне писала ця газета і 2 жовтня 1946 р., зазначаючи, що «в Східній Україні панує голод. Велику частину врожаю знищила посуха, решту забрала держава, а голодні селяни вже тепер мандрують в Західну Україну шукати поживи» [24].

Підтвердженням масовості потоку голодуючих, які шукали порятунку в західних областях республіки, можуть бути, зокрема, деякі дані із сучасних досліджень. Так у червні 1946 року органами транспортної міліції Львівської області тільки з поїздів було знято 62400 чоловік, а за останню декаду літа цього ж року — 97633 людей [5, с. 277].

У 1947 році ситуація на краще не змінилась. Зокрема, 2 квітня того року газета «Свобода», спираючись на повідомлення від інформаційного агентства АП (Associated Press), писала, що протягом останніх тижнів в Україні та у трьох інших областях тисячі селян вмерли з голоду. Окрім України, голод охоплює і райони долишньої та горішньої Волги й Західного Сибіру, де також є багато українських переселенців [30].

Український тижневик «Нові дні», який виходив у Зальцбурзі, 17 травня 1947 року опублікував замітку «Нужда в Україні», яку цитуємо повністю: «Брак харчевих засобів у Східній Україні стає тепер усе більш виразним. Харчеве становище спонукує все більше мешканців залишати без дозволу їхні родинні місцевості та мандрувати на Захід. Масова нелегальна втеча викликає також у Західній Україні зростаюче погіршення справи постачання» [23].

В публікації газети «Свобода» за 28 травня 1947 р. «Харчова катастрофа в Європі» серед іншого було наголошено, що в Україні «харчове положення є найбільш катастрофальне» [35].

29 липня 1947 року в цій же газеті у статті «Голод в Україні (зі звіту очевидця)» зазначалося, що Україна, одна з найбагатших країн Європи, й далі голодує. Минулого року були сподівання, що в 1947 р. становище покращиться. Але так не сталося. Населення із Східної України і далі масово приїздить на західні українські землі, щоб вижебрати тут шматок хліба або трішки картоплі. На кожній меншій чи більшій станції, селі чи хуторі, на кожному товарному поїзді можна побачити масу голодуючих, обідраних, попухлих людей. Кожного дня можна бачити на ярмаркових площах у місті чи на більшій станції групи померлих з голоду людей [9].

Як приклад і доказ інтенсифікації голоду в цій же публікації наводилася, зокрема, різниця цін на продукти в Україні між 1946 і 1947 роками. У 1946 р. кілограм хліба за державною ціною коштував 1,5–2 крб., в 1947 р. — 7 крб. На чорному ринку 1,5 кілограма чорного хліба коштували в 1946 р. 15 крб., а в 1947 р. — 50 крб.; кілограм сала в 1946 р. — 70–75 крб., в 1947 р. — 250 крб.; пуд жита відповідно: 120 крб. і 800 крб.; кілограм пшеничного борошна 30 крб. і 100–110 крб.; пуд картоплі — 30 крб. і 160 крб. Звичайний костюм у 1946 р. — 5000 крб., а в 1947 р. найкращий костюм можна дістати за пуд жита [9].

Зазначалося також, що через кожне село проходило щоденно не менш як 200–250 голодуючих людей. Вибравши кілька кілограмів картоплі, людина все ж не могла бути певною, що їх в неї не відберуть кримінальні елементи на товарному поїзді чи навіть на селі. Випадки пограбування людей на поїздах, зокрема тих осіб які мали трішки більші клунки, були дуже численними [9].

Серед комплексу причин виникнення і поширення третього радянського голодомору основною була репресивна сталінська партійно-державна політика хлібозаготівель. Сталінській тоталітарній системі, яка на цей час досягла свого апогею, потрібен був хліб для поповнення резерву зерна, щоб раніше за західні країни Європи відмінити карткову систему, продемонструвати світу «переваги» побудованого в СРСР «соціалізму», надати допомогу ряду західноєвропейських країн, як своїм майбутнім союзникам, отримати необхідні кошти для зміцнення військово-промислового комплексу, зберегти і поповнити великі мобілізаційні резерви у випадку нової світової війни [5, с. 277].

Коментуючи політику хлібозаготівель, газета «Свобода» у квітні 1947 р. відзначала: «Советська «хлібоздача» на людській мові означає безпощадне здириство збіжжя від селян «для держави» на підставі плану, виготовленого рік наперед», пояснюючи, що в таких планах посуха й інші можливі причини неврожаю не беруться до уваги, і якщо збіжжя не вистачить, то тільки для самих селян, бо план здачі для держави мусить бути виконаний [29],

30 липня 1947 р. газета «Свобода» публікує замітку «Україна «відстає» у виконанні московських наказів». В ній йшлося про те, що московська газета «Правда» обвинувачує комуністів та «советські органи» України за повільний хід жнив, відставання у зборі врожаю і стверджує, що це матиме серйозні наслідки для своєчасного виконання планів хлібоздачі. «Ще не зібрали, а вже домагаються «здачі хліба державі», — наголошувалося у замітці [32].

2 серпня 1947 р. у статті «За залізною заслоною» ця газета висвітлювала рішення недавнього пленуму ЦК КП(б)У, який наприкінці червня розглядав питання збору сільгоспкультур в 1947 році і заготівлю хліба й інших продуктів з урожаю 1947 року. Тезу виступу тодішнього партійного керівника республіки Л. Кагановича про те, що з першого ж дня збору врожаю слід приступити до хлібоздачі, у статті було прокоментовано так: «Для чого такий поспіх? Щоб забезпечити хлібом голодуюче населення України? Ні! Це Москві не цікаве. Хліб треба зібрати, бо «від цього зависить сила нашого государства», пояснює Кагановіч. А щоб селянин працював з якнайбільшою «любовою», то «необхідно взяти під щоденну контролю партійних організацій таку важливу господарственну роботу». До роботи треба притягнути й «подростков и пионеров», отже й малолітніх дітей. Працювати треба день і ніч» [16].

9 вересня 1947 р. у публікації «Заплутана система» газета «Свобода» відзначала, що у всьому СРСР та зокрема в Україні (за винятком її західних територій) цього року урожай добрий. Проте, хліба й надалі буде замало, щоб задовольнити всі потреби. Зокрема, беручи до уваги те, що Кремль дав

наказ зробити великі резерви, є всі підстави вважати, що напівголодний стан населення триватиме й далі [17].

14 жовтня 1947 р. ця ж газета вмістила замітку про виконання Україною плану хлібоздачі на 103%, прокоментувавши це так: «...український хліб допоможе Москві нагодувати новий Комінтерн та закріпити свою підричну міжнародну політику, виморюючи далі голодом населення України» [25]. Згодом, розвиваючи цю саму тему, газета наголошувала: «Москва тепер зможе допомогти всім своїм сателітам та призначити відповідну кількість збіжжя для підривної роботи Комінтерну у світі» [33].

В номері газети «Свобода» за 18 жовтня повідомлялося, що 16 жовтня 1947 р. в Москві вперше після закінчення війни з'явився у вільному продажі без карток білий хліб, хоча офіційно ще не було проголошено про скасування харчових пайків. Населення Москви кинулося до крамниць, і кожен міг купити хліба, скільки бажав. Сказано було також, що в останні дні з'явився в Москві у вільному продажі й цукор. При цьому зазначалося, що в той же час «з Києва та інших міст України повідомляють про заострення харчового положення. По селах далі мандрують люди, шукаючи хліба, а по містах видно повно жебраків» [1].

Отже, можна зробити висновок, що в матеріалах ряду українських видань антикомуністичного спрямування, які виходили в післявоєнні роки в країнах Західної Європи та в США, відображалася реальна картина голоду 1946–1947 років в Україні. Через існуючу «залізну завісу» на Захід все ж надходила певна інформація про це трагічне явище, яке злочинно і продумано замовчувалося сталінською системою. Свідома українська спільнота за межами радянської України мала можливість отримати хоча й обмежені, але правдиві уявлення про реалії життя українців в умовах третього радянського голодомору, породженого диктаторським тоталітарним режимом.

Використані джерела та література:

1. Білий хліб в Москві і голод в Києві // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк). 1947. 18 жовтня (№ 243). С. 1.
2. Большевицька політика причиною голоду в Україні // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк). 1947. 1 травня (№ 100). С. 1.
3. Веселова О. До питання історіографії голоду 1946–1947 рр. в Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. Вип. 16 (1). С. 316–336. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/12745>
4. Веселова О. М. Післявоєнна трагедія: голод 1946–1947 рр. в Україні // Український історичний журнал. 2006. № 6. С. 98–104.
5. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Видання третє, доповнене. Дрогобич: Видавництва фірма «Відродження», 2008. 286 с.

6. Веселова Я. Українське село під час голоду 1946–1947 рр. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2006. Вип. 15. С. 392–402. URL: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2006_15_392
7. Гаківничий В. Московська політика у викликуванні голоду. На сторожі (Мюнхен). 1946. 30 квітня (Ч. 9). С. 3–5.
8. Голод – диктатор // Свобода (Нью-Йорк і Джерсі-Сіті). 1946. 14 березня (№ 51). С. 2.
9. Голод в Україні (зі звіту очевидця) // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк). 1947. 29 липня (№ 174). С. 2.
10. Голод в Україні // Свобода (Нью-Йорк і Джерсі-Сіті). 1946. 20 вересня (№ 185). С. 1.
11. Голод в Україні; допомога УНРРА – єдина надія // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк). 1947. 13 лютого (№ 36). С. 1.
12. Голод і нужда. Напередодні (Ванген). 1947. Квітень (Ч. 1). С. 8.
13. Голод і політика // Свобода (Нью-Йорк і Джерсі-Сіті). 1946. 19 березня (№ 54). С. 1.
14. Думки під великдень // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк). 1947. 12 квітня (№ 85). С. 2.
15. Журжа І. В. Листи громадян до органів влади як джерело дослідження голоду 1946–1947 років (за документами Центрального державного архіву громадських об'єднань України). Архіви України. 2017. № 1. С. 242–257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2017_1_19
16. За залізною заслоною // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк). 1947. 2 серпня (№ 178). С. 3.
17. Заплутана система // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк). 1947. 9 вересня (№ 209). С. 4.
18. Калакура Я. Непокарані злочини Росії: від геноцидів голодом до геноциду війною. Українознавство. 2023. № 1 (86). С. 26–48. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/273077>
19. Киридон А. Пам'ять про голод 1946–1947 рр.: модуси темпоральності. Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. 2017. Вип. 22. С. 268–285. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2017_22_20
20. Липовецький І. Господарський огляд за 1946 рік. Наше життя (Аугсбург). 1947. 18 лютого (№ 6). С. 4–5.
21. Марево голоду на Україні // Свобода (Нью-Йорк і Джерсі-Сіті). 1946. 28 червня (№ 126). С. 1.
22. Наслідки посухи в СССР. Наше життя (Аугсбург). 1947. 18 лютого (№ 6). С. 3.
23. Нужда в Україні. Нові дні (Зальцбург). 1947. 17 травня (Ч. 20). С. 1.
24. Нью Йорк Таймс про голод, переслідування і терор в Україні на підставі інформацій голови У. К. Комітету С. Шумейка // Свобода (Нью-Йорк і Джерсі-Сіті). 1946. 2 жовтня (№ 193). С. 1.
25. Ограбили Україну на 103 процентів // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк). 1947. 14 жовтня (№ 239). С. 1.
26. Перед жнивами. Наше життя (Аугсбург). 1947. 5 травня (№ 17). С. 6.
27. Посуха в Україні і московська патиричка // Свобода (Нью-Йорк і Джерсі-Сіті). 1947. 23 січня (№ 18). С. 1.

28. Присяжнюк Ю. П. Історична пам'ять про взаємини селян і влади в «го-
лодні» 1946–1947 роки (з використанням матеріалів польових досліджень у
селах Кіровоградської та Черкаської областей) // Україна XX ст.: культура,
ідеологія, політика. Збірник статей. Київ, 2008. Вип. 13. С. 247–252. URL:
<http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/77772>
29. Причини голоду в Україні // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк). 1947.
17 квітня (№ 88). С. 2.
30. Сталін виморює голодом Україну // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк).
1947. 2 квітня (№ 76). С. 1.
31. Терор, голод і нужда в Україні // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк). 1946.
24 травня (№ 120). С. 1.
32. Україна «відстає» у виконанні московських наказів // Свобода (Джерсі-Сіті
і Нью-Йорк). 1947. 30 липня (№ 175). С. 1.
33. Українське збіжжя для Комінтерну // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк).
1947. 18 жовтня (№ 243). С. 1.
34. УНРРА розподілить 9 мільйонів тон харчів. Слово (Регенсбург). 1946. 13 бе-
резня (№ 3). С. 3.
35. Харчова катастрофа в Європі // Свобода (Джерсі-Сіті і Нью-Йорк). 1947.
28 травня (№ 123). С. 1.
36. Чубатий М. Гуманітарна допомога та советська політика // Свобода (Нью-
Йорк і Джерсі-Сіті). 1946. 11 липня (№ 134). С. 2.

Валентина Гребень*

м. Кропивницький

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

*Анотація. У статті розглядається державотворча діяльність геть-
мана Павла Скоропадського. Розривається форма правління Української
держави. Акцентується увага на внутрішній політиці: освіті, українській
мові, важливості відновлення козацтва, реформуванні судової системи,
законодавстві у різних нормативно-правових документах. Важливе місце
приділяється зовнішній політиці та міжнародній арені.*

*Ключові слова: гетьман П. Скоропадський, Українська держава, коза-
цтво, законодавство, зовнішня політика.*

* Валентина Гребень – викладач історії у Центральноукраїнському вищому професійному училищі імені Миколи Федоровського.

Початок ХХ століття на території України характерний рішучими державотворчими змінами. Однією з причин національних рухів на українських землях стало те, що за період панування Австрійської та Російської імперій внутрішня політика не була популярна серед населення українських земель. Одним із будівників державності був Павло Скоропадський, який 29 квітня 1918 р. був обраний «гетьманом всея України». Його діяльність та вагомий внесок в українське державотворення заслуговує на увагу.

Для того щоб проаналізувати внесок П. Скоропадського в розбудову, його здобутки і прорахунки у державотворенні потрібно врахувати ті обставини, в яких опинилась Україна навесні 1918 року. Головне, що незаперечним є той факт, що продовженням державотворчого процесу в Україні проголошення Української Держави стало, викликаного попередніми революційними подіями. Феномен Гетьманату та пошук істини це складна річ, але всі його дії стверджують про далекоглядність політика.

Щоб зрозуміти суть та мету, яку перед собою ставив Павло Скоропадський необхідно зрозуміти внутрішню політику та розглянути систему органів державного управління. Гетьман намагався створити таку українську державу, в якій був би відновлений правопорядок та спробував змінити демократично-парламентську форму державного правління на авторитарну.

Свою державну діяльність Павло Скоропадський перш за все розпочав із відмови від ідей Центральної Ради і намагання повернути життя в нормальне русло. Всі його ідеї містилися у виданих 29 квітня 1918 р. «Грамоті до всього українського народу» та «Законах про тимчасовий державний устрій України» [9, с. 86–90].

Гетьман був військовим головнокомандувачем, мав право оголошувати воєнний стан, також у нього були найвищі права у зовнішній політиці. Одночасно у нього були права на оголошення амністії, здійснювати помилування, уособлювати законодавчу та виконавчу владу. Голова Ради міністрів формував кабінет і подавав його на затвердження гетьмана. Гетьман затверджував і відправляв у відставку кабінет у повному складі.

Українська Держава мала форму правління — авторитарна диктатура, але була обмеженою до скликання Українського сейму. Закони гарантували основні права і свободи демократичного суспільства, і вони були вищим принципом державного управління. Влада могла переходити до Колегії верховних правителів, яка складалася з трьох осіб лише у випадку смерті, тяжкої хвороби або перебування гетьмана за межами держави

Рада міністрів здійснювала функції гетьманського уряду у сфері законодавчої та виконавчої діяльності. Очолював Раду міністрів Отаман-Міністр. Генеральний секретар та підлегла йому Генеральна канцелярія

керували справами Ради міністрів. У складі Ради міністрів виділялися міністерства внутрішніх справ, торгівлі і промисловості, фінансів, судових справ, земельних справ, військове міністерство, іноземних справ, та інші. Потім ще створено було міністерство народного здоров'я та міністерство сповідань. Міністерства поділялися на департаменти і управління. 25 травня 1918 р. створено допоміжний орган Мала рада міністрів, її основним призначенням був попередній розгляд законодавчих та адміністративних пропозицій міністрів, а також проектів штатів і кошторису міністерств.

За короткий період Гетьманату інститут державної служби отримав розвиток. Гетьман після приходу до влади звільнив призначених Центральною Радою міністрів та їх заступників, а решта чиновників залишилася на своїх посадах і була зобов'язана скласти присягу на вірність Українській державі. Тобто, політика Скоропадського стосовно питання чиновництва була більш стриманою та виваженою, що звичайно, робило його владу більш міцною. Якщо вже говорити про організацію місцевої влади у період Гетьманату то вона будувалася на тому, що призначені раніше комісари були усунуті зі своїх посад, а їх замінили губернські і повітові старости, які очолили місцеві адміністрації та були підпорядковані міністерству внутрішніх справ.

Що стосується закону про вибори до земств від 5 вересня 1918 р. вводилася куріальна система — дві курії залежно від суми земського податку. Місцеві поміщики, земські діячі та судді посіли пости місцевих адміністраторів. Фактично владу здобули покривджені революцією люди, і це сприймалося окремими з них як довгоочікувана можливість помститися своїм кривдникам. 30 листопада 1918 р. — було видано закон «Про зміну, доповнення та скасування діючих узаконень про волосні, повітові і губернські установи по управлінню сільськими місцевостями», яким поновлювався інститут колишніх «земських начальників» і утворювалися повітові та губернські ради в сільських справах [3, с. 310–319].

Важливий крок був зроблений у реформування судової системи. Звісно що у перші тижні існування Гетьманату в Україні діяла «змішана» судова система, тобто судові установи часів Російської імперії, суди, створені Тимчасовим урядом, та суди, засновані Українською Центральною Радою.

2 червня 1918 р. було прийнято закон, згідно з яким Генеральний суд мав складатися з трьох департаментів — цивільного, кримінального й адміністративного і виконувати на всій території України функції, щодо його формування належали російському «Сенату», а також касаційні функції Головного військового суду.

8 липня 1918 р. прийнято закон «Про Державний сенат» як вищу державну інституцію в судових і адміністративних справах. На своєму ниж-

чому рівні судоустрій періоду Гетьманату був представлений системою загальних судів і мирових. Функціонували також військові суди, які поділялися на вищі і штабні. У засіданнях Вищого військового суду передбачалася участь прокурора і захисника, у штабних судах при їх присутності не була обов'язковою.

8 липня 1918 р. був ухвалений закон «Про Судові палати і Апеляційні суди». Три судові палати — Київська, Харківська та Одеська залишалися діючими. Судові палати мали розглядати справи про державні та посадові злочини, були апеляційними інстанціями для всіх справ, що розглядалися в окружних судах без присяжних. Ці установи здійснювали наглядові функції за окружними судами. Генеральні суди Державного сенату були апеляційною інстанцією і здійснювали нагляд за судовими палатами. Окружні суди діяли у складі адміністративного, кримінального і цивільного відділів [10, с. 254].

Важливе місце Павло Скоропадський приділяв у державотворенні питанню української мови. Гетьман добре розумів велике значення української мови для етнічних українців. У серпні 1918 р. очільник Української Гетьманської Держави ухвалив закон «Про обов'язкове вивчення української мови та літератури, а також історії та географії України у всіх середніх школах» [6, с. 78].

Завдяки державотворчій діяльності Павла Скоропадського відбулися позитивні зрушення й зміни в житті українського народу саме у розвитку і впровадженні мови в усі сфери тогочасного соціуму, особливо в освіту, культуру та науку.

Протягом літа 1918 р. було відкрито 54 українські гімназії, а наприкінці року близько 150. 6 жовтня 1918 р. відкрито у Києві перший Державний Український університет, а 22 жовтня — другий Український університет у Кам'янець-Подільському.

За гетьманську добу було засновано Державний український архів, Національну галерею мистецтва, Український історичний музей, Українську національну бібліотеку, Український театр драми та опери та Українську академію наук.

Гетьман Української Держави, як нащадок давнього козацького роду приділяв увагу відродженню та організації українського козацтва, як надійної основи держави.

Питання формування збройних сил Української Держави гетьман вважав одним із найбільш важливих першочергових завдань. Для реалізації цього питання йому вдалося залучити не тільки кваліфікованих військових, але й зорганізувати законодавче забезпечення діяльності збройних сил [2, с. 90–97].

Козацтво розглядалося П. Скоропадським як потенційна військова сила, яка ще у березні 1918 р. складалась з 76 тис. осіб [1, с. 21].

Послідовна політика у реалізації цього проекту відобразилась у зверненні до військового міністра від 30 травня 1918 р., де гетьман зазначив, щоб козаччина, в яку ввійде цвіт української людності стане провідником національної ідеї.

16 жовтня 1918 р. було видано Універсал Про відновлення українського козацтва у восьми губерніях: Київській, Полтавській, Чернігівській, Харківській, Херсонській, Катеринославській та Волинській.

В Полтавській та Чернігівській губерніях козацтво до 1917 р., було офіційно включено до складу цивільного населення, але користувалося пільгами і зберігало за собою давні традиції.

До козаків належали нащадки козаків, але могли вступати до цього стану й некозаки. Козаки кожної губернії складали кіш на чолі з кошовим отаманом, який підпорядковувався гетьману. У кожному коші було кілька полків. На чолі козацтва стояла Велика козацька рада, головою якої був гетьман.

Поновленням козацтва П. Скоропадський хотів досягти дві мети: створити заможну із сильними історичними традиціями верству, а з другого — мати надійне військо. Крім того, поновлюючи козацтво, гетьман сподівався втягти в склад Української держави — Кубань, Донеччину.

Велике значення в справі реалізації поставлених державотворчих завдань, які стояли перед Гетьманом, мало нормативно-правове регулювання. За час гетьманату було прийнято близько 500 нормативно-правових актів [8, т. 1, с. 384] завдяки яким була стабілізована економіка і фінансова система, закладені правові підвалини держави: сформована система судочинства, створена регулярна українська армія, визначені правові основи громадянства тощо.

Важливе значення Павло Скоропадський приділяв зовнішній політиці створеної держави. Але на шляху розбудови держави великою мірою позначилось, те що Гетьман отримав у спадщину Брестський договір із державами Центрального блоку, передусім Німеччиною та Австро-Угорщиною.

Країни Антанти не пішли на встановлення відносин з Україною Державою. Вони бачили чітко виражену пронимецьку політику гетьманського уряду, а уряд Франції висловився за втілення ідеї «неподільної Росії». Англія і США зайняли політику очікування та підтримали політичну концепцію Клемансо [7 с.74].

Незважаючи на складну зовнішньополітичну ситуацію уряд Павла Скоропадського налагодив добрі стосунки з урядами держав, які постали на території колишньої Російської імперії: Фінляндією, Литвою, Грузією.

Велися переговори з нейтральними державами — Швейцарією, Данією, Іспанією, Швецією, Голландією, Норвегією, Італією, Персією. Українська держава була визнана 30 державами, Україна мала дипломатичні місії в 23 країнах. [4, с. 11].

Проаналізувавши систему органів української держави за часів правління П. Скоропадського можна зробити висновки що гетьман мав мету побудувати авторитарну республіку, хоча він сам запевняв, що диктатура буде встановлена на певний час.

Звісно дуже багато дискусій стосовно державотворчої діяльності гетьмана П. Скоропадського, але варто звернути увагу на слова ідеолога гетьманського руху В. Липинського: «Образ Гетьманської України, який ми винесли з нашої історичної традиції, із народних сказань, із наших сімейних пам'яток і сімейних споминів — у всіх нас далеко ще не однаковий, не однаково ясний» [6, с. 87]. Для когось гетьман є патріот, для когось — іноземний ставленик, але незаперечним є той факт, що він намагався розвинути цивілізовану європейську державу.

Спроба А. Скоропадського залишила нам важливий досвід державного будівництва. Але загалом беручи до уваги історичні реалії тієї епохи, стає очевидним, що планам гетьмана не судилося здійснитись.

Використані джерела та література:

1. Бантиш-Каменський О. До історії козацького руху на Україні в 1917-1918 рр. Біла Церква, 1923. 29 с.
2. Барановська Н. М. Підвалини військової політики гетьмана Павла Скоропадського. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. 2014. № 784. С. 90-97.
3. Історія держави і права України: підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцеv та ін.; за ред. В. Д. Гончаренка. Харків, Право, 2013. 704 с.
4. Історія міжнародних відносин України (1917–1992). Київ, 1992. С. 11.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. К., Філадельфія, 1995. Т. 6. Кн. 1. 629 с.
6. Литвин В.М., Мордвінцев В. М., Слюсаренко А. Г. Історія України. Київ, 2002. 669 с.
7. Покровська І., Хорошилова Ю. Місія приречена на невдачу. Політика і час. - Київ, 1995. - № 5. - С. 73–78.
8. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. — Харків: Право, 2008. 728 с.
9. Слюсаренко А. Г. Історія Української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. — Київ: Т-во «Знання України», 1993. 192 с.
10. Шигаль Д. А. Історія держави і права України: Курс лекцій. Харків: Вид-во «ІНДУСТРІЯ», 2011. 352 с.

Надія Кукса*

м. Чигирин

ЧИГИРИНЩИНА 1930-х У ФОТООБ'ЄКТИВІ АРКАДІЯ ЗАРЕМБЬСЬКОГО

У розвідці робиться спроба привернути увагу історичної, краєзнавчої, мистецької, освітянської спільноти та широкого загалу до непересічної постаті дослідника і популяризатора етнографічної спадщини Аркадія Зарембського. Як і тисячі представників прогресивної інтелігенції, музейник потрапив під репресії 1930-х рр. На довгі десятиліття його ім'я та творчий спадок були незаслужено призабутими.

Ключові слова: Аркадій Зарембський, наукова експедиція, етнографічна колекція.

У наших попередніх дослідженнях ми сприяли поверненню із неза- служеного забуття чимало поціновувачів та дослідників минувшини Чи- гиринських земель.

*Аркадій Зарембський, етнограф
(1888 - 1941)*

Серед них і етнограф Аркадій Заремб- ський (1888–1941 рр.).

Біографію та творчу спадщину Аркадія Зарембського ретельно дослідила науко- ва співробітниця вищої категорії відділу спеціалізованого зберігання музею, кан- дидат історичних наук Віра Холодна [8].

Народився майбутній етнограф у Чер- нігові у сім'ї державного службовця. Здоб- ував освіту у рідному місті, Варшаві та Санкт-Петербурзі, де закінчив юридичний факультет університету. Брав участь у вій- ськовій кампанії Другої світової війни, де отримав тяжкі поранення, зокрема, втра- тив праву руку.

У 1917 г. він поступив до Петроград- ського археологічного інституту, по закін-

* Надія Кукса – почесний краєзнавець України, завідувачка відділу «Су- ботівський історичний музей», Національний історико-культурний за- повідник «Чигирин».

ченні якого 1919 р. ще протягом року продовжував відвідувати, заняття зосередившись на вивченні історії, етнографії та мистецтва України [8].

До 1921 р. мав доволі успішну кар'єру держслужбовця у відділі контролю Комісаріату продовольства, однак такий вид діяльності, очевидно, не влаштовував Зарембського. За протекцією О. Міллера — авторитетного російського музеєзнавця, археолога, етнолога, був обраним на посаду тимчасового наукового співробітника відділу української етнографії Російського музею.

Усього під час роботи у музеї А. Зарембський зареєстрував 97 колекцій (4185 од. зберігання). З них 7 речових та 25 фотоколекцій він зібрав самостійно під час експедицій; одну колекцію (58 негативів) із зображеннями трудових процесів, засобів пересування, господарських та житлових будівель, типів населення, сцен із суспільного життя та ін. у Чернігівській губернії він передав у дарунок у червні 1922 р. [8]

Брав участь у численних етнографічних експедиціях, зокрема, і до центральних областей України, на Далекий Схід (Зелений Клин). Цікавився побутом не лише українців, а й західних слов'ян, євреїв [1].

Уклав брошуру «Реєстрація, зберігання і облік колекцій в Етнографічному відділі Державного Російського музею», що регламентувала порядок вступу і зберігання етнографічних пам'яток.

У 1926 р. науковцем був підготовлений короткий путівник експозицією «Українці», а також зроблені дві доповіді: «Одяг українців Поділля» та «Розписи хат на Поділлі» на Звітній виставці, присвяченій експедиційній діяльності відділу в 1924–1925 рр. [8]

12 лютого 1929 р. начальник Головнауки М. Лядов в доповіді на колегії Наркомосвіти оголосив, що освітня діяльність повинна стати основним завданням музеїв, а уся наукова робота підкорятися завданням культурної революції. Цій установці належало знайти безпосереднє відображення в експозиційно-виставковій роботі етнографічного відділу.

Оскільки з'ясувалося, що накопичений етнографічний матеріал має значні прогалини, тому було прийняте рішення організувати експедицію з метою поповнення експозиції виставки [8].

Під час цієї експедиції, яка, на жаль, стала останньою у його науковій діяльності, Аркадій Зарембський побував на Чернігівщині та у Шевченківській окрузі.

Метою експедиції було вивчення «господарського побуту і фіксація форм, що зникають, на тлі впровадження нових культурних елементів», а також збір матеріалу, якого бракувало для перевлаштування експозиції II відділення у зв'язку з необхідністю освітити кардинальні зміни, що сталися останніми роками в побутовому устрої. Привезена збирачами

з Шевченківської округи колекція (№ 5212) налічувала 52 предмети, серед яких були землеробські знаряддя (плуг і ярмо), домашнє начиння і зразки результатів господарської діяльності (снопи, нитки, полотно, зразки шкіри і глини) [8].

У фондах ДРЕМ зберігається фотозвіт етнографа, де варто виділити унікальні світлини, зроблені на Чигиринщині, у селі Мошни та Черкасах.

Оцифрований варіант звіту було опрацьовано та внесено до наукового обігу етнологинею О. Косміною [4]. Згодом частина доробку А. Зарембського стала доступною для широкого загалу завдяки низці публікацій науковиці у соцмережах [3].

Виняткову цінність для сучасних дослідників має підбірка знімків, виконаних у Чигирині, Суботові та Бужині. Їх можна розділити на три категорії: світлини, що відображають: 1) традиційні особливості забудови, побут, заняття населення старовинних наддніпрянських сіл; 2) старожитності краю; 3) зміни у традиційному укладі життя мешканців внаслідок насаджування радянської ідеології.

Проте ми у своїй розвідці вважаємо доцільним проаналізувати світлини за географічним принципом, оскільки тематика багатьох із них поєднує у собі кілька напрямків.

У Чигирині увагу музейника привернула Замкова гора. Маємо дві світлини з видом на гору, виконані із різних ракурсів.

Показово, що на світлинах чигиринського циклу зафіксовані моменти сільськогосподарських робіт (хлопчики-пастушки на околиці міста, де чітко проглядається забудова; оранка волами; обід на полі) та й за своїм зовнішнім виглядом містяни мало відрізнялися від сільських мешканців. Проте на світлині, де показано групу людей на східцях Возвиженської церкви, з-поміж жінок, одягнених у традиційний народний одяг, вирізняється жінка у сукенці в горошок; чигиринка на світлині у червоному куті одягнена не у традиційний народний одяг, а вже за тодішньою модою. У східному куті, де зазвичай був покуть — сакральне місце кожної оселі із образами, тепер бачимо портрет В. Леніна.

Особливо цінним є фото трипрестольної Хрестовоздвиженської церкви, збудованої у 1823 р., що було великою рідкістю для провінційних храмів. Святиня виконувала функції головного храму повітового центру до спорудження у 1883 р. трипрестольного Казанського собору [7, 16]. Не виключено, що це одне із останніх, якщо не останнє зображення храму, адже через 5 років він буде зруйнований, як і велика кількість інших культових споруд, «войовничими» безбожниками-атеїстами. До сьогодні поки що не вдавалося віднайти жодної світлини цього храму. Маємо лише малюнок чигиринського художника І. Запорожченка, датований 1931 р. [6, 137].

На іншій світлині на сходах храму — представники сільськогосподарської артїлі. Серед них є голова артїлі з дружиною (одягнена у сукню в білий горошок), місцевий поет Лопатченко (сидить у другому ряду у темній сорочці і солом'яному брилі) [3].

На час відвідин етнографа, церкву перетворили на клуб сільськогосподарської артїлі імені XII з'їзду ВКП (б). На місці вівтаря встановили сцену для зборів, театральних вистав і концертів. Над нею напис: «Тут, де царювала царська трибуна, — збудована нами комуна» [3]. Як бачимо, тут також помітні руйнівні впливи потворної антирелігійної кампанії.

Серед фотоколекції виділяються зображення старого козацького села Бужина, яке, на жаль, 1959 р. поглинули води Кременчуцького водосховища, що підсилює їх унікальність. Маємо світлини сільської забудови та її мешканців. Садиби вирізняються підкресленою ошатністю, що перегукується із будівлями Суботова.

Слід зауважити, що суботівський цикл зображень відзначається як численністю, так і різноманітністю тематики.

Перед нами постає низка інформативних знімків святині церкви Святого Пророка Іллі — усипальниці гетьмана Богдана Хмельницького.

Світлини фасаду храму з прилеглою територією виконані із різних ракурсів, що надає архітекторам, мистецтвознавцям, історикам, археологам цінні відомості для проведення подальших досліджень.

Не менш цікавими є знімки і внутрішнього інтер'єру храму. Зауважимо, що ці світлини спростовують відомості, записані із народних джерел, за якими начебто богослужіння у храмі було призупинено у 1929 р., і у його споруді розмістився спочатку сільський клуб, а згодом зерносховище.

На час перебування тут експедицій А. Зарембського, а 1931 р. і П. Жолтовського, у храмі було наявне церковне начиння. Особливо ошатно виглядає іконостас, знімок якого нам не зустрічався раніше.

Велику увагу приділив А. Зарембський і сільській забудові Суботова. Маємо як загальну панораму села, так і окремі споруди, що характеризують соціальну диференціацію: хата селянина-бідняка, господаря середнього рівня достатку та заможного господаря. Таким чином музейник виконував завдання, поставлені перед експедицією керівництвом.

Фотографом зроблено низку світлин із зображенням мешканців Суботова, які подані крупним планом, що дає змогу добре розгледіти повсякденний одяг чоловіків та жінок різного віку, дітей. Коли вдивляєшся у їх лиця, мимоволі приходить думка, що багато хто з них всього через два-три роки не переживе жакливого лихоліття Голодомору 1932–1933 рр. Та й на знімках 1930 р. не помічаємо жодного усміхненого виразу обличчя: люди почуваються скуто, насторожено; навіть погляди дітей по-дорослому похмурі

і безрадісні. Селяни в усі часи особливо не розкошували, а у 1930 р. уже проходила колективізація, що проводилася насильницькими методами.

Зазначимо, що ми отримали унікальну нагоду співставити особливості одягу мешканців Суботова початку ХХ ст., зафіксовані на світлині 1912 р. [5, 163–168] та відслідкувати зміни, які помітні у традиційному одязі за два десятиліття.

У жовтні 1931 р. експозиція виставки у етнографічному відділі ДРЕМу була відкрита, але, простоявши трохи менше року, була демонтована як така, що завдає «великої шкоди виховної діяльності, яку повинен здійснювати музей». Її творців звинуватили в спотворенні радянської дійсності і спробі зображувати «ідилійну картину села без класового розшарування». 1 лютого 1932 р. за звинуваченням, що не підтвердилося, на два місяці був заарештований зберігач фондів, а у березні були звільненими більшість співробітників відділу.

9 березня 1932 р. А. Зарембский вибув із штату музею, а 11 жовтня 1933 р. заарештований за ленінградською частиною справи «Російської національної партії», так званій «справі славівістів» [8].

Він був одним із 34 ленінградців (учених, викладачів, працівників музеїв — лінгвістів, мистецтвознавців, етнографів), що проходили у цій справі, багато хто з них були його добрими знайомими. Фахівців звинуватили в тому, що вони «проводили широку націоналістичну фашистську пропаганду панславітського характеру, широко використовуючи в цих цілях легальні можливості наукової і музейної роботи».

2 квітня 1934 р. А. Зарембский був засуджений Особливою нарадою при Колегії ОГПУ за статтями 58–10 і 58–11 УК РСФСР на 3 роки виправно-трудоих таборів. Був звільнений 21 серпня 1936 р. [8]

У 1941 р. Аркадій Гнатович помер. За іншими джерелами, трагічно загинув за нез'ясованих обставин [2].

У 1956 р. справа «Російської національної партії» була переглянута, доказів провини обвинувачених не знайшли, при цьому виявили фальсифікацію фактів і примус обвинувачених до самообмови.

28 листопада 1956 р. А. Г. Зарембського було реабілітовано.

Ім'я науковця, який значну частину свого життя присвятив етнографічним студіям, на довгі десятиліття було забуте. Його вагомий творчий доробок зберігається у країні, провідною ідеологією якої є заперечення самобутності українського народу, поки що є недоступним для подальшого опрацювання.

Колекція світлин із останньої етнографічної експедиції А. Зарембського, безперечно, є цінним іконографічним джерелом для пошукачів. Залугує бути виданою окремим фотоальбомом. Знайде своє гідне застосування

як ексклюзивний ілюстративний матеріал. У Суботіві у павільйоні на замчищі Хмельницьких, який слугує тимчасовою виставковою залом, невдовзі перед відвідувачами постане банерна виставка «Чигиринщина 1930-х у фотооб'єктиві Аркадія Зарембського». Здано до друку частину другу книги Я. Діденко, Н. Кукси «Хранителі спадщини Потясминня: мандрівка крізь часи», у якій творчому доробку Аркадія Зарембського присвячено окремий розділ, що стане своєрідним пошануванням його пам'яті та популяризуватиме творчий творчий спадок науковця.

Використані джерела та література:

1. Білокінь С. ЗАРЕМБСЬКИЙ Аркадій Гнатович. Енциклопедія сучасної України. [Інтернет-ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rc=t=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiCr5qJrtqAAxWGGSoKHUnpBDgQFnoECBUQAQ&url=https%3A%2F%2Fesu.com.ua%2Farticle-15525&usg=AOvVaw2GTCqLU4LiVfUWvcIkirPX&opi=89978449>
2. Зарембский Аркадий Игнатьевич (1888). Открытый список. [Інтернет-ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [https://www.google.com.ua/url?sa=t&rc=t=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwja5Pr25cyAAxW6AhAIHWfwBxEQFnoECCAQAQ&url=https%3A%2F%2Fru.openlist.wiki%2F%25D0%2597%25D0%25B0%25D1%2580%25D0%25B5%25D0%25BC%25D0%25B1%25D1%2581%25D0%25BA%25D0%25B8_%25D0%2590%25D1%2580%25D0%25BA%25D0%25B0%25D0%25B4%25D0%25B8%25D0%25B9_%25D0%2598%25D0%25B3%25D0%25BD%25D0%25B0%25D1%2582%25D1%258C%25D0%25B5%25D0%25B2%25D0%25B8%25D1%2587_\(1888\)&usg=AOvVaw28iMAB_MDmtvDIFftPZ_ax&opi=89978449](https://www.google.com.ua/url?sa=t&rc=t=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwja5Pr25cyAAxW6AhAIHWfwBxEQFnoECCAQAQ&url=https%3A%2F%2Fru.openlist.wiki%2F%25D0%2597%25D0%25B0%25D1%2580%25D0%25B5%25D0%25BC%25D0%25B1%25D1%2581%25D0%25BA%25D0%25B8_%25D0%2590%25D1%2580%25D0%25BA%25D0%25B0%25D0%25B4%25D0%25B8%25D0%25B9_%25D0%2598%25D0%25B3%25D0%25BD%25D0%25B0%25D1%2582%25D1%258C%25D0%25B5%25D0%25B2%25D0%25B8%25D1%2587_(1888)&usg=AOvVaw28iMAB_MDmtvDIFftPZ_ax&opi=89978449)
3. Косміна О. #Етнографічний_лікбез. [Інтернет-ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [https://www.facebook.com/oksana.kosmina/posts/pfbid0hgJunwX5XpgH9EnFdHifrTj8EgBW8AiQAY1qfXws1QCWEGxTJ89SLX24AVc8HUA5l?__cft__\[0\]=AZWuccDL83cUjK6rHQC4ong_5r7ealdj2UcmgAEyi3tAlddp1XZaY5QEG3NJQvs7HhOHZIKL5kJIZo9MpM207dmuURQAHHJLN7AYC-Gtd97sYsKjVs5MQNYoPgAJR9A-RTiDjc1JddKgELythcsJmlBbK1Al9WdF0sZiBGkNcmznA&__tn__=%2CO%2CP-y-R](https://www.facebook.com/oksana.kosmina/posts/pfbid0hgJunwX5XpgH9EnFdHifrTj8EgBW8AiQAY1qfXws1QCWEGxTJ89SLX24AVc8HUA5l?__cft__[0]=AZWuccDL83cUjK6rHQC4ong_5r7ealdj2UcmgAEyi3tAlddp1XZaY5QEG3NJQvs7HhOHZIKL5kJIZo9MpM207dmuURQAHHJLN7AYC-Gtd97sYsKjVs5MQNYoPgAJR9A-RTiDjc1JddKgELythcsJmlBbK1Al9WdF0sZiBGkNcmznA&__tn__=%2CO%2CP-y-R)
4. Косміна О. Зниклі села та храми Черкащини у об'єктиві Аркадія Зарембського. Локальна історія. [Інтернет-ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://www.google.com.ua/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Flocalhistory.org.ua%2Frubrics%2Fstrii%2Fznikli-sela-ta-khrami-cherkashchini-v-obiektiv-arkadiia-zerembskogo%2F&psig=AOvVaw0Nv3k24cDUUJq4YEiBue2&ust=1692041504736000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CBMQjhqFwoTCNCDx_Wv2oADfQAAAAAADAABAE
5. Кука Н. Церква святого пророка Іллі в Суботіві: минуле і сьогодення усипальниці Богдана Хмельницького». – Черкаси: вид. Вертикаль, 2020, 380 с. – С. 163-168
6. Перепелиця А. Православні святині Чигиринщини. Черкаси, Вертикаль, с.219 – С.137.

7. Перерва В. Чигиринський край: з історії церкви та школи (кінець XVIII–поч. XX ст.). – Біла Церква, 2019, 197 с. – С. 16
8. Холодная В. Зарембский Аркадий Игнатьевич. [Интернет-ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://www.google.com.ua/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fethnomuseum.ru%2Fcollections%2Fprojects%2Fcollectors%2Fzaremskij-arkadij-ignatevich%2F&psig=AOvVaw1VzxHcR_FGz4CBGzJyddow&ust=1691575163843000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=2ahUKewjUpaTX5syAAxWlGhAIHcsDDzcQr4kDegQIARA0.

УДК 94(477.65)

Оксана Лутай

с. Петрове, Кропивницький район

ЧОРНОЛІСЬКИЙ ОТАМАН МИКОЛА КІБЕЦЬ-БОНДАРЕНКО

У статті розкривається одна з важливих сторінок нашої історичної минувшини, присвячена збройній боротьбі за Українську самостійну державу у 1917-1920-х роках. На прикладі героїчної постаті чорноліського отамана Миколи Кібця-Бондаренка показана боротьба повстанських загонів проти тогочасної російської окупаційної влади.

Ключові слова: національно-визвольний рух 1917-1921 років, отаман, Микола Кібець-Бондаренко, Чорний ліс, повстанці, окупанти.

Ми не в силі повіяти таким вогнем, щоб спалити всю ворожу силу, але хай ворог знає, що український нарід є і буде, він бореться і рано чи пізно дійде своєї мети. І повіє вогонь новий з Холодного Яру з такою силою, що спале усіх ворогів аж до Кремля!

Іван Гонта.

Сучасна історія України пишеться сьогодні кров'ю наших захисників. Українці ось уже вкотре мусять виборювати своє право на самостійність і незалежність ціною власного життя. Як і 100 років тому, на алтар нашої перемоги кладуть свої голови кращі українські сини і доньки.

* Лутай Оксана – в.о.директора Краєзнавчого музею історії сіл Суботцівської сільської ради Кропивницького району Кіровоградської області.

Та багато ще залишилося невідомих фактів про державотворчі процеси 1920-х років. Треба знати і пам'ятати тих героїв, які своєю кров'ю відстоювали власну державу, вірили в її незалежне майбутнє. Важливої ролі набуває всебічне дослідження історії України у часи національно-визвольного руху 1917–1921 рр. Це один із найважливіших періодів нашої Батьківщини. Україна перебувала у війні з «білими» та «червоними», які бачили український народ у кайданах кріпосного ярма. У ці часи територія Чорного і Чутянського лісових масивів стала базою для повстанських загонів отаманів Загороднього, Гупала, Голика-Залізняка, Хмари, Миколи Кібця-Бондаренка та інших небайдужих патріотів, які піднялися на боротьбу за рідну землю.

Кібець-Бондаренко Микола Степанович народився у волосному селі Цибулевому на кутку Пшеничівка у 1896 році. Від свого старенького дідуся, Юхима Дорошенка та вчителя Захарія Божка, довідався хлопець про свою Батьківщину, про участь своїх прадідів у Гайдамаччині. Микола вбирав у себе перекази про козаків і гайдамаків, напевно, і себе уявляв гайдамакою, що б'є панів і всіх тих, хто не дає вільно жити на рідній землі. [1, 295]

Про життєвий шлях М. Кібця-Бондаренка до літа 1920 року відомо мало. Перша згадка про нього, як про повстанського ватажка, припадає на початок серпня 1920 року, коли він на чолі кінного загону у сто шабель, сформованого із хліборобів Цибулевого та навколишніх сіл, взяв участь у Знам'янському повстанні.

Микола відзначався авантюрою вдачею, сміливістю, козацькою зухвалістю, винахідливістю, організаційним талантом. Завжди діяв у першій лінії, наражаючись на смертельну небезпеку. Говорив: «Або голову збути, або славу здобути». Запалював бійців особистим прикладом.

Уславився надзвичайно вмілими засідками і несподіваними нальотами на більшовицькі гарнізони, під час яких роззброював цілі військові підрозділи ворога, здійснював диверсії на залізниці. [7]

Старшина Чорноліського полку Михайло Дорошенко так описував Кібця — невеличкого росту чоловік з великим носом та чорними гострими очима.

«Партизани Кібця виглядали імпозантно: хлопці мали добрих коней, сідла й зброю, всі добре одягнені, в шинелях і рогатих будьонівках. А Кібець був у шкіряному комплекті зі шкіряним летунським шоломом на голові. Та завжди на височенному вороному коні, малого зросту, з розставленими в їзді ліктями, гострим носом і гострим поглядом, Кібець справді нагадував малого степового хижака кібця, який був пострахом мирних пернатих мешканців степу...» — згадував ад'ютант командира 1-го куреня Холодного Яру Юрій Залізник (Горліс-Горський) [2, 207]

У Знам'янці та на інших залізничних станціях, на які здійснював нальоти Кібець, восени 1920 року більшовики вивісили десятки плакатів, на яких було зображено хижого птаха-кібця, що ширяв над червоноармійськими загонами. У своїх пазурах кібець ніс двох червоноармійців, які стікали кров'ю, і, витягнувши шию, клював дзьобом інших. Під малюнком надпис: «Бандит — Кобець». [1, 299]

10 серпня 1920 року, на перегоні між залізничними станціями Хирівка та Цибулеве його бійці розібрали залізницю, внаслідок чого розбився ешелон червоної кінноти Семена Будьонного. Повстанці здобули трофей: 92 коней, 5 кулеметів, рушниці, набой.

У жовтні 1920 року, між Веселим Кутом і Чорноліска, у засідку Кібця потрапив червоноармійський загін. Точну кількість убитих не з'ясовано, але полонили 11 осіб. Їх Кібець відправив до отамана Пилипа Хмари, якому підлягав. Серед здобутих трофеїв — кулемети «Максим» і «Льюїс», набой до них, гранати.

Наприкінці жовтня (можливо, на початку листопада) 1920 р., Микола Кібець у формі червоного командира з трьома перевдягнутими у будьонівську форму козаками, поїхав до Цибулевого, де стояв загін «по боротьбі з бандитизмом» (ББ). Представивши документи на ім'я «товаріща Хлебова», відрекомендувався червоному командирові, який жив у хаті Лимаря — знайомого Кібця, і домовився про спільний виступ проти «банд Хмари і Кобця». Отаман виманив півсотню бійців з Цибулевого у повстанську засідку, де її було знищено. [1,300–303]

А «червоні» готували не одну пастку, які Микола щасливо оминав. Тоді окупанти вирішили помститися його родині: на початку листопада 1920 року до смерті було закатовано його дружину Євгенію та півторарічного сина Миколку.

Родину отамана було поховано біля колишнього села Чорноліска, на околиці села Цибулеве Кропивницького району.

Чорноліські козаки на чолі з курінним Віктором Мазуренком відновили могилку отаманової дружини Євгенії Трихманенко та півторарічного сина Миколки. Встановили пам'ятний хрест з написом: «На цьому

кладовищі сплять вічним сном дружина та син чорноліського отамана “Кібця”-Бондаренка Миколи Степановича — Євгенія Олексіївна та її син Бондаренко Микола Миколайович, замордовані більшовицькою бандою в жовтні 1920 року».

Після смерті найрідніших людей, загін Кібця на станції Знам'янка хитрощами роззброїв ескадрон червоної кінноти.

«До ранку ще було далеко, а відділ Кібця вже під'їхав до села з боку степу. Хмара ж наблизився до села від лісу. Коней Микола залишив у степу,

а сам із козаками та провідником підкрався до городів, а тоді вже і до караульного приміщення. Загін Кібця безперешкодно втерся у довіру до червоної розвідки і через декілька хвилин більшовики вже були зв'язані. Зайшовши до однієї із хат Кібець помітив вартових, які спали на соломі, яким, також, пов'язали руки та повели до комори під замок. Дочекавшись ранку та пов'язавши ще декількох вартових Кібець вислав двох вістових на конях із рапортом до Хмари, який чекав зі своїм відділом за селом. Вартових замкнули теж у комору, де вже ставало тісно. Тим часом Хмара підвів свій відділ до самого села. Кібець заблокував усі виходи із села, а сам із двома козаками і черговим по частині під'їхав до квартири командира ескадрону «товарища» Грецького. Зайшовши у двір, охорона позвала свого командира. Командир запитав, що сталося? Та тут вискочив Кібець з револьвером і сказав йому «Я чоловік, чию жінку й дитину ти замордував. Як ти думаєш, що я маю з тобою зробити? Грецький злякався, намагався опанувати себе. Нарешті промовив: — За твою дружину і дитину я не винний. Це все комісар Галемба. Кібець наказав зібратися червоному ескадрону, який через кілька хвилин вже зібрався. «Старшин і підстаршин закликали у двір, що був обнесений високим дерев'яним парканом, і тут роззброювали та відводили вже до сараю, під замок, писав у своїй книзі Дорошенко. Коли всі були зібрані, колону червоного ескадрону за наказом Кібця з обох сторін було закрито. Наблизились дві тачанки, розвернулись і поставили колону під перехресний вогонь. Колона заворушилась, але не рушила з місця» 14 Грецький вийшов і сказав ескадрону, що він більше не їх командир, тепер вони підпорядковуються Кібцеві. Микола Кібець наказав скласти зброю, що червоноармійці і зробили, зв'язати та взяти з собою Яшу Галембу та ще декілька з його охоро-

ни. Передавши командування назад Грецькому та забравши трофеї рушив до першої ж поляни, щоб поквитатися Галембі за свою дружину та сина. [1, 281–284, 286–288].

За кілька днів Кібець повторив свій успіх — цього разу на станції Хирівка. Ось уривок з інформаційного зведення Кременчуцької губернської ЧК від 19 листопада 1920 року: «В Знаменском районе 13 сего года ноября бандой в 300 конных и пеших был произведен налет во главе с бандитом Кипчиком на ст. Хировка. Бандиты разоружили охрану, состоящую из 128 чел. красноармейцев, из которых один убит и один ранен. С проходящего в это время поезда бандиты захватили одного красного офицера, которого увели в лес... Бандиты скрылись в лес, захватив с собой телефонные и телеграфные аппараты и некоторые части нашей водокачки».

Не минуло й тижня, як Кібець налетів на вузлову станцію Знам'янку. Ось що писали москалі 24 листопада 1920 року в інформаційному зведенні Кременчуцької губернської ЧК: «На ст. Знаменка налетела банда и захватила с собой командира эскадрона кавалерийского полка 1-й Конной армии, взводного командира, 10 красноармейцев, 59 лошадей, 78 седел, 44 винтовки, 2400 патронов, 48 сабель, 1 “наган”, 1 патронную ленту, 5 чел. обмундированных и библиотеку эскадрона в 48 экземпляров, все было увезено в лес».

Здійснили наліт на 15-й кавалерійський полк, який отаборився в селі Знам'янка. Один ескадрон, який стояв неподалік лісу, відрізали від полку, потім зняли вартових, обеззброїли підрозділи, взяли 75 коней та 85 нових сідел. До Кібця пристало чимало червоноармійців — наступного дня загін уже нараховував 120 кавалеристів...

До кінця листопада 1920 року, Хмара і Кібець орудували неподалік Знам'янки — здійснювали диверсії на залізницях, зупиняли потяги, знищували відділи червоноармійців і ЧК. Це підтверджує інформаційне зведення Кременчуцької губернської ЧК від 29 листопада 1920 року: «В Знаменском районе ежедневно появляются бандиты, терроризирующие население и совработников. Работать совершенно нет возможности, так как приходится прятаться очень часто, ввиду налетов... В селе Цыбулево во время проведения-выполнения разверстки бандитами изрублено 4 красноармейца. Из окон домов бандитов все время производилась стрельба. Бандой кавалеристов в 70 чел. разобран путь и перерезан телеграфный провод. По-видимому, это сделала одна из шаек банды Кипчика».

Погодні умови не сприяли подальшим партизанським діям — насувалася зима, і залишатися непоміченими ставало все важче. Тож у с. Гутницьке з'їхались на раду отамани: Кібець, Загородній, Хмара, Максим Терещенко, Сергій Клепач і командир Дніпровського партизанського загону, колишній старшина Синьої дивізії Армії УНР Баранів. Після суперечки було прий-

нято рішення пробиватися за кордон. Начальником штабу походу було обрано Максима Терещенка, інспектором кавалерії — Сергія Клепача.

Їхали шляхом, що проходив понад залізницею Бобринська — Помічна. Під вечір 3 січня розвідники повідомили, що назустріч рухається ворожий загін. Хмара наказав Кібцеві влаштувати на узліссі засідку. Передніх півтора десятка вершників вояки Кібця пропустили і відкрили шквальний вогонь з кулеметів і рушниць, коли червоні опинилися у пастці. Із тих, хто уцілів, небагато намагалися оборонятися. Інші розбігалися, ховалися за насипом по той бік дороги. Микола з козаками вискочив із засідки. У запалі він не помітив, що кілька червоних залягло за горбком. Вони і відкрили несподівано вогонь. [1, 306–308]

«Тієї нещасливої хвилини, — писав Михайло Дорошенко, — ворожа куля вирвала з повстанських лав найхоробрішого і найсміливішого лицаря — Миколу Степановича Бондаренка-Кібця. Упав із коня мертвим, але шаблі із своїх міцних та відважних рук не випустив». [1, 308]

Михайло Дорошенко писав, що Кібець держак шаблі так міцно тримав, що довелося розгинати по одному кожний палець.

У цьому бою було вбито і командира 14-ї дивізії 1-ї Кінної армії Олександра Пархоменка. Захопили повстанці й «армійську скарбницю» та багато цінних документів. Було це 3 січня 1921 року.

Поклавши Миколу на підводу, на якій ще недавно їхав «герой гражданской войны» Пархоменко, повстанці поспішно рушили. Їхали цілу ніч, намагаючись вислизнути з небезпечного району. По селах скрізь стояли червоні частини. Перед світанком дісталися в Надлак. Тут і зупинилися. Миколу занесли до школи, замовили у теслярів труну.

«Микола Кібець лежав у сосновій домовині, серед просторої шкільної зали, гарно убраний, готовий в далеку останню дорогу. Тяжко відходити на вічний спочинок, не здобувши волі України... — такі залишив свідчення Михайло Дорошенко. — По обіді заграла сурма і на дзвіниці жалібно залунав самотній дзвін. До школи зібралось повстанське товариство і багато місцевих людей, щоб віддати останню пошану безстрашному воїнові Миколі Степановичу Бондаренку-Кібцю. Козаки пройшли біля труни і віддали военний салют побратимові...» [1,309–312]

Героїчного чорноліського отамана Миколу Кібця поховали на кладовищі біля церкви села Надлак (тепер Новоархангельський район, Кіровоградська область).

Пам'ять про героїчну постать в історії визвольної боротьби українського народу 1917–1921 років завжди буде у наших серцях.

Сфальшована більшовиками історія повстанського руху, приховувала правду про те, ким були українці — «бандитами», а не героями. Історія

ще скаже своє слово, хто винен у людських смертях, хто дає обіцянки і не виконує їх. Але ми маємо пам'ятати тих людей, які реально змогли повести за собою маси всупереч політичній ідеології, нав'язаній тодішньому суспільству.

У сучасного українського покоління є свої нові герої, які своєю жертівністю стають прикладом любові до Батьківщини. Ми повинні знати й пам'ятати всіх.

Використані джерела та література:

1. Дорошенко М. Стежками Холодноярськими: Спогади, 1918 — 1923. — Київ: ФОРТЕ Стебеляк, 2015
2. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. — Київ-Львів-Дрогобич: Відродження, 2006
3. Коваль Р. Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу, 2006 <https://coollib.com/b/132787-roman-koval-koli-kuli-spivali-biografiyi-otamaniv-holodnogo-yaru-i-chornogo-lisu/read>
4. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії https://web.archive.org/web/20120421160725/http://unknownwar.info/-_435/
5. Лобода В. Отамани Кіровоградщини у 1918-1922 роках https://shron1.chtyvo.org.ua/Loboda_Volodymyr/Otamanu_Kirovohradschyny.pd
6. Митрофаненко Ю. «Роки боротьби 1917-1922 рр. на Єлисаветчині. Український погляд. Рік 1920. Проти білих і червоних окупантів», Кропивницький «Імекс-ЛТД», 2020
7. https://uk.wikipedia.org/wiki/Кібець-Бондаренко_Микола_Степанович.

УДК 94+908] (477)(082.2)

Олександр Пасічняк

с. Дмитрівка Кропивницького району

ОЛЕКСАНДРІЙСЬКЕ ЗЕМСТВО В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

*(добірка документів Державного архіву
Кіровоградської області)*

У статті висвітлюється діяльність та проукраїнська політична позиція Олександрійського повітового земства в один з епізодів національно-визвольних змагань очима місцевого осередку РСДРП та «Бунда».

Ключові слова: есери, меншовики, національно-визвольні змагання, земство.

Суспільне-політичне життя української провінції періоду національно-визвольних змагань поки що недосліджене через брак джерельної бази. Частково заповнити пробіли цього періоду на прикладі Олександрійського повіту Херсонської губернії дозволить газета Олександрійського повітового комітету російської соціал-демократичної робітничої партії (об'єднаної) (далі — РСДРП) та «Бунда» — «Трудовая жизнь».

Газета видавалась майже щотижнево з жовтня місяця 1917 року і орієнтовно до кінця 1917 року. Друкувалась спочатку в типографії Фонберга потім Ф. Х. Райхельсона. Редакція газети знаходилась в Олександрії, по вул. Інгульській, в домі Когана, а її головним редактором був Йофан, один із самих активних представників Олександрійського повітового комітету РСДРП та «Бунда».

Щотижневик висвітлював події з політичного життя колишньої царської імперії, але й періодично описувала, те що коїться в повітовому центрі та повіті, партійну діяльність на різних рівнях.

Для кращого розуміння та критичного підходу до даної газети як історичного джерела, варто навести інформацію про засновника газети — політичну силу РСДРП та «Бунда». Ядро повітового комітету партії складала, головним чином меншовики¹. Склад партії інтернаціональний, проте

* Пасічняк Олександр — краєзнавець, аспірант кафедри позашкільної освіти Українського державного університету ім. М. П. Драгоманова.

¹ Нагадаю, що за № 7 в списку кандидатів до Установчих зборів від РСДРП (об'єднаної) та «Бунда» по Херсонській губ. йшов і Дмитро Іванович Чижевський. (який був на той час в Києві). З Олександрії, ті хто проживали безпосередньо в місті, ніхто не подався, на відміну від євреїв Єлисаветграда (Мойше Сосін, Володимир Штамм тощо) [1, с.1]

якщо додати єврейський Бунд, то виходить, що більшість партії — це євреї. В списку місцевого осередку партії знайшов лише декька прізвищ українського походження. В цілому, РСДРП — це російська політична партія, яка відводила Україні максимум роль республіки в складі нової Російської республіки, і то в той момент, коли наростала очевидна загроза більшовизму, тим більше партія збиралася в українські установчі збори, які планувались на початок січня 1918 року. Так, риторика місцевих представників партії взагалі намагалася на ранніх етапів не згадувати українське питання, уникати його проте згадували регулярно російський пролетаріат і Росію. Із загрозою більшовицької навали стали з'являтися різні публікації в газеті із підтримкою України та її Центральної Ради, права українців на самовизначення. РСДРП, зокрема Олександрійський повітовий комітет вважали, що «романтичний націоналізм» загрожує т. зв. завоюванням трудових мас. РСДРП неодноразово посилала на зїзди ЦР своїх представників, проте звинувачували українських есерів втому, що вони ніякі не соціалісти, не революціонери.

Особливістю публікацій цієї газети про політичне життя краю (особливо, що стосувалися українського питання), було те, що автори дописів — члени партійного осередку хотіли залишитися анонімами, а тому в окремих випадках підписували псевдонімами, або підписом, що не несе жодного змістовного навантаження (напр., «Некто»), а той взагалі без підпису.

Газета повідомляла про результати виборів в земську управу. Так, чи не вперше в історії земства, в листопаді 1917 року були вибрані до земської управи усі представники української орієнтації: голова — В. С. Навроцький (лікар), заступник — П. І. Воробйов (теж лікар), членами управи — Т. С. Пальковський (вчитель), М. А. Бачинський (вчитель), Лопушинський (агроном), С. Н. Захарченко (фельдшер), І. С. Губа (до 1917 року десятник — земський наглядчак у будівельному відділі) [2, с.3].

Найцінніший випуск газети — це випуск № 8, де є детальний опис вражень та спогадів очевидців так званого першого народного повітового земського зібрання.

Першого дня зібрання, 21 листопада, ще до початку екстреної земської сесії, в коридорах приміщення велись жваво розмови про ЦР та Універсал, різні думки про вирішення українського питання: українською мові один чоловік похилого віку говорив що необхідно дочекатися Установчих зборів, аби вирішити чи бути українцям разом/окремо від Росії і росіян. Інший, молодий чоловік у вишитій сорочці перебив *«Наші козаки завоювали Україну, а тепер нам не дають облаштуватися по своєму. Кому не подобаються українці може — геть! хай де хоче там і облаштовується»* [3, с. 2].

Паралельно в будівлі з'їзду мирових суддів проходило засідання фракції українських та російських есерів, де вони напрацьовували майбутні рішення в залі земського зібрання, де, до речі, есери були домінуючою політичною силою. Анонім пише з цього приводу, переходячи з російську на українську мову «Скажи враже, як есер каже!», — невдоволений їхніми засіданнями, на яких вирішується важливі питання без участі меншовиків. Це повторюється і наступного дня [3, с. 2]. Нарешті всі дочекались приходу есерів до земського зібрання. Попередній голова управи Семен Пищевич сказав прощальну промову та запропонував земському зібранню прийняти присягу. Гласні поіменні визивають до присяги, але слово бере гласний Губа, який представляє себе від фракції об'єднаних соціалістів-революціонерів українських та російських, і робить заяву від імені фракції, що присягу на вірність Тимчасовому уряду приймати не буде, а тільки Генеральному секретаріату УЦР. Це не очікували російські есери, а тому зразу зробили Губі заперечення, що це брехня, що це не є рішення фракції. Почався шум, який не можна було зупинити. Знову взяв слова голова фракції РСПРД меншовиків гласний Йофан, який запропонував компромісну формулу без явного політичного забарвлення — урочисту обіцянку вірно служити народу, який вибирав гласних в земське зібрання. Цю пропозицію прийняли одноголосно. Але тут виноситься питання про приєднання повіту до ЦР. Починається знову дискусія. Подальший рух земської сесії, за словами одного з очевидців, перетворився в корсиканську вендетту, в боротьбу Монтеккі з Капулетті. За словами іншого очевидця-аноніма земське зібрання перетворилося в український мітинг «со всеми специфическими ароматами» [3, с.2].

Далі анонімний автор в іншій статті дуже завуальовано описує хід земського зібрання, навіть не називає прізвищ, а лише першою буквою прізвищ².

Постійним головою земського зібрання вибирається М. Борисов, його заступником А. Губа. Першим у порядку ведення зібрання попросив слово представник українських есерів. Він від імен українців пропонує земському зібранню обговорити питання про III Універсал ЦР та про приєднання повіту до України. Після цього слово взяв представник губернського комітету українських есерів, посланий з Херсона привітати перше народне земське зібрання. Всі українці залі бурно аплодували оратору. Після виступу українського есера Козловського, ніяких суттєвих, яскравих подій

² Борисов Микола Іванович (1860-1933) очолював дуже довго статистичний відділ управи і за його час ним було підготовлено маса статистично-аналітичних, довідкових видань Олександрійського земства, які є на сьогодні безцінними джерелами для вивчення нашого краю.

в той вечір було зафіксовано. О 12 ночі зібрання завершили, перенесли на наступний день, 22 листопада, на обідній час. Проте знов-таки земське зібрання відкрилось із запізнення, оскільки затягнулася таємна нарада об'єднаної фракції есерів.

Другий день зібрання знову починає гласний Губа стосовно українського питання досить розширеним виступом, де він зачепив історію України, революційний та соціалістичний рух в Україні, «таємниці» національного українського руху, які, за словами аноніма, «відомі тільки інтелігенції». Губа сказав, що українська інтелігенція повинна вирішувати все сама замість народу. Анонім цитує слова А. Губи, можливо навіть спотворюючи: *«простий народ повсегда не знав і не знає по сіє время, чого він бажає, тому й непотрібно звертати увагу на нього «чи він двигается, чи ні»*. Все має вирішити інтелігенція. Губа наводить розширену характеристику соціальної структури України: в Україні не було і немає хазяїв і робітників, гнобителів і пригноблених, всі рівні, всі браття. *«Для слушателей вывод из его речи мог быть только один — надо земскому собранию обязательно украинизироваться. Именно земскому собранию, а не уезду, ибо уезд, по компетентному заявлению оратора, все равно уже украинизирован...»* [3, с.3].

Фракція соціал-демократів намагались цьому заперечити, відводити тему, пропонувати вирішити питання приєднання повіту до території України через спеціальний з'їзд, де буде голосувати народ³ [3, с. 3]. Проте представництво українців у земстві цього навіть слухати не хотіло. Виступ Губи був як іскра, тому що після нього багато присутніх, як гласні, так і сторонні оратори, виступили за українізацію земства. Частина присутніх на певний час покинула залу. Весь день йшли дискусії лише стосовно українського питання і аж до пізньої ночі. Гласний Коломойцев задав питання українцям в залі — як вони представляють собі в Україні права меншості. На це гласний Губа відповів, що ці права дотримуються в повній мірі, напр., це виражається в тому, що українські есери дотримуються прав українських соціал-демократів [3, с. 3].

Цікаво що російські есери підтримали гаряче 3-й Універсал ЦР, проте утримались при голосуванні стосовно українського питання. Як вже говорилося, головне питання сесії було приєднання Олександрійського повіту до Центральної Ради. Тут перемогли «самостійники», як із сумом зауважив анонім. За приєднання — 37 голосів, 5 — проти, утрималось 32 — гласних, в т.ч. із фракції соціал-демократів і російських есерів [3, с.3].

³ 27.11.1917 виконавчий комітет повітового осередку виніс резолюцію стосовно необхідності надати самому населенню визначити свою приналежність до тієї чи іншої народності, до Центральної Ради, а межі самовизначення й народності повинні бути встановлені Установчими зборами.

Далі автори газети фіксують факт, що виконком Олександрійської ради робітничих, військових та селянських депутатів у зв'язку з докладами представників, які їздили на Всеросійський та Всеукраїнський зїзди селянських депутатів, поставили виразити рішучий протест проти політичного терору і гонінь з боку ради народних комісарів на ЦР з Генеральним секретаріатом і всі органи демократії [4, с.1–2, 4].

Таким чином, випуски газети — це цінне джерело, яке дає, через критичну фільтрацію, досить непогану інформацію про суспільно-політичне життя 1917–18 рр. на теренах Олександрійського повіту.

Використані джерела та література:

1. Трудовая жизнь: еженедельная газета: орган Александрийского укома РСДРП (объед.) и «Бунда»: Выпуски за 1917 год. Александрия. 1917. № 4. 04 ноября (далі – Трудовая жизнь).
2. Трудовая жизнь. 1917. № 6/7. 25 ноября.
3. Трудовая жизнь. 1917. № 8. 2 декабря.
4. Трудовая жизнь. 1917. № 11. 23 декабря.

Сергій Юрченко*

м. Кропивницький

НІМЕЦЬКО-АВСТРІЙСЬКА ОКУПАЦІЯ 1918 РОКУ

(за матеріалами Державного архіву Кіровоградської області)

У статті розглянуто період німецько-австрійської окупації України 1918 року через призму подій на території Єлисаветградщини; розглянуто прихід німецьких військ на територію нашого краю, взаємодію окупаційної комендатури із представниками місцевого самоврядування та особливості діяльності німецьких військ на українських територіях в умовах воєнного часу

Ключові слова: німецько-австрійська нетипова окупація, міська дума, національно-визвольні змагання, протистояння, Єлисаветградщина.

Історія України часів визвольних змагань має значну багатовекторність, що дає змогу науковцям розвивати одночасно як і узагальнені елементи цього періоду української історії, так і підійти до вивчення

* Сергій Юрченко – провідний науковий співробітник відділу інформації та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

більш локальних, маловивчених питань. Подібною тематикою виступає німецько-австрійська окупація українських земель, яка відіграла важливу роль у державотворчих процесах того часу. Тогочасні події Великої війни змушували німців шукати дешевий й масштабний хаб для отримання продовольства й відправки його солдатам на фронт. Українська Республіка водночас шукала союзника й опору для боротьби проти більшовиків, тому надсилала численні дипломатичні делегації в пошуках допомоги. Подібним порятунком для уряду тогочасної УЦР стає Брест-Литовський мирний договір від 27 січня 1918 року, який дозволив німецьким військам мати повне право перебування на території України після вигнання з її території більшовиків.

У кінці лютого 1918 р. вже вели наступ у східному напрямку армійська група генерала Александера Лінзінгена у складі 23 німецьких дивізій, а в південно-східному — 10 австро-угорських дивізій під командуванням фельдмаршала Едуарда Бем-Ермолі. Генерал М. Гофман у щоденнику відверто писав про справжні цілі військової допомоги у звільненні України від більшовиків: «Коли центральні держави хочуть мати хліб з Хлібного миру, то мусять самі його взяти. Ми сказали «а» і мусимо сказати «б» [21, с. 14].

18 березня генерал-квартирмейстер генерального штабу Е. Людендорф видав документ із промовистою назвою «Інструкція з управління окупованими територіями», яка спрямовувалася на стабілізацію становища в Україні. Зокрема, йшлося про розбудову місцевої адміністрації як інструменту налагодження поставок продовольства [21, с. 16]. Тому назвати прихід німецько-австрійських військ не можна трактувати терміном «окупація» у звичному для нас розумінні, найкращим варіантом буде використання терміну «Нетипова окупація».

Про перше прибуття першого військово-розвідувального загону німців до Єлисаветграда нам повідомляє газета «Голос Юга» від 8 (21).03.1918 р., із матеріалів якої ми дізнаємося, що загін німецьких військ, що перебував в н.п. Плетений Ташлик надіслав телеграму до Єлисаветграда з питанням: чи прибуде до них делегація від міста й запропонував вирушити до Новоукраїнки для підписання договору. У склад сформованої делегації увійшли С. П. Крамаренко, В. Л. Покотило, Панасевич, від ради робочих були Шлянін та Слободенюк. Представником німецького загону був лейтенант Валлен, який повідомив, що скоро прибуде його командир разом з батальйоном солдат [1, арк.6]. І дійсно так, вже наступний випуск газети повідомляє що до міста наступного дня прибув потяг із 80 вагонів з яких 3 були класовими й публіці явилися капітан Вейдеман, лейтенант Валлен та полковник Циммерман, які разом з українською делегацією вирушили в окреме приміщення для перемовин [2, арк. 8].

Із більш детального вивчення засідань міської думи міста можна дізнатися, що тоді місцева влада не до кінця розуміла своє положення й положення міста в цілому, адже вже тоді, під час формування делегації, кожен з членів засідання висував власні припущення щодо того, навіщо німцям українська делегація. Серед таких думок можна виокремити гласного Степурина, яка вважав, що головна ціль німців встановити порядок, тому думі треба проявити своє відношення до порядку та ради. Гласний Гусев наводив припущення, чи йдуть німці як завойовники чи як ті хто буде облаштовувати порядок. Гайсинський заявляв, що мова йде не про мирні перемовини а про повноцінну окупацію міста тощо.

Цікавим виступає засідання думи від 1 червня 5 (23 травня) 1918 р. в якому членами місцевої влади обговорюється акт арешту гласних міської думи В. Я. Метта, В. А. Штамма та М. Д. Сосну без чітко висунутих звинувачень. Було оголошено про набір делегації до Одеси з метою з'ясування причин затримання та звільнення гласних Думи. В цьому засіданні було обговорення затримання ще одного гласного Волотковського, пояснюючи невиконанням управою вимог по очищенні будівлі одного з корпусів кавалерійського училища. Австрійська комендатура повідомила, що виплачувати гроші за очистку відмовляється й управа має це здійснити за власний кошт або ж нехай український уряд за це буде платити. Газета «Голос Юга» висвітлюючи цю подію, в газеті за 18 травня повідомляє, що згадані гласні знаходяться під арештом вже 22 дні й їм інкримінується агітація проти німецько-австрійських військ. Австрійська комендатура відмовляється від будь-яких пояснень, в ході чого почалася формуватися делегація до Києва [3, арк. 21 зв.].

Згодом так само зі своїх посад були прибрані міський голова Єлисаветграда, двоє членів управи та голови думи, де намагаючись добитися пояснень, делегація думи бачила лише перекидування каната одне на одного, проте про повернення звільнених осіб на свої посади не могло йти ніякої мови. Цю інформацію було продубльовано і в ЗМІ, де заявлялося, що повітовий староста Верещагін згідно відношення місцевого австро-угорського командування повідомив міського голови С. П. Крамаренко, а також членам управи Б. П. Волотоковському та С. Ф. Апокіну, що з 6-ої години вечора 2 липня вони відсторонені від своїх посад.

Аналізуючи засідання Єлисаветградської міської думи, може скластися повноцінне враження, що німецько-австрійська комендатура повністю зосередила свою увагу на встановленні жорсткого і беззаконного порядку на підконтрольних їй територіях, але це бачення є оманливим. Адже, як ми вже згадували вище, міська дума мала чітке соціалістичне спрямування й фактично мала проросійський характер. Саме діяльність думи й представ-

ників міської управи підривали плани німців по виконання основної задачі — використання України як продовольчого придатку. Тому тих, хто їм був не вигідний вона й прибирала, задля отримання максимальної вигоди. Водночас, таке ж ставлення дума мала і до ревізійних комісій, які надсилав постійно уряд Скоропадського, для контролю місцевої влади. Так, на Півдні ревізійні комісії розформували Одеську та Миколаївську міські думи, тому Єлисаветградська боялася за «власну шкіру» й намагалася відстояти власні права й відбілювати свою репутацію.

Стосовно діяльності самої ж німецько-австрійської адміністрації та німецько-австрійських військових загонів, тому ситуація дійсно набула різноманітного забарвлення. Адже, згідно австрійських та німецьких документів, які в кінці ХХ – поч. ХХІ ст. були оприлюднені, прихід військ на українську територію дійсно трактувався як окупація. Проте, нам потрібно зважати на те, що в тогочасному розумінні будь-яке зайняття військами території іншої країни було окупацією, адже сучасні дослідники прагнуть трактувати це, як «тимчасове перебування німецьких та австрійських військ на території України», не йменуючи цей період окупацією.

Тогочасне військове командування, усвідомлюючи факт окупації, почало встановлювати власні порядки на підконтрольній їй території, як у військово-політичному, так і в соціально-економічному плані, керуючись додатково положеннями про військовий стан.

Так, в газеті «Новий шлях» від 1(18) травня 1918 р. була опублікована об'ява «До громадян міста Єлисавет і його повіту», яка повідомляла, про введення в обов'язковій формі в обіг австрійських крон та німецьких марок, за курсом, 1 карбованець був рівний 2 австрійським кронам, а німецьким = 1.33 марки. Введення в обіг валют Центральних держав був затверджений ще у підписаному Брестському договорі, але неточності тексту змушували постійно переглядати це питання й вище згаданий курс був утверджений згідно угоди від 6 квітня [20]. Це було пов'язано з обігом серед людю, як карбованця, так і рублів, що змушувало регулювати курс по відношенню до обох валют. Це підтверджує циркуляр № 131 від 9 квітня 1918 р. в матеріалах Помічницького залізничного поштового відділення, де йдеться про домовленість між Українською, Німецькою та Австро-Угорською фінансовими комісіями відносно твердого курсу рубля до марки та корони (крони) [4, арк. 45]. Згаданий курс вказувався як необов'язковий, тому в подальшому він постійно змінювався, залежно від економічного положення як на території України так і Центральних держав й виникнення можливих протиріч між сторонами. Крім того, 26 квітня 1918 р., було офіційно укладено й спеціальну угоду, що передбачала друк

українських грошових знаків в Німеччині, яка ставила УНР та її фінансову систему у пряму залежність від Німеччини [19].

Згідно розпорядження начальника Київського відділу перевозки пошти по залізній дорозі, австро-німецькі гроші до точного з'ясування курсу можна було приймати виключно від німецько-австрійських військ по зазначеному курсу [5, арк. 62]. Грошові переводи теж мали певні обмеження, так згідно розпорядження від 31 липня № 4305, при поштово-телеграфних переведеннях допускається сума не більше ніж 1000 карбованців по кожному переводу [6, арк. 140]. Вже в серпні ми можемо бачити появу такого явища, як «вільний курс». Це підтверджує повідомлення від 11 серпня того ж залізнично-поштового відомства, яке повідомляє, що за згодою урядів Української Держави та Центральних держав встановлений був вільний курс марок і крон для розплат, але вже не лише військових, а й урядових інституцій й навіть приватних осіб. Для стабільного прийому валюти була надана рекомендація приймати марку по 75 копійок, крону по 50 копійок [7, арк. 153].

Виходить з обігу крони та марки почали майже після поразки Четвертого союзу у Великій війні. Згідно телеграми торгового відділу Єлисаветградської Міської Управи від 15.11.1918 р., згідно якої, всі установи міністерства внутрішніх справ зобов'язані припинити прийом австро-угорських грошей, скласти особі акти кількості наявних крон іздати разом з актами здати в Державний Банк по курсу 50 коп. — 1 крона, після повністю припинити прийом цієї валюти [8, арк. 37].

Якщо ж говорити про більш наближені і відомі моменти приходу німецько-австрійських військ на територію України й Єлисаветградщини також, то варто відзначити, що одним із першочергових заходів в межах повіту стала конфіскація всієї зброї серед населення. Це робилося з метою запобігання збройних виступів проти іноземних військ та тих правил порядку, які вони встановлювали. Газета «Известия елисаветградских социалистических партий» 5 квітня опублікувала ось таку заяву Міської Управи: *«По приказу Украинского и Германского Комендантов. Население города Елисаветграда должно сдать все не зарегистрированное до сего времени огнестрельное оружие, за исключением гладко ствольного, в комитеты домовых охрэн не позже 8 часов утра 26 марта (8 апреля) 1918 года под угрозой розыска несданного оружия в домах и предания виновных военно-полевому суду. Городская управа и Центральный Комитет домовых охрэн приглашает население, во избежание печальных последствий неисполнения сего приказа, в точности и свое- временно исполнить его»* [9, арк. 7 зв.].

Подібного роду оголошення можна віднайти у газеті «Голос Юга» за 4(17) травня, але вже від тогочасного призначеного повітового старости

Верещагіна, в якій акцентувалася увага на тяжкості покарання за приховування зброї без реєстрації й засудженні будь-якої самодіяльності й пограбування тих чи інших маєтностей, що так активно висвітлювала тогочасна більшовицька пропаганда [10, арк. 7 зв.]. Роззброєння міста відбувалося в умовах військового часу, після кілька денних оголошень, 10 травня почалися обшуки міста й інших населених пунктів повіту. Більшість віднайденої зброї було зареєстровано в місцевій комендатурі міста, але не у німецького коменданта, тому замість реквізиції давалася змога зареєструвати свою зброю в німецькій комендатурі [11, арк.15 зв.]. Але ставалися випадки конфлікту населення й німців, де доводилося відбирати зброю, подібні інциденти особисто розглядав повітовий староста разом з начальником міліції, особисто прибуваючи на місця. Разом з цим, здача зброї заохочувалася грошовими винагородами. Так з оголошення Верещагіна, можна дізнатися, що за рушницю можна отримати 1 руб.. за кулемет 12 руб. 50 коп, за гармату з усіма частинами 50 руб. [12, арк.18 зв.].

Німецько-австрійське командування пильно слідкувало за санітарною ситуацією в місті й повіті, за поширенням саме у 1918 р. і холерних захворювань і славнозвісної іспанки. Окремою уваги заслуговує питання, яке сильно турбувало військове командування, а саме поширення венеричних захворювань серед цивільного населення та військового складу. Так із рапорту начальника Єлисаветградської державної варті повідомляється, що в межах міста Єлисаветград набуло значного поширення таке явище, як «таємна проституція». За підведеними підрахунками, в місті налічується близько 400 жінок, які займаються розпущою за плату. Самих же домів розпусти в місті налічується до 15-ти. За останні півроку випадків венеричних захворювань зафіксовано 384 й це лише зафіксованим у лікарні. Через відсутність нагляду їх може бути значно більше.

Подібну популярність таємна проституція здобула завдяки розквартирування в межах міста великого гарнізону як українських, так і австро-угорських військ. З метою запобігання поширення сифілісу та інших венеричних захворювань пропонується відновити роботу лікарсько-вартового комітету під керівництвом військових з метою нагляду за проституцією [13, арк. 8]. Іншою пропозицією виступає організація в межах міста офіційного публічного дому під військовим контролем [14, арк. 6]. За допомогою подібних засобів місцева комендатура намагалася запобігти поширенню інфекцій, жінок же, які хворі на статеві хвороби, терміново було відправляти на лікування [15, арк. 3].

Після свого програву у Великій війні, німецько-австрійські війська ще залишалися на території Української Держави до березня 1919 р., коли вони покинули Волинь. 17 листопада 1918 р. у Білій Церкві з німецьким ко-

мандуванням було укладено угоду про невтручання німців у боротьбу між Директорією та гетьманською владою. З свого боку, Директорія зобов'язувалась не нападати на німецькі війська, «оберігати їхнє майно і харчувати німецьких солдат із засобів краю». Над казармами німців майоріли білі прапори, в знак їх нейтралітету. Попри заборону Петлюри чіпати майно німців, козацькі загони часто норовили роззброїти німецькі загони, що час від часу ставалося, через що виникали конфлікти.

Газета «Наша Жизнь» за 20 листопада вже повідомляє, що в Єлисаветграді місцевий український курінь з допомогою галицького куреня роззброїли офіцерський добровольчий корпус, о 4-тій годині ранку був заарештований повітовий староста Верещагін. Жертвою став німецький штабс-капітан Гофман, який прийняв патруль куреня за нападників і відкрив вогонь, тяжко поранивши одного з патрульних, через що був сам тяжко поранений, офіцер, що супроводжував його, був вбитий.

Окремим і найбільш відомим випадком на завершальному етапі «нетипової окупації» Єлисаветградщини ми можемо назвати події 17–18 грудня 1918 р. на залізничному вокзалі Єлисаветграда. Згідно відомостей із ЗМІ, ввечері 17 грудня до залізничного комісара Посунько прибули представники 9 ландштурмного полку, який був розквартирований у місті з бажанням вирушити із міста додому на що вони отримали відмову. 18 грудня, вже о 9-тій ранку до комісара прибула комісія у складі перекладача, 2 офіцерів, 1 фельдфебеля та 1 солдата. На ультимативну вимогу вирушити через Знам'янку комісія знову отримала відмову, через чітке розпорядження відправляти німецько-австрійські ешелони через Бірзулу, Жмеринку, Козятин та Голоби. Після відбуття комісара на засідання на вокзалі почалася стрільба [16, арк 9]. Цю інформацію нам надає газета «Друг Народу» від 19 грудня, в той же час існують інші ЗМІ, де інформація отримала дещо інше висвітлення. Згідно газети «Голос Юга» від 6 (19) грудня [17, арк 10 зв.] залізничний комісар запропонував ешелону німецьких військ поїхати роззброєними до Знам'янки (це ми можемо пояснити тим, що саме в Знам'янці перебували інші військові загони німців й у адміністрації були побоювання щодо їх об'єднання) або ж озброєними вирушити до Бірзули. Закцентувавши увагу на тому, що частина їх військ вже була роззброєна під час проходження ст. Помічна, здавати зброю вони відмовилися. Газета «Наше життя» [18, арк 30] висвітлює вищезгадані події вже з початку стрільби на вокзалі.

Ця подія обросла багатьма плітками, адже сильно різняться цифри тих хто загинув та тих хто був поранений у цій перестрілці. Існують відомості, що першим вбитим став власник лавки біля вокзалу Йосип Мединський, з іншого джерела першою жертвою була жінка. В ході бою були поранені

командир Дмитро Вербицький, гімназист Борис Шевяков, додатково відомо про поранено кулею в живіт на виліт, помічник Пасунько — сотник Селянінов, та також кілька невідомих козаків. Як свідчить «Голос Юга», до лікарні Святої Анни було доставлено 4 трупи — жінка, робочий, німець та на перший погляд житель повіту. Поранених було до 20-ти. Газета «Наша жизнь» надає цифру 15, «Друг Народу» вказує неперевірені данні про 10-тьох поранених осіб. Щодо військових, в місцевий лазарет було доставлено близько 60 поранених українців та німців.

Загалом, ми можемо підсумувати, що німецько-австрійська окупація 1918 року території України та Єлисаветградщини є цікавим та малодослідженим явищем як світової, так і української історії, адже лишається багато прихованих елементів, які в майбутньому будуть і надалі розроблятися дослідниками, завдяки наявним матеріалам українського Національного архівного фонду, так і документами, які надають нам німецькі та австрійські сторони в рамках міжнародної співпраці. Сама «нетипова окупація» у своїй дійсності має досить різноманітне забарвлення, як і дипломатичне, політичне, економічне, так і військово-репресивне, що дає змогу поглянути на неї зовсім під різними ракурсами.

Використані джерела та література:

1. ДАКіро, ДІФ, газета «Голос Юга», 8 (21).03.1918 р., № 37, арк.6., інв. № 1195
2. ДАКіро, ДІФ, газета «Голос Юга», 9 (22).03.1918 р., № 38, арк. 8., інв. № 1195
3. ДАКіро, ДІФ, газета «Голос Юга», 18 (31).05.1918 р., № 95, арк.21 зв., інв. № 1197
4. ДАКіро, Ф. 106, оп. 1, спр. 3, арк. 45
5. ДАКіро, Ф. 106, оп. 1, спр. 3, арк. 62
6. ДАКіро, Ф. 106, оп. 1, спр. 3, арк. 140
7. ДАКіро, Ф. 106, оп. 1, спр. 3, арк. 153
8. ДАКіро, Ф.Р-78, оп. 12, спр. 142, арк. 37
9. ДАКіро, ДІФ, газета «Известия елисаветградских социалистических партий», 5.04 (23.03) 1918 р., № 33, арк. 7 зв., інв. № 1843
10. ДАКіро, ДІФ, газета «Голос Юга», 04 (17).05.1918 р., № 83, арк. 7 зв., інв. № 1197
11. ДАКіро, ДІФ, газета «Голос Юга», 11 (24).05.1918 р., № 89, арк.15 зв., інв. № 1197
12. ДАКіро, ДІФ, газета «Голос Юга», 15 (28).05.1918 р., № 92, арк.18 зв., інв. № 1197
13. ДАКіро, Ф.Р-78, оп. 3, спр. 605, арк. 8
14. ДАКіро, Ф.Р-78, оп. 3, спр. 605, арк. 6
15. ДАКіро, Ф.Р-78, оп. 3, спр. 605, арк. 3
16. ДАКіро, ДІФ, бюлетень газети\ «Друг Народу», 19.12.1918 р., арк 9, інв. № 1963
17. ДАКіро, ДІФ, газета «Голос Юга», 06.(19).12.1918 р., № 251, арк 10 зв., інв. № 1203
18. ДАКіро, ДІФ, газета «Наша жизнь», 19.(06).12.1918 р., № 35, арк 30, інв. № 1877

19. Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). – Київ, 2004. – 430 с.
20. Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – К., 1919.
21. Пиріг Р.Я. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року. Київ, Ін-т історії України НАН України, 2018. 358 с

УДК 94(477)«1932/1933»

Ігор Якубовський*

м. Київ

КОМПЛЕКС ОБМОВОК ПРО ГОЛОДОМОР У РАЙОННИХ ПОСТАНОВАХ, НАДРУКОВАНИХ У РАЙОННІЙ ПРЕСІ КИЇВСЬКОЇ ТА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ 1932 – 1933 РР.

У статті досліджуються можливості виявлення у опублікованих в районній пресі Київської та Чернігівської областей постановою місцевих органів влади інформації про цілеспрямований намір створити на селі умови, не сумісні із життям під час Голодомору 1932–1933 рр. Простежено комплекс обмовок про стратегії влади у постановах, які стосуються формування на-сіннєвих фондів, авансування колгоспників, застосування репресій, повернення натуральної позики. Проаналізовано випадки опосередкованого визнання владою факту голодування селян. Розглянуто відображення на шпальтах газет особливостей застосування товарної блокади, а також специфіки потрапляння завуальованої інформації про голод до постанов, що регулювали підготовку до сіви. З'ясовано, що навіть постанови влади районного рівня неспростовно свідчать про намір владної вертикалі організувати в українському селі масове вбивство голодом.

Ключові слова: Голодомор, районна преса, постанови, обмовки, Київська область, Чернігівська область.

Вступ. Районна преса належить до важливих масивів джерел з історії Голодомору. Завдяки залученню газет, які побачили світ у 1932–1933 рр.

* Якубовський Ігор – кандидат архітектури, доцент кафедри основ архітектури та архітектурного проєктування Київського національного університету архітектури та будівництва.

і виходили регулярно, з'являється можливість суттєво розширити коло уведених до наукового вжитку джерел, розширивши обрії для вивчення різних аспектів проблеми. Проте досі районні газети фактично перебувають на узбіччі історіографічного процесу. Поширеним стереотипом залишається недооцінка інформаційного потенціалу газет періоду Голодомору, зумовлена переконаннями про його надмірну бідність у зв'язку з тим, що радянська преса обслуговувала виключно ідеологічні потреби тоталітарної влади. Однак обставини інформаційного наповнення низової преси уможливили появу в ній різноманітних свідчень, які потребують ретельного аналізу крізь призму проблематики формування й функціонування механізму Голодомору. Зокрема, потрапляли на шпальти газет і прямі обмовки, які видавали прагнення влади створити на селі умови несумісні із життям. У цьому сенсі дослідження районної преси Київської та Чернігівської областей здатне пролити світло на особливості таких обмовок.

Аналіз останніх досліджень. Під подібним кутом районна преса Київської та Чернігівської областей не досліджувалася. По суті в історіографії справа обмежувалася лише спорадичним використанням окремих матеріалів преси з дуже вузькою метою — для наочної деталізації прикладами певних подій чи процесів. Лише останнім часом побачили світ декілька статей, присвячених висвітленню в пресі Чернігівщини деяких аспектів наступних проблем: «чорні дошки» на Чернігівщині [20], життєвий вибір низових виконавців Голодомору [11], діяльність уповноважених [21] та робіськорів [10]. Дві статті в оглядовому плані порушують окремі джерелознавчі питання, пов'язані з районними газетами [9; 12].

Викладення основного матеріалу. Серед усієї преси саме районні газети були найближчими до села, а відповідно й до практик, пов'язаних з утіленням наміру геноциду. Районна періодика стала своєрідним прошарком між владою і селянами, трансляючи «вниз» бачення верхів, описуючи діяльність місцевої влади та відображаючи, хоча й у специфічний спосіб, ставлення широкого загалу. Зрозуміло, що вся радянська преса перебувала під щільним ідеологічним контролем та цензурою, який визначав специфіку їхнього змісту. Під час Голодомору тиск лише посилювався [24]. Однак у зв'язку з необхідністю карати за невиконання розпоряджень влади та за будь-які інші відхилення від потрібної їй лінії преса не могла на розміщувати на своїх шпальтах інформацію, що в той чи інший спосіб кидала світло на гнітючі реалії. Загалом газети наповнилися величезною кількістю емпіричного матеріалу і про стратегії влад районного рівня, і про низові ситуації в українському селі. Реакція сільської верхівки та рядових селян, баланс підтримки влади і спротиву, перебіг і статистика господарської діяльності, функціонування освітньої сфери, морально-психологічна

атмосфера — усе це в різний спосіб відображалось на шпальтах районної преси, відкриваючи перед дослідником неабиякі можливості. До всього районні газети за своєю природою здатні містити набагато повніші ніж документальні матеріали свідчення, простежуючи ситуацію упродовж всього періоду кожної з політично-господарських кампаній, які змінюючи одна одну, фактично утворювали цілорічний цикл.

Обстеження районних газет Київської та Чернігівської областей за 1932–1933 рр. демонструє наявність на її сторінках навіть обмовок, які свідчать про справжні наміри влади. До всього ці обмовки виявлено не тільки в статтях, а й у постановах районних органів влади. Саме газети в умовах значних втрат архівів місцевих органів влади містять найповніший масив районних постанов. Комплекс цих обмовок та інформації, яка опосередковано свідчить про Голодомор, важко переоцінити. Виходить, що сама влада проговорювалася про свій справжній намір та наслідки його втілення. Власне цей комплекс і розглядається у статті

Розпочати варто з яскравого прикладу, який стосується видрукуваної в районній газеті постанови Бахмацького бюро райкому КП(б)У від 3 лютого 1932 р. «До 10 лютого вивершити хлібозаготівлі». Документ, який застосовує різні стягнення до низки уповноважених та секретарів парторганізацій в обвинувачувальній частині проговорюється про страшні реалії на селі. В уста голови парткому с. Красне Білому постанова вкладає слова: «До чого доводять село, немає хліба, діти кричать голодні, сіять нічим буде» і т. д». [15, 1]. Така обмовка фактично для дослідників спрацьовує з точністю до навпаки, свідчать і про наміри влади, і про настання голоду.

В унісон про курс взимку — навесні 1932 р. на виголодження села опосередковано свідчать і видрукувані в районній пресі численні постанови про формування насінневих фондів. Покликані забезпечити виконання планових завдань, документи не прогнозовано для влади видають її намір. Для прикладу, наведемо розміщену на шпальтах Олишівського «Соціалістичного шляху» показову в усіх сенсах постанову Олишівського бюро райкому КП(б)У «По стан виконання хлібозаготівель» від початку лютого 1932 р. Вказані в ній джерела наповнення хлібозаготівельного плану більш ніж промовисті:

«а) на протязі 24 годин здати всі насіннєві фонди ярої пшениці по колгоспу;

б) фуражні зернові фонди, роздані колгоспникам негайно повернути назад. Управи колгоспів, що не виконують цього, негайно розпустити й віддати до суду;

в) негайно перевірити надану колгоспникам неусуспільнившим своєї озимини розверстку по здачі хлібозаготовок і примусити на протязі 24

годин здати. Покласти персональну відповідальність на уповноважених за перегляд розверстки планів і виконання хлібозаготівель по колгоспам.

4) до колгоспів, що не виконали своїх хлібозаготівельних планів, а розбазарюють свою продукцію вжити самих рішучих заходів аж до розпущення колгоспів і позбавлення права розподілу наслідків господарювання, а віддати їх державі.

5) скоротити до мінімуму всі фуражні фонди залишив лише потрібну кількість для посів кампанії, а всю решту здати державі в заготівлю...

6) запропонувати фр. РВК і головам сільрад на протязі 24 годин відвантажити всі фонди СТВ в хлібозаготівлю...

Запропонувати директорів гуральні всю наявність насіннєвої ярої пшениці здати в хлібозаготівлю» [19, 1].

Проговорюється про намір вилучити всі лишки й постанова Ічнянського райкому КП (б)У «Про перебіг хлібозаготівлі» від 16 лютого 1932 р., видрукувана в ічнянській «За більшовицькі темпи». Зокрема, голову колгоспу «1 травня» Пелехова було ухвалено притягнути до судової відповідальності за «опортуністичне за систематично-навмисний опір, за приховування лишків хліба, розбазарювання його з метою невиконання боргу перед державою» [2, 1].

Завуальовано про намір влади лише посилити голод віє від передрукованої на початку березня всіма районними газетами Київщини та Чернігівщини постанови організаційного комітету Київської області «Про порядок утворення та зберігання насіннєвих фондів», яка описувала базові параметри формування відповідних фондів. Серед іншого постанова прописувала, що «усі наявні колгоспні фонди забронювати тільки для насіннєвих і фуражних потреб». У зв'язку з тим, що на той час область вже охопив голод, таке розпорядження ще більше загострювало ситуацію, віднімаючи у сільрад і колгоспів право витрачати зерно на харчування тих, хто вже переживав голод чи ось-ось поповнить лави постраждалих від нього. Зрештою, з огляду на перебіг хлібозаготівельної кампанії 1931–1932 рр. не дивно, що згідно з постановою на початок березня спромоглися засипати насіннєві фонди лише чотири райони: Кашківський, Глухівський, Добрянський та Кам'янський. Особливо критична ситуація з посівним матеріалом була в Березанському, Козелецькому, Борзнянському, Бахмацькому, Ракитянському, Корюківському, Білоцерківському, Богуславському та Баришівському районах [16, 1].

Районні постанови у березні 1932 р. конкретизували позицію верхів. Так, постанова Бахмацького райкому КП(б)У, від 3 березня 1932 р. «Про хід підготовки до весняної засів кампанії 1932 року, про мобілізацію насіння та хід колективізації в районі» вимагала відібрати увесь посівний

матеріал в одноосібників під виглядом «боротьби з розбазаренням» [16, 1]. Крім того, слід було формувати колгоспні посівні фонди коштом колгоспників: «Зібрати в колгоспників засів-матеріал з не усупільненої озимини та яровини». Паралельно райком КП(б)У пробував перекрити селянам кишень через ліквідацію можливостей для торгівлі зерном: «Вести боротьбу з міщечництвом на ст. Бахмач, Плиски, Більмачівка, Варварівка». А для забезпечення посівної передбачалося «Мобілізувати членів бюро РПК та президії РВК на села, запропонувати РК ЛКСМУ мобілізувати комсомольців на закриття проривів і надіслати 50 чол. до сіл» [17, 1].

А от постанова Недригайлівського райкому КП(б)У від 11 березня вносила сувору догану голові Товстянської сільради Бабікову та секретарю парторганізації Каланцькому за «неорганізацію охорони зерна в колгоспах, припущення розбазарювання зерна та за роздачу хліба в лютому-березні після дачі охоронних розписок, а також за недоведення пляну до колгоспу» [7, 1].

На думку про опосередковане прилюдне визнання владою як мінімум тяжкого становища на селі з продовольством наштвухе і пізніша постанова Бахмацького райкому КП(б)У від 21 квітня «Про хід заготівлі картоплі», одна із статей якої констатує: «Зате, що Пальчиківський партосередок та Обмачівська сільрада займаються шкідництвом, забороняючи заготовачам вивіз картоплі та овочів з сел, попередити т.т. Матюха, Кузька і Тарасенка і запропонувати всім партосередкам забезпечити негайну заготівлю та вивіз картоплі та овочів». Виникає питання, якими резонами мали керуватися навесні — не восени чи взимку! — у цих сільрадах, вдаючись до таких заборон. Одним із найвірогідніших варіантів є назрівання чи вже початок у селах голоду [18, 1].

Показові для розуміння розкручування механізму Голодомору обмовки містить постанова Сквирського райкому КП(б)У від 8 березня 1932 р. Відзначаючи, як і решта постанов, незадовільні темпи формування насінневих фондів, особливо в одноосібному секторі, постанова наголошує, що в селах Шамраївка, де було заготовлено лише — 4,9%, Шаліївка — 13,8, Миньківці — 3,6, Довганівка — 43,5% «на 5 березня по куркульських господарствах ні одного кілограма посівматеріалу не поступило, мотивуючи, що куркульські господарства деякі роз'їхались, а в деяких немає насіння, тому що забрали в хлібозаготівлю» [8, 1]. Іншими словами, постанова констатує реальний стан речей: надмірне викачування зерна під час хлібозаготівлі позбавило одноосібників можливостей сіяти, а розпачливий стан змусив багатьох із них взагалі покинути село, або ж податися на заробітки.

А в Ріпках 27 березня пленум районної контрольної комісії був змушений приймати окрему постанову з приводу однієї особи «Про члена

КК тов. Ісаченко В. Б.». Голова колгоспу «Революційний шлях» В. Ісаченко відмовився перетворювати фуражний фонд на насіннєвий, очевидно розуміючи до яких руйнівних наслідків це призведе [4, 1].

Окремою складовою інформаційного потенціалу видрукуваних у районній пресі постанов є ухвали з приводу виплати колгоспникам авансів натурою з урожаю 1932 р. Питання є принципово важливим з огляду на те, що навесні й на початку літа 1932 р. в Київській області лютував голод. Навіть влада визнавала, що найтяжчою була ситуація у 12-ти, потім, 13-ти, зрештою в 15-ти районах. Були визначені й райони другої черги [13, 295]. На цьому тлі по-особливому виглядає той факт, що майже всі районні постанови скрізь наголошують на необхідності суворо дотримуватися постанови ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 5 липня 1932 р. про авансування в розмірі не більше ніж 10–15% від фактично обмолоченого зерна. Але про те, що колгоспи можуть скористатися пунктом по 15–20% не від обмолоченого, а від «продукції, яку належить розподілити між колгоспниками», про що йдеться в цій постанові, констатувала лише постанова Чернігівського райкому КП(б)У від 2 серпня 1932 р., яка віддавала до суду одного з голів колгоспу за значне перевищення цього ліміту [22, 1]. А в богуславській постанові, щоб на місцях не було ніяких сумнівів спеціально наголошується на необхідності боротися зі спробами «від час видачі авансів і громадського харчування роздати ще до хлібозаготівель якомога більшу частину хліба колгоспникам» [23, 1]. Приковує увагу й постанова Коростенського райкому КП(б)У «Про збиральну кампанію» від 28 липня 1932 р. Згідно з нею, колгоспникам мали отримати на аванс не більш, як 10% намолоченого збіжжя. При цьому заборонялося видавати ячмінь та пшеницю, а також авансувати колгоспників, які збирають озимину одноосібно [14, 1].

Таким чином, на рівні всіх районів керівництво не тільки повністю солідаризувалося з лінією Москви, не даючи можливості на місцях з оглядом на голод весни — початку літа 1932 р. поправити ситуацію коштом спрямування на натуральні аванси потрібної частини збіжжя. Воно навпаки ще більше ужорсточує підхід, вимагаючи строго дотримуватися норми в 10–15%. Зрозуміло, що такий синхронний хід був неможливий без відповідної вказівки як мінімум з Харкова, що у свою чергу є добрим індикатором курсу влади на організацію Голодомору.

Згадана вище постанова Чернігівського райкому КП(б)У від 2 серпня 1932 р. віддавала до суду голову колгоспу з с. Київка М. Британа та польовода Т. Британа за «роздавання хліба порядком натуральних авансів всім колгоспникам рівно по їдцях, а не на трудодні, причому без будь-якого обліку і не в межах 1 відс. від намолоченого та 20 відс. фонду, призначеного до розподілу між колгоспниками, а майже роздавши весь змолочений

хліб» [22, 1]. Уживаючи репресивних заходів, постанова знову ж таки насправді опосередковано повідомляла про те, що в селі намагалися шляхом якомога більшого авансування колгоспників подолати наслідки весняного голоду й запобігти повторення цього жахіття в майбутньому. Інакше не було жодного сенсу порушувати урядові розпорядження щодо кількісних параметрів натуральних авансів.

У листопаді 1932 р. по всьому полю обох областей з'явилися районні постанови, які впроваджували «товарну блокаду», інтенсифікуючи репресії аж до депортації. Крім того, встановлювався підвищений план хлібозаготівлі, практика одномоментного безсумнівного вилучення збіжжя. До районних постанов старанно включали норму постанови ЦК КП(б) У про заборону витратити натуральні ресурси на будь-які потреби, крім виконання хлібозаготівельного плану. У Ємільчинському районі товарний бойкот оформили через постанову райспоживспілки від 14 листопада 1932 р. Документ впроваджував жорсткі заходи на території всього району за винятком лише шести сіл, які виконали хлібозаготівельні плани чи наближалися до виконання. Прописувалося «застосувати як міру остаточного попередження товару репресію, позбавивши всі села права одержувати з баз крам (за винятком сірників та гасу) до виконання ними річних плянів хлібозаготівель». Усі наявні в селах товари підлягали негайному вивозу. Крім того, слід було «скласти списки особливо злісних нездатчиків хліба державі, так одноосібників, як і колгоспи, оголосити і застосувати їм повний товарний бойкот» [6, 1].

У рамках загального курсу на витягування всіх їстівних припасів працювала опублікована в районних газетах постанова Чернігівського обкому КП(б)У від 24 грудня «Про перебіг повернення натурпозики», яка вимагала негайно відшкодувати насінневу допомогу та виносила догани секретарям Сновського, Слонімського, Городнянського та Понорницького райкомів КП(б)У [5, 1]. У розвиток вимог Малинський райком КП(б)У ухвалив 29 грудня 1933 р. власну постанову «Про заборону витратити колгоспні насінневі та страхові фонди не за призначенням», опубліковану в районній газеті. Ухвала працювала на позбавлення селян можливості протриматися коштом перекидання на харчі якоїсь частини колгоспних фондів. Згідно з постановою голови колгоспів за порушення проголошуватимуться розтратниками соціалістичного майна й підпадатимуть під дію «закону про 5 колосків» [3, 1]. У цьому ж річищі постанова президія Березнівського райвиконкому від 9 січня 1933 р. забороняла продаж коней, а винних вимагала притягувати до відповідальності згідно того ж «закону» [1, 1].

Зрештою, опубліковані в районних газетах постанови виразно свідчать, що формування насінневих фондів під посівну 1933 р. стало чер-

говим поштовхом для Голодомору. Відбувалося на тих таки засадах, що і навесні 1932 р.: вилучення решток збіжжя у селян, перепрофілювання на насіннєві інших колгоспних фондів, якщо такі де-інде були створені, застосування репресій. Відповідно збирання посівного матеріалу не могло не інтенсифікувати смертність від голоду, оскільки відбирати у селян було вже практично нічого.

Висновки. Частина опублікованих у районній пресі Київської та Чернігівської областей постанов місцевих органів влади містять свідчення, які виразно демонструють цілеспрямованість курсу владної вертикалі на організацію Голодомору. Пряма та опосередкована інформація представлена в постановах з різних регіонів обох областей, що видає намір створити умови, несумісні із життям по всій території. Районні газети проговорюються й безпосередньо про виникнення голоду. Завдяки контекстуальному аналізу відкривається масив прихованої інформації. Місцева преса як друковане слово влади фактично виконує функцію явки з повинною.

Використані джерела та література:

1. За більшовицькі темпи, Березне. 12 січня 1933 р. № 4
2. За більшовицькі темпи, Ічня. 18 лютого 1932 р. № 16.
3. За більшовицькі темпи, Малин. 8 січня 1933 р. № 3.
4. За соціалістичне Полісся, Ріпки. 30 березня 1932 р. № 7.
5. За соціалістичне Полісся, Ріпки. 31 грудня 1932 р. № 96.
6. Колективіст Ємільчинщини, Ємільчине. 17 листопада 1932 р. № 127.
7. Колективіст-ударник, Недригайлів. 14 березня 1932 р. № 29.
8. Колективне село, Сквиря. 8 березня 1932 р. № 26.
9. Костив М. Местная пресса УССР начала 1930-х годов как источник изучения истории Голодомора. *Bulgarian Historical Review / Revue Bulgare d'Histoire*. №: 3–4/2019. Sofia: The Institute for Historical Studies at the Bulgarian Academy of Sciences, 2019. С. 243–258.
10. Костів М. Участь робітників у кампаніях комуністичного тоталітарного режиму на Чернігівщині (початок 1930-х рр.) // *Сіверянський літопис*. 2021. № 1. С. 133–138.
11. Лук'янець К. Екзистенційний вибір низових виконавців хлібозаготівель під час Голодомору за матеріалами районної преси Чернігівської області // *Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2019. С. 243–253.*
12. Лук'янець К. Радянська районна преса Чернігівщини у 1932-1933 рр.: джерелознавчий аспект // *Сіверянський літопис*. 2020. № 4. С. 131–141.
13. Марочко В. Повсякденне життя колгоспного села // *Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ, 2012. С. 264–306.*
14. Поліська комуна, Коростень. 29 липня № 117.

15. Прапор комуни, Бахмач. 6 лютого 1932 р. № 53.
16. Прапор комуни, Бахмач. 4 березня 1932 р. № 63.
17. Прапор комуни, Бахмач. 6 березня 1932 р. № 64.
18. Прапор комуни, Бахмач, 24 квітня 1932 р., № 79
19. Соціалістичний шлях, Олишівка. 5 лютого 1932 року № 5.
20. Старовойт С., Лук'янець К. «Чорні дошки» – репресивна складова Голодомору на сторінках української регіональної преси // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ: НБУ імені В. Вернадського. Київ, 2020. Вип. 26. С. 258–275.
21. Стасюк О. Діяльність активістів і уповноважених з хлібозаготівель на Київщині та Чернігівщині під час Голодомору-геноциду (за матеріалами районної преси 1932–1933 рр.) // 36. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті», 11–12 червня 2020 р.. Львів, 2020. С. 381–385.
22. Червоний стяг, Чернігів. 5 серпня 1932 р. № 272.
23. Шлях колгоспника, Богуслав, 4 серпня 1932 р., № 95.
24. Якубовський І. Районна преса в механізмі Голодомору 1932–1933 рр. (на прикладі районних газет Київської області) // Київські історичні студії 2021. № 1. С. 174–180.

XVI ОБЛАСНІ ЛІТЕРАТУРНО-КРАЄЗНАВЧІ КУЦЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ

**«ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА
ЯК ЗАПОРУКА НАЦІОНАЛЬНОЇ
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В УМОВАХ
ТРЕТІХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ
УКРАЇНЦІВ»**

УДК 82.09

Богдана Бабенко*

м. Кропивницький

**УКРАЇНСЬКІ СВІТОГЛЯДНІ ЦІННОСТІ
У СПАДОК НАЩАДКАМ**

*(спроба осмислення дитячої п'єси
м. Кропивницького «По щучому велінню»)*

У статті згадано явище так званого українського дитячого театру під керівництвом М. Кропивницького. Розглянуто п'єсу драматурга «По щучому велінню» як ілюстрацію світоглядних цінностей українського народу, які М. Кропивницький вважав вартими для передачі наступним поколінням.

Прослідковано, втіленням яких чеснот та ідей є персонажі п'єси М. Кропивницького, визначено рівень їхньої актуальності для сучасного українського суспільства, придатність для виховання наступних поколінь у наш час.

* Бабенко Богдана – завідувачка відділу Кіровоградського обласного краєзнавчого музею – меморіального музею М. Л. Кропивницького.

Ключові слова: Марко Кропивницький, український дитячий театр, казкова п'єса, українські світоглядні цінності.

Марко Кропивницький — визначний культурний діяч другої половини XIX — початку XX століття. Передусім згадуємо його як талановитого актора та драматурга, театрального режисера, педагога та наставника для цілого покоління культурних діячів — «батька» українського професійного театру.

Кандидат педагогічних наук, голова Кіровоградської обласної організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка Олександр Ратушняк зазначає, що «Після Тараса Шевченка саме Марко Кропивницький і його плеяда стали черговою хвилею, що відродила Україну на культурному рівні» [7].

Схильний до педагогічного мислення Кропивницький, окрім сценічної діяльності разом із творчими побратимами, однодумцями та послідовниками, розумів і важливість роботи з молодшими поколіннями. Так, дослідник Анатолій Новиков зазначає, що чи не найбільшою гордістю драматурга був заснований ним на хуторі Затишок перший на теренах тодішньої країни (поч. XX ст.) дитячий театр [4], «акторами» в якому були його діти разом з дітлахами з навколишніх сіл. Ця подія була й залишається безпрецедентною, оскільки нічого подібного в історії української і європейської культури більше не спостерігалось.

Варто наголосити, що, аби забезпечити юним акторам та глядачам достойний репертуар, у той час Кропивницький знову береться за перо, звернувшись до вже відомих казок — «Коза-дереза», «Івасик-Телесик», «По щучому велінню» тощо. У листі до свого доброго знайомого антрепренера О. Суслова в січні 1908 року письменник, зокрема, зауважує: «... Я собі зібрав трупу з крест'янських дітей і виставляю по селах: "Козу-дерезу", "Івасик-Телесик" і "По щучому велінню" (останні обидві мої)» [2, с. 530].

Проте драматург не просто трансформує згадані казки у п'єси, а створює цілком оригінальні твори, що зберігають атмосферу казки, але й видихають у неї особливу дієвість, таку необхідну для виконання на сцені. Різняться вони й сенсовими акцентами, що містять твори.

Зважаючи на те, що Кропивницький особисто виступав як режисером організованого ним «дитячого театру», так і драматургом, творцем репертуару для юних акторів, видається цікавим прослідкувати, які світоглядні цінності українського народу Марко Кропивницький вважав важливими для передачі наступним поколінням, зокрема на прикладі п'єси «По щучому велінню».

Аналізуючи «По щучому велінню» Марка Кропивницького, не можемо іноді уникати згадок чи апелювання до сюжету однойменної відомої нам російської казки, які яскраво демонструють різницю у світоглядних

цінностях українського та російського народів. Утім, не маємо на меті робити цей метод стрижневим для аналізу окресленого твору, натомість пропонуємо прослідкувати, втіленням яких чеснот та ідей є персонажі п'єси М. Кропивницького, визначити рівень їхньої актуальності для сучасного українського суспільства, придатність для виховання наступних поколінь у наш час.

Із самого початку «По щучому велінню» М. Кропивницького помічаємо закладений автором глибокий психологізм та багатогранність творення персонажа. За сюжетом головний герой п'єси Хома постійно перебуває у стані стресу, створеного двома основними чинниками: хлопець весь час тяжко працює, виконуючи не лише власні обов'язки по господарству, а й покладені батьками на його брата Гаврила, проте не отримує визнання за власну якісно виконану працю, оскільки усі заслуги забирає, власне, Гаврило. Хомі ж через наклеп брата присвоєно статус безнадійного ледаря, не вартого й витрачених на нього харчів: *«Хома (входить в хату в драній одежі, замузаний). Ну та й намерзся ж я здорово і таки натомився. Гаврило знов скаже, що я нічого не робив; батько та мати йому повірять знов і знов битимуть мене. Отаке коїться у нас щодня. [...] батько й мати не велять старшому брехню загинати, кажуть: гріх»* [3, с. 143].

У цьому епізоді бачимо кілька факторів, які можуть бути незрозумілими сучасній молоді, але певною мірою пояснюються в самому тексті: століття тому, коли було написано твір, в українських родинах все ще була стійкою традиція релігійного та безумовного послуху перед старшими, а фізичне покарання могло слугувати провідним методом виховання. Тож перед нами чи не типова для того часу, проте від того не менш травматична для психіки ситуація.

Оскільки протягом твору Хома продовжує демонструвати працелюбність, схильність до добрих вчинків та почуття гумору, може скластися враження, що обставини, за яких він зростає, насправді не надто складні й не мають аж надто значного негативного впливу на хлопця. Проте бачимо й натяки на протилежне: *«Інші радять втопитись або повіситись, а я того не зроблю, бо гріх — терпітиму краще...»* [3, с. 143]. Із цієї частини внутрішнього монологу героя розуміємо дві речі: по-перше, умови, у яких має кожен день проживати Хома, визнаються суспільством як нестерпна та безвихідна ситуація, по-друге — глибина хлопцевих переживань також знаходиться на тому рівні, коли самогубство відкидається лише з причин вищості релігійного страху над людським життям, а не через відсутність підґрунтя для подібного вчинку.

Та продовжувати жити хлопцеві допомагають, певно, схильність до стоїцизму в поглядах на життя та схильність до саморефлексії: *«Ославили мене*

ледацюгою, — нехай я буду ледацюга, ославили дурнем, — нехай буду і дурень, коли їм кортить мене мати за дурня... Полізу лиш на піч та одігріюсь, доки батько та мати вернуться з церкви, за одним заходом і спочину. (Лізе на піч) За віщо Гаврило раз по раз набріхує на мене? Батько й мати йому вірять. Я не смію сказати Гаврилові “брешиш”, бо він старший [...] Гаврило балакує та гострий на язика, а я мовчазний» [3, с. 143]. Таким чином Хома знаходить у собі сили прийняти ситуацію, на яку не може вплинути, а також аналізує власні недоліки та фактори, що впливають на якість його життя.

Таким вдумливим він постає перед нами протягом всього твору. В його уста автор часто вкладає певну мудрість, що, втім, не виглядає недоречно: без фальші й надмірного благочестя вони подаються як частина дотепів у сповнених іронії та самоіронії діалогах хлопця з іншими персонажами:

«Галька (входе). Здоров, дурню!

Хома. Аби ти розумна.

Галька. А де Гаврило?

Хома. Проти неба на землі, коли не спить, то сидить або лежить...

Галька. Ач, дурний-дурний, а іноді таке вигада, що й розумний не вгада.

Хома. **Скоріш горіх без зубів розкусиш, ніж слово без розуму розжуєш.**

Галька. Почав балакати нісенітницю. Скажеш Гаврилові, щоб вийшов увечері до криниці.

Хома. Я не чую.

Галька. Давно тобі позакладало?

Хома. Тоді, як тобі пощербило.

Галька. Що?

Хома. Те, що в лобі.

Галька. Белькочи! Скажеш?

Хома. Ні.

Галька. Через що?

Хома. Через лінощі.

Галька. Ось я тебе підбадьорю оцією кописткою.

Хома. **У копистці два кінці: один по мені, а по тобі обидва.**

Галька. Як не скажеш, то й не ходи повз наш двір ніколи — собаками зацькую!

Хома. Доки ти мене зацькуєш своїми, я тебе зацькую нашими, ось тільки з печі злізу. (Хоче злізти з печі)

Галька. Цур тобі, нек! (Хутко побігла)» [3, с. 143–144].

Таким чином, попри власне складне становище у родині Хома бодай якоюсь мірою прагне виявити непокору чи свободу думки, притаманні молоді, зокрема в розмовах з однолітками. Бачимо ми й інші підліткові

риса цього персонажа, як-от зацікавленість дівчатами чи певні натяки на ревності: «*Хома. Ага, злякалась!.. Ач, не каже, щоб я вийшов до криниці, а Гаврила кличе!.. Хіба я такий і справді нікчемний?..*» [3, с. 144].

У такому ж іронічному тоні розмовляє Хома й зі своїм найбільшим кривдником — Гаврилом:

«Гаврило. Дурень ти!

Хома. Я це знаю. А ти розумний.

Гаврило. Я теж це знаю.

Хома. Найрозумніший той, котрий сам себе лічить розумним, а про людей хоч і байдуже.

Гаврило. Іменно.

Хома. Це на тобі прикметно: і ззаду, і спереду.

Гаврило. Я сам це знаю. А хто найдурніший?

Хома. Той, котрий сам себе лічить розумним.

Гаврило. А ти яким себе лічиш?

Хома. Меншим.

Гаврило. Ні, не те. Ти сам себе дурним лічиш чи розумним?

Хома. Навіщо про те питаєш, що давно знаєш? Не штука щодня танцювати від порога, а ти потанцюй до порога.

Гаврило. Що-о?

Хома. Розжуй спершу та й з'їж, а як гірке — виплюй.

Гаврило. Це вже: «Говорила покійна до самої смерті, та все чортзна-на-що...» [3, с. 145–145].

Так, відчуваючи вищість інтелектуальну, коли співрозмовники не здатні відповідати хлопцеві на тому ж рівні, Хома немов отримує маленьку компенсацію за своє програвше становище в родині. Окрім пісні (яка також є традиційним для українців способом подолання напруги, який часто зображується в творах української літератури), такі маленькі перемоги — єдині радощі у житті Хоми.

Але нещастя тривають. Сповненою драматизму, який доводить рівень нервової напруги читача/глядача до межі, постає сцена чергової несправедливості щодо Хоми у 4-й яві 1 дії. Тут Гаврило, насолоджуючись владою, немов влаштовує міні-виставу, вчергове виставляє Хому ледащом, присвоюючи собі його здобутки, від Хоми ж, який намагається заперечувати, вкотре відмовляється вся родина.

Найвищого піку несправедливості у цій сцені досягає в той момент, коли Гаврило вирішує змусити Хому вибачатися за свої «ледарство» та «брехню». Однак сила волі юнака поки ще дозволяє йому опиратися й не зраджувати собі та правді.

«Гаврило. Та другий би, котрий покірливий, як тільки провинив, зараз батькові та матері в ноги: простіть, мовляв, простіть, винен, каюсь...

Хома. Ні в чім я не винен і ні в чім мені каятись.

Гаврило. Чуєте, йому ні в чім каятись.

Батько. Ач, який правдивий!..

Мати. Святий та божий!..

Хома. На нього ж і схожий...» [3, с. 147].

Варто зазначити, що зображення групового цькування — типовий для творів М. Кропивницького прийом, проте драматизм цієї сцени поглиблюється тим, що в якості кривдників бачимо найближчих членів родини, жоден із яких не намагається зрозуміти Хому чи повірити йому.

Припускаємо, що гіперболізована «сліпота/глухота», зображенняведеної до абсурду несправедливості — крок М. Кропивницького в напрямку переосмислення значущості традиції беззаперечної покористаршим чи суспільним правилам. Хоча варто й звернути увагу на те, що в монолозі Хоми у п'єсі «По щучому велінню» бачимо образу переважно на братові дії. Осуд у бік батьків чи їхніх методів виховання відходить на другий план. У такому ставленні Хоми до батьків можемо вбачати як ознаки традиційної поваги до старших, так і ознаки притаманних саме Хомі синівської любові та прагнення визнання батьками.

За умов прочитання цієї п'єси сучасними дітьми вважаємо необхідним пояснення на конкретному прикладі шкідливості та неприйнятності фізичних покарань як стрижневого методу виховання, а також наголошувати на необхідності здорового діалогу в родинних взаєминах.

Так, голосні звинувачення та кпини закінчуються рішенням залишити Хому без спадщини. На хлопцеві немов поставлено хрест, клеймо вигнання. З нагоди свята цього разу його не б'ють, проте — також вчергове — залишають без їжі. Полишеному з єдиним цвілим сухарем на самоті, йому залишається лише знову розмірковувати про своє тяжке становище. Зрештою, кількісний показник переростає в якісний: повторюваність подібних до змальованої ситуацій в житті Хоми доводить його до відчаю: *«Хома. Чим я так тяжко провинив, що батько й мати раді мене здихатись? Завищо брат рідний підохочує батька й матір проти мене? Роблю щодня не вгаваючи, і сьогодні все сам зробив, а Гаврило тільки куриє та насіння лузав; а мені за те й обідать не дають. Мабуть, і сорочок не дадуть перемінить, — вже третій тиждень, як переміняв... Немов полудою засліпило очі батькові та матері, немов їм починено чи наврочено?... Де мені терпіння здобуть? Нестача вже його... (Вхопив голову руками)»* [3, с. 148].

Проте за казкової традицією в момент найбільшого відчаю героя йому випадає шанс змінити власне життя, хоча сам він про доленосність наступ-

ної зустрічі не підозрює: до хатини, у якій лежить втомлений, зневажений та голодний Хома, заходить прохати харч Дід-старець. Напевне, розуміючи з власного досвіду, як жажливо голодувати, Хома віддає йому єдине, що має — того самого сухаря: *«Хома. Я дав би вам і цілий хліб, коли ж і самого лишили тільки з цвілим сухарем. (Дає сухар.) Нате ось останнього, а я й так перебуду...»* [3, с. 149]. На подяку Дід розкриває Хомі секрет того, як можна зловити чарівну щуку, яка магією виконає будь-яке хлопцеве бажання.

Так, сюжет казки «По щучому велінню», яка втілює мрію про набуття благ без зусиль, набуває в обробці М. Кропивницького зовсім іншого змісту. Головний герой тут отримує «власну казку» завдяки самовідданості та жертвовності. Його благодійник — мандрівний старець, винагороджує його, а не обдаровує волею випадку.

Таке засвоєння раніше відомого сюжету надає йому «українського звучання»: відображає характерне для українців розуміння світового порядку та справедливості, згідно з яким сумлінна праця та безумовна (попри несприятливі умови) доброта до більш нужденного винагороджується щастям.

Тож працьовитий Хома, змушений потерпати від несправедливого осуду оточення, врешті отримує інструмент, здатний виконати всі його бажання. А. Новиков наголошує, що «заслуговує на увагу й те, що разом із подарунком старець дає Хомі ще й дуже важливу пораду: *«Прощай! Але пам'ятай мою науку. Не роби людям нічого лихого, плати їм за зле добрим, бо вони здебільшого й самі не відають, що творять»* [3, с. 149].

Можна сказати, за цим правилом Хома живе до отримання чарівних сил. Не зраджує він собі й опісля, пробачаючи усіх своїх кривдників. Таким чином, переосмислена Марком Кропивницьким казка трансформується в п'єсу, що має глибоко дидактичний характер й ретранслює кращі риси українського народу.

В. Просалова зазначає, що «У п'єсі “По щучому велінню”, як і в соціально-побутових казках засуджується ледарство, брехливість, а звеличується працьовитість, щирість, доброта і благородство» [6, с. 53].

Ми ж хочемо звернути увагу й на те, з якою майстерністю М. Кропивницький змальовує процес прощення Хомою рідних.

Немов ритуал прощання з минулими образами виглядає витівка Хоми з батьками й братом в 3-й яві 2-ї дії. «Щучим велінням» хлопець змушує брата «наскубти собі чуба», а батька й матір танцювати та співати. Рідня сприйняла це як знущання над ними, але подібний маленький акт влади був важливим для Хоми, аби висловити накіпїле та відновити роками нехтувану справедливість:

«Мати. Це тобі замарудилось нас маніжити? (Пада на лаву немоцна.)

Хома. А ви мене мало маніжили? Тільки що я вас танцями та співами, а ви мене: і батогом, і макогоном, і рогачем, і кописткою?.. [...]

Батько. Та це чи не кара нас господь, але за віщо ж?

Хома. За те, мабуть, що ви вірили набрехам Гавриловим. Гаврило, признавайся зараз, а то знов “по щучому велінню” битимеш себе так, що й не підведешся. Кажі: робив я чи лінувався?» [3, с. 156].

Як бачимо, саме у відсутності довіри до його слів хлопець вбачав найбільшу провину батьків, братові не міг пробачити наклепу. Та змусивши Гаврила проговорити правду в голос, отримавши певною мірою так звану моральну компенсацію через їхні співи й танці, Хома більше не шукає помсти.

А. Новиков, аналізуючи зазначену яву, підкреслює: «Драматург акцентує увагу на тому, що Хома завжди пам'ятає пораду старця не робити людям нічого лихого. Тому за його бажанням створюються лише комічні ситуації, від яких ніхто не зазнає кривди». Чарівною силою Хома змушує Гаврила відчувати власний кулак, як доводилося перед цим не раз йому, але ненадовго: «А що, й досі стогнеш, добре себе оддубасив? [...] Бач, не тільки у палиці два кінці, а і в кулаці два боки... “По щучому велінню, по моему хотінню” нехай вже у Гаврила не болить!.. Утри ж пику, то й синяків не стане» [3, с. 154]. Так, провчивши трохи брата, Хома великодушно лікує його.

«Така поведінка Хоми, що заснована на християнській моралі та краєвих народних традиціях, має, звичайно, великий позитивний вплив на процес формування особистості майбутніх свідомих громадян», — коментує змальоване А. Новиков [4].

Прикметно те, що більшого від батьків, як-от повернення йому частки спадщини, Хома й не жадає. Лише знову опосередковано докоряє їм за неправильний вибір: «Хома. Ні, тату, як вже зробили, нехай так і зостанеться; мені вашого нічого не треба. Гаврило, встань з колін. Ти похвалявся ще де у чім проти батька-матері, як оженишся на Гальці?..» [3, с. 156].

Імовірно, таким чином автор натякає нам, що попри намір пробачити, перед Хомою ще довгий шлях до завершення цього процесу. Загалом зображене в яві виглядає скоріше як сцена прощання з батьківським домом та важким дитинством, ритуал переходу в дорослий світ, відчайдушні ж веселощі, начакловані Хомою на весілля брата, — виступають в якості прощальних подарунків та символізують початок переосмислення болісних спогадів.

Далі ми дізнаємося, що в Хоми вже більші амбіції. Він вирішує спробувати вилікувати сміхом Королівну, новина про хворобу якої облетіла

все королівство. Цікаво те, що, маючи в якості інструменту чари, хлопець ними не зловживає: він міг би забажати, щоб Королівна просто розсміялася, чи змусити віддати собі королівство. Натомість знову вдається до магії, аби створити комічну ситуацію, й викликає щиру реакцію на неї. Як нагорода — дійсно зацікавлена в ньому людина, і, що типово для казки, пів королівства.

На нашу думку, саме щирість та відсутність злих чи корисливих намірів поруч із амбітністю та прагненням мати таку ж щиру людину поруч, є характерними рисами Хоми в казковій п'єсі «По щучому велінню». Їх же автор вважає взірцевими для особистості українця.

З цієї точки зору цікаво сказати кілька слів і щодо образу Королівни. Захоплена невідомою хворобою, яку здатен вилікувати лише сміх, вона потерпає від свого стану (вочевидь, психологічно). Але про те, що саме її гнітить, опосередковано дізнаємося зі змальованої ситуації.

З усіх кінців королівства до палацу прибувають «сміхотвори», аби отримати грошову винагороду за спробу розсмішити дівчину. Але ні яскраві фокуси, ні мелодійні співи не здатні розрадити її.

З діалогу з Королихою розуміємо, що Королівна не концентрує увагу на беззмистовній формі: Королиха. А може, донечко, він розсмішив би тебе, коли б через голову перекинувся? Королівна. Ні, мамо! Хто напо-тужується других смішить, смішить більш самого себе. Надивилася я на таких сміхотворів вволю, і вони мені завжди здавалися жалісливими, а не смішними... Бачила, правда, що інші і сміялись з них, але то такі, котрих сльози не проймуть ніколи». Серце дівчини прагне справжності: «...Траплялось бачити людей, що простягають руки і роблять плаксиві тварі, щоб визвать жалість, декотрі й справді можуть плакати; але той жаль, ті сльози напускні, і вони нас не зрушують... І знов трапляється зустрінути людину, котра не простяга руки і ні об чім не просе, а в її блідім лиці вбачається такий невимовний смуток, в її погасаючих очах спалахне таке тяжке горе, що несамохіть, дивлячись на неї, заллєшся сльозами. Ото є, мамочко, сама натура, сама правда, то є справжнє непідроблене горе!.. Так і сміх. Де зовсім не сподіваєшся вбачити його, він налопом обходить тебе, і раптом розсмієшся невдержно, незупинно...» [3, с. 161].

Саме такий, беззахисний у своєму прагненні щирості дівчині й призначено бути парою щирому та вольовому парубку Хомі. Прикметно, що за казковим збігом і хлопцю допомагає загадковий Дід, старець, і «діагноз» Королівні ставить «дідок, старець».

Тож зустрівши Хому, який смішить Королівну не чарами, які відіграють лише допоміжну роль, а всього лише замуззаним обличчям, розуміємо — цій парі було призначено знайти одне одного. «Таким я його і в сні бачила,

кращого мені й не треба», — підсумовує дівчина [3, с. 163]. Важливим є те, що Хома знаходить підхід до охопленої смутком душі, почуття гумору персонажів збігається на вмінні побачити комічне у простих речах. Так розуміємо, що в образи Королівни та Хоми автор закрив і такі чесноти, як щирість та емпатичність, прагнення знайти споріднену душу.

А. Новиков зазначає, що «неабияке значення має й те, що п'єса написана вишуканою українською мовою, яка, за словами відомого дослідника творчості Кропивницького Миколи Йосипенка, «органічно близька до джерел усної поетичної творчості». Все це є свідченням «серйозного підходу М. Кропивницького до справи написання п'єс для дітей, глибокого знання психології юної аудиторії та її культурно-виховних запитів і потреб» [4; 1, с. 265].

На нашу думку, наразі цю тезу необхідно дещо переосмислити, адже українська у п'єсі М. Кропивницького далека від сучасного розмовного зразка, а її близькість до джерел усної поетичної творчості може, навпаки, ускладнити розуміння тексту сучасною українською дитиною, особливо міською, оскільки в містах традиція передачі українських народної творчості часто дещо звужена. Проте вважаємо, що ці фактори скоріше свідчать не про зменшення актуальності твору, а на користь того, що казкова п'єса «По щучому велінню» М. Кропивницького має бути рекомендована до прочитання сучасним маленьким українцям задля формування українського національного менталітету та закладення основи зацікавлення традиціями власного народу.

Таким чином, сповнена глибокого психологізму в зображенні персонажів п'єси М. Кропивницького «По щучому велінню» (що дозволяє говорити й про перспективність прочитання твору дорослим читачем) не лише ушляхує класичні для українського суспільства чесноти, як-от працьовитість, незлобивість, жертвність та повага до старших, але й демонструють переваги своєрідного стоїцизму та схильності до саморефлексії, які допомагають у подоланні життєвих труднощів, що робить п'єсу актуальною в наш час великих викликів.

Також у п'єсі утверджено думку про емпатичність, вміння відпускати образи, амбітність і щирість у стосунках як риси, наявність яких є передумовою творення власного щастя. Вважаємо, що окреслені риси, втілені в персонажах «По щучому велінню» М. Кропивницького, є чудовою базою для формування світоглядних цінностей юних українців, а дещо застарілий історичний та соціальний контекст не зменшує дидактичного впливу, натомість є корисним для ознайомлення з явищами, притаманними українському суспільству в минулому.

Використані джерела та література:

1. Йосипенко М. Марко Лукич Кропивницький. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. – 324 с.
2. Кропивницький М. Твори в 6-ти т. – К.: Держлітвидав УРСР, 1960. – Т. 6. – 672 с.
3. Кропивницький М. Твори в 6-ти т. – К.: Держлітвидав УРСР, 1960. – Т. 4. – 380 с.
4. Новиков А. З історії дитячого театру Марка Кропивницького. ukrLit.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrlit.net/article1/1826.html> (Дата звернення – 14.02.2022).
5. Новиков А. Учител ь корифеїв: життя Марка Кропивницького. Харків: ХІФТ, 2019. – 248 с.
6. Просалова В.А. Народна казка як джерело творів для дітей М. Кропивницького // Творча індивідуальність М.Л. Кропивницького і розвиток української культури. Тези республіканської наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження М.Л. Кропивницького. – Кіровоград, 1990. – 184 с.
7. Юрій Митрофаненко: Символічним є факт, що у рік виходу «Кобзаря» народився Марко Кропивницький. zpu.kr.ua [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <https://zpu.kr.ua/kultura/7554-yurii-mytrofanenko-symvolichnym-ie-fakt-shcho-u-rik-vykhotu-kobzaria-narodyvsia-marko-kropyvnytskyi> (Дата звернення – 14.02.2022).

УДК 94 (477)

Артем Безшукурєнко*

м. Кропивницький

ІСТОРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

ТЕЗИ ДОПОВІДІ

У доповіді розкрито характерні особливості поняття «історичне дослідження». Проаналізовано фактори, які впливають на формування національної ідентичності. Розглянуто специфіку вивчення та характерні ознаки історичних джерел. З'ясовано інформаційний потенціал історичного джерела та цінність для сучасних дослідників, виділено його місце у соціокультурному середовищі країни.

Ключові слова: історичне дослідження, національна ідентичність, історичне джерело, історичні пам'ятки.

* Артем Безшукурєнко – в. о. директора Регіонального центру наукових досліджень з історії України та підготовки історико-красназавчих видань Кіровоградської обласної ради.

У науковій спільноті сформувалося визначення національної ідентичності як комплексу міжособистісних зв'язків та історичних уявлень, на основі якого сформована самоідентифікація окремих осіб та груп людей з певною нацією. В цьому випадку нація — це самобутня спільнота, що має історичну територію, національну ідею, мову, культуру, історичну пам'ять. Також до цього переліку додають традиції, міфи та об'єкти культу (поклоніння) [3, с. 416].

Національна ідентичність певною мірою є суб'єктивним почуттям і не залежить від громадянства людини, місця народження чи професії. Однак національна ідентичність не може існувати поза соціумом. Серед факторів, що впливають на формування цього поняття, виділяють історико-культурний, політичний, економічний, географічний, а також особистісні світоглядні засади.

Одним із провідних чинників, здатним уплинути на інформативну складову уявлень про минуле, відомості про особливості культури та територій, на яких формувалася нація, є історичне дослідження. В загальному розумінні поняття «історичне дослідження» — це дослідницький процес, особливістю якого є пошук, накопичення та аналіз доказів подій, що відбулися в минулому. Метою такої діяльності є формулювання історичних теорій; відслідковування причинно-наслідкових зв'язків, що призвели до формування певного соціального явища; поетапна реконструкція подій тощо.

В основі історичного дослідження знаходиться «історичне джерело». Це поняття досить широке. Ним охоплюють все, що створила людина в процесі своєї діяльності і що дійшло до наших днів у вигляді різноманітних пам'яток. Джерела можуть бути представлені пам'ятками духовної і матеріальної культури як науковий, літературний, художній твір чи документальні свідчення. Спираючись на джерела, історична наука розвивається, претендуючи на розкриття всебічної об'єктивної картини минулого [4, с. 135]. Для історичних джерел характерним є ряд споріднених ознак. Але його слід розглядати з двох позицій. Перша — джерело є носієм інформації або відомостей про ту чи ту подію, явище, особу, які будуть використані у написанні дослідження і без яких не видається можливою реконструкція минулого. Друга — джерело як історичний факт, тобто результат культурної, політичної, соціальної, економічної чи іншої діяльності людини. Таке джерело буде ілюстрацією соціального розвитку суспільства в період створення пам'ятки.

У сучасній науковій літературі за критерієм наближеності до подій і фактів, котрі відображають джерела, їх поділяють на історичні залишки (рештки) та історичні традиції. Окремі дослідники до історичних залиш-

ків відносять пам'ятки, що виникли у процесі розвитку самих історичних подій: наприклад, законодавчі та нормативні документи, акти, універсали тощо. Вони не створювалися як спеціальні джерела з метою використання в подальших наукових дослідженнях, а були необхідні для повсякденної діяльності людей. На відміну від історичних залишків історичні традиції, до яких відносять оповідні та наративні джерела, — це пам'ятки, що склалися на основі вражень їх авторів від подій [1, с. 189]. Відображаються події свідком, учасником (нотатки, спогади, щоденники). Автор намагається висвітлити їх, викласти своє бачення, дати власну оцінку. Таке джерело свідомо створюється як історичне.

На прикладі писемної пам'ятки можна визначити умови, які впливають на формування думки про минуле. В цьому випадку спочатку необхідно визначити ступінь повноти інформації, що подається в ній, та достовірність зазначених фактів. Адже не слід відкидати можливість помилки автора чи навмисного перекручування фактів з певною метою. Незаперечним є вплив на автора (суб'єкта створення пам'ятки) сучасних йому політичних, соціальних, культурних, релігійних та інших чинників, які здійснюють вплив на мотиви вибору, оцінки, інтерпретації тієї чи іншої інформації для створення пам'ятки. Саме тут прихована небезпека однобічного висвітлення, перетин межі суб'єктивного та об'єктивного. Дослідник має прагнути мінімізувати різноманітні чинники впливу на його оцінку історичного факту чи події.

Об'єктивність має бути головним критерієм у розгляді подібних пам'яток. Вивчення історії країни є складовою формування національної свідомості, тому ідеалізація певних подій минулого межує з міфотворенням. Історична наука та краєзнавство як її складова є засобом виховання патріотизму, але час від часу прагнення ідеалізувати ту чи ту сторінку історії може обернутися втратою об'єктивності й науковості.

Нерідко, говорячи про вплив історичного дослідження на формування національної ідентичності, згадують про історичну регіоналістику, яка досліджує життєдіяльність людей (спільноти) та їх комунікативні зв'язки в процесі історичного розвитку. В цьому разі коло дослідження обмежується історично сформованою територією регіону. Одночасно необхідно врахувати характер розселення, культурні та територіальні особливості етнічних спільнот. Центральною категорією виступає «регіон», що являє собою однорідну територію з огляду на визначені критерії, набір яких відрізняє об'єкт дослідження від суміжних територій (регіонів). Дослідник має фокусуватися на вивченні внутрішньорегіональних економічних, соціальних, культурних зв'язків, які вирізняються більшою інтенсивністю, ніж зовнішні [2, с. 162].

Дослідження історії мають велике значення для аналізу характерних рис та особливостей окремих мікрокультурних систем, співвідношення різноманітних етнічних, екологічних чинників у процесі життя соціальної групи на певних територіях. Подібні дослідження максимально наближені до визначеної науковцем території. Це, в свою чергу, дозволяє більш детально проаналізувати та пояснити маловідомі деталі тих або тих подій. Історичне дослідження дає можливість простежити залежність матеріальної, духовної культури від кліматичних, політичних чи соціальних факторів в окремому регіоні і виділити притаманні конкретній території особливості. Саме такі дослідження дозволяють знайти ті спільні фактори, що надалі спроможні впливати на формування національної ідентичності. Однак при втраті критеріїв об'єктивності є велика вірогідність цілеспрямованого спотворення фактів для обґрунтування національних ідей, які не матимуть нічого спільного з реальним історичним процесом і, наприклад, можуть використовуватися для виправдання злочинних дій того чи того політичного режиму.

Використані джерела та література:

1. Калакура Я.С. Класифікація джерел із всесвітньої історії як дослідницький метод // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2015. – Вип. 15. – С. 185-197.
2. Ковальська-Павелко І.М. Історична регіоналістика, історичне краєзнавство та історична урбаністика: демаркація предметних полів // Грані. – 2014. – № 6. – С. 161-167.
3. Нагорна Л.П. Ідентичність національна // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 415-417.
4. Папакін Г.В. Використання історичних джерел в археографічних публікаціях: суспільні виклики та наукові проблеми (роздуми архівознавця) // Український історичний журнал. – 2009. – № 6. – С. 135-146.

Олена Вікторіна*

м. Кропивницький

ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ М. КОСТОМАРОВА

У статті проаналізовано праці М. Костомарова «Двѣ русскія народности» (1861), «Очерк домашній жизни и нравовъ великорусского народа въ XVI и XVII столетияхъ» (1860), «Очерк торговли Московского государства в XVI и XVII столетияхъ» (1862). Виявлено чітку проукраїнську позицію науковця, яку він змушений був маскувати від цензури. Виявлено, що дослідник аргументовано доводить відмінність українців і московитів не тільки в зовнішньому вигляді, одязі, а й в культурі, поведінці, ставленні до людей іншої віри тощо.

Ключові слова: національні цінності, звичаї, традиції, українці, московіти.

Об'єкт дослідження — тексти М. Костомарова «Двѣ русскія народности» (1861), «Очерк домашній жизни и нравовъ великорусского народа въ XVI и XVII столетияхъ» (1860), «Очерк торговли Московского государства в XVI и XVII столетияхъ» (1862).

Предмет дослідження — особливості поведінки, характерні для московитів і відмінні від українських.

Мета — дослідити вдачу, натуру поведінки московитів; виокремити риси, властиві для цього народу; показати, що українці й московіти мають різні національні цінності та орієнтації.

При цитуванні дотримуємося авторського оригінального правопису, щоб передати колорит і зміст.

Уважаємо, що на формування М. Костомарова і як людини, і як науковця значною мірою вплинули умови, події життя. Як відомо, він був позашлюбною дитиною пана та його кріпачки; таким чином, був кріпаком свого батька, а після його смерті перейшов у власність його родичів, які знущалися з нього. Пізніше мати викупила Миколу за вдовину частку спадщини. Коли М. Костомаров уже був дорослим, він також постраждав від російського режиму: за організацію Кирило-Мефодіївського братства його було заарештовано й спочатку ув'язнено, а потім заслано до Саратова. Науковцю заборонили проживати в Україні [1]. Усе це сприяло формуван-

* Олена Вікторіна – старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», кандидат філологічних наук.

ню розуміння в науковця негативної ролі російської імперії й на історію України як держави, і кожного українця зокрема.

Для номінації сучасних росіян М. Костомаров використовував різні назви: *руськіє, великорусси, великороссіяни*; українців він іменував *южно-руссами, малороссами, малоруссами, малороссіянами*, зазначаючи, однак, що в XVII столітті була назва Україна [2, с. 42]. Отже, з метою уникнення плутанини в цій праці називатимемо народ, який жив у *московії* (а саме таку назву мала росія до 1721 року), їхньою історичною назвою — *московіти*; інший народ називатимемо *українці*, тому що це одна з наших природних назв, на відміну від штучних, у коренях яких намагалися прив'язати нас до східних агресивних сусідів.

М. Костомаров знав зсередини життя й українського, і московського народу. Обидва він досліджував і як історик, і як етнограф. Був добре обізнаний із побутом, традиціями, віруваннями, фольклором.

Працюючи в середині XIX століття, дослідник повинен був враховувати цензуру й точку зору, яка вже була сформована працями придворних істориків. Думаємо, що тільки цим можна пояснити те, що М. Костомаров зводив ці два народи до одного спільного кореня в дуже далекому минулому й називав обидва «*рускими*». Адже він сам зазначає їх суттєву відмінність: «*Внѣшнія отличія найти не трудно. Стоитъ поставить изображенія Великороссіянина и Южнорусса рядомъ въ ихъ костюмѣ, съ ихъ поступью, съ ихъ наружнымъ видомъ; потомъ описать образъ домашней жизни того и другого, ихъ домашнія обычаи, обряды, приемы хозяйства, наконецъ изложить сущность ихъ нарѣчія*» [2, с. 34]. Отже, дослідник указує на явні відмінності й одягу, і зовнішнього вигляду, і звичок, і мови. Дійсно, якщо ми зіставимо ці та інші складові життя певного етносу, наприклад, спосіб побудови приміщень, кухню, цінності, здатність чи відсутність до самоорганізації, то побачимо значну різницю між цими двома народами. Але далі зазначає в тій же праці М. Костомаров: «*Переселенцы, какъ бы далеко они ни отбились отъ прежнихъ жилищъ, удерживаютъ старый бытъ и старыя коренныя понятія сколько возможно, на сколько не стираютъ ихъ новыя условія; измѣняютъ ихъ только вслѣдствіе неизбежности, при совершенной несовмѣстимости ихъ съ новосельемъ, и притомъ измѣняютъ нескоро: всегда съ усиліями что нибудь оставитъ изъ стараго*» [2, с. 53] і продовжує свою тезу: «*Замѣчательно, какъ народъ долго и вездѣ сохраняетъ завѣтныя привычки и свойства своихъ прародителей...*» [2, с. 79]. Дослідник стверджує, що народ зберігатиме звичаї, традиції, побут своїх батьків. Отже, якби українці й московіти дійсно були споріднені, то мали б щось спільне в побуті, культурі, поведінці. Цю думку підтверджують фак-

ти, які ми зараз можемо спостерігати. До прикладу, в Кіровоградській області вже понад 200 років живуть переселенці з росіїв с. Камбурлівці Онуфрієвського р-ну, сс. Калинівці, Клинці Кіровоградського р-ну, с. Злинці Новоукраїнського р-ну, які зберегли свою мову, традиції, культуру, манери поведінки. Так само зберігають свою національну ідентичність тисячоліттями представники ромської національності. Уважаємо, що якби українці й московіти дійсно походили з одного народу, то в них було б набагато більше спільного.

У праці «Двѣ русскія народности» М. Костомаров аргументовано довів, що українці й росіяни — це два абсолютно різні народи з окремими національними типами, з різними вдачею, психологією, світоглядом і громадським ідеалом. Як для перших природним є демократія, так для других — самодержавство. Також він вказує, що «*Послѣдніе [великорусси — О.В.] по характеру противоположны намъ...*» [2, с. 80].

Під час написання своїх праць М. Костомаров користувався більш давніми джерелами, а саме: пам'яткою російської літератури XVI ст. «Домострой»; численними спогадами іноземців, які перебували у московії; даними журналу «Московитянин» тощо. При цитації дослідника ми не прибирали покликання на них, тому охочі можуть перевірити першоджерела з метою уточнення поданої інформації.

Нижче аналізуємо, які риси поведінки московитів описує дослідник в своїх працях, та підтверджуємо ці дані цитатами.

Хитрість, брехливість.

Зафіксовано ситуації, коли московіти, щоб віддати негарну дочку заміж, під час попереднього огляду показували другу дівчину: «*Бывало, если у родителей дочь-невѣста уродѣ, то вмѣсто ея приводили меньшую и выдавали смотрильницѣ за невѣсту; а если не было другой дочери, то подставляли служанку*» [3, с. 158]. Це часто вдавалося, тому що бачити майбутню дружину до весілля заборонялося.

Поширене було на Московщині старцювання, при цьому просили не тільки люди з особливими потребами, які фізично не могли працювати, а й такі, які видавали себе за них із метою легкого заробітку: «*Не одни калѣки и старицы, но люди здоровые прикидывались калѣками. Множество нищихъ ходило по міру подѣ видом монаховъ и монахинь и странствующихъ богомольцевъ, съ иконами, — просили какъ будто на сооруженіе храма, а въ самому дѣлѣ обманывали* (Дом.51). *Въ большихъ городахъ на рынкахъ каждое утро люди покупали хлѣбъ, разрѣзывали на куски и бросали толпѣ оборванныхъ и босыхъ нищихъ, которые такимъ образомъ выпрашивали себе дневное пропитаніе. Случалось, что эти саме нищіе, напросивши кусковъ,*

засушували ихъ въ печкѣ и послѣ продавали сухарями (Olear. 317); а *потомъ снова просили*» [3, с. 208].

Також описано ситуацію, коли за допомогою чужого позиченого одягу люди видавали себе самі за більш заможних або це робили їхні пани: *«Богатая одежда служила признакомъ благосостоянія и достоинства, и нерѣдко случалось, что бѣднякъ, когда приходилась ему нужда прикинутись не бѣднякомъ, бралъ у сосѣда на прокатъ платье и платилъ за это. Съ этимъ взглядомъ, во время прїѣзда въ Москву чужеземныхъ пословъ, правительство раздавало дьякамъ, придворнымъ и гостямъ вышитые золотомъ кафтаны, чтобъ прїѣзжимъ чужеземцамъ показать толпу одѣтыхъ въ золото, чтобъ чужеземцы заключили о Россіи, что эта страна сильная, богатая и народъ въ довольствѣ живетъ подѣ царскимъ скипетромъ* (Домостр. 54. — Petr. 2. 86. — Carlis. 322. — Mebrb. 100) [3, 81]. Вообще слуги у русскихъ господъ ходили въ изорванныхъ одеждахъ, но *когда нужно было показаться предѣ гостями, имъ выдавалось платье, лежавшее въ клѣткахъ*; ключникъ, по приказу господъ, выдавалъ имъ его, а они впоследствии обязаны были воротить ее въ целости, въ противномъ случаѣ подвергались побоямъ. Въ этомъ отношеніи въ господскихъ домахъ дѣлалось то же, какъ въ царскомъ дворѣ, гдѣ *въ важное время приема иноземныхъ пословъ служилымъ людямъ выдавалось платье и потомъ отбиралось* [3, с. 114]; Золотое платье считалось атрибутомъ достоинства у боярѣ и думныхъ людей, окружавшихъ царскую особу, *и когда принимали пословъ, то всѣмъ, не имѣющимъ такого рода платьевъ, раздавали ихъ на время изъ царской казны*» [3, с. 69].

Описав М. Костомаров і ситуацію, коли московіти насильно або хитрістю продавали дівчат і жінок: *«Въ XVII вѣкѣ служилые люди торговали самымъ возмутительнымъ образомъ женскимъ поломъ въ Сибири. Они насильно брали безпомощныхъ сиротъ дѣвицъ, иногда сманивали у своихъ товарищей женъ, дѣлали на нихъ фальшивые крѣпостные акты и потомъ передавали изъ рукъ въ руки, какъ вещь*» [3, с. 116].

Наступна цитата дозволяє зрозуміти, як слуги з метою підвищення в очах панів оббріхували їхніх дружин: *«Ревнивый мужъ приставлялъ къ ней шпіонівъ изъ служанокъ и холоповъ, а тѣ, желая поддѣлаться въ милость господину, нерѣдко перетолковывали ему въ другую сторону каждый шагъ своей госпожи. Выѣзжала ли она въ церковь или въ гости, неотступныя стражи слѣдили за каждымъ ея движеніемъ и обо всемъ передавали мужу. Очень часто случалось, что мужъ, по наговору любимого холопа или женщины, бил свою жену изъ одного только подозрѣнія*» [3, с. 116].

У праці «Очерк торговли Московского государства в XVI и XVII столетиях» дослідник розкриває нечесність московітів під час торгівлі:

«...недоверчивость к собственным силам и чужой добросовестности, а вследствие того стремление обманом предупредить обман; задержки и препятствия, которые на каждом шагу полагались торговой деятельности, — вот черты, отличавшие русскую торговлю и составлявшие ее исключительный характер» [4].

Московіти могли говорити неправду і представникам релігії: **«Притомъ исповѣдь для толпы не имѣла своего высокаго значенія: многіе, чтобъ избѣжать духовнаго наказанія отъ священниковъ, утаивали свои согрѣшенія и послѣ даже хвалились этимъ, говоря съ насмѣшкою: “что мы за дураки такіе, что станемъ попу сознаваться”»** (Mcjerb. I. 81–182) [3, с. 211].

Нещирість.

Виокремив М. Костомарові таку рису московітів, як нещирість: **«Въ рускомъ характеръ было мало искренности; дружба цѣнилась по выгодамъ; задушевные друзья расходились, коль скоро не связывала ихъ взаимная польза, и часто задняя мысль таилась за ізліяннями дружественнаго расположенія и радушнымъ гостепріимствомъ. Довольно было любимцу государя пріобрѣсть царскую немилость, чтобъ, всѣ друзья и пріятели, прежде низко кланявшіеся ему, не только прекратили съ нимъ знакомство, но не хотѣли съ нимъ говорить и даже причиняли ему оскорбленія. Такъ, заточенную въ монастырь великую княгиню Соломону оскорбляли не только словами, но и побоями»** (Oiear. 189. 305. — Mejerb. 75. — Hertost. 19. — Tuberv 435 — Барбер. 33) [3, с. 127].

Схильність до доносів.

Поширені були в московітів наклепи: **«Во всѣхъ классахъ народа было множество ябедниковъ и доносчиковъ** [3, с. 128]; **Женщины, составлявшія дворню царицы, жили по большей части въ непрязни между собою, соперничали одна съ другой и взаимно одна на другую доносили»** [3, с. 200].

Доносити могли навіть на рідних, особливо дружини на чоловіків, це було свого роду помстою за домашнє насилля: **«Другія жены мстили за себя доносами»** [3, с. 106]; **«...жена одного боярина, по злобѣ къ мужу, который ее билъ, доносила, что он умѣетъ льчить подагру которою царь тогда страдалъ; и хотя бояринъ увѣрялъ и клялся, что не знаетъ этого вовсе, его истязали и обѣщали смертную казнь, если онъ не сыщеть лъкарства для его величества»** [3, с. 107].

Лжесвідчення.

Могли московіти через певну вигоду і лжесвідчити: **«Если бы жена упрямылась, мужъ, чтобъ разлучиться съ немолою-постылою, нанималъ двухъ-трехъ негодяевъ лжесвидѣтелей, которые обвиняли ее въ прелю-**

бодьяни; находился за деньги и такой, что бралъ на себя роль прелюбодья: тогда жену насильно запирали въ монастырь» (Домостр. 29. 68. — А.И. III. 44. — Доп. I. 54. — Пав. Юв. 51. — Fletch. 246. — Olear. 217. — Petr. 324, — Mejerb. 145. — Carlis. 341. — Crull. 160. 162. — Strauss. 203. — Herbersl. 34.) [3, с. 106]; «Воеводы и приказные люди под разными предлогами сохранения порядка хватали торговцев, сажали в тюрьму, вымогали взятки, разгоняли торги, брали насильно товары, били торговцев батогами; сталкивались с ябедниками, которые подавали челобитные на зажиточных торговцев; воеводы и подьячие, несмотря на **явную лживость иска**, заводили дело с тем, чтоб обирать купцов» [4].

Зверхність.

У працях М. Костомарова неодноразово наведено приклади, як зверхньо московіти ставляться людей, над якими мають владу: **«Въ обращеніи съ низшими себя, по большей части русскій былъ высокомеренъ, и часто тотъ, кто унижался и сгибался до земли передъ старшимъ, вдругъ дѣлялся надмѣненъ, когда богатство или важная должность отдавали ему въ зависимость другихъ»** [3, с. 127].

Така ж риса — зверхність — проявлялась і по відношенню до іноземців, і, відповідно, іновірців. Ось як це описав дослідник у праці «Две русские народности»: **«Образовалась нетерпимость къ чужимъ вѣрамъ, презрѣніе къ чужимъ народностямъ, высокомерное мнѣніе о себѣ. Всѣ иностранцы, посѣщавшіе Московщину въ XV, XVI, XVII столѣтіяхъ, односторонне говорятъ, что Москвитяне презираютъ чужія вѣры и народности; сами цари, которые въ этомъ отношеніи стояли впереди массы, омывали свои руки постлѣ прикосновенія иноземныхъ пословъ христіанскихъ вѣроисповѣданій. Нѣмцы, допущенные жити въ Москву, подвергались презрѣнію отъ Русскихъ; духовенство вопіяло противъ общенія съ ними; патріархъ, неосторожно благословивши ихъ, требовалъ, чтобъ они отличались портыче отъ православныхъ наружнымъ видомъ, чтобъ впередъ не получить нечаянно благословенія. Латинская и лютерская, армянская и другая всякая вѣра, чуть только отличная отъ православной, считались у великоруссовъ проклятою. Русскіе Московскіе считали себя единственнымъ избраннымъ народомъ въ вѣрѣ, и даже не вполнѣ были расположены къ единовѣрнымъ народамъ — къ Грекамъ и Малороссіянамъ: чуть только что нибудь было несходно съ ихъ народностію, то заслуживало презрѣнья, считалось ересью; на все не-свое они смотрѣли свысока»** [2, с. 61]. Етнограф стверджує, що виробленню цієї риси сприяло тривале масове рабство: **«Образованію такого взгляда неизбежно способствовало татарское порабощеніе. Долгое униженіе подъ властію чужевѣрцевъ и иноплеменниковъ выражалось теперь высокомеріемъ и униженіемъ**

другихъ. Освобожденный рабъ способнѣе всего отличается надменностію. Это-то и вынудило тѣ крутыя мѣры, то увлеченіе иноземщиною, которое со временъ Петра является въ видѣ реформы. Крайность, естественно, вызываетъ противную крайность» [2, с. 61].

Лайливість.

Зафіксував М. Костомаров ще одну рису московитів — схильність до лайки. При цьому зазначає, що лаялися всі: чоловіки, жінки, діти, навіть духовні особи. Ось як це описано у першоджерелах: **«Обыкновенно, перове проявленіе ссоръ состояло въ неприличной брани, которая до сих поръ, къ сожалѣнію, составляетъ дурную сторону нашихъ нравовъ; эта брань до того была обыкновенна, что позволяли ее себе духовне лица, даже монахи и притомъ и въ самой церкви (Воров. Акты I.158. — А.И.ІІІ.319. — Стогл.в.29). Самыя женщины и дѣвицы слѣдовали общему обыкновенію (Москвит.1843.І.238), и даже дѣти — говоритъ Олеарій — разсердившись на родителей, повторяли слышанное ими отъ взрослыхъ, а родители не только не останавливали ихъ, а еще и сами бранили ихъ такъ же»** [3, с. 127–128]. Далі дослідник стверджує, що на час написання праці, тобто в 1861 році, схильність до лайки виражалася досить активно.

Агресія.

Звернув увагу М. Костомаров у дослідженні рис московитів на особливості агресії, схильність до бійок: **«Если же доходило дѣло до драки, тутъ русскіе старались прежде всего вцѣпиться одинъ другому въ бороду, а женщины хватать одна другую за волосы. Поединки на сабляхъ и пистолетахъ, обычныя на западѣ, у русскихъ были совершенно неизвѣстны. У насъ были своего рода дуэли: поссорившись между собою, люди садились на лошадей, нападали другъ на друга и хлестали одинъ другаго бичами. Другіе бились палками и часто другъ друга убивали до смерти; но самая обыкновенная русская драка была кулачная: противники старались всегда нанести одинъ другому удары или прямо въ лицо, или въ дѣтородныя части (Crull.141–Olear.190. — Strauss.127). Смертныя случаи были нерѣдки, но уменьшались съ тѣхъ поръ, какъ прекратились судебныя поединки на палкахъ и дубинахъ»** [3, с. 128].

Намагалися розв'язати проблеми за допомогою фізичного насилля пани, які били свою прислугу: **«Самые милосердные господа должны были прибегать къ палкамъ, чтобъ заставить слугъ хорошо исполнять ихъ обязанности: безъ этого слуги стали бы служить скверно»** [3, с. 115]; **«Вообще слуги у русскихъ господъ ходили въ изорванныхъ одеждахъ, но когда нужно было показаться предъ гостями, имъ выдавалось платье, лежавшее въ клѣткахъ; ключникъ, по приказу господъ, выдавалъимъ его, а они впо-**

слідствию обязаны были воротить ее въ, целости, **въ противномъ случаѣ подвергались побоямъ**» [3, с. 114]; «Вообще господа обращались съ своими слугами **деспотически** и охотнѣе слѣдовали такимъ пастырскимъ нравоученіямъ, какъ напр. “аще ли рабъ или рабыни тебя не слушаетъ и по твоей волѣ не ходитъ, то **плети на нихъ не щади**”» (Пог. Собр. 1228) [115]; «**Самые слуги не имѣли понятія, что могло быть иначе и не оскорблялись побоями и увѣчьями...**» [3, с. 115].

Інокли могли побити і в гостях, тому що відмовлялися пити: «Иногда же случалось на розгульныхъ пирахъ, что **заставляли пить насильно, даже побоями**» [3, с. 133].

Особливо небезпечно було ходити по вулицях на свята: «На маслиницѣ безчинства было еще больше; тогда ночью по Москвѣ опасно было пройти чрезъ улицу; **пьяницы приходили въ неистовство и каждое утро подбieraемы были трупы опившихся и убитыхъ**» [3, с. 153].

Московіти могли ударити батогами і просто перехожих за те, що ті не зійшли з дороги: «Когда ямщики везли по подорожной, то свистали и кричали в дудочки, давая этимъ знать, чтобъ всѣ встрѣчные сворачивали съ дороги, а опоздавшимъ **отвѣшивали по спинамъ удары кнутомъ**» [3, с. 123].

Описано приклади й того, як дружини труїли чоловіків, а в покарання за це їх закопували живцем у землю, залишаючи назовні тільки голову і прирікаючи на тяжку загибель: «Были примѣры, что **жены отравляли своихъ мужевъ, и за это ихъ закапывали живыхъ въ землю, оставляя наружи голову и оставляли въ такомъ положеніи до смерти; имъ не давали ѣсть и пить** и сторожа стояли при нихъ, не допуская, чтобъ кто нибудь изъ состраданія не покормилъ такую преступницу» [3, с. 106].

Карали побоями і представники держави: «За торговые поездки в юрты отбирали в казну товары, а за такую поездку, совершенную в другой раз, **наказывали кнутомъ**» [4]; «В 1649 году запрещалось посадскимъ продавать и закладывать свои дворы, погреба, варницы и вообще всякие промышленные и торговые заведения **под опасениемъ кнута**» [4]; «В Якутске воеводы и дѣяки, в другихъ местахъ России вообще отстраненные, хотя на бумаге, от торгового управления, **могли бить батогами и кнутомъ** голов и целовальников» [4].

Описано приклади агресії і під час спілкування московітів з іноземними представниками: «Так, в Архангельске, когда иноземные корабли приставали к берегу и к нимъ подходили русские дощаники и барки, всегда почти между **гостями и домашними происходила драка**; нередко доходило и до смертоубийства; это, впрочем, не мешало врагамъ торговать между собою тайкомъ и вместе обманывать правительство» [4].

Домашнє насилля.

Насилля було поширене як серед чужих людей, так і серед домашніх. Починалося побиття ще з дитинства, це вважалося нормальним: *«Чѣмъ благочестивѣе былъ родитель, чѣмъ болѣе проникнутъ былъ ученіемъ православія, тѣмъ суровѣе обращался съ дѣтьми, ибо церковныя понятія предписывали быть ему какъ можно строже: “Наказуй отецъ сына изъ млада, говоритъ одно старинное поученіе: — учи его ранами бояться Бога и творить все доброе и да укоренится въ немъ страхъ Божій. А если съ молода не научишь — большого какъ можно научить”.* Слова почитались недостаточними, як би они переконливі ні були, потрібно *учить дѣтей “розгами, да не приемиши про нихъ ныне отъ чѣловекъ сорама и будущихъ мукъ”* (Пог. Собр. Т1024); и общее нравственное правило отцовъ въ отношеніи къ дѣтямъ виражалося въ такой формуль, которую передаєть намъ благочестивый автор Домостроя: *“Сына ли имаши, не дошедъ вниги въ юности, но сокруши ему ребро; аще бо жезломъ біеши его, не умретъ, но здравъ будетъ, дщерь ли имаши — положи на ней грозу свою”* [3, с. 109]. Як бачимо, фізичне насилля трактувалося як один із популярних методів виховання.

Особливо діставалося дівчатам: *«Самые благочестивые люди были того мнѣнія, что родителямъ слѣдуетъ бить почаще дѣвицъ, чтобы онѣ не утратили своего дѣвства»* [3, с. 104].

Була навіть традиція, коли батько бив дочку на весіллі: *«Наконецъ отецъ бралъ плеть и ударялъ ею свою дочь, говоря: “по этимъ ударамъ ты, дочь, знаешь власть отца; тепер эта власть переходитъ въ другія руки; вмѣсто меня, за послушаніе тебя будетъ учить этою плетью мужъ!”»* [3, с. 167]. Потім передавав батіг зятю, щоб той продовжував бити молоду жінку: *«При этомъ, мужъ, въ знакъ своей власти, ударялъ будущую спутницу своей жизни по спине плетью, полученною отъ тестя»* [3, с. 170].

Фізичне насилля продовжувалося протягом усього подружнього життя, це вважали нормою: *«Кто не билъ жены, о томъ благочестивые люди говорили, что он домъ свій не строитъ и о своей душѣ не радитъ и самъ погубленъ будетъ и въ семь вѣщъ и будущемъ домъ свій погубитъ. Домострой человеколюбиво советуетъ не бить жены кулакомъ по лицу, по глазамъ, не бить ее вообще желѣзнымъ или деревяннымъ орудіемъ, чтобы не изувѣчить или не допустить до выкидыша ребенка, если она беременна: он находитъ, что бить жену плетью и разумно, и больно, и страшно, и здорово»* [3, с. 105]; *«За то мужъ, въ такому случаѣ, въ утѣшеніе себя, колотилъ жену, принуждалъ ее постричься, а иногда тайно умерщвлялъ...»* [3, с. 159]; *«Тутъ не было конца придирамъ, потасовкамъ, побоямъ; нерѣдко въ такомъ случаѣ мужъ заколачивалъ жену до смерти и оставался*

безъ наказанія, потому что жена умирала медленно и следовательно нельзя было сказать, что убилъ ее онъ, а **бить ее, хотя по десяти разъ на день, не считалось дурнымъ дѣломъ**» [3, с. 106]; «Обращение мужьев съ женами было таково: у мужа висѣла плеть, исключительно назначенная для жены и называемая **дуракъ**; за ничтожную вину мужъ таскалъ жену за волосы, раздѣваль донага, привязываль веревками и стѣкъ дуракомъ до крови — это называлось **учить жену**; у иныхъ мужьевъ вмѣсто плети играли ту же роль **розги**, и жену стѣкли, какъ маленькаго ребенка, а у другихъ, напротивъ, **дубина и жену били, какъ скотину**. Такого рода обращеніе не только не казалась предосудительнымъ, но еще вмѣнялось мужу въ нравственную обязанность» [3, с. 104–105]. Унаслідок таких традицій у московитів виникло прислів'я «Бьет — значит любит», оскільки побої вважалися проявом уваги до дружини.

Часто жінку били без приводу, просто за підозрою чи намовлянням: «Очень часто случалось, что мужъ, по наговору любимаго холопа или женщины, **билъ своюжену изъ одного только подозрѣнія**» [3, с. 104].

Оскільки Європа вже пережила Епоху Відродження, то для них такі звичаї були дикістю: «Всѣ иностранцы поражались **избыткомъ домашняго деспотизма мужа надъ женою**» [3, с. 103].

Дружини могли помститися чоловікам за насилля: «Были примѣры, что **жены отравляли своихъ мужьевъ**, и за это ихъ закапывали живыхъ въ землю, оставляя снаружи голову и оставляли въ такомъ положеніи до смерти; имъ не давали ѣсть и пить и сторожа стояли при нихъ, не допуская, чтобъ кто нибудь изъ состраданія не покормилъ такую преступницу» [3, с. 106].

Хабарництво.

У праці «Очерк торговли Московского государства в XVI и XVII столетиях» М. Костомаров описав явище хабарництва. Численні цитати свідчать про його поширення: «На это английский посол возражал, что, напротив, английские гости говорят, что они доставляли в Москву товары дешевле, чем доставляли их голландцы и гамбургцы, именно по той цене, по какой они продавались в Англии, но с трудом получали деньги, а получая их, **принуждены были давать чиновникам подарки и взятки...**» [4]; «До 1658 года караульных на гостинице дворе назначали воеводы, но оказалось, что воеводы посылали их туда для кормленья, **что они брали с русских и иноземных купцов поминки и пропускали контрабанду**, а если целовальнику и удавалось захватить кого-нибудь с тайными товарами, то караульные не допускали вести его в таможенную, а требовали, чтоб прежде сделан был доклад воеводе, который умышленно протягивал дело, пока **торговцы, давшие взятки**, успевали прятать свои

товары и таким образом избавляются от преследования» [4]; «В самом Архангельске на гостиных дворах происходила тайная беспошлинная торговля: **целовальники и дети боярские, стоявшие на карауле, легко поддавались влиянию взяток**, которые им давали купцы, и пропускали их товары, неоплаченные пошлиною» [4]; Впоследствии даже постановлено (в 1674 году), что если в ясаке окажется какая-нибудь недоимка, то отбирать у туземцев лучшие меха в пользу царя; а как всегда в ясачных мехах могла оказаться недоимка, то и всегда можно было придраться; и здесь-то открывались случаи воеводам **делать разные прижимки с целью взять взятку**» [4]; «**Торговцы в городах обложены были взятками в пользу властей**: так, в Енисейске приказчики торговцев гостинной сотни, отправляемые в Сибирь для скупа мехов, должны были давать воеводам и подьячим сорок рублей с тысячи соболей и по четыре рубля с сотни всяких других мехов; в городе Кецке брали с тысячи тридцать рублей, а с сотни три рубля» [4]; «Таким образом, в 1654 году гороховцы, назначенные в гостиную сотню, били челом, чтоб их не брали, отговариваясь недавним разорением от пожара, и при этом **заплатили взятку воеводе и дьяку**» [4]; «Собиратели пошлин непременно постараются сорвать с торговца что-нибудь лишнее. На заставах, мостах, перевозах и проч., кроме установленных поборов, его **не пропустят без взятки**» [4].

Пиятика.

Унаслідок роботи з архівними документами М. Костомаров виявив, що в XVI і XVII ст. московіти зловживали алкогольними напоями: «**Рускіє пили водку не только предъ обѣдомъ, но и во время обѣда, и послѣ обѣда, и во всякое время дня**» [3, с. 92]. Вони надавали пияцтву особливе значення, вбачаючи в значній кількості випитого певний героїзм: «**Русскій народъ издавна славился любовью къ попойкамъ**. Еще Владимиръ сказалъ многозначительное выраженіе: “Руси веселіе пити: не можемъ безъ того быти!”». **Рускіє надавали п'янству какое-то героическое значеніе. Въ старинныхъ пѣсняхъ доблесть богатыря измѣрялась способностью перепить другихъ и выпить невѣроятное количество вина**. Радость, любовь, благосклонность находили себе выражение въ винѣ. Если высшій хотѣлъ показать свою благосклонность къ низшему, он поилъ его и тотъ не смѣлъ отказываться: были случаи, что знатный человекъ, ради забавы, поилъ простаго, и тотъ, не смѣя отказываться пилъ до того, что падалъ безъ чувствъ и даже умиралъ. Знатные бояре не считали предосудительнымъ напиваться до потери сознанія — и съ опасностію опотерять жизнь. Царскіє послы, ѣздившіе за границу, изумляли иностранцевъ своею неумѣренностію. Одинъ русскій посолъ въ Швецію, въ 1608, въ глазахъ чу-

жестранцевъ обезсмертилъ себя тѣмъ, что напился крѣпкаго вина и умер отъ этого» [3, с. 136].

Московіти пили масово, часто все пропивали, навіть одяг із себе, потім валялись на вулицях: *«Эти случаи были часты и въ Москвѣ, и въ городахъ, и въ деревняхъ — вездѣ можно было видѣть людей, лежащихъ безъ чувствъ, въ грязи или на снѣгу. Воры и мошенники обирали ихъ и часто послѣ того зимою они замерзали. Въ Москвѣ, на масляницѣ и на святкахъ, въ земскій приказъ каждое утро привозили десятками замерзшихъ пьяницъ»* [3, с. 137].

Бувало, що спивались не тільки люди простого походження, а й знатного: *«Случалось, что люди порядочнаго происхожденія, то есть дворяне и дѣти боярскіе, запивались до того, что спускали свои помѣстья и пропившись до-нага. Изъ такихъ-то молодцевъ образовался особый классъ пьяницъ, называемый кабацкіе ярыги. У этихъ удалцовъ не было ни кола, ни двора. Они жили во всеобщемъ презрѣніи и таскались по міру, прося милостыни; они толпились почти всегда около кабаковъ и въ кабакахъ, униженно вымаливая у проходящихъ чарочку винца Христа-ради»* [3, с. 137].

Московіти вважали, що на свята обов'язково треба напиватися, чим більше свято, тим більше треба було вживати алкогольних напоїв, навіть виникла відповідна примовка: *«За то простой народъ находилъ, что ничѣмъ такъ нельзя почитать праздника, какъ пьянствомъ; чѣмъ больше былъ праздникъ, тѣмъ ниже былъ разгулъ, тѣмъ больше выбиралось въ казну дохода въ кабакахъ и кружечныхъ дворахъ, — даже во время богослуженія пьяницы уже толпились около питейныхъ домовъ: “кто празднику радъ, тотъ до свѣту пьянъ”, говорилъ и говоритъ народъ великорусскій»* [3, с. 150]. Крім того, що на свята пили, до цього приєднувалася ще й агресія: *«Вообще время отъ дня Рождества Христова до Богоявленія проводилось разгульно; пьянство доходило до безчинства, тутъ-то чаще происходили кулачные бои; по улицамъ ходили толпы пѣсельниковъ, а халдеи, отправлявшіе предъ праздникомъ дѣйство чуда надъ отроками, бѣгали въ своихъ нарядахъ по городу и обжигали встрѣчнымъ бороды»* [3, с. 152]; *«На маслинницѣ безчинства было еще болѣе; тогда ночью по Москвѣ опасно было пройти чрезъ улицу; пьяницы приходили въ неистовство и каждое утро подбираемы были трупы опившихся и убитыхъ»* [3, с. 153].

Пили вони і на ярмарках, базарах: *«Туда съезжалось множество торговцев, и так как разом с ними приезжали кабацкіе целовальники с пѣтвом, то поэтому торжища отличались таким пьянством, что часто случались смертоубийства»* [4].

Не відзначалося тверезістю й духовенство: **«Духовенство не только не отличалось трезвостью, но еще перещеголяло другія соловія въ расположеніи къ вину. На свадьбахъ священнослужители до того напивались, что надобно было ихъ поддерживать»** [3, с. 138].

Осіб жіночої статі також активно залучали до вживання алкогольних напоїв. Уважалось, якщо жінка в гостях напилась так, що не пам'ятає, як добралась додому, то це добре, весело погуляли: **«Женичины, въ тоже время пировавшія съ хозяйкой, также должны были уступать угощеніямъ хозяйки до того, что ихъ отвозили домой безъ сознанія. На другой день хозяйка посылала узнать о здоровьи гостыи. — “Благодарю за угощеніе, отвьчала въ такомъ случаѣ гостыя: — мнѣ вчера было такъ весело, что я не знаю, какъ и домой добрела”»** [3, с. 132–133].

Значна доза алкогольних напоїв сприяла непристойній поведінці жінок Московії: **«Часто женщина напивалась пьяна и тогда, если только представлялся случай, предавалась первому мужчине»** [3, с. 107]; **«Олеарій рассказываетъ, что он былъ свидѣтелемъ, какъ въ Новгородѣ во время стеченія народа по случаю богомолья, пьяная баба, выходя изъ кружала, упала на улицѣ въ непристойномъ положеніи. Вдругъ идетъ пьяный мужикъ и увидя ее полунагую, бросился на нее, какъ звѣрь, но упалъ безъ чувствъ, потому что и самъ былъ мертвецки пьянъ. Тогда мальчишки столпились около этой четы и подтрунивали надъ нею»** (Oiear394) [3, с. 108].

Неохайність.

Помітив М. Костомаров у давніх працях таку рису московітів, як схильність до неохайності в побуті: **«...живучи въ тѣснотѣ и дыму, съ курами и телятами, русскій простолюдинъ получалъ нечувствительную, крѣпкую натуру»** [3, с. 100]; **«У простолюдиновъ избы были черныя, то есть курныя безъ трубъ; дымъ выходилъ въ маленькое волоковое окно... Въ этомъ пространствѣ жилъ бѣдный русскій мужикъ, какъ живетъ во многихъ мѣстахъ и теперь, съ своими курами, свиньями, гусьми и телками, посреди невыносимой вони»** (Carl.335. — Petr.414. — Барбср.10. — О.г.ІІІ.13. — Врем. XX); **«Курныя избы были не только въ городахъ, но и въ посадахъ и въ XVI вѣкъ въ самой Москвѣ»** (РЗФ.Барб.10) [3, с. 41].

Неохайність зафіксована в літературі не тільки в селян, а й у міщан, у заможних людей: **«Впрочемъ, не считалось неприличнымъ высморкаться и двумя пальцами, даже за столомъ и потомъ обтереть руки о скатерть. Простонародіе не знало носовыхъ платковъ вовсе и не предполагало, чтобъ они могли быть необходимы»** [3, с. 73]; **«Слуги, подававшіе кушанья, назывались стряпчими, несли блюда голыми и притомъ нечи-**

стыми руками» [3, с. 96]; «Вообще слуги у русских господ ходили въ изорванныхъ одеждахъ, но когда нужно было показаться предъ гостями, имъ выдавалось платье, лежавшее въ клятьяхъ; ключникъ, по приказу господъ, выдавалъ имъ его, а они впоследствии обязаны были воротить ее въ целости, въ противномъ случаѣ подвергались побоямъ» [3, с. 114].

Ця риса — неохайність — й манери поведінки за столом були огидні іноземцям: *«Жидкое кушанье иногда подавалось на два или на три человека въ одной мискѣ и всѣ ѣли изъ нея своими ложками. Такой способъ обѣдать приводилъ въ омерзѣніе иностранцевъ, чуждыхъ нашимъ обычаямъ; имъ не нравилось и то, что русскіе за столомъ зѣвали, вытягивались, рыгали и къ запаху чеснока, лука и гнилой рыбы присоединяли другія непріятныя зловонія» [3, с. 96]; «Зимою останавливались въ крестьянскихъ избахъ, большею частію курныхъ, гдѣ нестерпимый жаръ и вонь приводили въ трепетъ иностранцевъ, но мало беспокоили русскую натуру» [3, с. 124]. У багатьох випадках було зафіксовано неприємний запах від московитів або в тих місцях, де вони перебували: **«Отъ большаго употребленія чеснока, русскіе, по замѣчанію иностранцевъ, носили съ собою непріятный запахъ»** [3, с. 87–88]; *«Русскіе не умѣли хорошо солить рыбу, какъ не умѣютъ этого дѣлать и теперь: она у нихъ воняла; но простой народъ, по замѣчанію иностранцевъ, не только не отворачивался отъ ней, но еще предпочиталъ ее свѣжей. Взавъ въ руки рыбу, русскій подносилъ ее къ носу и пробовалъ: достаточно ли она воняетъ, и если въ ней вони было мало, то клалъ и говорилъ: еще не поспела» [3, с. 86].**

Відсутність волелюбства.

Ось як описує історик цю рису московитів: *«Русскіе не цѣнили свободы и охотно шли въ холопы» [3, с. 115]; «Получивъ деньги, новый холопъ обыкновенно пропивалъ ихъ и проматывал и потомъ оставался служить хозяину до смерти» [3, с. 116]; «Это были или вѣчные холопы, проданные, или сами себя продавшие въ рабство съ потомствомъ, или военно-плѣнные, или кабальные, то есть такіе, которые, занимая деньги, обязывались служить вмѣсто платежа процентовъ, или отданные въ кабалу по суду за неплатежъ долга...» (А. И. П. 176. — Вор. Акты. I. 145 — Peig. 313) [3, с. 116]. Як бачимо, представники цього народу могли добровільно продаватись у рабство.*

Лінощі.

Наступна риса, зафіксована етнографом, — лінощі. Підтвердженням є такі цитати: *«У русскихъ было понятіе, что служитъ слѣдуетъ хорошо тогда только, когда къ этому побуждаетъ страхъ, — понятіе общее у всѣхъ классовъ, ибо и знатный господин служилъ вѣрою и правдою царю, потому что боялся побоевъ...» [3, с. 115]; «Самые милосердные господа*

должны были прибегать къ палкамъ, чтобъ заставить слугъ хорошо исполнять ихъ обязанности: безъ этого слуги стали бы служить скверно» [3, с. 115].

Нахабство.

Наступна цитата дає нам розуміння того, наскільки нахабними були московіти: *«Если же бы кто нибудь былъ невнимателенъ и оставилъ безъ подарка начальственное лицо, учреждавшее пиръ, то у него безъ церемоній вымогали и насильно, потому что требовать подарковъ не считалось предосудительнымъ»* [3, с. 134]. Як бачимо, у них вважалося нормою вимагати подарунки.

Блуд.

Ще одну рисою, поширеною серед московитів, був блуд. Дослідник стверджує: *«Въ простонародіи развратъ принималъ наглыя формы»* [3, с. 108].

У московитів було нормою купатися разом різностатевим особам, так робили навіть ченці й черниці: *«Въ болъе отдаленную старину было въ обычаѣ и мужчинамъ и женамъ мыться въ одной мыльнѣ, и даже чернецы и черницы мылись и парились вмѣстѣ»* [3, с. 99].

При цьому в чоловіків блуд не вважали таким тяжким злочином, як у жінок: *«Вообще же мужчинъ и не вменялся развратъ въ такое преступленіе, какъ женщинъ»* [3, с. 108].

Хоча це нібито й засуджувалося моральними нормами, але особи чоловічої статі часто мали позашлюбні стосунки, не завжди добровільні зі сторони жінок: *«Хотя блудодѣяніе и преследовалось строго нравственными понятіями, и даже въ юридическихъ актахъ блудники помещались въ одинъ разрядъ съ ворами и разбойниками, но русскіе мужчины предавались самому неистовому разврату. Очень часто знатные бояре, кромѣ женъ, имѣли у себя любовницъ, которыхъ доставляли имъ потворенныя бабы, да сверхъ того не считалось большимъ порокомъ пользоваться и служанками въ своемъ домѣ, часто насильно»* [3, с. 108]; *«Нертдко случалось, что господинъ насиловалъ своихъ рабынь, не обращая вниманія на ихъ мужей, растлѣвалъ дѣвицъ...»* [3, с. 115].

Чоловіки могли тимчасово продавати або давати на певний час для співмешкання своїх дружин, якщо ж вони не викупляли вчасно, то новий власник мав право перепродати їх: *«... Филаретъ обличалъ служилыхъ людей, что они, отправляясь въ отдаленныя мѣста на службу, закладывали женъ своихъ товарищамъ и предоставляли имъ право имѣть съ ними сожителство, какъ будто вмѣсто процентовъ за полученную сумму. Если же мужъ не выкупилъ жены въ означенный срокъ, заимодавецъ про-*

давалъ ее для блуда кому нибудь другому, другой — третьему, и такъ женщина переходила изъ рукъ въ руки» [3, с. 108].

Деякі чоловіки не одружувалися, а співмешкали із сестрами, навіть із матерями: «Другіе, не женясь вовсе, находились въ блудномъ сожителствѣ съ родными сестрами и даже съ матерями и дочерьми» (С.гр. II І245, 246) [3, с. 108].

Однак і жінки Московії не були аж надто цнотливі. Ось як у спогадах згадують їх іноземці: «Иностранцы единогласно говорятъ, что русская женщина не была неприступна и для нихъ, несмотря на всеобщее омерзѣніе внушаемое нехристями, къ которымъ въ Россіи причислили всѣхъ вообще неправославныхъ» [3, с. 107].

Сприяло легковажній поведінці жінок і зловживання алкоголем: «Часто женщина напивалась пьяна и тогда, если только представлялся случай, предавалась первому мужчине» [3, с. 107]; «Простые женщины распутнаго поведенія доходили до потери всякаго стыда, напримѣръ, голыя выбѣгали изъ общественныхъ бань на улицы въ посадахъ и закликали къ себѣ охотниковъ. Олеарій рассказываетъ, что он былъ свидѣтелемъ, какъ въ Новгородѣ во время стеченія народа по случаю богомолья, пьяная баба, выходя изъ кружала, упала на улицѣ въ непристойномъ положеніи. Вдругъ идетъ пьяный мужикъ и увидя ее полунагую, бросился на нее, какъ звѣрь, но упалъ безъ чувствъ, потому что и самъ былъ мертвецки пьянъ. Тогда мальчишки столпились около этой четы и подтрунивали надъ нею» (Оіear394) [3, с. 108].

При цьому московіти не тільки не усвідомлювали свої негативні риси, а ще й виправдовували їх. До прикладу, пияцтво — так: «то есть не пьяница, — говорили они, — иже упився ляжетъ спать, то есть пьяница, иже упився толчетъ, бьетъ, сварится» [3, с. 137]. А з приводу блуду знаходили таке виправдання: «Женщинъ поблудить съ иностранцемъ, говорили они: — «простительно; дитя отъ иностранца родится — крещеное будетъ; а вотъ какъ мужчина съ иновѣркою согрешит, такъ дитя будетъ некрещеное, оно и грѣшнѣе; некрещеная вѣра множится» [3, с. 107].

Отже, М. Костомаров у середині XIX ст. чітко розрізняв українців і московітів, хоч і називав обох «русскими народами», але така в той час була офіційна політика імперії, інакше його праці просто не пропустила б цензура. У статті «Двѣ русскія народности» дослідник розділяє риси, які властиві обом. Проаналізувавши праці М. Костомарова, нам вдалося виокремити такі риси, властиві московітам: хитрість, брехливість; нещирість; схильність до написання доносів, лжесвідчення, хабарництва, нецензурної лайки, пиятики; агресія; домашнє насилля, зверхність по відношенню до підлеглих, іноземців, народів іншої віри, лінощі, нахабство, схильність до блуду.

Перспективним вважаємо дослідження образу українців і москвитів у художній літературі обох народів XVII–XIX ст.

Використані джерела та література:

1. Костомаров Микола Іванович [https://uk.wikipedia.org/wiki http://surl.li/aucai](https://uk.wikipedia.org/wiki/http://surl.li/aucai)
2. Костомаров Н. Двѣ русскія народности // Основа. – СПб., 1861. – №3. – С.33-80 <http://litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm>
3. Костомаров Н. Очерк домашній жизни и нравовъ великоросскаго народа въ XVI и XVII столетиях / составил Н. Костомаров. – С.-Петербург: въ типографіи Карла Вульфа, 1860. – 215 с.
4. Костомаров Н. Очерк торговли Московскаго государства в XVI и XVII столетиях / составил Н. Костомаров. – С.-Петербург: издание Николая Тиблена, 1862.

УДК 821.161.2.09–1(467.65) (082)

Надія Гармазі*

м. Кропивницький

«ПОЕЗІЯ БЕЗ УКРИТТЯ» ЯК ХРОНІКА ПЕРШОГО МІСЯЦЯ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, ТЕКСТИ І КОНТЕКСТИ, ІМЕНА І ДОЛІ

Розвідка присвячена питанню поезії часу війни. У статті окреслюється специфіка і роль антивоєнних антологій. Висвітлюється історія створення однієї з перших в Україні антологій воєнних віршів «Поезія без укриття». Окреслюються домінантні ідеї книги, специфіка текстів.

Ключові слова: Поезія без укриття, російсько-українська агресія, терапія словом, хроніка протистояння, поетична фіксація вражень, перший місяць повномасштабної війни.

Література періоду війни є особливою, оскільки бере на себе місію не тільки відображення чи переосмислення дійсності, а й оприявнює всенародні настрої й актуалізує загальнолюдські проблеми, демонструє процес зміни ціннісних орієнтацій людини в кризовій ситуації. Поезія часу війни часто стає інструментом самоусвідомлення, адже слово має терапевтичний потенціал.

* Гармазі Надія – голова Кіровоградської обласної організації Національної спілки письменників України.

Терапевтичний ефект поезії воєнної тематики полягає передусім у тому, що митці, маючи більш чутливу душевну організацію, дають вихід не лише власним переживанням, а й доволі тонко й влучно можуть передати картину відчуття світу тими, хто не пише, ставши голосом нації. З іншого боку, поезія війни стає територією, відкритою не лише для тих, хто є професійним літератором. Підтвердженням тому є явище, яке ми отримали опісля 2014 року — поява ветеранської прози, адже за перо взялися ті, хто ніколи раніше цього не робив, і в них це успішно вийшло. Так само й поезія воєнної тематики часто народжується у тих, хто береться писати вперше. Зважаючи на це, оптика естетичного в літературі періоду війни осмислюється з урахуванням принципів правдивості, емоційності, сили потрясіння.

Безумовно, мине час і чимало жажливих моментів поступово втратять свою гостроту, затруться у пам'яті. Ми звикнемо жити в умовах боротьби за нашу Перемогу і тому реакція на повітряні тривоги у березні 2022 року буде дещо відрізнятися від реакції на загрозу вже, скажімо, через рік. Бо саме так влаштована людська свідомість: аби вижити, необхідно ввімкнути адаптаційні механізми. Так само і тексти — вони будуть іншими, принципово іншими. Бо текст, написаний як рефлексія у шоковому стані, коли єдиною проблемою є вижити, просто злочинно порівнювати із найбільш щемким текстом, написаним з використанням потужного арсеналу художніх засобів за більш сприятливих умов, коли ти в безпеці. Тому логічно й закономірно, що оцінюючи тексти періоду війни, варто зважати на те, що більшість із них писались як поетична фіксація вражень, як засіб зберегти психоемоційну рівновагу, і їхня значимість, передусім, саме в цьому.

Початок повномасштабної російсько-української війни зумовив появи низки літературних альманахів, що свідчить про потужну активізацію загальнонаціональної реакції через слово на війну. Сьогодні ми маємо щонайменше три таких антології: «Поезія без укриття», «Весна озброєна», «Experience of war: українські голоси». Готується до друку й антологія «Inprincipioerat Verbum. Україна: Поезія часу війни».

У цій статті спробуємо комплексно висвітлити особливості однієї з перших антивоєнних антологій «Поезія без укриття».

Метою розвідки є спроба розглянути історію «Поезії без укриття» від виникнення задуму до виходу в світ. Поставлена мета передбачає виконання наступних завдань: розкрити, як саме виникла ідея антології; як поетична добірка для газети виросла до формату видання, що сьогодні використовується базою для кількох незалежних культурно-мистецьких проєктів; хто є авторами книги, які тексти містить видання, де і в який спосіб було презентовано антологію, а також чому «Поезія без укриття» є одним з успішних книжкових волонтерських проєктів.

Відповідно до сказаного, об'єктом нашої уваги виступає видання «Поезія без укриття», а предметом — специфіка, ідеї, історія.

«Поезія без укриття» побачила світ наприкінці весни 2022 року у видавництві «Дискурс», що на Івано-Франківщині і нині, за словами редакції УЛГ, цю книгу називають одним із найбільш дієвих волонтерських книжкових проєктів, адже антологія замислювалась відпочатку як волонтерський проєкт, бо 25% виручених коштів від продажу накладу автори вирішили спрямувати на підтримку ЗСУ.

Задум видати цю антологію виник у Кіровоградській обласній організації Національної спілки письменників України, про що було сповіщено у соціальних мережах та періодиці 3 березня 2022 року. Ідея антології полягала в тому, щоб зібрати вірші, які написані впродовж першого місяця повномасштабної війни, тобто в період, коли наша свідомість ще тільки в процесі адаптації до умов життя в новій дійсності. Психологи стверджують, що для формування базових навичок виживання в екстремальних умовах, для вироблення і закріплення певних звичок в середньому людині необхідно близько трьох тижнів. Зважаючи на це, було визначено, що до книги увійдуть тексти, створені саме в перший місяць повномасштабної війни. На думку авторів ідеї та укладачів видання, це уможливило максимально правдивий погляд на всі події, які відбулися наприкінці лютого і впродовж березня, погляд максимально відвертий і ще не відрафінований мораллю. Бо так, як пишеться в екстремальних умовах, коли єдиною цінністю є власне життя, так не пишеться за умов більш спокійних і безпечних.

Першопочатково така книга мала об'єднати твори авторів воєнної тематики Кропивницького та області. Може, тому близько 30 авторів цієї книги народилися, жили або й сьогодні проживають на теренах нашого краю. На початку березня із зрозумілих причин чимало друкованих видань припинили свою діяльність. Окремі з них активно тримали інформаційний фронт, створюючи публікації на сайтах. Тому інформаційним партнером стала «Українська літературна газета», а також журнал «Золота Пектораль». Упродовж березня було підготовлено п'ять колективних добірок, матеріал яких згодом увійшов до книги. Ці добірки були опубліковані на сайті «Української літературної газети» у березні й квітні, де з ними можна ознайомитися і сьогодні⁴. Поява цих публікацій привернула увагу гро-

⁴ Перелік колективних добірок, що склали основу антології і були опубліковані на сайтах УЛГ та НСПУ упродовж березня-квітня 2022 з посиланням на тексти наводимо тут: 6 березня 2022 р. – Вірші непростеної неділі; 13 березня 2022 р. – Зброя масового відродження; 24 березня 2022 р. – Третя кулеметна черга; 4 квітня 2022 р. – Поезія без укриття: хроніка незламності; 10 квітня 2022 р. – «Поезія без укриття». Про біль і незламність.

Фото. Слово – це зброя

Фото. Прес-конференція в інформаційному агентстві Interfax-Україна. Київ.
06.07.2022 р. Ірена Яніцька, Надія Гармазій, Ярослав Карпець

мадськості й до редакції антології стали звертатися письменники з різних куточків України. І вже на кінець березня книга містила 70 імен.

До редакційно-видавничої ради увійшли: Надія Гармазій, Василь Левицький (Кропивницький), Василь Карп'юк (Івано-Франківськ), поетеси зі Львівщини Роксолана Жаркова та Ірена Яницька, яка також стала і дизайнеркою проекту, створивши такі сенсові елементи для внутрішнього оздоблення видання й розробивши впізнаваний дизайн обкладинки.

Відходячи від стереотипів, редакційною радою було прийнято рішення брати до розгляду тексти, незалежно від того, хто є їхніми авторами.

Ця збірка по-справжньому народна, бо об'єднала авторів дуже різних за віком, родом занять, життєвим досвідом, стилем і рівнем віршування. Це твори і цивільних, і військових; тих, хто вимушено покинув свій дім, і тих, чий дім став оазою для когось; тих, чий міста були окупованими, і тих, хто з першого дня війни став волонтером, добровольцем, вступив до ТрО чи в складі ЗСУ захищає наш український світ... У збірці представлені твори поетів із Бучі, Ірпеня, Борисполя, Білої Церкви, Києва, Чернігова, Сум, Харкова, Полтави, Черкас, Хмельницького, Рівного, Луцька, Львова, Ужгорода, Івано-Франківська, Тернополя, Чернівців, Вінниці, Кропивницького, Дніпра, Миколаєва, Херсона і багатьох інших міст, містечок і сіл нашої країни. Є у збірці й вірші Інни Калини, що вже 20 років мешкає у німецькому місті Ганновер і весь цей час популяризує нашу культуру за кордоном, підтримуючи Україну в дні війни. Безперечно, ця антологія могла бути значно більшою за обсягом і представити дуже багато яскравих і самобутніх митців. Але «Поезія без укриття», може, — один із небагатьох соціокультурних проєктів, що має за мету не популяризувати автора, а зафіксувати поетичне осягнення перших тижнів війни. Тому серед авторів — як хрестоматійні, так і ті, для кого ця книга взагалі стала дебютом.

В анотації до видання зазначається: «“Поезія без укриття” — це художня фіксація вражень першого місяця повномасштабної війни. Це погляд на війну зсередини і зовні. Ці рядки зароджувалися під гул сирен в укриттях, під гуркотняву колішат евакуаційних потягів, і разом з тим — це вірші тих, хто бореться за перемогу і на передовій, і у слові. Перед вами — антологія всенародного протистояння, поезія, що виходить з укриття й вільно простує у світ як пам'ять про загиблих, як підтримка наших захисників, як хроніка війни, переосмислена на рівні болю, який робить нас незламними. Ці рядки написані щиро й без жодного пафосу, бо дана антологія насправду що писалась за надскладних умов, що версталась, що вчитувалась як не між повітряними тривогами, так в укриттях чи в потягах» [1, с. 3].

У передмові до видання йдеться, що метою цієї антології є фіксація вражень першого місяця війни, коли індивідуальне ставало колективним,

і водночас висловлювалися важливі для кожного автора речі. Це твори, які справді писалися на межі. Так не писалося до, і так не писатиметься після.

Весь наклад цієї особливої книги розійшовся за два місяці, а виручені кошти ініціативна група переказала на підтримку ЗСУ — 28 362 грн. Ці кошти було зібрано з продажів антології під час презентацій та благодійних аукціонів й передано письменнику Андрію Любці, який спрямує виручену суму на купівлю автовок для ЗСУ.

«Перший переказ був здійснений через місяць з моменту виходу книги й початку її продажу. Сума склала 16 587 гривень. Другий переказ становить 11 775 і є кінцевим, адже тираж книги вже розійшовся Україною. Частина примірників була передана на передову. Чимало книг було куплено за кордон, у тому числі в Аргентину, Німеччину, Польщу, США та інші країни світу», — зазначила дизайнерка книги Ірена Яніцька.

У статті «Антологія голої правди» на цю книгу сучасна українська письменниця, кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця Снятинського літературно-меморіального музею Марка Черемшини Івана Стеф'юк підкреслила: «Вірші-сповіді, вірші-репортажі, вірші-молитви, вірші-прокляття і вірші-дороговкази — у антології “Поезія без укриття” ви знайдете їх, і вони промовлятимуть сміливим і надірваним голосом очевидця. Це смілива антологія, у якій автори відважуються говорити про особистий досвід переживання суспільного катаклізму» [2, с. 6].

Фото. Після перформансу «Озброєні словом». м. Кропивницький. Літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого. 15.07.2022 р. Оксана Буянова, Лариса Хосіянова, Надія Гармазій, Василь Левицький

Книга вміщує близько 200 віршів, які були написані людьми різного віку — цивільними, військовими, волонтерами.

Перша презентація «Поезії без укриття» відбулась 16 червня 2022 року в окупованому Херсоні під час театрального фестивалю (онлайн) «Мельпомена Таврії». Також книгу було активно представлено на теренах Кропивницьчини, Львівщини, Франківщини, Волині, у Чернігові, Сумах, Києві та ін. Загалом із моменту виходу книги відбулося 23 презентації «Поезії без укриття» в Україні, і одна презентація за її межами — у Кракові.

Один з авторів книги, Роман Любарський, організував благодійний аукціон, під час якого було продано примірник антології за 4900 грн, які також було спрямовано на підтримку ЗСУ.

За мотивами книги було показано перформанс «Озброєні словом», презентація якого відбулася в садибі Літературно-меморіального музею І. К. Карпенка-Карого у м. Кропивницькому.

«Поезія без укриття» інтегрувала в себе музику й образотворче мистецтво. Зокрема, було проведено захід спільно з музикантами «Поезія та музика без укриття», а також «Мистецтво без укриття», під час якого художники створювали імпресії, слухаючи вірші авторів книги. Обидва проекти було реалізовано в Кропивницькому.

Серед авторів книги — Олександр Архангельський, Ігор Астапенко, Дарка Бабіч, Денис Бірзул, Тетяна Власова, Надія Гармазій, Сергій Гейко, Надія Гуменюк, Сергій Дзюба, Анатолій Дністровий, Роксолана Жаркова, Любов Єременко, Олександр Ірванець, Катерина Калитко, Ярослав Карпець, Василь Карп'юк, Василь Клічак, Єлизавета Красніченко, Ганна Кревська, Галина Крук, Василь Кузан, Василь Левицький, Олександр Лисак, Антоніна Листопад, Роман Любарський, Валентина Малишко, Юрій Матевощук, Ольга Могильда, Олена Надутенко, Оксана Осмолівська, Ігор Павлюк, Тетяна Пишнюк, Катерина Полякова, Карина Плахотник, Артем Попик, Таня П'янкова, Юлія Сільчук, Наталя Фенько, Наталка Фурса, Антоніна Царук, Павло Чорний, Ірена Яніцька та інші.

Про кожного з цих авторів можна розповідати неймовірну історію, хто і як пережив березень 2022 року. Завдяки Михайлу Сидоржевському нині в Україні є книга «Історії війни», до якої увійшли історія створення вірша «Волонтеру» Ярослава Карпця, історія Єлизавети Красніченко, наречений якої загинув, захищаючи Батьківщину. Бажаючи зберегти пам'ять про героя, одну з презентацій книги, яка відбувалась влітку 2022 року в козацькому селищі Мамаєва слобода, присвятили саме йому — Сергію Семені. А згодом Єлизавета на основі пережитого досвіду створила твір для сценічної постановки, який нині вже було представлено на сцені драматичного театру у Дніпрі. Вражаючою є сповідальна поезія Каріни Плахотник, нашої

землячки із с. Злинка, а нині мешканки Києва, якій у березні довелося із трьома малолітніми дітками пережити евакуацію. На вірші багатьох поетів, представлених у книзі, уже написано пісні і знято кліпи. Зокрема, мова про твори Світлани Петренко та Сергія Дзюби.

Книга «Поезія без укриття» була представлена під час пресконференції на Interfax-Україна. Про видання знімали сюжети для Суспільного та багатьох інших ТРК обласного та всеукраїнського значення. Прикметне й те, що книга викликала резонанс і за кордоном, в результаті чого вийшов сюжет на польському радіо⁵. Також книга була представлена як матеріал для дослідження під час міжнародної конференції.

Станом на сьогодні «Поезія без укриття» стала підґрунтям для двох самостійних мистецьких проєктів, орієнтованих на популяризацію віршів першого місяця війни. Це проєкт «Вартові», ініціаторкою якого виступає відома в Україні громадська діячка Олена Кравець. Для участі у цьому проєкті відібрано твори багатьох учасників книги. Зокрема, Олександра Архангельського, Оксани Буянової, Надії Гармазій, Тетяни Власової, Анатолія Джуса, Катерини Полякової, Надії Капінос.

Ще одним цікавим проєктом, базою для якого послуговували вірші авторів «Поезії без укриття», став проєкт, що здобув грантову підтримку в програмі Місто активних громадян та інституту Гете. Це проєкт, який реалізує нині громадська діячка Аліна Познанська. Суть проєкту полягає у створенні відеодекламації із додаванням англomовних субтитрів. Це міжнародний

Фото 3. Каріна Плахотник розповідає історію вірша «Сповідь втікачки». Козацьке селище «Мамаєва слобода». 06.07.2022 р.

⁵ Ознайомитися з матеріалом на польському радіо про антологію можна за лінком: <https://www.polskieradio.pl/398/7861/arttykul/3012794,%C2%AB%D0%BF%D0%BE%D0%B5%D0%B7%D1%96%D1%8F-%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F%C2%BB>. Ознайомитися з подкастом Польського радіо, який присвячено антології, можна за лінком: <https://podcasty.polskieradio.pl/track/57ab2a44-fd59-4974-a10b-f6ef8f0e6ccd/>

«Поезія без укриття» в Івано-Франківську. 2022 р.

проект, до якого доучилося чимало професійних акторів. Декламовані ними твори супроводжують переклади цих поезій англійською. Зокрема, вже представлено кілька віршів з книги: Надії Гармазій, Ганни Кревської, Ірени Яніцької, Карини Плахотник.

Отже, підсумовуючи сказане, можна окреслити, що роль поезії війни полягає передусім у тому, що вона дає змогу відчувати потенціал власної творчості як інструмент терапії словом. Звільнитися від емоції, проговорити ці емоції, дати можливість тим, хто не пише, прочитати ці вірші й упізнати власні переживання. Також ця поезія є матеріалом для дослідження історії нашої незламності в розрізі феномена колективного мислення, української синергії.

Перший місяць війни окреслив нові часопросторові координати й духовні орієнтири. Ми запам'ятали цей період як вимір, коли «повітряна тривога не залишає місця всім іншим видам тривоги» (Г. Крук). Тепер у нас немає звичайного календаря, а є «тринадцяте збройня» (І. Астапенко) і розуміння того, що «двадцять четверте лютого сталося вчора» (Т. Власова), а прощена неділя стала для багатьох непростеною (Н. Гармазій, М. Джус, О. Ірванець, О. Лисак). Бо як можна пробачити, поглянувши на «дівчинку без ручки» (Є. Красніченко), на дитину, якій «була потрібна лиш вода» (Д. Бірзул); як пробачити, що «Тані із Маріуполя буде назавжди сім» (Г. Кревська)...

Цікаво осмислити й жанрову спрямованість цих текстів. Упадають в око сатирично-викривальні й гнівні інвективи проти маленького гнома (В. Могильюк) і мавпутіна (С. Обрій). Відбито в поетичній хроніці й біль нашої втрати, жертвовність тих, хто собою закрит небо, тому так багато віршів-присвят загиблим волонтерам і воїнам (Я. Карпець, А. Царук). Та ще більше віршів, написаних на межі свідомого й несвідомого молитовного замовляння, бо слово — оберіг (О. Архангельський, В. Бричкова-Абу Кадум, О. Могильда)...

Символічним і знаковим є абсолютно не художній, а цілком реальний контраст: на фоні розтрощених міст і смертей приходить нове життя. Тож маємо і чимало віршів про народження маленьких українців у метро, в укритті, у підвалі (Н. Гуменюк, В. Клічак, Т. П'янкова)...

Герої творів цієї збірки закликають ворога покласти собі насіння в кишені (М. Ларченко), подарувати росіянину смерть (В. Левицький), іти в напрямку російського корабля (Р. Любарський). І це відбиває дух часу, фіксує картини нашого життя. Колись, після перемоги, укладатимуться підручники нової вільної історії, де й про це згадають.

Але, зважаючи на сюжети і образи, на ідейне осердя цих творів, справедливо говорити, що це не тільки хроніка гніву й втрат, це й хроніка нашої незламності й сили, бо ж нам достеменно відомо, що «нація переможців родиться у підвалах» (Т. П'янкова), а дівчинка-сирітка, яка втратила геть усе, «малює серце жовтим і голубим» (Н. Капінос). А ще з нами сила роду і прадідів (С. Сівак), з нами привид Мамая (І. Павлюк), і, зрештою, навіть «став Господь до бою — подає набої!» (Н. Фурса). Бо ж ми маємо очистити цей світ від окупанта — і в прямому, і в переносному сенсі, і не тільки тому, що «собаки їх не їдять, і ворони теж обминають, і вже місяць за ними ніхто не йде» (І. Яніцька), а щоби наші діти жили у вільному й чистому українському світі. Отже, «Поезія без укриття» стала свідченням того, що художнє слово у найбільш тяжкі моменти життя, будучи хронікою нашої незламності, стає укриттям і розрадою.

Використані джерела та література:

1. Поезія без укриття: антологія / упоряд. Надія Гармазій. – Брустури: Дискурс, 2022. – 240 с.
2. Стеф'юк Іванна. Антологія голої правди // Українська літературна газета. – 2022. – 19 серпня. – С. 6.

Олександр Кир'янов*

м. Кропивницький

ЧАСОПРОСТІР У ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКА ВОЛОДИМИРА КИР'ЯНОВА

Стаття висвітлює мистецьке надбання Володимира Кир'янова, коротко наводячи певні приклади прихованого у його художніх образах часопростору.

Ключові слова: образотворче мистецтво, графіка, художній образ, часопростір.

«Народження, дитинство, юність, перше кохання... Постійний рух природного колеса життя веде нас по дорозі дивовижних перетворень. Ми крокуємо по цьому шляху не замислюючись, сприймаючи його як даність, посилюючи з кожним століттям швидкісний біг за бажанням щастя, кожної миті перетинаючи межі особистих територій чиїхось психічних ілюзій. Життя як один великий рекламний ролик. Сніданок, газета, телевізор. Поспіхом одягаю костюм, чіпляю перед дзеркалом захисну усмішку і ось я готовий поринути у вир суспільства. В тролейбусі, на роботі, в крамниці, в кожному новому місці я інший, не той, що був щойно. Одне обличчя, але різний настрій, різна емоція – різні маски. Мої маски, ваші маски – як не втратити себе в цьому хаотичному порядку Броунівського руху, залишитися особистістю в потоці потужного міжчасового колайдера XXI століття?»

(А.М. Надеждін)

Минають часи, змінюються епохи, життя — цей шлях розвитку, набуття досвіду, особливого розкриття, що не мав би кінця у просторі, на жаль має кінець у часі, і вже ціла плеяда неповторних кропивницьких художників, колег, друзів, конкурентів — але частіш за все конкурентів по-доброму, конкурентів у творчому розвитку, удосконаленні майстерності, становленні індивідуального стилю, майже повністю відійшла у вічність. Їх імена відомі, як мінімум, у нас на Кіровоградщині і неможливо, не зважаючи на те, що ця доповідь стосується лише однієї особи, не згадати їх, хай дотично, хоча кожний із них заслуговує на згадку у місцевому розділі історії мистецтв, увічнення пам'яті у інформаційному просторі.

* Олександр Кир'янов – викладач Художньої школи імені О.О. Осмьоркіна міста Кропивницького.

Володимир Кир'янов (1951–2017) — місцевий художник-графік, народився і пройшов більшість свого життєвого і творчого шляху у місті Кропивницькому, серці степового краю, що часто породжував дійсно талановитих та працьовитих постатей. Не просто художників, а носіїв знань, вмій та сформованого світогляду, творчість яких важливо знати і досліджувати, і немало з яких, як зазначав свого часу заслужений художник і мистецтвознавець Андрій Михайлович Надєждін, на жаль, залишаються за бортом історії просто тому, що ми про них не згадуємо.

З декількох публікацій у пресі, приурочених до нечисленних виставок, одна з яких була особливо печальною, бо відбулася уже після смерті художника, та інформації у каталогах, ми можемо дізнатися сухі дані про те що: Володимир Кир'янов — член Національної Співки художників України (1992), лауреат обласної премії в сфері образотворчого мистецтва та мистецтвознавства імені Олександра Осмьоркіна в номінації «новітні спрямування» (2010). Учасник всеукраїнських та міжнародних художніх виставок. Протягом багатьох років співпрацював з видавництвами України, Росії, Молдови, автор ілюстрацій до книг: В. Жилінскайте «Парадокси» (Кишинів, 1983), «Загадки з бабусиної грядки» (Київ: Веселка, 1985), «Оранжеве сонце» (Київ: Веселка, 1989), В. Сомова «По латини между прочим» (Москва, 1992), поетичної збірки О. Мандельштама «Избранное» (Дніпропетровськ, 1990); творів письменників Кіровоградщини — О. Жовни «Вдовушка» (1996), Г. Гусейнова «Станційні пасторалі. Сповідь дитинства» (1997), В. Гончаренка «Парад химер» (1999), В. Шила «Практика: 1962–1991» (1991) та «Лезо голки» (1999), В. М'ятовича «Номенклатурний декамерон» (2016), інших. Його твори зберігаються у фондах Кіровоградського та Івано-Франківського обласних художніх музеїв, художньо-меморіального музею О. О. Осмьоркіна, приватних колекціях в Україні та за кордоном.

Ну що можна взяти з цієї біографічної довідки без наочності, без самих картин? Якщо не відшукувати зазначені книжки, які в свою чергу лише в деякій мірі передають індивідуальні риси творчості художника, — то нічого.

Можна змінити прізвище художника, назви книжок, авторів — залишиться той же насправді завуальовано-напіврекламний шаблон, що розкриває лише тему зовнішніх досягнень. Тому у цій доповіді я хочу розкрити тему творчості і особистості (як насправді нерозривних речей) Володимира Кир'янова більш широко і глибоко, а також трохи в іншому руслі, ніж те, яке будучи колись давно прокопаним з легкої руки журналістів, стало традиційним для інтерпретації цього насправді багатоглибкого і багатого матеріалу.

Відомий меценат, колекціонер та галерист Микола Цуканов згадував у інтерв'ю, що на початку своєї діяльності, не будучи близько знайомим з мистецьким світом Кіровоградщини, міркував так: «У нас немає школи живопису (є Дніпропетровська школа живопису, Одеська, Кримська, Закарпатська і т.п.), значить, і художників хороших немає». Лише коли він познайомився з художником Юрієм Борисовичем Вінтенком, і той почав розповідати про кіровоградських художників, називати імена — як видатних художників, яких вже давно немає — Похитонова, Козачинського, так і сучасників, лише тоді він зрозумів «найважливішу для себе річ» — «ми постійно спізнюємося!».

Дійсно, за думкою обізнаних у цьому мистецтвознавців, для художників Кропивниччини характерні індивідуальна неповторність, впізнаність почерку, який важко одразу віднести до певної школи або напрямку (часом це нелегка справа навіть для маститих мистецтвознавців), власне бачення, що виکارбовувалося протягом років мистецької практики, життєвого шляху, стосунків з оточуючим світом. Володимир Кир'янов — не виключення з цього ряду, а один з фундаментальних уособлювачів різнобарвності, багатогранності художнього світу нашого краю. Він — яскрава постать у різномасійній плеяді митців Кропивницького.

А. М. Надеждін писав: «В творчості В. Кир'янова можна віднайти і переосмислення сучасності через символіку сюрреалізму та романтизму, і відголоски графічної мови середньовіччя та ренесансу, вплив української барокової філософії <...> Гострий, іронічний погляд В. Кир'янова на світ пропонує нам, як природний кінцевий результат матеріалізму, своєрідну філософію абсурду. Світ сповнений неочікуваностей, де чорне може стати білим, а біле чорним. Художник, проводячи лінію, неначе стверджує — ми знаємо лише те, що знаємо, а грандіозне невідоме залишається невидимим».

У свою чергу я, пишучи про нього як про батька, міг би торкнутися безлічі тем, ниточок, що поєднували його творчість з його життям у нашому місті, нашій Україні, заставити зазвучати їх струнами, щоб зіграли симфонію життєпису цієї непересічної і такої простої людини. Але формат доповіді, на жаль, не надає достатньо часу і простору для складних досліджень. Тому обмежуся тим, що здається найпростішим для написання і сприйняття.

Володимир Кир'янов народився та ріс у післявоєнні часи, у місті, що лише почало відбудовуватися після бомбардувань, своєрідному природному кластері, де поміж зруйнованих старовинних стін, залишків снарядів та будівничого хаосу, тинів, соняшників, сходів та дверей, що ведуть невідомо куди та звідки, серед непотрібних Союзу калік, що прийшли з війни на

милицях та дощечках з коліщатками, босяків та хуліганів, інших відвертих персонажів, у триповерховому (зараз вже двоповерховому) будинку на вулиці, що тоді називалася Червоногвардійська, і якій набагато пізніше повернули дореволюційну назву з містичним присмаком — Архангельська, назву, значення якої можна віднести до будь якої релігії з тріади авраамічних, будинку що і зараз, при наближенні до нього, раптово проявляючись з-під розкішних шумних крон акацій, вражає несподіваними масштабами, хтонічним духом потемнілої за півтора століття цегли. У ті часи там жило багато сімей, напівтемні коридори з безліччю сходів та дверей були наповнені меблями, годинниками, рукомийниками, завішаними мотузками з випрасуваними речами...

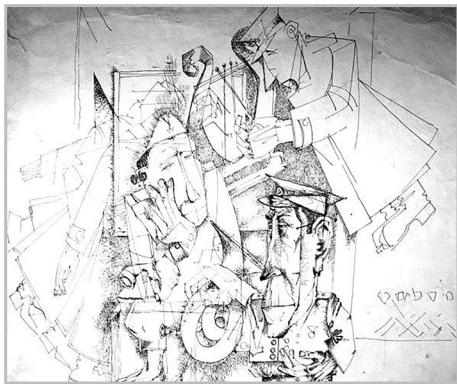
Я чому це все описую? Мені завжди здавалося, що без часового зрізу, причому саме образно-конкретної сторони його, сприйняття творчості того ж Кир'янова буде трошки неповним. Про символізм, сатиру та інші абстрактно-узагальнені речі, на які можна списати все те, що довго пояснювати, що незрозуміло з першого погляду (а інколи і з другого, і з третього) пересічній людині написано багато. Але ж, наприклад, ніхто такого не каже, не пише, що Володимир Кир'янов у одній із іпостасей своєї творчості і будь-якої взятої картини був фактично... реалістом? Так, посміхаючись, неодноразово казав покійний Андрій Михайлович Надеждін, видатний мистецтвознавець, заслужений

«Літо». 1980-і рр.

Без назви. 1980-і рр.

Без назви. 1980-і рр.

«Шахи». 1978 р.

художник України, але в першу чергу — просто художник, нам, теж художникам, але порівняно з ним — студентам-початківцям, намагаючись розширити рамки нашого шаблонного сприйняття. Звісно, він не писав це у статтях та дослідженнях, там свої чіткі формальні вимоги, але чому б не прийняти це як істину, неважливо, — наукову, суб'єктивну, особистісну, і не висунути голову трохи за прямокутник дверей нашого сприйняття, у якому ми звикли мимохідь, займаючись своїми справами, здалеку бачити лише якісь уривчасті фрагменти, які ми вважаємо за загальну картину навколишнього світу?

На жаль, все частіше з'являється почуття, що ера глибини, високості, світогляду, філософії у образотворчому мистецтві добігає кінця, перетворюючись на гонку за успіхом, але найприкріше, частіше — за виживанням, змінившись лише зовнішньою стороною майстерності, де зовнішній світ, здається,

нав'язує найтехнічнішим художникам роль факірів, бідних фокусників з індійського ринку, що вражають публіку швидкістю, або реалізмом малювання, а тим у кого техніка ніби не на першому місці — роль таких же фокусників, але більш хитрих і лінивих.

Імітація замінює індивідуальність, а форма — внутрішню суть. Уроки з технічної майстерності можна легко знайти на Ютубі, але ж відходить у минуле думка, відходять почуття, відходить світогляд, виховання і сенсом кожної мистецької школи як організації має бути збереження цього всього, пронесення крізь нищівну сутність часу та нестерпно строкатий інформаційний шум, що є особливою ознакою останніх часів.

«НА ЩО ОЗИВАЄТЬСЯ СЕРЦЕ...»

*(матеріали Мороза Валентина Леонідовича
у фондovій збірці КЗ «Літературно-меморіальний музей
І.К. Карпенка-Карого міста Кропивницького»)*

Огляд матеріалів фондovої збірки Валентина Леонідовича Мороза поєднано із висвітленням життєвого шляху поета-земляка та дослідженням провідних тем його творчості.

Ключові слова: фондovа збірка, прижиттєві видання, професійна майстерність, антивіриш, творча спадщина, поет-патріот.

Один з напрямків комплектування фондovої збірки КЗ «Літературно-меморіальний музей І. К. Карпенка-Карого міста Кропивницького» — матеріали, що розповідають про життя і творчість письменників, пов'язаних з нашим краєм.

У доповіді мова йтиме про цікаву людину, яскравого, самобутнього поета Валентина Леонідовича Мороза (1938–2013). У 2023 році виповнилося 85 років від дня його народження. Про життєвий і літературний шляхи розповідають предмети, що надходили до музею у різний роки, починаючи від 1995-го. Частину з них передав сам В. Л. Мороз, інші є складовою архівів інших письменників. Умовно надходження можна поділити на такі категорії: прижиттєві видання творів поета; збірки і періодичні видання, до яких увійшли його вірші; видання і окремі статті, у яких діляться спогадами і аналізують поетичний доробок Валентина Леонідовича його колеги; фото портретні і групові.

Досить докладно, по-дружньому тепло розповідає про свого побратима по перу Володимир Михайлович Гаранін (до речі, також наш земляк) у літературно-критичному нарисі «Валентин Мороз: Життя і творчість». Використовуючи спогади Валентина Леонідовича, автор висвітлює його життєвий шлях, роботу на літературній ниві.

Народився Валентин у родині військового і вчительки в Кіровограді 31 січня 1938 року. «Звичайно ж, В. Мороз не пам'ятає кіровоградського періоду свого життя, бо у грудні 1938 року <...> родина переїхала до правдавнього українського міста <...> Самбора. Переїзд був пов'язаний

* Світлана Колесник – головний зберігач фондів КЗ «Літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого міста Кропивницького».

з військовою службою батька» [1, с. 11]. Саме там, на Львівщині, родину застала війна. Батько встиг попрощатись з дружиною, донькою і синами. Як прикордонник, він вступив у бій із ворогом і загинув. Мати, Катерина Яківна, з сестрою Марією, рятуючи дітей, важко добиралась на схід. Нарешті опинились у Казахстані, де і жили до звільнення України. «<...> події війни, <...> часті переїзди, невлаштованість, <...> напівголодне існування своєю нездоланною ходою вносили психологічну руйнацію в дитячий крихкий внутрішній світ» [1, с.11].

Болем «озиватиметься серце» поета, коли він звертатиметься у творчості до тих страшних років, згадуватиме батька-героя, горе, яке приносить війна. До фондів музею надійшли збірки творів, присвячених тому лихоліттю — «Ми перед світом не в боргу», «Вічний вогонь», «Крізь пам'ять», «Горизонт», де серед творів інших поетів привертають увагу вірші Валентина Леонідовича: «Дума-балада», «Сестрі Тамарі. Наш батько нам залишив з тобою...», «Четверта година. Ще мить — і почнеться війна...» [5, с. 103–105], «Дума про бойову тривогу» (3 солдатського) [6, с. 107–108], «22 червня 1941 року», «Експерсія в Одеські катакомби», «Вересень 1943 року. Переправа через Дніпро (спогад ветерана)», «Балада про марафон» [4, с. 120–124], «Мати» [9, с. 46–47]. В останньому з названих віршів поет скаже:

*Науку батькову на серце я приємлю:
А скажеш — головою накладу...
Як вірний син, тобі слугую, земле* [9, с. 46–47].

Після звільнення України мати з сестрою і дітьми повертається на Батьківщину, зупиняється у с. Люшнівате Голованівського району на Кіровоградщині, де жили родичі. Саме тут Валентин йде до семирічної школи, яку закінчує успішно. Середню освіту одержує, переїхавши до тітки в Одесу. Ще на рік він повернеться на Кіровоградщину, а потім, за словами В. Гараніна, — «<...> філологічний факультет Одеського державного університету став тією омріяною височиною, яку В. Мороз подолав без зайвих труднощів» [1, с. 17].

Під час навчання в університеті він побуває зі студентським загonom на цілині у Казахстані, пізніше враження передасть у поетичному слові ряду віршів, що увійшли до першої збірки «Говоріть, колоски, говоріть» (1962). «Перша поетична збірка Валентина Мороза <...> засвідчила, що в літературу прийшов цікавий, своєрідний і талановитий поет. Поезії, що увійшли до збірки, вирізняються гостротою мистецького зору, власним поетичним стилем, умінням використовувати художні засоби» [1, с. 25]. Крім віршів до збірки увійшла і драматична поема «Земля і слово» — єдиний епічний твір у доробку поета. Визначальними поняттями тут звучать такі

вагомій категорії, як рідна земля, материнська мова, свобода, своя культура та історія. Хоч мова йде про боротьбу за визволення болгарів, аналогія з українцями напрошується сама собою. «Драматична поема Валентина Мороза <...> в часи боротьби української людності за самобутню Україну, за процвітання материнської мови — не втратила свого історичного і мистецького значення» [1, с. 36]. Примірник цієї збірки з автографом автор передав музею у 1995 році.

Навчався Валентин старанно, тож з любов'ю і шаною згадував своїх університетських викладачів. Наставнику Івану Михайловичу Дузю присвятив вірш «Джерело» [7, с. 36].

Після закінчення університету наш земляк працював у Немирівській районній газеті на Вінниччині, Одеському видавництві «Маяк», Одеському літературному музеї, на Одеському обласному радіо. Довгий час був відповідальним секретарем Одеської організації Спілки письменників України. Фото, що надійшли до музейного зібрання, представляють В. Л. Мороза у різні роки, ілюструють його активне громадське і творче життя.

Із 1955 року Валентин Мороз почав друкувати вірші у періодиці. З року у рік зростала його професійна майстерність. Виходили друком збірки поета, тематика їх різнобічна, бо серце хвилювало усе навкруги. Неповторна любовна лірика Валентина Леонідовича, самобутні переклади і цикли, присвячені грузинській, вірменській, іншим культурам, філософські і мудрі — вірші про сьогодення і майбутнє. До фондів музею автором передано дванадцять з сімнадцяти збірок поезій: «Крило трави» (1978), «Крізь пам'ять» (1982), «Земле моя, доле моя» (1984), «У ритмі сонця» (1986), «Осінній сад» (1990), «Пісочний годинник» (1993), «Моя душа — як пташка на долоні» (1997), «Ім'я тобі — кохана» (2000), «Дорога в осінь» (2004), «Ми листуємося з лісом» (2007), «Зелена кров веселої верби» (2009). Декілька з них з автографом автора.

Досліджуючи творчий доробок поета, користуємося добіркою журналів «Літературна Одеса» різних років. Часописи Одеської обласної організації Національної спілки письменників України у 2011 році надіслав до музею Володимир Михайлович Гаранін. У 1997–2005 роках Валентин Мороз був головним редактором журналу, його вірші можна побачити на сторінках видання. Твори В. Мороза з'являлися на сторінках одеських газет «Чорноморські новини», «Золото слів», «Вечерняя Одесса». Кілька їх примірників також наявні у фондах.

Тема Куценківських читань, які проходять у час тяжких випробувань для нашої країни, зумовила ракурс, з якого розглянемо творчість Валентина Мороза. Зосередимо увагу на одній із провідних тем його творчості — любові до України.

Серце поета озивалось на красу природи, пам'ять віків, він переймався збереженням рідної мови, сучасними проблемами і труднощами молодії незалежної держави. У вірші «Шматком блакитно-золотих небес...» він скаже:

*Нащадок орія і України син —
Їй, тільки їй земля моя і пісня.
Щоб одвернуть від неї лиховістя
У цьому сенс мого життя, мій чин... [10, с. 167–168].*

Патріотична тема під різними кутами зору інтерпретувалась майже у кожному вірші Валентина Мороза. «Основний зміст, ідея творів — це ліричний герой і рідна земля, рідний народ, рідна Україна» [1, с. 67]. Досить велика Шевченкіана письменника. Поетичні твори про Великого Кобзаря увійшли до більшості згаданих раніше видань, до збірника «Думи мої, думи мої...», який також подарований музею. Валентин Леонідович у поезії по-новому пізнає світ Кобзаря, згадує відвідини Чернечої гори, Канів, де бував неодноразово, звиряється у думках з Тарасом Григоровичем.

Відзначимо нову, авторську форму — «антивірш» (парадоксальне поняття, твір, позбавлений зовні поетичного начала; твір, головним «героем» якого є неприваблива, жорстка, некрасива правда). Антивірші зустрічаємо у збірках поета, де «<...> тема творення вільної України звучить особливо гостро» [1, с. 67]: «Антивірші про народ і юрбу», «Антивірші про крадіжку» [2, с. 104–105], «Антивірші про єгипетський полон» [3, с. 104].

Рядки з «Антивірша про єгипетський полон» дуже актуальні у цей не легкий, воєнний час:

*Ми мусили б ще років сорок
Блукать в пустелі до нестями,
Поки не вивітриться морок,
Що робить нас Москви рабами [3, с. 104].*

Своє відношення до цього поет висловлює також у заклику:

*Не схитнутись, не зламатись
Не піддатись не спротив,
В боротьбі не озиратись! —
Ось життєвий лейтмотив [8, с. 27].*

Про високий рівень творів, плідну громадську діяльність Валентина Леонідовича Мороза свідчать нагороди — медалі та Золота відзнака НСПУ. Друга збірка В. Мороза «Ми – земля» удостоєна літературної премії імені Едуарда Багрицького (1967), за збірку «Осінній сад» поет став лауреатом Всеукраїнської премії імені Павла Тичини (1993).

За життя В. Мороз підтримував, давав настанови багатьом молодим поетам. За внесок у розвиток української літератури, з метою вшанування творчої спадщини поета засновано літературну премію імені Валентина Леонідовича Мороза для підтримки творчої праці талановитої молоді (рішення Одеської обласної ради від 22.09.2017 р. № 531- VII). Першу лауреатку премії одесити вітали 10–12 лютого 2022 року. Нею стала поетеса з Чернівців Ірина Лазоревич.

Ми пишаємося нашим земляком, радіємо з того, що літературно-меморіальний музей І. К. Карпенка-Карого має у своїх фондах цікаві матеріали і достойно може представити доробок Валентина Мороза у науково-дослідній та експозиційній діяльності.

Використані джерела та література:

1. Гаранін В.М. Валентин Мороз: Життя і творчість / В.М. Гаранін. – Одеса: Астропринт, 2011. – 172 с. – (Серія «Література рідного краю»: вип. 2).
2. Мороз В. Вірші: [І попри всі невдачі і облуди; Коли Борис Нечерда виходив опівночі на балкон...; Така ось несподівана імпреза...; Антивірші про народ і юрбу; Антивірші про крадіжку] // Літературна Одеса. – 2007. – №1(24). – Лютий. – С. 102-105.
3. Мороз В. Вірші: [Вже трудиться схвильована душа; Себе підняти на порядок вище...; І за найбільшу в світі плату...; Вночі повз цвинтар їдем на трамваї...; Антивірш про єгипетський полон; Платити печінками за ідеї...; Я так боюсь свободи для рабів...; Зимове сонце, як лисиця...; Вночі в твоїй сад влетів шалений вітер...; Знову душа в тривозі...] // Літературна Одеса. – 1997. – № 2. – Жовтень – С.103-106.
4. Мороз В. Вірші: [22 червня 1941 року; Сестрі Тамарі; Експурсія в одеські катакомби; Дума-балада; Вересень 1943 року. Переправа через Дніпро; Балада про марафон; І земля озивалась: «Одвіку!...»] // Кризь пам'ять / 36. Поезій. – Одеса: Астропринт, 2005. – С. 120-124.
5. Мороз В. Вірші: [Дума-балада; Сестрі Тамарі; Четверта година. Ще мить...] // Ми перед світом не в боргу/ 36. Поезій/ Упорядник М. Базоев. – Одеса: Астропринт, 2000. – С.103-105.
6. Мороз В. Дума про бойову тривогу (3 солдатського): вірш // Вічний вогонь. Поезії. – К.: Молодь, 1975. – С. 107-108.
7. Мороз В. Кілька епізодів і один вірш: стаття. Джерело: вірш // Літературна Одеса. – 2004. – №4(15). – Грудень. – С. 36.
8. Мороз В. Вірші: [Не схитнутись, не зламатись...; Про Єгипетський полон] // Літературна Одеса. – 2006. – № 3(22). – Серпень. – С. 27.
9. Мороз В. Вірші: [Прапор «Потьомкіна»; Мати; Вишня зацвіла; Музика] // Горизонт: Літературно-художній та громадсько-політичний ілюстрований збірник Одеської організації СПУ/ Головний редактор С. Стриженюк. – Одеса: Маяк, 1978. – С. 46-47.
10. Мороз В. Вірші: [Тінь од цвіту калини...; Шматком блакитно-золотих небес...; Пізній дощ - як пізній гість...] // Україна – моя Батьківщина: Альманах / Упоряд. В. Терен. – К.: Неопалима купина, 2006. – С. 167-168.

Тамара Лавренко*

м. Харків

*В тяжку, безсонную годину,
В часи кривавих сліз і мук,
Любіть, кохайте Україну
І не щадіть для неї рук.*

* * *

*В тяжку, безсонячну годину,
в хвилі ворожих навал, –
любіть, кохайте Україну,
як свій найкращий ідеал.*

Дмитро Макогон, поет, педагог і
громадський діяч, батько Ірини
Вільде

ПЕДАГОГІКА І ВОЛОНТЕРСТВО: ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ ТЕТЯНИ ЯРОВЕНКО

Автор есею намагається розкрити багатогранну особистісну діяльність уродженки Кіровограда/Кропивницького Тетяни Яровенко. Увага акцентується на педагогічних та наукових практиках Тетяни Сергіївни, сконцентрованих на популяризації рідного Слова загалом та літературно-мистецьких здобутків Кіровоградщини зокрема. У поєднанні з волонтерською діяльністю це дає підстави стверджувати гідну репрезентацію Тетяною Яровенко громадянської, наукової й педагогічної Кіровоградщини на передовій українсько-російського фронту, бо станом на сьогодні саме таким є Харків.

Ключові слова: волонтерство, популяризація, наукові та педагогічні практики, репрезентація.

Гідно приймати виклики часу здатна лише сильна особистість, внутрішньо багата й цілісна. Війна кинула всім суворий виклик, і ми вчимося жити в нових реаліях. Серед людей, які віддано служать національній ідеї, — вишукана й тендітна, та водночас мужня й незламна Тетяна Сергіївна Яровенко, українка за походженням і усвідомленням. Вона змогла подолати відчуття жаху, відчаю, втоми, порожнечі і, надихаючись подвигом

* Тамара Лавренко – викладач української мови та літератури Харківського кооперативного торгово-економічного фахового коледжу.

українців на всіх фронтах, зайняла свою лінію оборони Батьківщини. Як викладачка української літератури Харківського кооперативного торгово-економічного фахового коледжу, вона відкриває студентській молоді могутнє й величне українське слово, і воно, забарвлене її щирою любов'ю, відгукується в юних серцях патріотичним чуттям. Сучасні цікаві онлайн-заняття, тонке розуміння психології підлітків і молоді, бажання й уміння співпрацювати з батьками студентів, дієві й красиві виховні заходи — це величезна робота небайдужої талановитої людини, спрямована на формування національної ідентифікації в умовах Третіх визвольних змагань українців.

Усвідомлюючи, що не зшивати треба Україну, адже держава та її народ не матеріал для занять печворком, а єднати посередництвом українського слова, культурно-історичних набутків, кандидат філологічних наук Тетяна Яровенко плідно працює у науково-дослідницькій сфері й має близько 40 публікацій у фахових виданнях України та за кордоном, присвячених творчості В. Винниченка, Є. Маланюка, Яра Славутича, науковим практикам кіровоградських літературознавців Г. Клочека, В. Марка, В. Панченка, Л. Куценка, С. Михиди та Л. Михиди, О. Буряк, О. Гольник, М. Лаврусенко. Тож популяризація творчості видатних митців рідного краю та їх дослідників є визначальною рисою або характеристичною ознакою наукових устремлінь педагога, які помітили в Україні: так, перелік праць Т. Яровенко увійшов до бібліографічних довідників-показчиків «Володимир Євгенович Панченко. Бібліографічний нарис» та «Євген Филімонович Маланюк. Дослідники».

Про питомий зв'язок Тетяни Яровенко з рідним краєм як фахівця і людини свідчить її взаємодія з культурно-освітніми проектами Кропивницького й Кіровоградщини: участь у Куценківських читаннях, публікація на сайті музею І. К. Карпенка-Карого, постійні кореспонденції до «Педагогічного вісника» Кіровоградщини, видавнича діяльність у сфері популяризації життя і творчості класиків української літератури і своїх земляків зокрема, як-от монографії «Генезис досліджень життєпису й художнього доробку Володимира Винниченка» та «Історіографія маланюкознавства: регіоналізація дослідницьких практик», опубліковані у Кропивницькому видавництві В. Ф. Лисенка. Вражають і результати співпраці з відомими словесниками області (зокрема з Голик О. В.) — три науково-методичні посібники за творчістю В. Винниченка, Є. Маланюка та Яра Славутича, окремі розробки з яких передруковував всеукраїнський фаховий часопис «Українська мова й література в школах України». Яровенко Т.С. — активна учасниця Всеукраїнських науково-практичних конференцій: «Реалізація наскрізних змістовних ліній у роботі вчителів закладів освіти», що

відбулася в м. Ужгород; «Проблеми сучасної шкільної освіти: витоки та перспективи майбутнього», що проводилася в м. Рівне; «Психологічний супровід освітнього процесу: рекомендації, розробки, поради для освітян та батьків», проведеної в м. Київ.

Доповідь «Історіософська концепція творчого доробку Яра Славутича» Тетяна Сергіївна представила на XI Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Генеза та цінність досліджень у сфері суспільних відносин» (м. Ужгород). Її дослідження опубліковано в збірнику матеріалів цієї конференції, а публікація у колективній монографії у форматі статті власної ж післямови до художньо-документальної книги «Крила виростають на землі», виданої минулого 2021 року згадуваним вище Кропивницьким видавництвом В. Ф. Лисенка, «Морально-етичні й мистецькі імперативи художнього доробку Віктора Ганоцького» [Konin — Užhorod — Przemyśl — Chersoń: Poswit, 2021. — Р. 146–158] засвідчує прагнення педагога максимально поширювати інформацію про літературно-видавничий процес та його безпосередніх творців і учасників на теренах центральноукраїнського регіону.

Тетяна Яровенко не обмежується лише цариною української філології, але й пропонує свої матеріали колегам, що навчають студентів іноземних мов, знову ж таки популяризуючи набутки української літератури задля формування національної ідентифікації: «The artistic heritage of Yar Slavutich in foreign translations», «By the principle of “essential beauty”: poetry of John Keats in translations of Yar Slavutich».

Але викладачка й науковиця на цьому не зупиняється. Сьогодні, коли кожен свідомий українець не залишається осторонь спільної справи національного спротиву, Тетяна Сергіївна шукає й знаходить можливість допомогти вистояти тим, хто на передовій. Щодня вона докладає сил і душі до того, щоб у наших захисників і захисниць були смачні обіди. Не афішуючи своєї діяльності, просто і органічно, як дихати... У Міжнародний день волонтерами дізналися, що Тетяна нагороджена медаллю «За гідність та патріотизм» від Всеукраїнського об'єднання «Крайна» та Громадської організації «Паляниця Харків». Пишаємося! А вона — радіє, але не отриманій медалі, а тому, що в рідному прифронтовому Харкові для волонтерів було влаштовано справжнє свято, з виступами дітей, повною глядацькою залюю. Як кілька місяців тому раділа заторам на харківських вулицях (місто оживає!) або світлинам з весілля колишніх студентів (відроджується звичне життя!)

Чудова дочка чудових батьків, продовжувачка філологічної династії, дружина, мама, талановита викладачка, щира патріотка й волонтерка, Тетяна Яровенко сьогодні мріє про одне — якнайшвидшу перемогу України. Ця мрія неодмінно здійсниться.

ПАМ'ЯТІ ІСТОРИКА-КРАЄЗНАВЦЯ ВІКТОРА ГОЛОГО

У статті розповідається про нашого земляка – історика, краєзнавця, справжнього патріота, який загинув у перші місяці російсько-української війни під Дебальцевим, прикриваючи вихід своїх бойових побратимів у вересні 2014 року.

Ключові слова: Віктор Голий, патріот, краєзнавець, козак, доброволець.

Вересень у 2014 році видався напрочуд теплий та сонячний, але внутрішній холод пронизував тіло до самих кісток.

У магазинах розкупили квіти і площа біля Міського палацу культури була схожа на велике кольорове людське море. Тут зібралося майже все місто, з'їхалися люди із навколишніх сіл. Усі хотіли віддати шану і провести в останню путь свого земляка.

У час, коли жалобна процесія розтяглася центральною вулицею міста, на Сході України тривали бої, ворожі снаряди падали на околиці Маріуполя, а наші хлопці поливали своєю кров'ю рідну землю.

5 вересня 2014 року ми попрощалися з другом і колегою, справжнім патріотом і люблячим чоловіком, турботливим татусем і сином — Віктором Анатолійовичем Голим.

Це була перша болісна втрата Знам'янської землі. Скільки їх, українських героїв, загине там на Сході, тоді ще ніхто не знав. Але всі відчували, що війна тільки розпочинає свої криваві жнива.

Безліч промов лунало у той день — у одних це був крик душі від втрати друга, у деякого — нещирість і фальш, на яку присутні зривалися криком «ГАНЬБА!». Всі добре знали життєву позицію Віктора і непрості відносини з представниками влади.

Його називали просто — Вітя-козак! Не за зачіскою чи характером, а за життєвими принципами, якими жив цей молодий українець. Він мав справжній життєвий стрижень, який тримає нас на цій землі. В одних він слабенький і хиткий, схожий на маленького хамелеона, що змінює свій колір повсякчас — такі завжди примудряються вижити за будь-яких умов. А Віктор був іншим — СПРАВЖНІМ ПАТРІОТОМ! Його слова ніколи не розходилися з ділом. Він часто говорив: «Україна понад усе!»

* Оксана Лутай – в.о. директора Краєзнавчого музею історії сіл Суботцівської сільської ради.

*Віктор Анатолійович Голий
(Голіков)*

Віктор Анатолійович Голий (Голіков) народився 28 вересня 1981 року у м. Знам'янці. Його родовід сягає корінням у славні козацькі часи. Прадід, Костянтин Прокопович Голий, учасник національно-визвольних змагань періоду Холодноярської республіки, у серпні 1920 року п'ятнадцятирічним юнаком брав участь у Знам'янському повстанні проти більшовиків та їхніх продзагонів.

Пам'ятаю, скільки бюрократичних папірців довелося зібрати Віктору, щоб відновити родове козацьке прізвище — Голий.

Батько, Голіков Анатолій Миколайович — офіцер карного розшуку Знам'янського МРВ УМВС України у Кіровоградській області.

Мати, Олена Григорівна, — вчителька початкових класів Знам'янської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 1 ім. Т. Шевченка.

Протягом 1987–1991 років Віктор навчався у Знам'янській школі № 1, потім — у Знам'янській школі № 3. У 1999 році закінчив Знам'янське ПТУ № 3 за спеціальністю «Столяр-будівельник» з кваліфікацією «Столяр-будівельник 4-го розряду».

Одночасно Віктор навчався на заочному відділенні Кіровоградського державного педінституту ім. В. Винниченка. Закінчив його у 2003 році за спеціальністю «Педагогіка і методика середньої освіти», здобув кваліфікацію «Вчитель історії та географії».

У 2007 році В. Голий закінчив Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України та отримав другу вищу освіту за спеціальністю «Державне управління», здобувши кваліфікацію магістра державного управління.

Протягом 2007–2009 років В. Голий працював службовцем Дніпропетровської облдержадміністрації та вчителем історії, географії і народознавства у Знам'янській школі № 1.

З лютого 2010 року по травень 2013 року працював у Міському краєзнавчому музеї м. Знам'янка, обіймав посаду методиста з питань туризму.

Віктор започаткував більше десяти туристичних маршрутів по Знам'янському району, Кіровоградській та Черкаській областях.

Молодий краєзнавець створив низку рекламно-туристичних буклетів, присвячених археології Знам'янського району, Чорному лісу, пам'ятці природи Чорне озеро, героїчним подіям Холодноярської Республіки, партизанському рухові Чорного лісу періоду Другої світової війни.

Допомагав колегам створювати буклети, готувати презентації та екскурсії краєзнавчого характеру, мандрував з групами туристів.

Ним проведено паспортизацію туристичних об'єктів міста. Від імені музею Віктор Анатолійович координував створення міської громадської організації «Туристично-краєзнавчий клуб “Чорнолісся”», був членом правління клубу, організатором та учасником туристичних змагань і заходів.

За сумлінну наполегливу працю у галузі культури і краєзнавства В. Голий нагороджений: Грамотою відділу культури і туризму виконкому Знам'янської міської ради 2011 року, Дипломом переможця за участь у Першому Центральнo-Українському музейно-туристичному фестивалі та Дипломом переможця ІІІ Центральнo-Українського музейно-туристичного фестивалю 2014 року за зайняте 2-е місце у номінації «Краще наукове дослідження». Також В. Голий був нагороджений Почесною грамотою Знам'янського МРВ УМВС в Кіровоградській області за сумлінне виконання покладених на нього обов'язків з охорони громадського порядку.

Віктор, товариський і відкритий у спілкуванні, заряджав оточуючих позитивною енергією. Він був знавцем і дослідником історії, етнографії, фольклористики. Захоплююче, з артистизмом проводив екскурсії до Монастирища — дива природи в Устинівському районі, до Холодного Яру, до Чигирина. Розповідав екскурсантам факти і легенди найдавнішої са-кральної історії.

Захопленням Віктора була археологія. Він достеменно знав історію давніх цивілізацій на терені Знам'янського району, суспільну і технічну еволюцію стародавніх народів у нашому краї. Мріяв створити археологічну мапу Знам'янського району і системний нарис археологічних досліджень нашого краю. Свої знахідки Віктор передавав до місцевих музеїв, поповнюючи їх колекції. Його робота «Археологічна спадщина Знам'янщини» допомагає готувати музейні уроки історії рідного краю.

Саме у музеї відбулася доленосна зустріч Віктора Гоголя з фахівчицею з туризму Юлією Тукало. Мила, добра, щира і порядна Юля запала йому у серце. Їх об'єднали спільні життєві цінності і погляди. У квітні 2012 року молодята стали на весільний рушник — це було справжнє українське козацьке весілля. Юля завжди підтримувала коханого і допомагала у всіх його

задумах та справах. У січні 2013-го колеги і друзі раділи народженню їх синочка.

Віктор Голий — один із співзасновників Окремого Чорноліського полку Українського козацтва імені Козака Мамая та міського осередку ВО «Свобода». У лавах козацтва був бунчужним.

Наш земляк брав участь у подіях Лютневої Революції гідності у місті Знам'янці, складав Ухвалу Знам'янського віча до міського голови та депутатів міської ради від 21 лютого 2014 року, під якою поставили підписи керівники осередків національно-патріотичних партій і організацій міста. Віктор став одним із засновників Знам'янської сотні самооборони, координував заходи громадських

організацій по недопущенню хаосу та проникнення «тітушок» у місто.

У червні 2014 року Віктор Голий вступив добровольцем до Збройних Сил України, здобув військову спеціальність стрільця зенітно-артилерійської установки. Його зачислили у 42-й Кіровоградський батальйон територіальної оборони України. Два з половиною місяці Віктор служив у лавах Української армії у складі частин охорони Краматорського аеродрому. Свій останній бій Віктор прийняв у районі міста Дебальцеве Донецької області 28 серпня 2014 року. Зенітно-артилерійська установка замикала військову колону. Потрапили у засідку сепаратистів. Водій установки був убитий снайпером. Віктор з товаришами відкрили відсічний вогонь і випустили по ворогу більше 200 снарядів. Вони дали можливість колоні відступити і залишити небезпечний район — ціною власного життя врятували своїх побратимів.

Його життя було коротким, але яскравим, як спалах метеорита!

Майже через місяць, 26 вересня 2014 року, в Кіровоградському обласному художньому музеї було відкрито експозицію «Герой не вмирає!», присвячену пам'яті Віктора Голого.

27 лютого 2015 року в селі Плоске Знам'янського району за підтримки міського осередку ВО «Свобода» на родовому будинку сім'ї Віктора Голого відкрито меморіальну дошку на його честь.

6 травня 2015 року в ЗОШ І–ІІІ ступенів № 1 ім. Т. Шевченка відбувся концерт-реквієм та мітинг, присвячений відкриттю меморіальної дошки випускнику школи, колишньому вчителю історії Віктору Голому.

27 серпня 2015 року у Знам'янці за сприяння козаків Окремого Чорноліського полку імені Козака Мамая відкрито пам'ятну дошку на будинку, де мешкав Віктор. Одна з центральних вулиць міста названа його ім'ям.

У квітні 2016-го на будівлі Володимирівської ЗОШ відкрито меморіальні дошки Віктору Ярмошевичу та Віктору Голому. 13 жовтня 2017 року у місті Кропивницькому в приміщенні ОДА відкрито виставку, присвячену воїнові, краєзнавцеві Вікторові Голому. У міському та районному краєзнавчих музеях проводяться уроки пам'яті, присвячені герою-земляку.

Використані джерела та література:

1. Знам'янщина попрощалася зі своїм Героєм // Знам'янська міська рада. – 2014. – 5 вересня. http://zn-rada.gov.ua/news/znam_janshhina_poproshhalasja_zi_svojim_geroem/2014-09-05-3651
2. Свободівці Кіровоградщини взяли участь у вшануванні пам'яті загиблого побратима Віктора Голого // Сайт ВО «Свобода». – 2015. – 27 лютого. <https://svoboda.org.ua/news/12577-revision-v1/13005/>
3. Його зброя – любов до України // Відділ освіти Знам'янського міськвиконкому. – 2015. – 7 травня. <http://znamesvita.at.ua/news/2015-05-07-1560>
4. Пам'яті Віктора Голого // Знам'янська РДА. – 2017. – 1 червня. <http://zn.kr-admin.gov.ua/pamyati-vsktora-gologo>
5. Робота Віктора Голого «Археологічна спадщина Знам'янщини».

УДК УДК 82.09

Наталія Мельниченко*

м. Кропивницький

Я СИН Твій, УКРАЇНО!

(до 85-річчя від дня народження Анатолія Загравенка)

Доповідь присвячена відомому земляку, поету, прозаїку, драматургу, журналісту, члену Кіровоградської обласної організації Національної Спілки письменників України, громадському діячу, патріоту Анатолію Романовичу Загравенку, якому в квітні 2023 року виповнилося б 85 років.

* Наталія Мельниченко – науковець КЗ «Літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого міста Кропивницького».

Життєпис та творчий доробок письменника простежується за допомогою його збірок поезії, публікацій у пресі, які наявні у фонді літературно-меморіального музею І.К. Карпенка-Карого.

Ключові слова: Анатолій Загравенко, поет і журналіст, Народний Рух, громадсько-політична діяльність.

Анатолій Загравенко (справжнє прізвище Куйбіда) народився 7 квітня 1938 року в селищі Новоархангельську Кіровоградської області, на землі, яка зберігає сліди господарів зимівників колишнього Дикого поля, яка пам'ятає письменників-земляків Павла Байдебуру, Натана Рибак, Євгена Маланюка, Василя Козаченка. Тут пройшли його дитячі роки.

Закінчивши десятирічку, навчався у Львівському технічному училищі за спеціальністю «ливарник-формувальник». У Львові спілкувався з поетом Ростиславом Братунем. Ці зустрічі Анатолій Загравенко запам'ятав на все життя. Тоді ж познайомився з творчістю Дмитра Павличка, який був для нього кумиром.

Далі — робота у редакції районної газети у рідному Новоархангельську, яку тоді очолював член СПУ Іван Черкашенко.

Понад сорок років він працював на різних посадах, найбільше редактором районної газети «Знам'янські вісті». Працюючи в редакції, подав Загравенко документи не до журналістського вищого навчального закладу, а до літературного, про який мріяв з дитинства, відчувачи своє літературне покликання.

Перші поетичні публікації Анатолія Загравенка з'явилися у 1957 році у львівській молодіжній газеті. Відтоді його вірші друкувалися у колективних збірках «Там, де Ятрань», «Кроки», «Вітрила»; у газетах «Кіровоградська правда», «Молодий комунар».

У 1990 році побачила світ перша поетична книга Анатолія Загравенка «Іскрини дощу». Збірка видана у пору, коли поети здебільшого перестають писати строфами, а переходять на прозу. І це чітко помітив письменник-земляк Леонід Народовий: «Поет є людиною, скажемо делікатно, не дуже молодою, і ця перша книжечка — пізня його дитина. В житті пізні діти часто бувають останніми і талановитими. А в літературі? А в літературі вони можуть бути талановитими, але не останніми» [4, с. 211]. Колега по перу Антоніна Корінь дала таку оцінку іскринам Загравенкових спалахів: «Досі пам'ятаю свіже враження від “Балади древності” — про першу зраду роду, племені, народу. Поет уже тоді ніби відчував: Україна на порозі незалежності і прагнув застеретти народ від помилок пращурів. Тривоги і сумніви поета у першій і в усіх наступних книгах багатооб'ємні: за долю рідної держави, народу, мови, пам'яті...» [4, с. 214].

Наступна книга «Спадок» (1997) на сто відсотків запевнила: поет відбувся. «Нікого не наслідує, а в усіх поезіях залишається самим собою. Немає випадкових творів. Усі вони написані рукою зрілого і вдумливого майстра, який віддзеркалює у красному слові свою чутливу душу, біль за долю України, негаразди сьогодення і зворушливо ліричні етюди та медитації», — це атестація від Валерія Гончаренка, з яким підтримував тісний зв'язок, прислухався, ділився планами на майбутнє, про що свідчать листи А. Загравенка до В. Гончаренка, які зберігаються у музейному зібранні [7]. В одному із них Анатолій Романович просить Валерія Васильовича надати рекомендацію до вступу до Кіровоградської обласної Спілки письменників України.

Літературознавець Леонід Куценко в 1999 році порадував поета листом-відгуком на збірку «Спадок», відчувши у творах Загравенка — земляка Маланюка — спільні з ним мотиви. Цитував маланюківські рядки про «князя висоти»: «Та на землі, в житті ходить не можеш ти, бо перешкодою — твої великі крила» [5, с. 191]. «Книга «Спадок» засвідчила для мене факт Вашого прориву за межі сущого. При цьому залишається «Свята земля» (розділ перший) — від берегів Новоархангельська, Знам'янки, Кіровограда, Києва — до цілої України; святою залишається «Причетність» (розділ другий) до долі сущих на цій землі людей, подій; як і земними, жаданими, любленими і бажаними «Чорнобривці» (розділ третій) лики рідного Вам високістю неба світу» [5, с. 192].

Анатолій Загравенко згадував, що «навіть у цьому невеличкому листі Леонід Куценко постає таким, яким його запам'ятав не лише я, а всі, хто разом із ним трудився на духовному терені державної України. Це була надто небайдужа, талановита, з подвижницьким хистом і вдачею людина, свідомо того, що і задля чого вона променить у душі своїх ближніх. Відтоді минуло чимало літ. Вони були плідними і для мене... І в тому, що саме так сталося, — безперечна заслуга літературознавця Леоніда Куценка з його доброю увагою до моєї творчості» [6].

Потім були збірки «Дике поле» (1998), «Меди полинові» (1999), «Доля» (2000), «Сповідь» (2001), «Часослов» (2002), «Щастя» (2003), «Майдан» (2004), «Пошук» (2006), «Ностальгія» (2007), «Поеми» (2010), «Вкраїна зачекалася на Вас...» (2013).

У своїй творчості Анатолій Романович приділяв велику увагу національно-патріотичному вихованню молодого покоління. Його остання книга «Вкраїна зачекалася на Вас» присвячена дітям та юнацтву. Палкі, бурхливі, актуальні вірші цієї збірки від першої до останньої сторінки можна було б читати на Майдані у дні Української революції гідності так само, як і тепер, коли ми виборюємо свою незалежність.

В останні роки письменник взявся за реалізацію масштабних літературних задумів, створивши драми про страдницький шлях відомого поета Василя Стуса, замученого радянським режимом у таборах та про Голодомор в Україні 1932–1933 років. Його повісті присвячені подіям Другої світової війни, будням сучасної України.

Поет до кінця залишався вірним обраній темі, хоча у творчому доробку літератора чимало інтимної, пейзажної лірики, присутня філософська тематика.

Анатолій Загравенко був активним учасником Народного Руху за утвердження в Україні повноцінного громадянського суспільства, палким прихильником державної незалежності країни, відродження її мови, духовності, європейського шляху розвитку.

З 2004 року Анатолій Загравенко — член Кіровоградської обласної організації Національної Спілки письменників України.

Лауреат обласної журналістської премії імені Юрія Яновського, літературної імені Євгена Маланюка в номінації «Художня література» (проза) за двотомник вибраних творів (2013). Як переможець Всеукраїнського конкурсу «ЗМІ — громадянському суспільству» відзначений грамотами фондів «Євразія» та «Відродження», поїздкою до Канади, де вивчав досвід роботи неприбуткових громадських організацій. Він чимало зробив для популяризації роботи неприбуткових громадських організацій та волонтерів.

З письменником-земляком літературно-меморіальний музей І. К. Карпенка-Карого поєднувала довготривала дружба. У музеї проходили презентації книг Анатолія Загравенка «Спадок», «Меди полинові», «Дике поле», «Доля». До 70-річчя поета відбувся літературний вечір «Я син твій, Україно!».

Анатолій Романович подарував музею власні збірки поезій з автографами, численні фотографії, документи та листи з особистого архіву.

Фонд письменника налічує 127 музейних предметів.

Серце земляка перестало битися 10 листопада 2018 року.

Сенс життя для Анатолія Загравенка був у служінні Батьківщині. Він прагнув, аби українці знали свою історію, її героїчні й трагічні сторінки, щоб на рідній землі говорили рідною мовою: «Без мови цілий світ для мене — Колима» [1, с. 188]. «Як письменник палко вірю у той час, коли імення “українець” звучатиме не нижче, а то й авторитетніше, ніж японець, німець, француз, британець, американець» [3, с. 188].

Використані джерела та література:

1. Блакитні вежі: Хрестоматія творів письменників Приінгульського краю у 2-х томах. Т. І: Поезія. – Кіровоград: ПВД «Мавік», 2011.

2. Босько В.М. Історичний календар Кіровоградщини на 2018 рік. Люди. Події. Факти. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2017.
3. Літературна Кіровоградщина: Альманах / упорядник Бідненко Н.І. – Кіровоград: ЦУВ, 2010.
4. Царук А.П. Коді золотих рун: відгуки, рецензії / Антоніна Царук. – Кропивницький, ЦУВ, 2020.
5. «Я обрав свій шлях...»: Леонід Куценко у спогадах, листах, пам'яті / Упорядник Задоля І.М. – Одеса: Астропринт, 2012.
6. Загравенко А. Лист... із вічності // Літературна Україна. – 2009. – № 31. – 24 вересня. – С. 3.
7. Лист В.В. Гончаренку від А.Р. Загравенка. м. Знам'янка. 27.01.1999 р. – Із фондів КЗ «Літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого міста Кропивницького». КМЛМ-4627/ДІ.

УДК 82-9

Валерій М'ятович*

м. Кропивницький

ПРО ЩО ЛЕОНІД КУЦЕНКО ПИСАВ НА СТОРІНКАХ «НАРОДНОГО СЛОВА»

У доповіді йдеться про період плідної співпраці Леоніда Куценка з відомою обласною газетою від початку 1990-х до початку 2000-х років, означені провідні теми його публікацій, висвітлені громадянська позиція та особисті риси характеру науковця.

Ключові слова: «Народне слово», відродження української культури, інтелігент, науковець, патріот, дослідник творчості Євгена Маланюка.

У книзі «Я обрав свій шлях...»: Леонід Куценко у спогадах, листах, пам'яті є й мої враження від спілкування з цією неординарною й талановитою людиною [1, с. 78–79]. Я писав, що для нас, працівників «Народного слова», Леонід Васильович був зразком справжнього українського інтелігента — ерудованого, толерантного, співчутливого, працьовитого. Ми завжди раділи його появі в редакції, бо спілкування з ним було цікавим і приємним. А ще він часто радував нас статтями, розвідками про невинуватих забутих «самосійних дітей» України, народжених у нашому краї, відгуками на гострі проблеми й події.

* Валерій М'ятович — член Кіровоградської обласної організації НСПУ, заслужений журналіст України.

Принагідно зазначу, що, згідно із бібліографічним покажчиком наукової та публіцистичної діяльності, складеним студентами університету, де працював Леонід Васильович, третину своїх праць він опублікував на сторінках «Народного слова». Присвоєння йому звання Лауреата премії імені Володимира Винниченка, заснованої газетою, було скромною відзнакою його внеску у відродження культури й духовності українського народу.

Співпраця Леоніда Васильовича з газетою розпочалася в перші місяці її існування. Тоді важливо було зруйнувати радянські ідеологічні стереотипи і він докладав до цього багато зусиль. До прикладу, 7 лютого 1991 року в «Народному слові» з'явилася його стаття «Вдовині діти», де є й такі слова: «Ось і сьогодні вдові-Україні відмовляється у поверненні її блудного сина — поета-емігранта Євгена Маланюка» [3, с. 3]. Завдяки авторові читачі газети вперше почули ім'я видатного земляка, дізналися про його творчість та життєві дороги.

Але представленням поета-емігранта Леонід Куценко не обмежився. Користуючись нагодою, він наголосив у статті на відсутності державних програм з демократизації суспільного життя. Без них неможливе повернення «вдовиних дітей». Він вірив, що Євген Маланюк стане поетом всього українського народу, що й маємо сьогодні.

Ще раз звертаю увагу на дату цієї публікації — 7 лютого 1991 року. До проголошення України незалежною й до заборони компартії було ще півроку, тож можна тільки уявити внутрішню колосальну роботу Леоніда Куценка. Небагато відважувалося відкрито заявляти про свою громадянську позицію. Леонід Васильович заявляв. І не раз, свідомо багато чим ризикуючи.

Леонід Васильович долучився до того, аби ім'я Євгена Маланюка, цього великого українця, носила наша обласна літературна премія. В пам'ятку — сесія обласної ради, на якій депутатам було запропоновано підтримати проєкт відповідного рішення. Представник фракції комуністів запитав: «А що цей Маланюк зробив для нашої області?». Депутат демонстрував не стільки своє невігластво, скільки нагадував, хто в домі хазяїн. Комуністи на той час, як це не дивно, ще мали сильні позиції і, як могли, боролися проти свого ідейного опонента, яким був Маланюк. Проєкт провалили. За нього проголосували лише на наступній сесії, після оприлюднення на сторінках «Народного слова» ще однієї статті Леоніда Куценка про поета-земляка.

До речі, колега Леоніда Куценка по кафедрі Василь Марко, говорячи про його внесок у дослідження творчості Євгена Маланюка, відзначив, що Леонід Васильович уперше залучив до літературознавчого дослідження «американський» період творчості поета, «оживив» факти використанням

листів, щоденників та нотаток, надав їм форми внутрішньої біографії. І все це відбувалося, зокрема, й на сторінках газети «Народне слово».

Пощастило в цьому плані й іншим відомим особистостям, пов'язаним з нашим краєм. Зокрема, Юрію Дарагану, Фотію Мелешку, Леоніду Чернову-Малошийченку, січовим стрільцям та багатьом іншим. Відомості про них уперше були опубліковані на сторінках «Народного слова» завдяки невтомному Леоніду Васильовичу.

Перелік його публікацій на сторінках «Народного слова» зайняв би багато місця, тому зупинюся лише на кількох, які, на мій погляд, характеризують його як людину, громадянина, науковця.

Леонід Васильович цікавився не лише літературним процесом, його учасниками, а й суспільним життям. Пригадую, засновники газети дорікали нам за його статтю «Чи позбудемося апатії?» (березень 1992 року), мовляв, автор (відтак і газета) закликає до дестабілізації ситуації в краї й анархії. Насправді ж автор ділився своїм баченням розв'язання проблем, що поставали перед українським народом. «Мабуть, — писав Леонід Куценко, — найголовнішим завданням у розбудові України нині є формування духовно багатой, вільної людини; лише за цієї умови можлива незалежна й вільна держава. Суспільство рабів не здатне створити демократичну державу» [4].

Тут можна сказати, що Леонід Васильович був оголеним нервом суспільства. Він реагував на несправедливість у всіх її проявах, на зловживання владою тощо. Наприкінці 1991 року газета опублікувала його статтю «Ідеологічні штампи відмінюються?». Приводом до її написання послужила підготовка «Зводу пам'ятників України». Леонід Куценко був одним із його авторів, і коли стало зрозуміло, що в підсумку це буде звід пам'ятників Леніну, відмовився брати в ньому участь. Його вимога — переглянути концепцію підготовки статей про пам'ятники і внести зміни в звід.

У 2005 році «Народне слово» запровадило щовівторкові пресконференції. Кожен бажаючий міг прийти в зазначений час у зал засідань і висловитись з приводу тієї чи іншої події, поділитися наболілим. Леонід Васильович був одним із перших, хто скористався тією можливістю. 23 червня вийшла публікація «Леонід Куценко: “Я прийшов, щоб висловити через газету свою тривогу”». Ось як він пояснював той свій крок: «Моя сьогоднішня прес-конференція має стати пересторогою від політичного втручання у вибори (президентські. — Авт.) нового ректора педагогічного університету, аби уникнути в стінах нашого авторитетного закладу отого роздвоєння, яке характеризує сьогодні українське суспільство» [7, с. 1]. Леонід Васильович нагадав, що раніше університет (інститут) був колискою демократичних рухів у нашій області.

Важко перерахувати теми, яким присвячував свої публікації Леонід Васильович. Деякі з них були несподіваними навіть для його колег по кафедрі. Тринадцятого квітня 2000 року в «Народному слові» з'явилася його стаття «Церква краю як terra incognita». Чому це раптом літературознавця зацікавила церква? Все просто: церква відігравала провідну роль в освіті населення. «Ми досліджуємо історію освіти в краї, але обминаємо наймасовішу в XIX — поч. XX ст. (особливо в сільській місцевості) церковно-приходську школу, вже не кажучи про духовне училище, відкрите в Єлисаветграді в далекому 1820 році», — писав Леонід Васильович [5, с. 3].

Він наголошував, що церква, духовенство впливали на розвиток духовності краю, відтак пропонував поглянути на священство як на станову й духовну еліту суспільства. Він назвав імена подвижників на ниві духовного служіння, які зробили серйозний внесок у духовний розвиток.

Які б питання не порушував у своїх публікаціях на сторінках «Народного слова» Леонід Васильович, провідне місце серед них посідала література. Він слідкував за літературним процесом у нашому краї, відгукувався на появу нових книжок, але й болісно реагував на таке явище як графоманство. В статті «Літературне життя краю. Критичний огляд» («Народне слово», 16 січня 2003 р.) він пропонував свій «рецепт» зменшення кількості неякісної літератури: по-перше, має запрацювати критика, по-друге, видавництва повинні приймати рукописи із висновками рецензентів [6, с. 3]. На жаль, його пропозиції виявилися голосом волаючого в пустелі, тому й досі на літературній ниві нашого краю вільно почуваються бур'яни і кількість їх примножується. Ми десятиліттями не можемо похвалитися талановитими творами, які б стали відомими за межами нашого краю.

Готуючи ці нотатки, я переглянув кілька десятків публікацій Леоніда Куценка на сторінках «Народного слова». Але ж він друкувався не тільки в цій газеті. А якщо мати на увазі його викладацьку і адміністративну працю, написання книжок, роботу над докторською дисертацією, то можна лише по-доброму позаздрити працьовитості цієї людини. Не знаю, мабуть, він легко викладав на папір свої думки, мав якісь свої «секрети» творчості. Встиг багато, але ж стільки ще зробив би. Знаю, що в якісь моменти розчарування брало гору, й він ділився з близькими йому людьми намірами «сушити весла».

Його появі як автора на сторінках «Народного слова» завдячуємо іншому видатному літературознавцю, доктору філологічних наук, політику Володимирі Панченку, з чиєї ініціативи й було засновано газету. Одного дня вони разом з'явилися в редакції, й відтоді Леонід Васильович для нас став «своїм». Співпраця й спілкування тривали аж до його трагічної загибелі.

Щорічні «Куценківські читання» — це гідне пошанування пам'яті Леоніда Васильовича, і я дякую працівникам музею, що ось уже вшістнадцяте ми маємо можливість говорити про цю неординарну людину, патріота й науковця, за те, що в музеї, мабуть, зберігається абсолютна більшість творчої спадщини Леоніда Куценка.

На закінчення — про мрію. Панченко й Куценко — знакові для міста особистості. І я уявляю їх за бесідою на лаві в одному із центральних скверів міста, а можливо, й між корпусами університету. Відлиті у бронзі, вони нагадуватимуть нам про людські чесноти, якими так щедро були наділені, являтимуть приклад служіння професії, українському народові.

Закінчити виступ я хочу словами нашого сучасника, талановитого письменника й патріота України Василя Бондаря (стаття в «Літературній Україні» до 50-річчя Леоніда Васильовича): «Леонід Куценко належить до того прекрасного прошарку суспільства, навіть не прошарку, а окремих одиниць прошарку, які дуже гостро усвідомлюють катастрофічне проминання часу і боязнь цей час не спалити, а поставити на службу і собі (авжеж, чого кривити душею), і своєму оточенню, нації врешті» [2, с. 5]. Леонід Васильович не «спалив» свій час, він прожив його немарно.

Використані джерела та література:

1. М'ятович В. Потрібно поспішати... / «Я обрав свій шлях...»: Леонід Куценко у спогадах, листах, пам'яті / упоряд., підгот. текстів та прим. І.М. Задой. — Одеса: Астропринт, 2012. — 336 с. : іл.
2. Бондар В. Три крапки як ознака невичерпності. Леонідові Куценку — 50: штрихи до портрета / В. Бондар // Літературна Україна. — 2003. — 6 березня. — С. 5.
3. Куценко Л. Вдовині діти / Л. Куценко // Народне слово. — 1991. — 7 лютого. — С. 3.
4. Куценко Л. Чи позбудемось апатії? / Л. Куценко // Народне слово. — 1992. — 14 березня.
5. Куценко Л. Церква краю як Terra incoqnita / Л. Куценко // Народне слово. — 2000. — 15 квітня. — С. 3.
6. Куценко Л. Літературне життя краю. Критичний погляд: Проблеми сучасного літературного процесу / Л. Куценко // Народне слово. — 2003. — 16 січня. — С. 3.
7. Куманський Б. Леонід Куценко: «Я прийшов, щоб висловити через газету свою тривогу» / Б. Куманський // Народне слово. — 2005. — 23 червня. — С. 1-2.

Олександр Полячок*

м. Кропивницький

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ЄДНОСТІ УКРАЇНЦІВ – ГОЛОВНИЙ НАПРЯМОК ДІЯЛЬНОСТІ КЗ «КРОПИВНИЦЬКИЙ МУЗЕЙ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ІМ. К. ШИМАНОВСЬКОГО» У 2012-2022 РР.

У статті охарактеризовано діяльність КЗ «Кропивницький музей музичної культури імені Кароля Шимановського» у 2012-2022 рр., спрямовану на формування національної пам'яті та єдності українців. Систематизовано основні напрямки та форми цієї роботи, зазначено основні досягнення, в т.ч. створення вебсеріалу «Чумацькі пісні». Дослідження демонструє, що завдання формувати національну пам'ять та єдність українців було головним пріоритетом у роботі закладу в зазначений період, а діяльність музею мала широкий суспільний резонанс.

Ключові слова: видання, захід, фільм, вебсеріал, музичний фольклор, фестиваль, К. Шимановський.

Комунальний заклад «Кропивницький музей музичної культури імені Кароля Шимановського» є ровесником української незалежності, адже його створено у серпні 1991 року. Невеликий науковий колектив, який поступово збільшився від 1 до 5–6 осіб, від самого початку діяльності поставив перед собою завдання впливати на формування національної свідомості українців, насамперед мешканців міста й регіону. Збираючи, вивчаючи й пропагуючи пам'ятки професійної музичної культури, пов'язані з Кропивницьким та краєм, музейники особливу увагу приділяли корифеям української музики (М. Лисенкові, Ю. Мейтусу та ін.), а також землякам-виконавцям, особливо співакам. Відновлення Україною своєї незалежності у 1991 році відкрило нові можливості використання імені і творчої спадщини Кароля Шимановського для розвитку музичної культури області шляхом налагодження міжнародного партнерства. Так за ініціативи музею у 1992–1993 рр. у місті над Інгулом відбувся перший майстер-клас за участю зарубіжного педагога, пройшла перша міжнародна музикознавча конференція («Шимановський і Україна»), було започатковано перший музичний фестиваль за участю польських виконавців. Ця діяльність знайшла своє висвітлення у низці наукових публікацій [20, 21].

* Олександр Полячок – директор КЗ «Кропивницький музей музичної культури ім. К. Шимановського».

Іншим магістральним напрямком роботи музею від 1995 року стало збирання й дослідження музичного фольклору на терені краю, завдяки приходу до музею етномузиколога Олександра Терещенка. Його наукова діяльність як одного з найактивніших українських дослідників фольклору останніх десятиліть високо оцінена на регіональному та загальноукраїнському рівні [10]. Однак, загалом протягом 2-ї половини 1990-х — поч. 2010-х рр. просвітницька, наукова та видавнича активність музею з різних причин була незначною. І лише від 2012 року оновлений колектив потужно розгорнув свою діяльність, а дослідження, публікації та заходи, спрямовані на формування національної пам'яті та єдності українців, стали пріоритетними в роботі закладу.

Найбільшими здобутками музею в період 2012–2022 рр. стали:

- публікація п'яти збірників музичного фольклору регіону [28, 29, 31–33];
- створення при музеї фольклорного гурту «Млиночок», його активна концертно-просвітницька діяльність, а також залучення до музейних заходів інших гуртів, які популяризують український фольклор у його традиційних формах;
- проведення за підтримки Українського культурного фонду в 4-х регіонах країни одинадцяти презентацій збірника «Чумацькі пісні перед степового Правобережжя» (2019) [40] та створення на кошти гранту Українського культурного фонду 12-серійного вебсеріалу «Чумацькі пісні» (2021) [37];
- відновлення музеєм діяльності в якості головного організатора містецького фестивалю «Осінь з музикою Кароля Шимановського» з одночасним піднесенням його художнього рівня, організаційної спроможності, престижності та спрямуванням на промоцію національної музичної культури, а також створення за підтримки Українського культурного фонду сайту [35] та ютуб-каналу фестивалю [3];
- створення за участі музею двох документальних фільмів, присвячених українським сторінкам життя й творчості Кароля Шимановського [1, 7];
- видання фундаментальної колективної монографії «Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті культур» [42] та її презентація в 6-х регіонах країни за підтримки Українського культурного фонду [44];
- публікація підготовлених співробітниками музею фотоальбому, буклетів, комплектів листівок, інформаційно-туристичного путівника [6, 8, 15, 17, 34];

- проведення музеєм мистецько-музейних акцій з нагоди міжнародних Дня музеїв та Ночі музеїв «Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була» (2014), «Європейська музична Кіровоградщина» (2015), «Україно моя неозора!» (2016), «Край наш співучий і мальовничий» (2019), заходів до 200-річчя від дня народження М. Вербицького та 150-річчя першого публічного виконання українського гімну (2015), 150-річчя від дня народження А. Шептицького (2015), 170-річчя та 175-річчя від дня народження М. Лисенка (2012, 2017), 110-річчя від дня народження Івана Гончара (2021), 190-річчя від дня народження П. Ніщинського (2022), благодійних концертів на підтримку української армії (2014, 2022) та для дітей загиблих героїв (2015), концерту київського ансамблю польської пісні й танцю «Поляни з-над Дніпра» під гаслом «Без незалежної України немає незалежної Польщі» (2014), концертів «З Україною в серці» (2017), «Композитор Сергій Борткевич та його повернення в Україну» (2018), фестивалю польської та української культур «Назустріч Євро-2012», заходів до Дня Незалежності України, Дня Конституції України, Дня пам'яті Героїв Крут, Дня Соборності України та ін.;
- участь музею в організації щорічних всеукраїнських фестивалів української академічної музики «Classik-proekt», присвячених пам'яті Юлія Мейтуса та окремих заходів, спрямованих на популяризацію української культури (виступи Ю. Андруховича й гурту «Карбід» (2018), концерти міжнародного музичного фестивалю «Великі творці. Роман Палестер» (2022) [22, 23], проекту Романа Реваковича «Польсько-українські музичні діалоги» (2017, 2022) та ін.).

Звичайно, фестивальні й концертні заходи — найбільш масова форма діяльності, адже вони охоплюють аудиторію в сотні, інколи в тисячі осіб. Водночас, робота по формуванню національної пам'яті та єдності українців велася й у традиційній для музеїв формі виставок, лекцій, бесід, круглих столів, семінарів та екскурсій (зокрема в рамках культурно-просвітницького проекту «Мистецькі вихідні» управління культури й туризму Кропивницької міської ради, ілюстрація 8). На основі деяких виставок опубліковано низку наукових статей, зокрема про шевченківські музичні урочистості [5], козацькі пісні Кіровоградщини [30], художні листівки Амвросія Ждахи у фондах музею [9], музичне життя в окупованому Кіровограді в 1941–1943 рр. [21].

Важливо, що діяльність музею вийшла далеко за рамки міста й регіону, поширилася на столицю та крупні культурні центри України та Європи.

Співробітники музею регулярно виступали на міжнародних наукових конференціях, симпозіумах тощо, в друкованих та електронних ЗМІ, в теле- й радіопрограмах. Завдяки можливостям сучасних медіа платформ музей залучив зацікавлену аудиторію незалежно від місця проживання, адже всі головні продукти його наукової та науко-просвітницької діяльності доступні в Інтернеті, зокрема на створених протягом 2012–2021 рр. трьох інтернет-сайтах [11, 35, 36], двох ютуб-каналах [3, 38], п'яти сторінках у Фейсбуці [12, 17, 39, 41, 42].

Сайт музею подає віртуальні виставки «Історичні й козацькі пісні Кривниччини», «Оперний співак, актор та педагог Йосип Петров (1805–1878)» та «Герасим Журавленко — провідний співак-тенор нашого краю 1930–1940-х років», а також детальну інформацію про музей та його проекти «Пісні Тимощівки» (фольклорний напрям діяльності музею), «Чумацькі пісні», «SzymanowskiFest», «Мала батьківщина великих музикантів» та ін. [11].

Сайт «Фольклор Кіровоградщини» містить напрацювання наукового співробітника музею етномузиколога Олександра Терещенка: фольклорні збірники, аудіо додатки до них та кільканадцять наукових статей, а також архівні матеріали та скановані ним стародруки, присвячені фольклору регіону [36].

Сайт «Фестиваль “Осінь з музикою Кароля Шимановського”» не лише подає інформацію про фестивальні заходи та учасників, а й включає розділи «Шимановський і Україна», «Виконання музики Шимановського в Україні», які створюють відповідні акценти в ідейному і змістовому наповненні порталу [37].

Спрямованість діяльності музею на висвітлення українських сторінок життя й творчості Кароля Шимановського та інших видатних музикантів-земляків яскраво простежується в проведених у 2012–2013 рр. трьох міжнародних наукових конференціях: «К. Шимановський та його мала батьківщина», «Г. Г. Нейгауз в контексті світового виконавського мистецтва» та «Блюменфельди: музична родина на перехресті культур», задуманих як продовження та розвиток тематики конференції «К. Шимановський і Україна» (організованої музеєм у 1993 р.). До числа програмних матеріалів конференцій належать, зокрема, статті О. Полячка «Великі князі Київські, великі князі Литовські, руські (українські) бояри та інші предки Кароля Шимановського, Фелікса Блюменфельда, Генріха Нейгауза на Київщині» і К. Шамаєвої «Станіслав Блюменфельд — засновник і керівник музичної школи (училища) в Києві (1892–1898)», «Київські роки Фелікса Блюменфельда» та «Генріх Густавович Нейгауз і Київська консерваторія». Ретельно опрацьовані й доповнені працівниками музею в партнерстві зі співробітниками Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені

Максима Рильського НАН України матеріали вищезгаданих наукових конференцій були видані в 2019 р. за підтримки Українського культурного фонду як колективна монографія «Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті культур» [43]. За словами авторитетної рецензентки, «без перебільшення сенсаційною подією став вихід у світ монументальної за обсягом і наповненням колективної праці, присвяченої видатним діячам музичного мистецтва, життєвий шлях і творчий доробок яких є знаком єднання України з європейським і світовим культурним простором» [44]. Презентації монографії відбувалися в рамках проекту за підтримки УКФ у Харкові, Львові, Одесі, Дніпрі, Черкасах та ін., а також в НМАУ ім. П. І. Чайковського в рамках XXX Міжнародного фестивалю «Київ Музик Фест-2019» — найбільшого в Україні форуму сучасної музики.

Наукові матеріали, оприлюднені під час конференцій, дали можливість створити телевізійні документальні фільми «Кароль Шимановський і його мала батьківщина» (2012) та «Кароль Шимановський. Українські стежки польського генія» (2015). 15-хвилинний документальний фільм польською мовою «Кароль Шимановський і його мала батьківщина» — один із серії документальних фільмів «Музика під Татрами». Був знятий під час наукової конференції «Кароль Шимановський і його мала батьківщина» на замовлення Національного музею в Кракові. Режисер — Барбара Шумовська, оператор — Якуб Шумовський. Фільм демонструється в Музеї Кароля Шимановського «Атма» в Закопаному [1]. 48-хвилинний фільм «Кароль Шимановський. Українські стежки польського генія» — це перший український документальний фільм про Кароля Шимановського [7]. Знятий за ініціативи журналістки, авторки ідеї і сценарію Марії Ларченко режисером і оператором Зоєю Богдашовою та оператором Геннадієм Зоріним. Фільм отримав другі місця на II всеукраїнському фестивалі теле- і радіопрограм «Кобзар єднає Україну» (у номінації «Славні нащадки славного роду», Черкаси, 2016) та VII Міжнародному фестивалі телевізійних і радіопрограм «Калинові мости» (у номінації «Одне серце — дві батьківщини», Ольштин, Польща, 2016) [25, 26]. «Українські стежки польського генія» були презентовані музеєм на міжнародних фестивалях «IX Підляська октава культур» (Білосток та інші міста Підляського воєводства, Польща, 2016) та «Sacrum Non Profanum. Польська музика сьогодення в Україні — Кароль Шимановський і Войцех Кіляр» (Івано-Франківськ, 2017) [14].

Презентації фільмів та проведення вищезгаданих наукових конференцій пройшли в рамках фестивалів «Осінь з музикою Кароля Шимановського» (до 2017 р. називався Музичний фестиваль імені Кароля Шимановського). Завдяки синергії музею та ГО «Об'єднання поляків "Полонія" ім. Кароля Шимановського» та за підтримки Управління куль-

тури і туризму Кропивницької міської ради фестиваль «Осінь з музикою Кароля Шимановського» від 2012 р. проводиться щорічно (на відміну від перших дев'яти фестивалів, проведених протягом попередніх двадцяти років). Унікальність цього міжнародного форуму полягає, з-поміж іншого, в тому, що він єднає українські села й міста, де народився, жив і творив класик польської музики ХХ століття: Кропивницький, Кам'янку, Тимошівку й Вербівку Кам'янського р-ну Черкаської обл., Знам'янку і Петрове Знам'янського р-ну Кіровоградської обл. Більшість заходів відбулося саме в цих місцевостях, переважно в Кропивницькому та Кам'янці, але окремі фестивальні події були організовані за участі партнерів музею в Кривому Розі (2012), Києві (2017–2019 рр.) та Черкасах (2018, 2019) [19].

Крім творів К. Шимановського на «Осені з музикою Кароля Шимановського» завжди в пріоритеті була музика українських класиків та сучасників. Окремі фестивалі присвячувалися композиторам Борису Лятошинському (2015) та Віталію Губаренку (2016), співакці Соломії Крушельницькій (2022). У рамках форумів відзначалися ювілеї й звучали твори М. Лисенка, Л. Ревуцького, С. Людкевича, К. Шутенка та ін. До здобутків музейної лисенкіани слід віднести, окрім виставок та концертів, наукові розвідки О. Полячка і О. Терещенка «Фольклористична діяльність учнів і послідовників М. Лисенка на Єлисаветградщині» [25], М. Долгих «М. В. Лисенко і його родина в соціокультурному середовищі кіровоградського краю» [4] та ін.

Загальноукраїнське значення фестивалю, а також його високий художній рівень визначаються тим, що на форумі виступали провідні українські композитори-сучасники В. Губа, О. Щетинський, А. Загайкевич, виконавці академічної музики О. Пасічник, О. Нікітюк, Д. Таванець, А. Ляхович, П. Качнов, струнні квартети «Cordes» (Київ), «Фенікс» (Львів) та ін., відомі музикознавці Т. Гнатів, М. Черкашина-Губаренко, А. Калениченко, І. Сікорська, О. Корчова та ін., а також зарубіжні виконавці й музикознавці з Польщі, Великої Британії, Італії, Франції, Австрії та ін.

Паралелі між музикою, літературою, музичним фольклором та українським народно-декоративним мистецтвом дозволили включити до рамок фестивалю виставки партнерів музею «Відроджені шедеври» (автор проєкту Т. Кара-Васильєва, виконавець — В. Костюкова, Київ/Кропивницький 2012), «Квітники Макара Мухи» (Кам'янка, 2019), «Авангард і модерн у народному мистецтві 1910–1930-х років» (Кам'янка, 2020), «ДНК української вишивки авангарду» (Київ/Кропивницький 2021). Ці виставки познайомили глядачів з малознаними, але надзвичайно вартісними здобутками українського мистецтва. Їх популяризація, поза сумнівом, сприяла посиленню в аудиторії національно-патріотичних почуттів.

Реакцією на російську агресію в Україні стали фестивалі під гаслами «Митець, патріот, громадянин» (ХІІ фестиваль, 3–24 жовтня 2014 р.) та «Польсько-українська культурна солідарність під час війни» (ХХ фестиваль, 2–21 жовтня 2022). Притаманні всім фестивалям 2012–2022 рр. ідеї подальшого національного гуртування та відстоювання незалежності на імпрезах цих років домінували й розкривалися як ніколи гостро та пафосно (ілюстрація 11). Внесок фестивалю в культурно-мистецький розвиток краю висвітлено в статтях О. Полячка [2, 24].

Від самого початку до концепції мистецького проекту «Осінь з музикою Кароля Шимановського» було закладено популяризацію не лише академічної музики, але й автентичного українського фольклору. На фестивальних сценах проходили концерти гуртів «Гуляйгород», «Дике поле», «Бабський козачок», «Млиночок», фольклорного ансамблю Кропивницького музичного коледжу та ін. Часто звучали (як у рамках фестивалів, так і під час інших організованих музеєм заходів) традиційні пісні рідного села К. Шимановського Тимошівки, розташованого на пограниччі Кіровоградської та Черкаської областей. Яскравим втіленням ідеї про зв'язок музики українських і зарубіжних композиторів з Україною та українським фольклором, стали фестивальні програми «Шлях «Весни священної», «Класика і фольклорні паралелі», «Пісні Тимошівки».

Проект «Шлях «Весни священної»», реалізований за сприяння музею у 2013–2018 рр., презентувався в Кропивницькому й інших містах України (Устилуг Волинської обл.) та Європи: на сценах Паризької філармонії (Amphithéâtre-Citédelamusique, в рамках «Stravinski weekend»), Ліонської консерваторії (Conservatoire National Supérieur Musiqueet Dansede Lyon, Salle Varèse та Музею Злиття (Musée de Confluences) у Ліоні, театру Альгамбра в Женеві (на фестивалі Fusions) та ін. Концерт у Паризькій філармонії було записано на радіо Франс Мюзік. Під час концертів кожний з двох картин балету «Весна священна» Ігоря Стравінського у виконанні фортепіанного дуету передували міні-вистави у виконанні міжнародного фольклорного колективу «Віртуальне село» за участі 5 етновиконавців з Кропивницького (Світлана Концедалова, Олександр, Дмитро та Марія Полячки, Єлизавета Ткаченко). В анотаціях автора проекту мистецтвознавця Костянтина Учителя наголошувалося на українських зв'язках І. Стравінського, а в міні-виставах звучало кілька автентичних українських пісень [13].

Програма «Пісні Тимошівки» презентувалася в Кропивницькому та Кам'янці під час кількох фестивалів «Осінь з музикою Кароля Шимановського» (у виконанні фольклорного ансамблю Кропивницького музичного коледжу, гуртів «Дике Поле» та «Млиночок»), а також у польському Закопане на XXXVIII фестивалі «Дні музики Кароля Шимановського» (гурт

«Млиночок» за участі колективу «Віртуальне село», 2015 р.). У 2020 р., коли «Осінь з музикою Кароля Шимановського» отримала підтримку Українського культурного фонду, було створено відео-версію програми, трансльовану в прямому ефірі та викладену у відкритий доступ на ютуб-каналі фестивалю [16].

3-поміж інших концертних програм «Млиночка», представлених, у тому числі, на фестивалях у Польщі (Закопане, 2015, Білосток та ін., 2016, Більск-Підляський та ін., 2017, «ЕтноКраків», 2019), варто згадати «Козацькі пісні нашого краю», «Колядки та щедрівки», «Ляльково-музичний вертеп», «Шума заплетімо», «Ой на Купайла». У Кропивницькому гурт неодноразово виступав на святах Масляної-Колодія, передвеликодньому ярмарку, Днях міста Кропивницького, Днях працівників культури, тематичних заходах «На Святого Андрія», «Млинці з “Млиночком”», «Весна зимою», «Закликання весни», «Славний вечір дівич-вечір: весільні пісні Кіровоградщини», «Вікенди на хуторі “Надія”», міжнародній науково-практичній конференції «Мистецький освітній простір у контексті формування сучасної парадигми освіти», методичному семінарі керівників фольклорних колективів та ін. Діяльність інших фольклорних гуртів, що базуються на зібраному в музеї фольклорному матеріалі, висвітлена (станом на 2019 р.) у статті М. Лапіної [13].

Чекають на публікацію доповіді О. Полячка «Проект “Чумацькі пісні”: від фольклорного збірника до вебсеріалу» та «Наукова та мистецька візія чумацьких пісень в однойменному тревел-проекті / вебсеріалі», виголошені на міжнародних наукових конференціях у 2022 р. Вони детально розкривають зміст та значення проекту, до реалізації якого були залучені близько 100 організацій: понад 30 музеїв; близько 20 інших закладів культури та громадських організацій; понад 20 наукових установ і науковців. Серіал має чималий суспільно-значимий потенціал. Він не лише презентує чумацтво як один із чинників становлення української нації, а й показує, як чумацькі традиції продовжуються в багатьох сферах сучасного життя. Звеличує красу нашої держави, захоплює її природничими й архітектурними об'єктами, зачаровує українським традиційним багатоголосним співом. Базуючись на спадщині чумаків, які впродовж трьох-чотирьох століть були міцною сполучною ланкою між Кримом, Донбасом та майже всіма куточками України, сприяє подальшому утвердженню української нації й консолідації українців різного етнічного походження. Продовжуючи традиції «культурної дипломатії», проект зацікавлює, в тому числі, іноземну аудиторію та поглиблює інтерес до України, сприяє подальшому утвердженню її позитивного іміджу. У серіалі проведена ідея ментальної та історичної єдності українців, що мешкають у різних регіонах, а також

ідея витривалості, зрілості й незламності української нації [18]. Ці ж ідеї надихають сьогодні колектив музею на подальшу активну й результативну роботу зі збереження та популяризації культурної спадщини, формування національної пам'яті та єдності українців.

Використані джерела та література:

1. Muzyka pod Tatrami: Karol Szymanowski i jego mała ojczyzna: Film dokumentalny / Reż. B. Szumowski. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2012. URL: https://www.youtube.com/watch?v=r_3dWZGc2lc&t=17s
2. Polaczok A. Muzyka Karola Szymanowskiego w jego małej ojczyźnie (Тимозівка, Каміонка, Кропивницький) в latach 1962-2017 (Полячок О. Музика Кароля Шимановського на його малій батьківщині (Тимошівка, Кам'янка, Кропивницький) у 1962-2017 роках) // Polski Rocznik Muzykologiczny (Польський музикознавчий щорічник) / oprac. Iwona Lindstedt, Beata Bolesławska-Lewandowska. Tom XVIII. «Karol Szymanowski w kulturze XX i XXI wieku». – Warszawa-Kraków, 2020. – С. 375-395.
3. Szymanowski FEST: канал на платформі YouTube. URL: https://www.youtube.com/channel/UCzyWFTyJmN6VzfKDXe7kKfw?view_as=subscriber
4. Долгіх М. М. В. Лисенко і його родина в соціокультурному середовищі кіровоградського краю // Музична україністика: сучасний вимір. Вип. 7 (Зб. наук. ст. «Постать Миколи Лисенка в європейському й національному історико-культурному контексті»). – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2012. – С. 376-385.
5. Задирака Н. Шевченківські музичні урочистості у Кіровограді за останнє півстоліття // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Випуск III. Спеціальний випуск «Кобзар і Кіровоградщина» / Держ. архів Кіровоград. обл. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2014. – С. 80-87.
6. Кароль Шимановський – від Тимошівки до Лозанни: буклет-каталог виставки / авт.-упоряд. О.І. Полячок. Б-ка Варшавськ. Ун-ту. Кропивн. музей муз. культ. ім. К. Шимановського. – Кропивницький: ТОВ «Імекс ЛТД», 2017. – 20 с.
7. Кароль Шимановський: українські стежки польського генія: документальний фільм / Автор сцен., продюс. М. Ларченко, реж. З. Богдасова, консульт. О. Полячок. Кіровоград: Кіровоград. обл. держ. телерадіокомпанія, 2015. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_2NQgoKtJJ0&t=75s
8. Кіровоградщина у дзеркалі часу: Музичне мистецтво: фотоальбом / авт.-упоряд. О.І. Полячок, М.В. Долгіх. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2013. – 76 с.
9. Класова О. Художні листівки Амвросія Ждахи – ілюстрації до українських народних пісень у фондах музею музичної культури ім. Кароля Шимановського // Десятиріччя Куценківських читань. Лютий 2008-2017 / КЗ «Кіровоград. міський літер.-мемор. музей І.К. Карпенка-Карого». – Кропивницький: ТОВ «КОД», 2017. – С. 45-50.
10. Клименко І. На перший ювілей Олександра Терещенка. Проблеми етномузикології: зб. наук. пр. / Нац. муз. акад. України ім. П.І. Чайковського, Проблем. н.-д. лаб. по вивч. народ. муз. творчості, Каф. історії укр. музики та муз. фольклористики. Вип. 14. – К.: НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2019. – С. 170-172.

11. Кропивницький музей музичної культури імені Кароля Шимановського : Інтернет-сайт. URL: <http://szymanowski-museum.com.ua>.
12. Кропивницький музей музичної культури імені Кароля Шимановського: сторінка в соціальній мережі Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/szymanowski-museum>.
13. Лапіна М. Популяризація традиційного музичного фольклору Кіровоградської та суміжних областей фольклористичними гуртами «Гілка», «Дике поле», «Гуляйгород», «Млиночок», «Virtual village ensemble» // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Вип. XII / Держ. архів Кіровоград. обл. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2019. – С. 363-369.
14. Леуш А. Польська музика сьогодення в Україні. URL:<https://ckpide.eu/ua/aktualnosci/wydarzenia/1515-polska-muzyka-sohodennia-v-ukraini> Дата публікації: 27.04.2017. Дата звернення 14.02.2022.
15. Легенди нашого міста. Кропивницький: комплект листівок / авт.-упоряд. О.А. Класова. – Кропивницький: «Імекс-ЛТД», 2018. – 16 листівок.
16. Мистецький фестиваль Осінь з музикою Кароля Шимановського: сторінка в соціальній мережі Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/szymanowski.fest.kr/>.
17. Музична Кіровоградщина запрошує: буклет / авт.-упоряд. О.І. Полячок. Кіровоградський міський музей музичної культури імені Кароля Шимановського. – Кіровоград, 2013. – 16 с.
18. Найдюк О. «Традиційний чумак – той, хто долає великі, знелюднені, ризиковані відстані» (Інтерв'ю з Олександром Полячком про проект «Чумацькі пісні»). Інтернет-портал Kyiv Daily. URL: https://gazeta.ua/articles/culture-journal/_majzhe-kozhne-selo-malo-svij-repertuar/1068416. Дата публікації: 19.08.2021. Дата звернення 14.02.2022.
19. Полячок Д., Лапіна М. Хронограф подій, пов'язаних із вшануванням та виконанням творів К. Шимановського на його малій батьківщині у 1961-2018 рр. // Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті культур: Колективна монографія / Ред.-упоряд. О.І. Полячок. Кропивн. музей муз. культ. ім. К. Шимановського. ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – Кропивницький: Лисенко В.Ф., 2019. – С. 471-516.
20. Полячок О. Ім'я і спадщина Кароля Шимановського як чинник культурного розвитку міста Кропивницького у перші роки незалежності України // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Вип. XVI / Держ. архів Кіровоград. обл. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2021. – С. 126-137.
21. Полячок О. Музика в окупованому Кіровограді (1941-1943) // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Вип. XIII / Держ. архів Кіровоград. обл. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2020. – С. 269-297.
22. Полячок О. Перші підсумки фестивалю «Видатні митці». Інтернет-Журнал «Музика». URL: <http://mus.art.co.ua/pershi-pidsumky-festyvaliu-vydatni-myttsi/> Дата публікації: 16.09.2022. Дата звернення 14.02.2022.
23. Полячок О. Польська й українська музика на міжнародному музичному фестивалі «Видатні митці». Інтернет-Журнал «Музика» URL: <http://mus.art.co.ua/polska-y-ukrainska-muzyka-na-mizhnarodnomu-muzychnomu-festyvali-vydatni-myttsi/> Дата публікації: 03.09.2022. Дата звернення 14.02.2022.

24. Полячок О. Фестиваль «Осінь з музикою Кароля Шимановського» як чинник культурно-мистецького розвитку краю // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Вип. X / Держ. архів Кіровоград. обл. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2018. – С. 280-290.
25. Полячок О., Терещенко О. Фольклористична діяльність учнів і послідовників М. Лисенка на Єлисаветградщині // Музична україністика: сучасний вимір. Вип. 7 (Збірник наукових статей «Постать Миколи Лисенка в європейському й національному історико-культурному контексті»). – К.: ІМФЕ ім. М.Т.Рильського, 2012. – С. 270-279.
26. Протокол засідання журі телевізійних програм Всеукраїнського фестивалю телевізійних і радіопрограм «Кобзар єднає Україну». URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=128999&cat_id=120144Дата публікації: 24.05.2016. Дата звернення 14.02.2022.
27. Протокол підсумкового засідання журі телепрограм VII Міжнародного фестивалю телевізійних і радіопрограм «Калинові мости». URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=129488&cat_id=120956Дата публікації: 17.06.2016. Дата звернення 14.02.2022.
28. Терещенко О. Веснянки передстепового Правобережжя / Кропивн. музей муз. культ. ім. К. Шимановського. – Кропивницький: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2016. – 96 с.
29. Терещенко О. Історія та звичаї села Хведварь у розповідях і піснях Марії Кузьменко / Кіровоград. музей муз. культ. ім. К. Шимановського. Нац. муз. акад. України ім. П.І. Чайковського, Проблем. н.-д. лаб. по вивч. народ. муз. творчості. – Кіровоград-Київ, 2012. – 144 с.: з нот., іл.
30. Терещенко О. Козацькі пісні Кіровоградщини // Tradicija ir dabartis [Tradition&Contemporarity]. vol. 13. – Klaipėda: Department of Music, Academy of Arts, Klaipėda University, Lithuania, 2018, – С. 115-140.
31. Терещенко О. Слідами мандрівних музикантів: Дослідження / Кіровоград. музей муз. культ. ім. К. Шимановського. Нац. муз. акад. України ім. П.І. Чайковського, Проблем. н.-д. лаб. по вивч. народ. муз. творчості. – Кіровоград-Київ, 2013. – 108 с.: з нот., іл.
32. Терещенко О. Традиційні ліричні пісні та балади з Центральної України / Кіровоград. музей муз. культ. ім. К. Шимановського. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2015. – 72 с.
33. Терещенко О. Чумацькі пісні передстепового Правобережжя / Кропивн. музей муз. культ. ім. К. Шимановського. – Кропивницький: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2019. – 184 с.: з нот., іл.
34. У Кропивницькому за 1-2-3 дні: інформаційно-туристичний путівник / упоряд. О.А. Класова. – Кропивницький: ТОВ «Імекс -ЛТД», 2019. – 48 с.
35. Фестиваль «Осінь з музикою Кароля Шимановського»: Інтернет-сайт Об'єднання поляків «Полонія» ім. Кароля Шимановського та Кропивницького музею музичної культури ім. Кароля Шимановського. URL: <http://szymanowski-fest.com/uk/>
36. Фольклор Кіровоградщини: Інтернет-сайт наукового співробітника Кропивницького музею музичної культури ім. Кароля Шимановського Олександра Терещенка. URL: <https://sites.google.com/site/muzfolkkr/>
37. Чумацькі пісні: архів проектів УКФ. URL: <https://ucf.in.ua/archive/61dec56678b9df3c851517a3>

38. Чумацькі пісні: канал на платформі YouTube. URL: <https://www.youtube.com/@user-mx1gw1kl4t>.
39. Чумацькі пісні: сторінка в соціальній мережі Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/chumatski.pisni/>.
40. Чумацькі пісні перед степового Правобережжя: архів проектів УКФ. URL: <https://ucf.in.ua/archive/5f0a23b547935d24d70cc935>
41. Чумацькі пісні передстепового Правобережжя: сторінка в соціальній мережі Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/chumacki.pisni/>
42. Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: сторінка в соціальній мережі Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/Szymanowski.Blumenfeldy.Neuhausy>
43. Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті культур: Колективна монографія / Ред.-упоряд. О.І. Полячок. – Кропивницький: Лисенко В.Ф., 2019. – 664 с.: іл.
44. Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті культур: рецензія / Оксана Летичевська. – Інтернет-Журнал «Музика» URL: <http://mus.art.co.ua/shymanovs-ki-bliumenfel-dy-neyhauzy-muzychni-rodyny-na-perekhresti-kul-tur/> Дата публікації: 09.12.2019. Дата звернення 14.02.2022.

УДК 82.09

Владислав Попович*

сміт Новгородка Кропивницького р-ну

ЦІННОСТІ ЖИТТЯ В УМОВАХ ПОЛЯРИЗОВАНИХ РЕАЛІЙ СЬОГОДЕННЯ У ЗБІРЦІ «ЖИТТЯ, ПОДІЛЕНЕ НАВПІЛ...» ІРИНИ НЕБЕЛЕНЧУК

Дослідницька робота присвячена вивченню поетичного стилю збірки Ірини Небеленчук «Життя, поділене навпіл...», з'ясуванню особливостей життя людини в умовах війни, визначенню людської сутності та цінностей у межовій ситуації. Результати дослідження сприятимуть подальшому вивченню й глибшому розумінню творчості поетеси у контексті вивчення літератури рідного краю.

Ключові слова: стиль, обрамлення, цінності, екзистенція, алюзія, війна, горнило.

* Владислав Попович – учень 11 класу Ліцею Новгородківської селищної ради Кропивницького району Кіровоградської області.

Про автора

Ірина Небеленчук народилася в селищі Новгородці Кіровоградської області. Працює викладачем у комунальному закладі «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського». Науковець, письменниця, перекладач. Автор близько 300 наукових і науково-методичних праць із методики викладання літератури у всеукраїнських і міжнародних виданнях, із них 23 авторських посібники, 3 — у співавторстві, декілька посібників педагогів вийшло за редактування І. Небеленчук у різних областях України. Автор посібника «Основи поетичного стилю та мотиви творчості сучасних поетів» (у трьох книгах).

Дослідниця творчості сучасних поетів. Учасник і дипломант численних Всеукраїнських і Міжнародних літературно-мистецьких фестивалів, конкурсів, проєктів, зокрема «Народжені вільними», «Наша мова калинова», «Огні горять», учасниця Благодійних Марафонів «Подаруй серце солдату» і «Час народу» та концертних програм у рамках Благодійних Марафонів, учасниця народного мистецько-історичного фестивалю поезії та пісні «Українські передзвони», «Театр слова», Всеукраїнського поетичного стартапу «Дотиком душі». Переможець II Міжнародного проєкту-конкурсу «Тарас Шевченко єднає народи» в номінації «Шевченко літературний».

Поезії надруковані у всеукраїнських і міжнародних виданнях — часописах, альманах, збірниках, журналах, на поетичному сайті «Проспект Піднесення», в авторських посібниках. Автор перекладів віршів «Символ нашого кохання» Сергія Висеканцева, автор поетичних збірок «Мелодія душі моєї», «Крила надії», «Осінні мотиви», «Пори року», «Берег любові», «Життя поділене навпіл», «Купина неопалима», «Джерело Іппокрени». За збірку поезії «Джерело Іппокрени» була номінована на обласну літературну премію імені Євгена Маланюка (2020). Член літературного клубу «Світоч», літературно-мистецького об'єднання «Вітрила» (керівник О. В. Надутенко). Автор творів, що стали піснями (співпраця з В. Ринденком, В. Чорним, М. Ведмедерею, В. Купрієнком). Літературний редактор і автор передмов п'ятнадцяти збірок сучасних письменників.

Збірка Ірини Небеленчук «Життя, поділене навпіл...» — про війну, яка «смертоносно нависла над Україною» [12, с. 2], про те, які зміни сталися в житті українців, як війна вплинула на осмислення людиною цінностей життя.

Обрамлення як ідейно-композиційна канва тексту збірки

Особливістю композиції є наявність художнього обрамлення («Пролог» [12, с. 8] та «Епілог» [12, с. 133]).

Вказані частини збірки мають форму діалогу. Розмова двох осіб показана в контексті української дійсності. Співрозмовники по-різному

сприймають реальність, що відображено за допомогою звукових і зорових образів: «Віє вітер в гаю» — «Ні, то кулі свистять...»; «шумить у діброві ручай» — «Я кажу, що то кулі»; «Он там зайнялась блискавиця» — «Ти не чуєш мене?! То лунають війни громовиці» [12, с. 8]. Опозиція співрозмовників виявляється у полярності їх оптичного бачення. Діалог також є ілюстрацією роздвоєності свідомості значної частини українців, що не спроможні критично осмислити певні події.

Форма діалогу є характерною для епічних творів. Авторка розмістила у поетичній збірці діалогічний тип мовлення з метою увиразнення динаміки сюжету, оскільки *«головна функція діалогу... в епосі — характеризувати події, що відбуваються»* [5, с. 137]. Діалогічний засіб виразності відтворює поляризовані життєві позиції українців, розмежування на «до» і «після»: *«То ти кажеш — війна?! Нам “конфлікт на Донбасі”, казали...»* [12, с. 8]. Ключовим і рушійним у вказаній розмові є слово «чуєш». На початку війни дуже важливо було домогтися того, щоб значна частина українців «почула», осмислила нову жахливу дійсність.

В епілозі збірки читаємо *«На Донбасі знов кулі свистять»* [12, с. 133]. Слово «знов» вказує на віковичну боротьбу українців за незалежність: повторення історії, повторення подій. Лірична героїня закликає до дії:

*Схаменися чимдуж! Я благаю тебе, любий брате.
Скинь ярмо й піднімися ти врешті з ганебних колін.
Українська земля, котра лиха зазнала багато,
Не повинна страждати віднині. Ти ж є її син!
Художні особливості частини збірки «Життя без війни»*

Любов до життя, до рідного краю насамперед є відображенням відповідного ставлення до краси природи. Пейзажну лірику Ірини Небенчук поетеса Галина Онацька інтерпретує як «неперевершене бачення вічної краси природи, її відчуття усіма фібрами душі поетеси» [14, с. 3]:

*Я слухала, закохана у світ.
А вишня засипала мене цвітом.
В обіймах ніжних і тендітних віт
Душа вишневим дивом квітла. Квітла... [12, с. 55]*

Духовне злиття ліричної героїні із світом природи прочитується читачами в рядках вірша «Осінь і вона»: *«Йшла парком диво-осінь, поряд з нею — я»* [12, с. 14].

Лірична героїня мислить образами природи: *«Щоб летіли печалі пташиним ключем, / За море далеко, мов стомлені птахи»* [12, с. 15]. Її почуття метафоризовані у формі образів природи — зорових, звукових: *«І хай каз-*

кою буде зимова чарівна мить» [12, с. 25]. *«Отой спогад, мов тіло старенької вишині, / Тихо плаче, скрипить, замерза під вікном»* [12, с. 26].

Н. Гущенко зазначає, що *«немає, мабуть, такої людини, яку б не хвилювали яскраві та неповторні картини природи, яку не зворушували б і не дивували вішовані рядки, присвячені їй»* [3]. Цю цитату повністю можна віднести до пейзажної лірики І. Небеленчук, яка тонко відчуває усі порухи природи, завдяки їй передає внутрішній стан ліричної героїні.

У композиції першої частини збірки відсутня календарна послідовність відповідно до змін пір року: після вірша про весну — пейзаж осені, далі знову весна. Перемежовані мотиви пір року є відображенням різних станів душі та настроїв ліричної героїні: весняна радість змінюється осінньою мрійливістю (*«Ледь мріє Весна у легкім серпанку»* [12, с. 19]. *«В природі є пора красива — осінь»* [12, с. 28]). Мотиви літа й осені поєднані у вірші *«Ти прийди»: «Ти до мене прийди у мій сон / Веселковими барвами літа»; «Небо в зорях мені подаруй / І осінні листочки багрянні»* [12, с. 41].

У вірші «Весняний вечір» краса природи трактується поетесою як сенс життя: *«Так гарно... Що для щастя людям треба»* [12, с. 53].

Образи природи у збірці набувають і медитативного значення. У вірші «Очищення» за допомогою образів деревця, що ростуть із спленими гілками, поетеса трактує природу як храм. В образах дерев, що *«переплетені нібито долі»*, можна розрізнити *«чоловіче єство, бо гілляча міцне. / І жіноче, там віття тоненьке»* [12, с. 33]. Алгоричний зміст прочитуємо у рядках вірша *«Деревиця над водою зростали собі / І від вітру, і долі хитались»*. Сила храму, і зокрема храму природи — в очищенні: *«Храм — святиня небесна — відомо про це. / Там злу душу очистити можна»* [12, с. 33].

Ліричний сюжет першої частини збірки пов'язаний зі станом природи. У вірші «Все пройшло» бачимо злиття ліричної героїні з природою: *«Та неждане у трубі, раптове «алло»: / Знову липень гарячий з далеких світів»* [12, с. 27]. Силу почуттів ліричної героїні змальовано за допомогою художнього паралелізму:

*Що у відповідь мушу сказати я вам?
Що дороги тернисті давно розійшились?
І незручно від того стає всім вітрам.
Не вернулись лелеки в гніздо, як колись.
Так і ми розлетілись давно по світах.
То чому ви в минуле вертаєте слід?* [12, с. 27]

Образ дощу, який «шепотів за вікном, / І неначе до себе він кликав, гукав», уявляється почуття смутку за втраченим коханням.

У вірші «Сум верби» почуття суму матеріалізується поетесою за допомогою образу верби:

Лиш верба у долині схилилась, стоїть самотньо.

Із зелених листочків стікає сльозинка скупа. [12, с. 22]

Душевний стан смутку верби увиразнюється за допомогою контрасту із «красунечкою» весною, що «Цвітом сипле довкола, радіє, сміється, буя» [12, с. 22].

Предметом поетичних рефлексій Ірини Небеленчук періоду «Життя без війни» є духовне та моральне життя людини.

Про почуття любові до батьків ідеться у віршах «Дорога до мами» [12, с. 16], «Дорога додому» [12, с. 59], «Дорога до батьків» [12, с. 54], «Потрібно небагато» [12, с. 47], «Поспішайте до тата й до мами» [12, с. 78]. Роздуми про любов до найрідніших людей створено у віршах за допомогою афористичних конструкцій:

*І де б не був ти, де б ти не ходив,
Якими б не ішов у світ стежками,
Чи то під сонцем, чи у шквалі злив —
Дорога приведе завжди до мами.* [12, с. 16]

Життєву починаєш розуміти суть:

*Людині так потрібно небагато.
В якій б світі дорога не вела,
Завжди веде до батьківського дому.* [12, с. 47]

У вірші «Дорога до мами» узагальнення думки висловлено у формі імперативу:

*Летить до мами крізь стіну дощу,
Допоки не пішла вона у вічність.* [12, с. 16]

Вічність — це та межа, за якою не залишається нічого, окрім спогадів. Віднині, на переконання Л. Ланської, «увесь світ у жалобі, у розпачі, не лише самотня доньчина душа, а навіть черешні і жоржини» [11, с. 11]. І далі: «Неодноразово поетеса повертається до цієї теми, кидаючи матусі оберемки слів, сповитих перевеслами спогадів і святої любові» [11, с. 11].

Охарактеризувавши частину «Життя без війни», можемо зазначити, що лірична героїня вважає любов до батьків святою. Саме таке джерело любові живить героїню духовно, наповнюючи її силами, снагою, прагненням творити добро.

Мотив любові до України є головним у віршах «Україні» [12, с. 57], «Запитайте мене...» [12, с. 58], «Франківську» [12, с. 62–63], «Київ» [12, с. 68].

У вірші «Запитайте мене...» створено узагальнений образ любові до Батьківщини:

*Понесу в своїм серці цей факел любові,
Що палатиме вічно, моя Україно. [12, с. 58]*

Лірична героїня захоплюється красою рідної землі. Любов до Батьківщини втілена в багатьох образах природи та образах міст України: «І постають перед читачем чудові натхненні образи, обрамлені теплом і ніжністю» [14, с. 4]. Прикладом любові та духовної єдності з усіма куточками країни є те, що у вірші «Франківську» авторка звертається до міста, вживаючи присвійний займенник «мій». Вона захоплюється красою та культурно-історичною аурою міста:

*Тут «Руська трійця» слави здобула.
Витає дух Міцкевича над парком.
Бруківкою і Леся тихо йшла,
Затишним милувалася Монмартром. [12, с. 62]*

Образи любові до рідного краю постають перед читачем у віршах «Місто над Інгулом» [12, с. 34], «О, Кропивницький мій!» [12, с. 60–61], «Дмитро Іванов» [12, с. 39], «Мій Кропивницький» [12, с. 64]. Авторка називає Кропивницький «маленький мій Париж»:

*Стоїть «Париж». Де «Ятрань круто в'ється».
Його цілує хвилями Інгул.
І серце щемно від любові й щастя б'ється,
Душа співа в полоні дивних струн. [12, с. 64]*

Авторка захоплюється різними стильовими нашаруваннями в архітектурі рідного міста, розмірковує про їхню цінність із позицій вічності [12, с. 61]. Пишається також театром імені Марка Кропивницького, що протягом тривалого історично-культурного та національного розвитку держави був осередком не лише національної, а й світової еліти [12, с. 64].

Почуття любові до «малої батьківщини» змальовано у вірші «Дмитро Іванов» [12, с. 39]. Ірина Небеленчук є авторкою літературознавчої статті «Мое село в терновому вінку». Вивчення творчості Д. Іванова в контексті розділу «Література рідного краю», у якій зазначає, що Дмитро Іванов отримав «звання» «поет українського села» [13, с. 79]. «За кожним словом у збірці ховається біль, туга, вина, а також віра, надія, сподівання та любов до рідного краю, своєї землі», — зазначає науковиця про поезії Д. Іванова [13, с. 80]. Відтак, у вірші авторки «Дмитро Іванов» вказано на те, що ім'я поета сприймається як уособлення любові до рідної землі:

*Сонце й небо осанну співали.
І неслося: «Дмитро Іванов»! [12, с. 39]*

Розглянувши вірші, сповнені любові до Батьківщини, можемо зазначити, що «авторка трепетно несе в душі любов до рідного слова і до рідної землі» [11, с. 10].

Почуття людини у хвилини розчарувань, смутку, втрати зображені у віршах «Fata morgana» [12, с. 20], «Душа» [12, с. 30], «Осінній смуток» [12, с. 32], «Відгоріла горобина» [12, с. 35], «Самотність» [12, с. 36]. «Чорні смуги» присутні в нашому житті, і в названих творах вони окреслені за допомогою образів «осінній смуток», «в свічнику гірко плаче свіча», «сумував сивий змучений сніг», «котяться сльози», «вітер свище і свище невпинно», «та у душу птахом сизокрилим / Залетіла стихшено печаль».

У вірші «Fata morgana» періоди чорних смуг життя зображено за допомогою художнього простору зими [12, с. 20]. А почуття суму змальовано в алегоричному образі калини поміж зими. Психологічний стан калини відтворено в лексемах «схилилась», «сумує», «дрімає», «тремтить». У періоди розчарувань людині властиво узагальнювати, тож калина не реагує на заспокоєння із переконанням «Знаю: fata morgana все наше життя».

Щастя у розумінні поетеси є невіддільним від почуття любові до життя. Науковець О. Ратушняк зазначає, що *«лейтмотивом» творчості поетеси є природне прагнення жінки до щастя. І хоча воно у кожного своє: здоров'я, гроші, достаток, хороша робота, діти, проте є спільне для всіх і для кожного»* [15, с. 4].

Роздуми про щастя містяться у віршах «Ватра кохання», «Зимова казка», «У літі», «Ромашкове щастя», «Якого кольору щастя», «Подаруй», «Весняний вечір», «Цвіт щастя».

Цінності життя у названих віршах осмислюються з позиції екзистенційної зворотності, тобто поглядом у минуле. «В умовах війни люди починають помічати і цінувати те, на що не зважали за мирного життя. До війни здавалося, що часу багато, і його вистачить. Після війни — його мало, щоби сказати «люблю», «чекаю», «обіймаю». «Щасливі миті — до: їх буде багато, після — можуть обірватися», — зазначає авторка в інтерв'ю. Відтак зображені у віршах цінності життя сприймаються в умовах поляризованих реалій — на фоні війни.

Лірична героїня віршів бачить щастя у простих речах: «бентежне тремтіння руки» від кохання, яке «хмаринкою щастя пливло» [12, с. 65], «А сніжинки кружляли собі. Й небайдуже / Все раділи, що можуть прикрасити світ» [12, с. 44], «Теплі промені сонця щасливого дня» [12, с. 51], «І поряд ти... Ромашки... Поле... / І світла дивовижна мить...» [12, с. 46], «Духмяність квітів» [12, с. 53]. У вірші «Понад вічністю» авторка розмірковує про щастя кохати «Понад ліком століть і миттєвостей перших вагань, / Понад вічністю часу і плинністю нашої долі» [12, с. 67]. Вказані обра-

зи щасливих митей життя сповнені захоплення життям, оптимістичного світовідчуття.

У вірші «Якого кольору щастя» лірична героїня узагальнено розмірковує про людське щастя з позицій кольористики:

*«Яке воно щастя?», — питає хтось знову.
Скажу я всім просто: «Воно кольорове!»
Лиш чорного кольору в ЩАСТІ немає.
Щастя веселкою радісно сяє! [12, с. 49]*

Художні особливості частини збірки «У горнилі лиха»

У війни різні обличчя. Деструктивні зміни, що відбуваються з приходом війни у суспільне життя, відбиваються також і на моральності людей. Осмислення війни у глобальному вимірі здійснено автором збірки у вірші «Наче світ весь звихнувся...» [12, с. 80–81]:

*І людина враз стала
обличчям подібна до ката
Під черленим, війною розпеченим,
стражденним сонцем.*

У поданому творі йдеться про докорінні зміни, що відбулися у житті українців, і це увиразнено за допомогою анафори «Наче світ весь звихнувся. / Виконує люд роль Пилата».

З метою осмислення впливу явища війни на моральність людини авторка використовує біблійний образ Пилата. Науковець Л. Комарніцька, розкриваючи образ Пилата, зазначає: «Як добре відомо, прокуратор Понтій Пилат, римський намісник в Юдеї часів імператора Тиберія, увійшов до пантеону вічних образів світової культури через сумнозвісну роль, яку він відіграв у долі Ісуса Христа» [8, с. 106]. Ліна Ланська стверджує, що «цікавим є образ Пилата, з яким авторка порівнює цей світ, це оточення, у якому вона торує свої життєві стежки. Вона непримирима до несправедливості в усіх її проявах, до лицемірства і брехні» [11, с. 13]. Отже, згадка про Пилата в контексті зображення подій війни є доречною, оскільки вказаний образ допомагає відтворити атмосферу війни у глобальному вимірі. Це узагальнений образ вбивства, лиха, горя, сліз, руйнації.

Війна є злом і війна є мірилом та індикатором людських чеснот. Авторка вірша зображує людські вади, які виявилися в умовах війни. На деструкційну дію таких аморальних проявів вказує те, що для їхньої характеристики використано дієслівні лексеми «обмовляє, і гудить, і бреше, / плює всім у спину», «І доносить, нашіптує, / словом безжальним вбиває». Реакція на війну в такій частини «людю» окреслена за допомогою позиції «Я не знаю. / Моя ж скраю хата».

Узагальнення аморальних вчинків частини українців авторка висловлює за допомогою афористичних висловів: «Та під Богом усі. / І нещадна чекає розплата», «Від брехні недалеко до зради, / а звідти — до вбивства», а також у формі риторичного запитання «Про закони всевишні / хто-небудь з «людей» отих знає?».

Для осмислення явища війни авторка збірки згадує про події історичного минулого, оскільки війна в Україні — це наслідок тривалого історичного процесу. У вірші «Тридцять третій...» відтворено межову ситуацію 1933 року:

*Тридцять третій, мов крук, Україну вбивав люто й грізно.
То заніс, наче меч, свою зброю безжально палач.* [12, с. 82]

Пам'ять про події 1986 року відтворено у вірші «Огнем радіації»:

*Пам'ятаймо, у квітні реактор горів.
У тривозі лишили всі люди домівки.
Проводжала країна у вічність синів.
І чекали на рідних смертельні листівки.* [12, с. 83]

У віршах «Журавлі», «Остання мить» відтворено події Майдану:

*Я дивлюся у небо і бачу — то зовсім не птахи.
То Герої Небесної Сотні й лихої війни.
Все летять і летять. Із любов'ю, розміреним змахом
Хочуть землю рідненьку своїми закрити крильми.* [12, с. 94]

Події війни бентежать ліричну героїню. Вона відчуває біль втрат, усвідомлює наслідки війни, намагається протистояти лиху. Як зазначає Ліна Ланська, «громадянська лірика виписана людиною небайдужою, не відстороненою від проблем і бід рідного краю» [11, с. 10].

Як зазначає Г. Онацька, «поетеса — така ніжна, закохана у життя, тендітна, та разом із тим у другій частині книжки, яку вона влучно назвала «У горнилі лиха», постає перед нами в новому образі — борця з ненаситним ворогом за свободу і волю рідної країни» [14, с. 5]. У вірші «Дійдемо разом до мети» [12, с. 84–85] лірична героїня свою долю пов'язує з Україною:

*— Обидві сильні ми. Ми будем разом жити.
У нас з тобою й доленька одна.
У тебе є, моя рідненька, діти.
І шлях єдиний — тільки боротьба.*

Дослідниця С. Євтушенко стверджує, що «в українській поезії тема долі набувала специфічного забарвлення: більшість митців пов'язували свій жереб із долею України, з вірою в її прийдешній день» [6, с. 42]. Г. Онацька

зазначає, що «поетеса не раз побувала в зоні АТО і своїми очима бачила згарища і руїни, що залишилися після боїв» [14, с. 5]. Була у Дружківці, Слов'янську, Краматорську, поблизу Авдіївки. Читала вірші просто неба, на блокпостах, на майданах. Брала участь у концертних програмах, під час яких декламувала вірші. Проводила зустрічі з громадськістю. Кошти за реалізацію книжок перераховувала на потреби бійців АТО, передавала теплі речі бійцям.

Ірина Небеленчук — учасник різних заходів. Вона брала участь у Всеукраїнських благодійних акціях, концертах, марафонах і проєктах, таких як: «Подаруй серце солдату» (2015, 2016, 2017), «Він, Вона і війна» (2016), «Огні горять» (2017), «Тарас Шевченко єднає народи» (2017), «Час народу» (2018), «Пісні, народжені в АТО» (2018). Відзначена медаллю «Волонтер України за покликом душі» громадського об'єднання ветеранів, учасників АТО та бойових дій.

Життєве кредо поетеси виражено у вірші «Дійдемо разом до мети»:

*Як упаду, то знову піднімуся
На злість усім запеклим ворогам.
Не здамся я, нізащо не скорюся,
нікому тебе знищити не дам.
Ми разом подолаєм перешкоди
І разом ми дійдемо до мети.
Там, вдалині горить огонь свободи.
Хоч шлях важкий, та мусимо іти. [12, с. 85]*

Значна частина віршів другої частини збірки присвячена зверненню до образу Тараса Шевченка. У тяжкі часи випробувань сьогодні нам потрібне слово Кобзаря. Епіграфом вірша «І реве знов Дніпро» [12, с. 86–87] є початок балади Т. Шевченка «Причинна», який став народною піснею. У дослідженнях зазначено, що «значний за обсягом текст епіграфа виконує у творі роль художнього паралелізму, що слугує засобом для створення в поезії ефекту показу Дніпра у двох часових площинах» [1, с. 177].

Поетеса використовує у вірші міфолофольклорні образи верб, ясена, місяця, сичів, які є алюзивними і які застосовує Т. Шевченко, показуючи їх у теперішньому часі війни:

*Плачуть верби. Схилились вони у зажурі,
Над кривавим стрімким, срібним плесом ріки.
А сичі у гаю провістили нам бурі.
Ясен в полі скрипів і кричали круки.
Блідий місяць, мов човен, журливо на небі
Плив повільно, немов запалили свічу. [12, с. 87]*

На зв'язок з історичним минулим вказує назва й рядок вірша «І реве знов Дніпро» (лексема «знов»).

У вірші «Якби зустрілися...» [12, с. 90–91] поетеса у формі внутрішнього діалогу висловлює переживання з приводу подій у Донбасі, під Ілловайськом, звертаючись до Кобзаря:

*Якби зустрілися ми знову,
Тобі розповіла б, Тарасе,
Як ллються всюди ріки крові
І гинуть воїни в Донбасі.*

Аналізуючи вірш «Якби зустрілися...», Г. Онацька зазначає: «Описуючи усю трагічність ситуації в країні, вона усім серцем, ніби за порадою до людини досвідченої, звертається до Великого Кобзаря: “Де ж то воля, Тарасе?” І сама дає відповідь на таке важливе питання сьогодення: — Вона в боротьбі!» [14, с. 7].

У 2017 році Ірина Небеленчук взяла участь у Міжнародному літературно-мистецькому конкурсі «Тарас Шевченко єднає народи», прочитавши вірш «Якби зустрілися...», і здобула перемогу в категорії «Шевченко літературний», отримавши диплом і срібну медаль.

Розмірковуючи над реаліями сьогодення, поетеса зображує у віршах зв'язок з історичним минулим. Для цього авторка використовує алюзії. Дослідник алюзії в літературному аспекті О. Ярема зазначає: «Оскільки будь-який твір створюється в світлі культури, в якій народився і виріс автор, він є віддзеркаленням цієї культури, а сам автор свідомо чи несвідомо користується її досягненнями у своїй творчості» [16, с. 393]. Далі науковець зазначає про те, що «алюзія служить певним «містком», який з'єднує попереднє з наступним, являє собою певний спосіб звернення думки до минулого і сприяє осмисленню і категоризації знань про світ», «економний засіб актуалізації історії, літературної традиції» [16, с. 393]. Поетеса використовує алюзії, щоб показати незавершеність історії визволення українського народу (починаючи від часів Богдана Хмельницького, нарікання на якого є у віршах Т. Шевченка), на періодичне повторювання подій і явищ.

Міфолофорний образ Дніпра, який використовує авторка у віршах «І реве знов Дніпро», «До тебе, Тарасе», покликаючись на рядки Т. Шевченка, є основою для осмислення історичної долі України, оскільки «Дніпро — один із символів України, у поезіях Тараса Шевченка виражає хвилювання, неспокій народу» [1, с. 177].

У вірші «А зорі тут тихі...» алюзію використано для обрамлення і вона є засобом створення контрасту:

*А тут зорі такі тихі-тихі.
І здавалось, так буде завжди.*

*Та країну спіткало враз лихо
Від навали страшно́ї орди.*

.....
*І хоч зорі тут ясні і тихі,
Та у тиші ридають вони.* [12, с. 106]

Вражаючим є контраст, створений у вірші «Міфу», епіграфом якого є рядки української народної пісні «Місяць на небі, зіроньки сяють»:

*«Міфа» немає. Зорі і місяць,
І човен по морю тихо пливе.
Вертай, козаче, до свого місця...
За тебе країни серденько мре.* [12, с. 112]

«Міф» — позивний Василя Сліпака». «Місяць на небі, зіроньки сяють» — «одна з улюблених пісень Василя Сліпака, під яку співак заряджав зброю» [12, с. 112].

Архетипний образ вишиванки як оберегу осмислюється поетесою у вірші «Вишиванка» [12, с. 116–117] за допомогою алюзії на вірш Д. Павличка «Два кольори». Сюжетною основою вірша є розповідь про те, як мати вишивала синові сорочку, вкладаючи у кольори та візерунки мрії та сподівання на щасливе майбутнє сина. Поетеса відтворює в поезії національний колорит, сповнений почуттями ніжності й любові родинних стосунків:

*Вишивала мати, мати вишивала...
Та неждано лихо рідний край спіткало.* [12, с. 116]

Сюжетна розв'язка твору побудована у формі антитези. І образ вишитої сорочки, використаний у поданій синтаксичній конструкції, можна трактувати як символ національної самобутності, яку зневажає «братній» народ:

*Вишивала мати сорочечку сину,
Щоби оберегом була для дитини.
Вишивала мати сорочечку сину —
Забрав із собою її в домовину.* [12, с. 117]

Алюзія у вірші «У війни не жіноче лице» використовується поетесою як засіб узагальнення досвіду війни:

*Струменіло у скронях так важко:
«У війни не жіноче лице».* [12, с. 121]

В обох частинах збірки спостерігаємо одні й ті самі образи, проте у другій частині вони мають інше наповнення — «міняється її образна мова» [14, с. 5]. Порівняймо:

«Ромашкове щастя» — «І тремтіло ромашкове тіло / Під навалою злої орди»; «Поблідла у лузі ромашка, / Наполохана згубним свинцем» — «Оксамитове поле ромашок, / Що розстріляне згубним свинцем»; «ромашкове поле» — «Макове поле»; «духмяність квітів» — «В полях похилилися квіти»; «Вальс вишневої заметілі»: — «І та вишня була, наречена неначе, / свята і безгрішна» — «Плачуть вишні», «І стогнала від болю зранена вишенька, / Бо не вистачить сил зацвісти навесні»; «неба синь і землі дивосвіт» — «Краєв небо, мов навпів, болючий надривний той плач», «У зажурене небо птахами злітають бійці», «небо волає», «Тільки дихало небо війною і болем, і горем»; «сніжинки у танці зими»: «І невтішно мовчав закривавлений сніг...»; «Ледь мріє Весна у легкім серпанку»: «Свинцеві весни».

Одні й ті самі образи, відображені у часі «до» і «після», увиразнюють поляризованість реалій, межею яких є війна.

Ключовим словом у змісті другої частини збірки є «горнило». Поєднання слів «горнило війни» вжито у віршах «Дорога у вічність», «Воїн світла», «Свинцеві весни».

Почуття суму за втраченими синами України передається автором у віршах за допомогою рефрену «пливе кача»: «“Пливе кача...” гірка по Тисині» [12, с. 102], «І пливе, мов та “кача”, над містом жажливо труна» [12, с. 105], «То пливе Україною “кача” / І у горлі гірчить полином» [12, с. 108].

Як зазначає дослідник В. Крупка, «кожна із поезій — це болісне усвідомлення того, що в життєві виміри сьогодення прийшла війна» [9, с. 95]. Саме такі виміри життя українців показує автор збірки. Низка віршів поетеси створена на основі реальних подій, як-от: записи з розповіді дев'ятнадцятирічних юнаків у госпіталі, які були поранені під час боїв у Донецькій області («Лист матері»), участь у ході пам'яті за полеглим земляком від аеропорту («Дорога у вічність»), на основі розповіді мами трьохрічної дівчинки, яка ще не вміла писати, проте виводила каракулі та коментувала, про що вона пише татові, як дітки уже не граються на подвір'ї, у багатьох чорні хустини і про те, якби вона була не така маленька, то сама дійшла би до тата («Лист татові»), розповідь дружини Андрія Матвієнка на одній із зустрічей і розповідь воїна, який передав поетесі прапор, берет і деякі речі Андрія Матвієнка для музею, розповідаючи, про те, як УАЗ Андрія підірвався на фугасі («Орден»), розповідь матері, яка сама виховувала сина та який загинув у Донецькій області («Чекання»), розповідь воїна про те, як карета швидкої буквально летіла полем, везучи пораненого бійця і доволі юна дівчина, «буквально дівчатко», втішала бійця як могла, постійно заламуючи пальці. Коли машина майже дійшла до медичного намету, стався вибух («Остання молитва»). Розкриваючи особливості вірша «Остання

молитва» Л. Будулатій зазначає, що «*відзначається метафоричність мови у відтворенні картин війни*» [2].

Ірина Небеленчук, побувавши у Донецькій області, намагається донести до людей і читачів зокрема, що війна не так далеко, як уявляється звичайним людям. Вона близько, вона у будь-яку мить може прийти у наші домівки, зруйнувавши звичний плін життя. Тому людям варто пам'ятати про це. І як застереження, звучать рядки поетеси:

А війна, а війна, мов безжальний ковальський удар,

Усе б'є, усе б'є, мов набат, неймовірно у скроні.

Та палає, палає незгасний диявольський жар.

І від того в церквах плачуть кров'ю сторічні ікони. [12, с. 105]

Один із мотивів, що займає чільне місце у поезії Ірини Небеленчук, є мотив болю. Він може бути фізичний, психологічний і духовний. Лірична героїня однаково відчуває усі різновиди болю. Психологічний біль виникає від усвідомлення того, що лірична героїня не може нічим допомогти матері, яка втратила сина, молодій жінці, яка чекає дитину, воїнам, які опинилися у котлі. Від того судомить тіло, сковує ество, уповільнює рухи. Відтак психологічний біль перетікає у фізичний. Духовний біль героїні пов'язаний із тим, що їй болить, як люди зневажають рідну землю, домівку, рідну мову.

Спостерігаючи за станами ліричної героїні у другій частині збірки «У горнилі лиха», можемо назвати найбільш повторювальний образ — образ снігу. Саме сніг є втіленням болю героїні, що вказує на неможливість надати допомогу. Сніг не тільки холодний. Він змучений, стражденний, німий, сивий тощо. Біль від загибелі воїнів сковує усе ество ліричної героїні. Тоді сніг постає байдужим, жорстоким, безжальним, німим. Воїни пригоршню снігу витирають обличчя, щоб зняти жар, втому, запаморочення. Сплять на снігу, падають на сніг. Тоді він постає згорьованим, змученим, скривавленим:

Вмить життя обірвалося і не воскресне.

Ти за Матінку-землю героєм поліг...

Лиш свинцем гірко плакали зоряні весни.

І невтішно мовчав закривавлений сніг... [12, с. 109]

Н. Глущенко, говорячи про внутрішній стан ліричної героїні, зазначає: «*Думка про нескінченність снігу посилюється. Можливо, лірична героїня, спостерігаючи за снігопадом, жалкує про якісь втрачені моменти*» [4]. «Втраченими» моментами є ті, що лірична героїня бідкається про те, що її не було поряд, що вона не встигла допомогти, відчуває фізичний біль від того, що не можна нічого змінити та повернути час.

Кульмінацію страждання українського народу під час війни відображено у вірші «Біль» за допомогою гіперболізації:

*Болючий болю мій, переболи,
Лети далеко за сопілкою й сурмою.
Болючий болю мій, не треба, не боли,
Не забирай в полон до себе, мов ординці. [12, с. 129]*

Нагромадження спільнокореневих лексем, похідних від дієслова «біль» у поєднанні із дієсловами наказового способу є виявом кульмінації страждання ліричної героїні й України.

Збірка закінчується словами у формі імперативу (наказового способу):

*Піднімися! Доволі знущань і смертей! Чуєш, брате?
Припини чорних хмар нескінченний смертельний потік,
Щоб Вкраїна всміхнулась очима барвінку хрещато,
Щоб у мирі і щасті, в любові жили ми повік.*

Прагнення ліричної героїні — подолати власний біль і допомогти пережити його іншим. Вона хвилюється про те, щоб люди у тяжкий час для країни не зневірилися, не оступилися, не втратили надію на майбутнє. Авторка намагається переконати навколишніх, що найбільшою цінністю є життя. Тому кожен має обирати саме шлях життя, щоб протистояти ворогові.

Висновки

Ліна Ланська, аналізуючи поезію Ірини Небеленчук, зізнається: «Завмираю, читаючи вишукано виписані рядочки. Хочеться зупинити мить і зачерпнути в долоні часоплин, який витікає крізь пальці» [11, с. 13]. Т. Кобільник-Лищенко стверджує, що «коли читаєш поезію Ірини Небеленчук, відчуваєш, що народжена вона єдністю чарівних звуків, почуття і думки. Її лірика ніби органічно пов'язана з музикою, цією великою й таємничою стихією. Вона присутня в середині самого слова. А це велика сила впливу на людську душу» [7, с. 6]. На переконання О. Лісової, «Господь обдарував її надзвичайним талантом — писати вірші: поетичними рядками кричати і плакати від щастя, сміятися і мріяти. Її твори читаються на одному диханні, вони заворюють своїми образами і змістом. Вона вміє співчувати покаліченим і зруйнованим долям українців, болю і горю від неоголошеної війни» [10].

Збірка Ірини Небеленчук «Життя поділене навпіл» висвітлює реалії сьогодення: Революцію Гідності, бої на Донбасі, котли, захист Батьківщини від ворогів.

Ознайомившись із поезіями збірки, можемо зазначити — вони становлять значний інтерес у сучасному літературному процесі, оскільки відтворюють настрої та почуття людини в межевій ситуації, що є актуальним для осмислення подій війни.

Віршів нагадують: життя може обірватися будь-якої миті, тож ми маємо берегти й цінувати все, що в ньому є. Війна — це лихо, це розруха. Авторка утверджує думку про цінність життя.

Використані джерела та література:

1. Аналітико-інтерпретаційна діяльність суб'єктів навчання у процесі роботи над художнім твором: навчально-методичний посібник / за наук. ред. І.О. Небеленчук. – Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2018.
2. Будулатій Л.М. Матеріал до уроку літератури рідного краю у 10 класі «Шкільна версія аналізу пісні Вячеслава Купріянка на слова Ірини Небеленчук «Остання молитва»». URL: <https://naurok.com.ua/material-do-uroku-literaturi-ridnogo-krayu-u-10-klasi-shkilna-versiya-analizu-pisni-v-yacheslava-kuprienka-na-slova-irini-nebelenchuk-ostannya-molitva-24786.html>
3. Глушенко Н. Поетична зустріч. «Лунко стукають краплі віршів...». URL: <https://naurok.com.ua/poetichna-zustrich-lunko-stukayut-krapli-virshiv-229989.html>
4. Глушенко Н. Шляхи роботи з віршем. Ірина Небеленчук «Падав сніг». URL: <https://naurok.com.ua/shlyahi-roboti-z-virshem-irina-nebelenchuk-padav-snig-229982.html>.
5. Горюнова М. Родова специфіка художнього діалогу в епосі та драмі (на матеріалі творів Ф. Дюрренматта) // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2015. – № 3. – С. 134-139.
6. Євтушенко С.О. Медитативна лірика Б. Грінченка в контексті європейської поезії // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – 2012. – № 26. – С. 41-45.
7. Кобільник-Лищенко Т. «Підняв своє вітрило човен...» / Небеленчук І. Мелодія душі моєї. – К.: Ленвіт, 2010. – С. 4-7.
8. Комарницька Л. М. Поетикальні особливості сюжету про Понтія Пілата в українській літературі кінця XIX – першої половини XX століття в контексті європейської культурної традиції // Закарпатські філологічні студії. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – Т. 3. – Вип. 3. – С. 106-111.
9. Крупка В.П. Концептуалізація земного тяжіння у збірці поезій «Купина неопалима» Ірини Небеленчук // Філологічний дискурс. – Випуск 10. – 2020. – С. 91-97.
10. Лісова О. Вона обрала свій шлях. URL: <https://vk.kr.ua/society/6940-vona-obrala-svy-shlyah.html>.
11. Ліна Ланська. «У пізнанні одвічному істин...» / Небеленчук І. Купина неопалима. – Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2020. – С. 10-14.
12. Небеленчук І. Життя поділене навпіл. – Кропивницький: ТОВ «ПОЛІМЕД-Сервіс», 2017.
13. Небеленчук І. На допомогу вчителю української літератури: науково-методичний посібник. – Кіровоград: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2014.

14. Онацька Г. Гучний набат небайдужого серця / Небеленчук І. Життя поділене навпіл. – Кропивницький: ТОВ «ПОЛІМЕД-Сервіс», 2017. – С. 3-7.
15. Ратушняк О. У сподіванні на щастя / Небеленчук І. Крила надії. – К.: Ленвіт, 2010. – С. 4-6.
16. Ярема О.Б. Літературознавча парадигма дослідження алюзії // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2012. – № 29. – С. 393-395.

УДК 7.067.3

Віта Чернова*

м. Кропивницький

ПОРТРЕТИ СУЧАСНИКІВ НА ТЛІ ВІЙНИ: АРТ-ПРОЄКТ МУЗЕЮ ОЛЕКСАНДРА ОСМЬОРКІНА

Доповідь презентує арт-проект «Художні студії – 2022» на тему: «Портрети сучасників на тлі війни», реалізований художньо-меморіальним музеєм Олександра Осмьоркіна в умовах воєнного стану, встановлено-го через повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну.

Ключові слова: арт-проект, війна, портрет, тематична художня виставка.

Мистецтво виконує важливу суспільно-соціальну роль — вивчає життя і відтворює його в художніх образах, передаючи духовний досвід людини та сприяючи встановленню зв'язків між поколіннями. Мистецтво має властивість пробуджувати думки, розвивати емоційно-чуттєву сферу, виховувати емпатію і милосердя. Знання, що набуваються за допомогою мистецтва, засвоюються глибоко і назавжди, в результаті чого вони переходять у переконання, а згодом — в дії та вчинки. Мистецтво сильніше, ніж будь-яка форма суспільної свідомості і будь-який вид суспільної практики, впливає через емоційно-почуттєву сферу на свідомість людини, розвиваючи її образне мислення та естетичне сприйняття дійсності, формуючи характер, волю і світогляд, охоплюючи весь її духовний світ.

А яка роль мистецтва під час війни? Що може митець зробити під час війни, чим допомогти своїй країні? І взагалі, яке місце під час війни займає культура, зокрема, музей?

Через повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року мільйони українців опинилися в умовах воєнного

* Чернова Віта Василівна – директор КЗ «Художньо-меморіальний музей О. О. Осмьоркіна».

стану. Війна надає нових сенсів усьому, суспільство реагує на болючі виклики і трансформується у нові форми взаємодії. А найяскравішим виразом трансформацій, які відбуваються, є мистецтво. Адже історія людства демонструє, що навіть за таких обставин ніколи не зупиняється творче життя, бо й в найтемнішу годину завжди знайдеться промінь світла. Та й з ворогом можна боротися мистецтвом, яке у всіх його проявах є життєвою мотивацією. Нині кожен українець тримає свій фронт — і не лише військовий, волонтерський, гуманітарний чи інформаційний, а й фронт мистецький. Мистецтво і культура змінюють формати, але не втрачають своєї цінності.

В роки Другої світової війни художник Олександр Осмьоркін активно працював в Майстерні оборонного плакату «Вікна ТАРС», створив серію портретів військових льотчиків, здійснив оформлення театральної вистави, написав чимало картин. Саме цей біографічний факт живописця спонукав науковців художньо-меморіального музею Олександра Осмьоркіна відновити 31 березня 2022 року арт-проект «Художні студії» та реалізовувати його за темою, визначеною самим життям — «Портрети сучасників на тлі війни».

Слід зазначити, що музейний арт-проект «Художні студії» має багаторічну історію — започаткований був у 2012 році з нагоди відзначення 120-річчя з дня народження видатного художника і педагога Олександра Осмьоркіна, для якого висловлювання всесвітньо відомого французького художника Огюста Ренуара: «Мистецтву навчаються в музеї» було своєрідним творчим кредо, і який неодноразово сам відточував власну художню майстерність в музеях, про що писав в своїй автобіографії. Його організували музей і відділ образотворчого мистецтва дитячої школи мистецтв на чолі з тодішнім завідувачем відомим художником і педагогом членом Національної Спілки художників України Юрієм Вінтенком. «Художні студії» стали традиційними, влаштовуються щороку до Міжнародного дня музеїв та Дня художника. Це відкрита мистецька акція, до якої можуть долучатися всі, хто захоплюється образотворчим мистецтвом і бажає відчутти творчу атмосферу, що панує в будинку архітектора Якова Пауценка, де провів свої дитячі та юнацькі роки його племінник в майбутньому професор живопису Олександр Осмьоркін, і де нині меморіальний музей талановитих митців-земляків.

У 2022 році «Художні студії», присвячені 130-річчю з дня народження Олександра Осмьоркіна, нинішня завідувачка відділу образотворчого мистецтва дитячої школи мистецтв Ольга Краснопольська запропонувала проводити в оновленому форматі — за участі як професійних художників, так і початківців-аматорів, які б навчалися майстерності під час взаємно-

го творчого спілкування з фахівцями художньої справи, і зробити їх не просто традиційними, а систематичними, своєрідною школою мистецтва і платформою для спілкування. «За моїм задумом ми маємо перемалювати пів міста. Хочу регулярно, наскільки вийде, 1–3 рази на місяць, зустрічатися, писати натуру, ділитися досвідом. Мені чомусь хочеться, щоб художники частіше зустрічалися», — саме так означила свою творчу ідею Ольга Краснопольська [30].

Так, в лютому захід було проведено двічі. На перших «Художніх студіях — 2022» в якості натурниці в музейному інтер'єрі позувала журналістка Лілія Кочерга. До речі, в той же день, 16 лютого, музей за участі Громадської Співки «Рада учасників бойових дій, інвалідів війни, сімей загиблих та волонтерів «Патріот», Комунального закладу «Обласний ресурсний центр з питань допомоги учасникам АТО та ВПО» та Громадської організації «Мобільна волонтерська група» презентував також новий науково-просвітницький проект «Музей Олександра Осмьоркіна — мистецька територія позитивних емоцій», метою якого було означено створення комунікаційного майданчику для ветеранів та членів сімей учасників АТО/ООС, волонтерів, громадських ветеранських організацій в рамках проведення в Кіровоградській області соціальної акції «Пам'ятаємо. Підтримуємо. Допмагаємо» [9].

А ось вдруге художники зібралися 23 лютого і з захватом писали осяяний яскравим сонячним світлом портрет психолога Ніни Чапран в очікуванні наступного дня 24 лютого творчої зустрічі з художником — ветераном АТО Ігорем Поповичем. Але зустріч так і не відбулася, бо «завтра» почалася війна.

Експозиція музею була демонтована з метою збереження картин та інших раритетних предметів, в меморіальному залі залишився лише старовинний рояль та порожні вітрини зі стільцями. Але художникам, які прийшли в музей 31 березня 2022 року, ці обставини не завадили, а навпаки надихнули на творчу працю за музейними мольбертами. Озброївшись олівцями та обравши натурою для зображення свого колегу заслуженого художника України Андрія Надєждіна, вони поринули в світ мистецтва, осяяного світлом, радістю і впевненістю в перемозі добра над злом.

Свідком цієї імпровізованої творчої майстерні став художник-графік, книжковий ілюстратор Микола Ломакін, який приїхав в своє рідне місто Кропивницький з Харкова і відразу став волонтером на Козачому острові. На хвилинку завітав до музею, в якому у свій час презентував персональну виставку «Графічні балади», а потрапив на справжнє поле мистецької битви, в якій завжди перемагає любов до краси і гармонії. Він був приємно вражений творчою активністю своїх друзів-колег і зазначив, що оскільки

образотворче мистецтво володіє силою віри та оптимізму, саме зараз потрібно демонструвати найкращі твори сучасних українських художників. І довів це своєю новою персональною виставкою дизайн-проектів комп'ютерної графіки «Козацька слава невмируща», презентувавши її у віртуальному форматі на вебсайті музею у розділі «Вибрані виставки» до Дня Українського козацтва та Дня захисників і захисниць України, експозицію якої склали створені ним у 2020–2022 роках портрети українських гетьманів для серій пам'ятних медалей: «Герої Козацької України», «Видатні постаті козацтва» та «Дівчина-Україна».

Кураторами арт-проекту «Художні студії — 2022» на тему: «Портрети сучасників на тлі війни» стали провідний науковий співробітник музею заслужений художник України Андрій Надеждін та кропивницька художниця, завідувач відділу образотворчого мистецтва дитячої школи мистецтв Ольга Краснопольська, яка з перших днів війни почала створювати цифрові колажі патріотичного спрямування і активно демонструвати їх в соцмережі. А учасниками студій — члени Національної Спілки художників України Людмила та Олександр Демиденки, Ірина Кухаренко, Ольга Коломієць та Юрій Вінтенко, викладач художньої школи імені Олександра Осмьоркіна Олександр Кир'янов, кропивницькі художниці Наталія Корнілова та Юлія Тарасова, художники з Дніпра Марія Грім (Рахманова) та Олександр Василенко, київська мисткиня Оксана Самійленко та кропивницький фотограф Олександр Шулешко.

Для зображення митці щоразу обирали нову натуру — своїх колег-художників, журналістів, краєзнавців, музикантів, працівників музеїв та інших закладів культури, молодь, які і є нашими сучасниками.

Цікавими для художників були і студії на території садиби літературно-меморіального музею Івана Карпенка-Карого, під час яких вони писали груповий портрет відомого в місті Кропивницькому і далеко за його межами фолкгурту «Млиночок» при музеї музичної культури ім. Кароля Шимановського у складі: директора музею Олександра Полячка, викладачів Кропивницького музичного коледжу Світлани Концедалової та Олени Панічевої і викладача музичної школи № 3 Анни Лях. Барвисті вишиванки, традиційні народні костюми і автентичний спів професійних музикантів в оточенні квітучого травневого музейного саду створювали надзвичайно творчу атмосферу для митців. Надихнувшись враженнями від спілкування з талановитими фольклористами, відома художниця-портретистка Людмила Демиденко згодом написала живописний портрет Олександра Полячка і назвала його «Свято в музеї Карпенка-Карого».

На більш масштабний рівень музейний арт-проект вийшов після візиту голови Кіровоградської обласної ради Сергія Шульги 18 травня в Між-

народний день музеїв. «Розглядаючи роботи наших кропивницьких художників, створені останніми місяцями у форматі студій, разом із директором художньо-меморіального музею Осмьоркіна Вітою Черновою зішлись на думці, наскільки необхідні зараз образотворчо виражені історії військових, лікарів, рятувальників, волонтерів — тих, хто наближає нашу перемогу. Охочі розповісти ці історії через графіку чи живопис є. Тож домовилися розпочати роботу над проектом», — зазначив Сергій Шульга, додавши, що згодом спільно з музеєм обласна рада організує виставку [21].

У червні-серпні художники за сприяння голови Кіровоградської обласної ради Сергія Шульги створили чимало портретів волонтерів, психологів, лікарів, а також провели виїзні студії в Кіровоградському обласному клінічному госпіталі ветеранів війни, де написали портрети учасників бойових дій. А ось мисткиня Ольга Коломієць, znana як живописець і майстриня витинанок та вишивок бісером, після студій в госпіталі виявила бажання створити цілу галерею графічних портретів бійців. Майже два місяці вона щодня, крім суботи і неділі, приїздила в медичний заклад і малювала тих, хто проходив там в той час лікування та реабілітацію. Понад сорок портретів українських воїнів — солдатів і сержантів, лейтенантів і капітанів створила художниця. За її словами, це була своєрідна арт-терапія не лише для військових, яким пропонували взяти участь в студіях саме психологи із госпіталю, щоб з метою емоційного розвантаження позувати для написання портретів, а й для самої мисткині, яка відтворюючи їх мужні обличчя в мить задуми, відчувала жахи війни і впевнювалася в силі та непереможності наших захисників.

Пам'ятними стали і студії за участі представників Головного управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій в Кіровоградській області — командира відділення 1 Державної пожежно-рятувальної частини 1 Державного пожежно-рятувального загону старшого прапорщика Олександра Хорольського, заступника начальника відділу соціогуманітарної роботи та психологічного забезпечення центру забезпечення діяльності капітана служби цивільного захисту Євгенії Погрібної та начальника групи піротехнічних робіт аварійно-рятувального загону спецпризначення майора служби цивільного захисту Олега Філіпова, який на студіях позував зі своєю головною зброєю — міношукачем, про принципи роботи якого захоплено розповідав і художникам, і тележурналістам, що знімали процес створення портретів героїчних рятувальників в повній екіпіровці в інтер'єрі одного з музейних залів [16].

Особливо емоційне враження у художників викликали студії за участі викладачів та курсантів Донецького державного університету внутрішніх справ, що перемістився з Маріуполя до Кропивницького. Так, начальник

відділу профорієнтаційної роботи майор поліції Галина Ізотова, портрет якої писали митці, розповіла про свого сина Миколу Костенка — учня 8-го класу Маріупольської школи № 3, куди вони переїхали у 2014 році з Донецька, і показала на екрані власного смартфона його малюнки, на яких він фіксував свої думки, хвилювання, уяву про те, як все відбувалося на вулицях міста під страшними обстрілами та вибухами, а ще фото розбомбленого будинку і дітей друзів, серед яких був і її син, які попри всі жахіття посміхалися, смакуючи шоколадними снікерами, що так несподівано їм дісталися, і вірш, написаний і викладений на сторінці в Instagram молодою учителькою фізики та інформатики Марією Угринчак з Коломийщини, яку надзвичайно вразили малюнки та історія маріупольського хлопчика, що дивом дістався до Івано-Франківська. «Малюнки сина з Маріупольського підвалу. Можна спостерігати як розвивалися події. Від «майже спокійних» перших днів до боїв біля будинку. І саме спокійне місце — підвал. Всього 21 день без світла, води, їжі», — саме так написала на своїй сторінці в соцмережі Галина Ізотова [8]. Тоді й виникла у музейних науковців ідея влаштувати виставку дитячих свідчень про страшну війну дорослих і в серпні на музейному вебсайті в розділі «Вибрані виставки» була презентована віртуальна виставка малюнків Миколи Костенка «Маріупольська Жар-птиця», яка фактично є художнім щоденником 14-річного юнака про жакливу війну РФ проти України в його рідному місті Маріуполі Донецької області.

Про те, як відбувалися «Художні студії — 2022» і хто були їх героями-натурами, можна ознайомитися на музейному вебсайті у розділі «Вибрані події», де представлені також і численні відеорепортажі про арт-проект на всеукраїнському інформаційному телемарафоні «Єдині новини» та в місцевих ЗМІ.

Результатом творчої праці художників-учасників унікального мистецького проекту є дві тематичні художні виставки, що нині експонуються в художньо-меморіальному музеї Олександра Осмьоркіна.

«НЕПЕРЕМОЖНІ» — перша виставка в рамках музейного арт-проекту «Художні студії — 2022» на тему: «Портрети сучасників на тлі війни» і присвячена Дню Незалежності України. Її експозицію, презентованої 22 серпня 2022 року в меморіальному та двох виставкових залах музею, складають понад 250 портретів, виконаних в різних графічних техніках — графітний олівець, вугілля, темпера, пастель, сепія, сангіна, гуаш, акварель, маркер, кольорові та акварельні олівці. На відміну від живопису, графіка, на перший погляд, здається дещо обмеженою в зображувальних можливостях, більш умовною, адже засобами виразності є лінія і штрих, а основними кольорами ахроматичні — білий, чорний і всі відтінки сірого і лише іноді використовуються барви. Але саме ці якості й дозволяють художнику ак-

центувати увагу на головному в графічному портреті натури — ледь вловимий настрій, емоції, думки, що і є її внутрішнім світом.

Ось як характеризував представлені на виставці творчі роботи художників в одній зі своїх статей куратор арт-проекту, провідний науковий співробітник музею, фаховий мистецтвознавець заслужений художник України Андрій Надеждин: «Портретні образи завжди були віддзеркаленнями світу людського сьогодення, особливостей часу історичного простору. Обличчя — як символ, реальний знак неповторної миті, а очі — двері душі, особливого потойбіччя думок особистісного космосу. Нині це єдиний космос супротиву трагедії війни...

Ви заходите в зали, в яких з меморіальних речей залишилися лише старовинний рояль, і вас зустрічає світ нових реалій. Сотні очей людей, незнайомих вам раніше, дивляться на вас в бажанні поділитися своїми думками, страхами й тривогою, щастям тиші і спокою, емоційною наповненістю, що зберігають їхні зовсім не героїчні, які прийняті в кіно чи піснях та книжках, образи. Але вони герої, реальні герої нашого часу. Музиканти й лікарі, солдати й волонтери і ми художники — всі учасники іспиту на мужність, віру, готовність до вчинку такого, як дії воїна 3-го окремого полку спеціального призначення Вадима Довгорука, який в боях під містом Дебальцевим Донецької області у 2015 році втратив руку і ступні обох ніг, але знайшов в собі сили відновитися і нині активно працює як волонтер. Не випадково лідер гурту «Океан Ельза» Святослав Вакарчук присвятив йому свою пісню «Мить». Жагою до життя вражають юні кропивницькі волонтери семирічна Варвара Хлевицька та одинадцятирічний Матвій Розінко. Маленька скромна дівчинка, яка під час мистецьких студій міцно обіймала іграшкового единорога — героя середньовічних саг і виконавця бажань, малює квіти та продає свої твори, а мужній хлопчик грає на гітарі на вулицях міста і все для того, щоб зібрати кошти на бронезилети бійцям Збройних Сил України, з бажанням перемогти, бажанням, щоб закінчилась війна і всі повернулися живими. На виставці представлено багато портретів. Але, мабуть, найважливіших — два. Це портрет народного художника України Михайла Надеждина, якому 87, і Варі Хлевицької, якій усього лише 7. Різні покоління, між якими 80 років. Але і Михайло Володимирович, і Варвара — діти війни. І це найболючіше. Нашим арт-проектом ми не тільки фіксуємо час, ми показуємо героїчних людей, які в силу своїх можливостей наближають Перемогу...

Споглядаючи виставку, цікаво порівнювати портрети однієї і тієї ж людини у роботах різних художників. Виконані у різних техніках та творчих напрямках митцями різного творчого світогляду, разом вони створюють єдиний цілісний образ людини, виявляючи розмаїтість характеру індивідуальності...

Робота за музейними мольбертами в нових обставинах виявила не лише яскраві мистецькі сторони митців уже широко знаних — Андрія Надеждіна, Людмили та Олександра Демиденків, Юрія Вінтенка, Ірини Кухаренко, Ольги Коломієць, Ольги Краснопольської, а й нові талановиті імена — Олександра Кир'янова з його відкритими, близькими до наївізму образами, сповненими тонких почуттів та емоцій; Наталію Корнілову, портретні композиції якої вражають монументальністю та скульптурною виразністю, глибиною внутрішніх переживань героїв та експресивна манера виконання надає їм живої, емоційної переконливості; Юлію Тарасову, яка активно рухається в пошуку графічної пластики кольору та натуралістичної декоративізації простору. Участь у студіях допомогла адаптуватися в нових реаліях художникам з Дніпра Марії Грім (Рахмановій) і Олександру Василенку, їхні оригінальні портрети краєзнавця Федора Шепеля, виконані в живописній манері, унікально поєднують виразний образ сучасника з бароковими парсунами козацької старшини середньовіччя, прокладаючи шлях до історичної переємності трагічних та героїчних часів Української державності, та кропивницькому фотографу Олександру Шулешку, спонукала київську мисткиню Оксану Самійленко і кропивницьку дизайнерку Юлію Тарасову презентувати в музеї свої персональні виставки.

У червні-серпні художники за сприяння голови Кіровоградської обласної ради Сергія Шульги створили чимало портретів волонтерів, психологів, лікарів, а також провели виїзні студії в Кіровоградському обласному клінічному госпіталі ветеранів війни, де написали портрети учасників бойових дій, серед яких особливою емоційністю вражає графічна серія понад сорока портретних зображень військових, виконаних Ольгою Коломієць. На відкритті виставки Сергій Шульга зазначив: «Наші художники працювали в госпіталі, спілкувалися з військовими і водночас ставали для них терапією. Кожен портрет — це історія, це життя наших героїв. Дякую митцям за потужну і важливу роботу».

Про музейний арт-проект неодноразово демонструвалися відеосюжети на всеукраїнському інформаційному телемарафоні «Єдині новини», які стали органічною складовою оригінальної відеопрезентації, створеної художником Олександром Кир'яновим, з якою можна познайомитися за посиланням <https://youtu.be/knJQsOnMirI> Він також виступив у якості композитора кліпу і автором та виконавцем пісні на вірш іншої учасниці студій — Ольги Краснопольської, яка, до речі, в розмові з представниками преси зазначила: «Вважаю, цей проєкт дуже важливим і необхідним, тому що культура і мистецтво — це надважливо для суспільства. Щоб наша країна процвітала, потрібно дуже багато працювати, і працівники культурного фронту будуть це робити».

Тож, музейний проєкт Художні студії на тему: «Портрети сучасників на тлі війни» триває і буде продовжуватися. Ворогу, який вирішив знищити неповторність української душі і сутності, це не вдасться, бо природу людської живої сутності побороти неможливо!» [24].

Оригінальною складовою виставки є кольорові плакати фотолітопису «Художніх студій», починаючи з довоєнних 16 та 23 лютого і до 21 липня 2022 року. Автором багатьох репортажних і портретних світлин є фотограф Олександр Шулешко — член Національної Спілки журналістів України, лауреат міської премії фотохудожників імені Василя Ковпака. Він щоразу фіксував неймовірно захоплююче дійство, справжню художню майстерню, творчий процес, коли на чистому аркуші паперу проявлявся портрет натури — узагальнений образ сучасних українців, які у жорстокій війні виборюють волю, незалежність і територіальну цілісність своєї країни. І це не випадково, бо портретний жанр займає особливе місце в творчості Олександра Шулешка, а одним з найважливіших чинників його фоторобіт є емоційний стан людини з акцентуванням уваги на особистісній психології, про що яскраво свідчить його персональна виставка світлин «Мистецтво», презентована 2 липня 2022 року на вебсайті музею у розділі «Вибрані виставки» під час його участі в арт-проєкті. В тематичному буклеті виставки його упорядник провідний науковий співробітник музею Андрій Надеждин дав високу мистецтвознавчу оцінку фотороботам Олександра Шулешка: «Чорно-білими світлотінями автор проявляє на портретах образних ним героїв весь спектр людських емоцій — думки, хвилювання, відчай, біль, розчарування, спогади, творче натхнення, іронію, сподівання, впевненість, віру і любов до життя» [3].

«ARTукриття для митців» — друга виставка в рамках музейного арт-проєкту «Художні студії — 2022» на тему: «Портрети сучасників на тлі війни». Експозиція присвячена пам'яті професора живопису Олександра Осмьоркіна з нагоди його 130-річчя з дня народження (8 грудня), заслуженого художника України Андрія Надеждина, який раптово відійшов у засвіти 19 жовтня 2022 року, та Українських воїнів, які віддають своє життя, захищаючи свободу, незалежність та територіальну цілісність нашої країни.

Влаштуовуючи «Художні студії», музей фактично став для митців своєрідним арт-укриттям, де вони творчо працюють і народжують нові ідеї, спілкуються і зігрівають душі один одному у важкі часи надлюдських випробувань. Головним куратором цього проєкту був провідний науковий співробітник музею, фаховий мистецтвознавець, заслужений художник України Андрій Надеждин, який згуртовував художників, надихав їх на творчість і спонукав до влаштування виставок навіть в умовах війни, бо

вважав, що призначення художників не просто бути свідками історичних подій, а образно відображати їх, втамовуючи власні думки і почуття, сповнені сумнівів і водночас впевненості в перемогу світла і добра. Тому саме його графічна робота «Війна» із серії «Хроніки нового середньовіччя», створена 29 березня 2022 року, репродукована на афіші виставки.

Експозицію виставки, розміщеної в підвальному приміщенні музею, що нині використовується як укриття під час повітряної тривоги, складають понад п'ятдесят творів учасників арт-проекту «Художні студії-2022» — кропивницьких митців заслуженого художника України Андрія Надеждіна, який ще за життя особисто надав свої малюнки, членів Національної Спільноти художників України Людмили та Олександра Демиденків, Ірини Кухаренко, Ольги Коломієць, завідувачки відділу образотворчого мистецтва дитячої школи мистецтв Ольги Краснопольської, викладача художньої школи імені О. О. Осмьоркіна Олександра Кир'янова, художниць Наталії Корнілової та Юлії Тарасової, фотографа Олександра Шулешка та художників з інших міст члена Національної Спільноти художників України Григорія Вовка з Одеси та Ганни Баранової з Харкова.

Оригінальною є презентація творчих робіт, зокрема, форматний друк невеликих за розміром авторських малюнків заслуженого художника України Андрія Надеждіна із серій «Хроніки нового середньовіччя» і «Містерії нового середньовіччя» та Ольги Краснопольської «Графічна серія із червоного скетчбуку», а також комп'ютерної графіки Наталії Корнілової та Олександра Кир'янова.

Атрактивними акцентами виставки є інсталяції меморіальних речей з будинку Паученка-Осмьоркіних — декорований столик, різьблені двері, кований ліхтарик та мольберт з майстерні Олександра Осмьоркіна, на якому розміщений фотопланшет із зображенням художника, що експонувався в центральному залі, адже музей зараз і сам перебуває в укритті, бо експозиція демонтована з метою збереження картин та інших раритетних предметів. Емоційну напругу створюють конструкції з подіумів, різноманітне освітлення, відеоряд анімованих авторських зображень, музичний супровід та символи сьогодення — Прапор України, «Бородянський півник», гільза від снаряду, кашкет військового та жіноча хустка в очікуванні зустрічі з переможцем. Поступово всі — і художники, і глядачі, поринаючи у світ образів, відчуючи хиткість часу і простору, стають учасниками виставки, мистецького дійства — перформанса.

Саме такий перформанс і відбувався під час вернісажу з черговим вимкненням світла. Але ця прикрість не стала перешкодою для відвідувачів, адже всі були озброєні ліхтариками, а навпаки ще більше зацікавила їх до споглядання творчих робіт, виконаних митцями з початку війни, в яких

біль і відчай, нерозуміння і страх, злість і жага помсти, співчуття і бажання допомогти, а головне — віра в Збройні Сили України та впевненість в нашу Перемогу.

Щирим був виступ талановитої кропивницької художниці Ольги Краснопольської. Як куратор виставки, бо саме їй належить ідея її влаштування, розповіла про те, чим для неї особисто став музей Олександра Осмьоркіна у воєнний час, про своєрідне емоційне відновлення під час художніх студій. Її доповнили й інші художники — Наталія Корнілова, Ірина Кухаренко, Ольга Коломієць та Людмила Демиденко, зазначивши, що саме музейний арт-проект із створення портретів сучасників на тлі війни повернув їх до творчості, а значить до повноцінного життя.

Так, Людмила Демиденко звернула увагу на представлені в експозиції виставки два зображення музейного предмету — старовинного роялю, який після демонтажу експозиції залишився на самоті в меморіальному залі. І якщо чорно-біле фото Олександра Шулешка (Фото «Художник у музеї» Олександра Шулешка отримало Диплом II-е місце фотоконкурсу в рамках кінофестивалю «Україна!» м. Ополе (Польща) жовтень 2022 року), яке зафіксувало художника і мистецтвознавця Андрія Наєждіна в мить задуми біля роялю в порожньому залі музею, в якому він плідно працював майже три десятки років провідним науковим співробітником, вражає усвідомленням жахиття, що спіткало всіх нас, безпорадністю перед невідомістю. До речі, цей знімок було зроблено 21 березня в день народження відомого зодчого Якова Паученка. Зазвичай в мирний час в цей день традиційно відбувалися урочистості з нагоди вручення обласної премії в галузі архітектури, геральдики та вексилології і декоративно-прикладного мистецтва імені Якова Паученка в його ж будинку, де нині розташований музей. А в цьому році було порожньо і тихо. І лише стукіт стрілок годинника в фойє музею, над яким висить величезний фотопортрет художника Олександра Осмьоркіна з пензлем в руці, повертав до реальності.

І той же рояль, але вже в сонячному сяйві, оточений зеленню музейних квітів, в очікуванні картин і відвідувачів на живописному полотні Олександра Демиденка з символічною назвою «Коли настане день, закінчиться війна...» Виставковий зал меморіального музею О. О. Осмьоркіна. Квітень 2022р.». Не зважаючи на відчуття тривожності у колоритних відтінках, співзвучних піксельним обладункам янголів композиції Наталії Корнілової «Покрова. Спокій у нашому домі», картина буквально випромінює суцільний позитив і наповнює впевненістю в те, що «Все буде Україна!», а ми завжди пам'ятатимемо тих, хто вже не з нами...

Підсумовуючи доповідь про музейний арт-проект «Художні студії — 2022» на тему: «Портрети сучасників на тлі війни», зазначу, що в контексті

розвитку сучасного українського образотворчого мистецтва в умовах війни, він є актуальним і таким, що відповідає потребам суспільства, яке долаючи страждання, біль і втрати, переосмислюючи історію і культурні традиції народу, вибудовує нову свідомість, сповнену цінностей вільних громадян незалежної країни. Створені художниками портрети фактично є узагальненим образом сучасних українців, обпалених війною, але незламних і непереможних. Вони є мистецьким відображенням переломних подій в житті української держави, її боротьби за територіальну цілісність і майбутнє.

«Війна дає поштовх досі невідомим нам наративам у мистецтві. У ньому ми завжди знаходимо відображення та переосмислення реальності часу, коли воно народилось. Наше мистецтво, що народилось протягом війни, говоритиме за нас довше, ніж ми живемо. Тому наше завдання сьогодні — фіксувати все, збирати в одному місці й передавати далі світу», — написав 27 липня 2022 року на своїй сторінці у Фейсбучі міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко [22], повідомляючи про те, що Міністерство культури та інформаційної політики спільно з Державним агентством України з питань мистецтв та мистецької освіти створило платформу «Мистецтво під час війни» («Ukraine War Art Collection»), основна мета якої — архівувати і записувати ті мистецькі прояви, які з'явилися в умовах воєнного стану, з метою їх подальшого дослідження.

І на завершення означу ще один важливий аспект музейного арт-проекту — психологічний. Створюючи портрети, художники мимоволі стають документалістами емоцій і переживань, які в момент студіювання відчують їх натури і вони самі, а портрети — важливим свідченням війни, своєрідним емоційним зліпком українського спротиву. А оскільки мистецтво має ще й терапевтичні властивості, споглядаючи ці портрети, кожен впізнаватиме себе і це допоможе нам всім глибше усвідомити те, що ми всі зараз переживаємо, і пройти процес психологічного відновлення, який на нас всіх чекає, щоб з новими силами впевнено відбудовувати Україну після її Перемоги.

Використані джерела та література:

1. Віртуальна виставка дизайн-графіки Миколи Ломакіна «Козацька слава невмируща» до Дня Українського козацтва та Дня захисників та захисниць України на вебсайті музею у розділі «Вибрані виставки»: буклет / упорядник, дизайн Андрій Надеждін. Кропивницький: Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна, 2022.
2. Віртуальна виставка малюнків Миколи Костенка «Маріупольська Жар-птиця – Художній щоденник війни» в рамках експозиційно-виставочного мистець-

- кого проекту «Галерея дитячого мистецтва» на вебсайті музею у розділі «Вибрані виставки»: буклет / автор тексту, упорядник, дизайн Андрій Надеждін. Кропивницький: Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна, 2022.
3. Віртуальна персональна виставка світлин Олександра Шулешка «Мистецтво» в рамках експозиційно-виставочного мистецького проекту «Місто Кропивницький у фотооб'єктиві» на вебсайті музею у розділі «Вибрані виставки»: буклет / автор тексту, упорядник, дизайн Андрій Надеждін. Кропивницький: Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна, 2022.
 4. Художня виставка «НЕПЕРЕМОЖНІ» до Дня Незалежності України в рамках арт-проекту «Художні студії – 2022» на тему: «Портрети сучасників на тлі війни»: флаер виставки / автор тексту, упорядник, дизайн Андрій Надеждін. Кропивницький: Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна, 2022.
 5. Художня виставка-перформанс «ARTукриття для митців», присвячена пам'яті Олександра Осмьоркіна, Андрія Надеждіна, Українських воїнів, в рамках арт-проекту «Художні студії – 2022» на тему: «Портрети сучасників на тлі війни»: флаер виставки / автор тексту Віта Чернова. Кропивницький: Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна, 2022.
 6. Надеждін А. «Мистецтво» – виставка світлин Олександра Шулешка // Народне слово. – 2022. – 14 липня. – №22 (3559). – С. 4.
 7. Надеждін А. Обличчя непереможних // Народне слово. – 2022. – 25 серпня. – № 28 (3565). – С. 3.
 8. Надеждін А. Художній щоденник війни // Народне слово. – 2022. – 18 серпня. – № 27 (3564). – С. 1, 4.
 9. Чапран Н. Коли музейники стають волонтерами // Народне слово. – 2022. – 24 лютого. – № 8 (3545). – С. 4.
 10. Чернова В. ARTукриття для митців // Народне слово. – 2022. – 01 грудня. – № 42 (3678). – С. 7.
 11. Чернова В. Творець «Дівчини України» – з Кропивницького! // Народне слово. – 2022. – 20 жовтня. – № 36 (3672). – С. 1, 5.
 12. Повернення «Художніх студій» // Україна-Центр. – 2022. – 21 квітня. – №16 (1481). – С. 4.
 13. Бринза Олена. У Кропивницькому митці створюють серію портретів військових, рятувальників, лікарів, волонтерів та героїв // Подробиці. – 2022. – 27 червня. URL: https://podrobnosti.ua/2450906-u-kropivnitskomu-mitts-stvorjuyut-serju-portretv-vjskovih-rjatuvalnikv-lkarv-volonterv-ta-gerov.html?fbclid=IwAR1EGtLzdd1k5KrQyz-D-A73aPzIw6l-HaQrb_1ImTMAxsPWYhwtR35wkl (дата звернення: 16.01.2023)
 14. Григоренко Г. Культурний фронт під час війни. // Вокс Україна. – 2022. – 6 грудня. URL: <https://voxukraine.org/kulturnyj-front-pid-chas-vijnj/> (дата звернення: 16.01.2023)
 15. Гуфельд К. Мистецтво під час війни, актуальне інтерв'ю у Вінниці // Vinnytsia Press Point. – 2022. – 7 квітня. URL: <https://presspoint.in.ua/2022/04/07/mystetstvo-pid-chas-vijny-aktualne-interv-iu-u-vinnytsi/> (дата звернення: 16.01.2023)
 16. Добрань А. «Мистецтво має існувати і в умовах війни». У Кропивницькому художники пишуть портрети сучасників. Філія АТ «Національна суспільна телерадіокомпанія України» «Кропивницька регіональна дирекція

- UA: КРОПИВНИЦЬКИЙ». 2022. 18 червня. URL: https://www.youtube.com/watch?v=8U45-Rkc_Ak (дата звернення: 16.01.2023)
17. Єшкілев В. Мистецтво під час // Matrix-divergent. – 2022. – 14 жовня. URL: <https://matrix-info.com/mystetstvo-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 16.01.2023)
18. Котляр О. Війна у мистецтві й мистецтво у час війни. Розмова з Ольгою Балашовою // Антиквар. – 2022. – 19 липня. URL: [HTTPS://ANTIKVAR.UA/VIJNA-U-MYSTETSTVI-J-MYSTETSTVO-U-CHAS-VIJNY-ROZMOVA-Z-OLGOYU-BALASHOVOYU/](https://antikvar.ua/vijna-u-mystetstvi-j-mystetstvo-u-chas-vijny-rozmoval-olgoyu-balashovoyu/) (дата звернення: 16.01.2023)
19. Кочерга Л. «Портрети сучасників на тлі війни»: у Кропивницькому художники малюють волонтерів та військових // Точка доступу. – 2022. – 16 червня. URL: <https://dostyp.com.ua/novini/portrieti-suchasnikov-na-tli-viini-u-kropivnits-komu-khudozhniki-maliuiut-volontieriv-ta-viis-kovikh-foto-1> (дата звернення: 16.01.2023)
20. Кочерга Л. Портрети військових, волонтерок і медиків малюють художники в Кропивницькому. Громадське радіо. 2022. 16 червня. URL: <https://hromadske.radio/publications/portrety-viys-kovykh-volonterok-i-medykiv-maliuiut-khudozhnyky-v-kropyvnyts-komu> (дата звернення: 16.01.2023)
21. Кропивницькі художники розкажуть історії тих, хто наближає перемогу. Офіційний сайт Кіровоградської обласної ради. 2022. 19 травня. URL: <https://oblrada.kr.ua/event/kropivnitski-hudozhniki-rozkazhut-istorii-tih-hto-nablizhae-peremogu> (дата звернення: 16.01.2023)
22. Липа М. У художньо-меморіальному музеї Олександра Осмьоркіна відновили роботу «Художні студії». Інформаційна агенція «Центральноукраїнське бюро новин» (Central Ukrainian Bureau of News, CBN). 2022. 16 квітня. URL: <https://cbn.com.ua/2022/04/16/u-hudozhno-memorialnomu-muzeyi-oleksandra-osmorkina-vidnovyly-robotu-hudozhni-studiyi-foto/> (дата звернення: 16.01.2023)
23. Міністерство культури створило платформу «Мистецтво під час війни». Видання Район Культура. 2022. 27 липня. URL: <https://kultura.rayon.in.ua/news/532038-ministerstvo-kulturi-stvorilo-platformu-mistetstvo-pid-chas-viyni#subscribe> (дата звернення: 16.01.2023)
24. Надеждін А. Виставка малюнків Миколи Костенка «Маріупольська Жар-птиця – Художній щоденник війни» // Музейний простір України. – 2022. – 11 серпня. URL: <http://prostir.museum.ua/post/43338> (дата звернення: 16.01.2023)
25. Надеждін А. Художня виставка «НЕПЕРЕМОЖНІ» до Дня Незалежності України в музеї Олександра Осмьоркіна // Музейний простір України. – 2022. – 24 серпня. URL: <http://prostir.museum.ua/post/43340> (дата звернення: 16.01.2023)
26. Пилип Л. «Ми з України». Як мистецтво і культура допомагають під час війни. Латвийские общественные СМИ. LSM.lv. 2022. 19 липня. URL: <https://rus.lsm.lv/statja/novosti/obschestvo/mi-z-ukrani-yak-mistectvo--kultura-dopomagayut-pd-chas-vyni.a466044/> (дата звернення: 16.01.2023)
27. Полулях І. У Кропивницькому презентували виставку портретів тих, хто працює на перемогу. 2022. Філія АТ «Національна суспільна телерадіокомпанія України» «Кропивницька регіональна дирекція UA: КРОПИВНИЦЬКИЙ». 22 серпня. URL: <https://suspilne.media/amp/273874-u-kropivnickomu-prezentuvali-vistavku-portretiv-tih-hto-pracue-na-peremogu/> (дата звернення: 16.01.2023)

28. Прокопович Т., Галькун Т. Живопис в умовах воєнного часу. Як змінилося мистецтво під час війни – колористика, тенденції, сюжет. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20689/1/Prokorpovych_halkun.pdf (дата звернення: 16.01.2023)
29. Трішина Н. Мистецтво має існувати і в умовах війни. У Кропивницькому художники пишуть портрети сучасників. Філія АТ «Національна суспільна телерадіокомпанія України» «Кропивницька регіональна дирекція UA: КРОПИВНИЦЬКИЙ». 2022. 18 червня. URL: <https://suspilne.media/250836-mistectvo-mae-isnuvati-i-v-umovah-vijni-u-kropivnickomu-hudozniki-pisut-portreti-sucasnikiv/> (дата звернення: 16.01.2023)
30. Чапран Н. Музей Олександра Осмьоркіна – мистецька територія позитивних емоцій // Музейний простір України. – 2022. – 20 лютого. URL: <http://prostir.museum.ua/post/43327> (дата звернення: 16.01.2023)
31. Чернова В. Музей Олександра Осмьоркіна: Художні студії в новому форматі // Музейний простір України. – 2022. – 21 лютого. URL: <http://prostir.museum.ua/post/43328> (дата звернення: 16.01.2023)
32. Чернова В. Музей Осмьоркіна – ARTукриття для митців // Музейний простір України. – 2022. – 29 листопада. URL: <http://prostir.museum.ua/post/43348> (дата звернення: 16.01.2023)
33. Кропивницький: музей Осмьоркіна запрошує на традиційні художні студії // Моє місто. – 2022. – 01 квітня. URL: <https://moemisto.org.ua/2022/04/01/kropyvnytskyj-muzej-osmorkina-zaproshue-na-tradytsijni-khudozhni-studii/> (дата звернення: 16.01.2023)
34. Арт-проект «Музей Олександра Осмьоркіна – мистецька територія позитивних емоцій». Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна: вебсайт. URL: http://osmerkinmuseum.kr.ua/apub/pub256_u.html (дата звернення: 16.01.2023)
35. Арт-проект «Художні студії – 2022» на тему: «Портрети сучасників на тлі війни». Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна: вебсайт. URL: http://osmerkinmuseum.kr.ua/apub/pub258_u.html (дата звернення: 16.01.2023)
36. Віртуальна виставка дизайн-графіки Миколи Ломакіна «Козацька слава невмируща» до Дня Українського козацтва та Дня захисників та захисниць України на вебсайті музею у розділі «Вибрані виставки». Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна: вебсайт. URL: http://osmerkinmuseum.kr.ua/ex/avt197_u.html (дата звернення: 16.01.2023)
37. Віртуальна виставка малюнків Миколи Костенка «Маріупольська Жар-птиця – Художній щоденник війни» в рамках експозиційно-виставочного мистецького проекту «Галерея дитячого мистецтва» на вебсайті музею у розділі «Вибрані виставки». Художньо-меморіальний музей О. О. Осмьоркіна: вебсайт. URL: http://osmerkinmuseum.kr.ua/ex/avt194_u.html (дата звернення: 16.01.2023)
38. Віртуальна персональна виставка світлин Олександра Шулешка «Мистецтво» в рамках експозиційно-виставочного мистецького проекту «Місто Кропивницький у фотооб'єктиві» на вебсайті музею у розділі «Вибрані виставки». Художньо-меморіальний музей О. О. Осмьоркіна: вебсайт. URL: http://osmerkinmuseum.kr.ua/ex/avt191_u.html (дата звернення: 16.01.2023)

39. Музей Осмьоркіна – ARTукриття для митців. Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна: вебсайт. URL: http://osmerkinmuseum.kr.ua/apub/pub272_u.html (дата звернення: 16.01.2023)
40. Художні студії в новому форматі. Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна: вебсайт. URL: http://osmerkinmuseum.kr.ua/apub/pub257_u.html (дата звернення: 16.01.2023)
41. Художні студії на тему: «Портрети сучасників на тлі війни». Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна: вебсайт. URL: http://osmerkinmuseum.kr.ua/apub/pub258_u.html (дата звернення: 16.01.2023)
42. Художня виставка «НЕПЕРЕМОЖНІ» до Дня Незалежності України в рамках арт-проекту «Художні студії – 2022» на тему: «Портрети сучасників на тлі війни». Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна: вебсайт. URL: http://osmerkinmuseum.kr.ua/ex/avt195_u.html (дата звернення: 16.01.2023)
43. Художня виставка «НЕПЕРЕМОЖНІ» до Дня Незалежності України. Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна: вебсайт. URL: http://osmerkinmuseum.kr.ua/apub/pub264_u.html (дата звернення: 16.01.2023)
44. Художня виставка-перформанс «ARTукриття для митців», присвячена пам'яті Олександра Осмьоркіна, Андрія Надеждіна, Українських воїнів, в рамках арт-проекту «Художні студії – 2022» на тему: «Портрети сучасників на тлі війни». Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна: вебсайт. URL: http://osmerkinmuseum.kr.ua/ex/avt198_u.html (дата звернення: 16.01.2023).

УДК 93/94(930.25)

Сергій Юрченко*

м. Кропивницький

РОЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КИРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Стаття присвячена діяльності Державного архіву Кіровоградської області, зосередженій на формуванні національної пам'яті. З перших років незалежності України ДАКіроО спрямував свою роботу на висвітленні тем, які до цього були під грифом «табу». Напрямок набув особливої ваги в період російсько-української війни. Архівісти залишаються бійцями інформаційно-просвітницького фронту.

* Сергій Юрченко – провідний науковий співробітник відділу інформації та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

Ключові слова: архівна справа, інформаційно-просвітницькі проекти, збірники архівних документів та матеріалів, національна пам'ять.

Ще у 1824 році прусський вчений Леопольд фон Ранке у своїй книзі «Історія романських і германських народів з 1494 до 1535 рр.» сказав відому науковій спільноті фразу: «Історія поклала на себе завдання судити про минуле, давати уроки теперішньому на благо майбутніх століть. На ці високі цілі ця робота не претендує. Її завдання лише показати, як усе відбувалося насправді» (*wie es eigentlich gewesen*). Саме в той час розпочався розвиток ідеального історизму та історичного емпіризму. Саме Л. фон Ранке став людиною, яка розпочала етап в науці, коли архіви стали для історика невід'ємною складовою їхньої діяльності, адже без першоджерел історія не здатна бути правдивою. Отже, актуальність цього дослідження полягає у висвітленні сучасної архівної справи.

Метою дослідження є висвітлення роботи Державного архіву Кіровоградської області у формуванні національної пам'яті.

1925 року було засноване Зінов'євське окружне архівне управління, відоме нам зараз під назвою Державний архів Кіровоградської області, діяльність якого й стала об'єктом нашого дослідження.

Предметом нашого дослідження є видавнича та виставкова діяльність 2021–2022 рр., які стали складовою формування української національної пам'яті.

Ще в радянський період архівні документи ніколи не лежали на місці й завжди цікавили ту чи іншу групу осіб різного спрямування. Період незалежності не став виключенням, й зацікавленість архівними документами набрала значно більших обертів. Після того, як комуністичні кайдани та цензура «канули в Лету», розпочався довгий та тривалий процес обробки інформації, яка раніше була під забороною. Такими темами стали Голодомори, Українська революція або Українські визвольні змагання тощо.

У 1992 році вийшла перша збірка архівних документів, присвячена тематиці Голодоморів — «Безкровна війна. Мовою архівних документів про голод 1932–1933 рр. на Кіровоградщині» [1]. Ця збірка була видана спільно з нашим постійним партнером — Центральноукраїнським державним університетом ім. В. Винниченка, відомого на той час як Кіровоградський педагогічний інститут імені О. Пушкіна. У 2003 році вийшло друге спільне тематичне видання «Безкровної війни» [2], до якого були включені матеріали голодів 1921–1923, 1932–1933 рр.

Щороку науковими співробітниками здійснювалась робота з дослідження Голодоморів. І вже в 2008 році Державним архівом Кіровоградської області був виданий збірник архівних документів та матеріалів «Голодний мор 1932–1933 років на Кіровоградщині» [3], який надає змогу читачеві

зробити власні висновки щодо даної трагедії. Цього ж року був виданий збірник архівних документів «Імена, повернуті із забуття. За матеріалами судових справ репресованих селян 1929–1950-х років, що зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області» [5]. Матеріали із судових справ репресованих селян, опубліковані у збірнику, детально розкривають методи та форми дії репресивного апарату щодо селянства, яке чинило спротив грабіжницькій політиці влади у сільській місцевості сучасної Кіровоградської області у період 1929–1937 рр.

У 2022 році до Державного архіву Кіровоградської області та Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка долучилася «Кіровоградська обласна організація Національної спілки краєзнавців України», які провели IX регіональну науково-практичну конференцію на тему «Радянські голодомори 20–30-х років XX століття в Центральній Україні» [9]. Матеріали конференції будуть опубліковані у спеціальному випуску видання, що продовжується, «Між Бугом та Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України». Матеріали конференції, присвяченні 100-річчю трагедії голоду на території України, стануть важливим підкріпленням для наукової спільноти. До речі, на конференції були представлені багато наукових та історико-краєзнавчих досліджень істориків та краєзнавців різних регіонів України, зокрема робота наукового співробітника Державного архіву Кіровоградської області.

Також, у 2022 році була розпочата робота з підготовки збірника архівних документів, присвяченого голоду 1921–1923 рр.

У даному контексті варто зазначити, що матеріали науково-краєзнавчих конференцій, організованих та проведених Державним архівом Кіровоградської області та Кіровоградською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, та матеріали щорічних Куценківських читань, проведених Літературно-меморіальним музеєм І. К. Карпенка-Карого міста Кропивницького, друкуються у щорічному виданні «Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України», випуск якого розпочався з 2014 року.

У 2021 році видано XV та XVI випуски «Між Бугом і Дніпром», які було презентовано у 2022 році у Державному архіві Кіровоградської області. До XV випуску [6] увійшли матеріали, присвячені 95-річчю заснування Державного архіву Кіровоградської області та 95-й річниці заснування Національної спілки краєзнавців України. XVI випуск [7] став збірником історико-краєзнавчих досліджень, присвячених подіям Української революції та 30-й річниці проголошення Незалежності України.

Повертаючись до тематики документальних видань ДАКіроО, потрібно згадати про «Студії з історії Центральної України. Випуск II: Державний

архів Кіровоградської області у міжнародних та всеукраїнських наукових виданнях (2013–2020): Збірник статей та матеріалів» [12], у якому були зібрані наукові доробки працівників ДАКіроО, опубліковані протягом останніх семи років у різних виданнях.

Цікавим видавничим проектом ДАКіроО та галереї «Єлисаветград» стала серія публікацій «Особова справа № ...». Це видання підготовлено спеціально для працівників бібліотек, музеїв, навчальних закладів та краєзнавців, які містять документи та матеріали різних організацій та установ, присвячених відомим та визначним персоналіям нашого краю. У 2021 році були представлені «Особова справа № 1» [10], присвячена Олександру Васильовичу Гіталову та «Особова справа № 2» [14], в якій були зібрані документи та матеріали про Якова Васильовича Паученка.

Важливим напрацюванням у формуванні національної пам'яті Державним архівом Кіровоградської області стало видання збірника архівних документів «Єлисавет. Шлях до України. 1917–1923» [4]. Тематика архівних документів стосується подій Української революції 1917–1923 рр. на території Центральної України. Основу видання складають маловідомі для дослідників документи фондів Державного архіву Кіровоградської області, які висвітлюють історію боротьби за українську державність на сучасних територіях Кіровоградської та сусідньої Черкаської областей. Значна частина з них вперше вводиться до наукового обігу.

Окремим аспектом діяльності Державного архіву Кіровоградської області стали спільні з обласними закладами культури інформаційно-просвітницькі проекти, які підготовлені для учнівської, студентської спільноти, викладачів і всіх, хто цікавиться історією рідного краю. Вони подані креативно, якісно і яскраво. Дані проекти розміщені на веб сайтах Державного архіву Кіровоградської області та його партнерів. Протягом 2021–2022 років було підготовлено три таких ґрунтовних проекти, а саме:

«Незалежність України: як це було. Документально-історичний фотонарис Кіровоградщини» [8], присвячений 30-річчю з Дня проголошення Незалежності України. Проект підготовлено Державним архівом Кіровоградської області у тісній співпраці з ОУНБ ім. Д. І. Чижевського, Кіровоградським обласним краєзнавчим музеєм, КЗ «Музей мистецтв Кіровоградської обласної ради» та Кіровоградською обласною бібліотекою для юнацтва ім. Є. Маланюка. Короткий і зрозумілий виклад подій минулого разом із творами образотворчого мистецтва дозволить усім зацікавленим зорієнтуватися у такому питанні, як процес утвердження української державності у нашому регіоні.

Державний архів Кіровоградської області спільно з Кіровоградською обласною бібліотекою для юнацтва імені Євгена Маланюка підготували

архівно-бібліотечний віртуальний виставковий проєкт «Спадщина Євгена Маланюка» до 125-ї річниці поета, публіциста, критика, перекладача, видатної особистості нашого краю [11]. Даний проєкт несе в собі як матеріали, пов'язані з діяльністю та творчістю Євгена Філімоновича, так і аналіз його особистості вже сучасними дослідниками;

Локально-віртуальної мандрівки «Що розкаже Кропивницький?» [13], підготовленої до 140-річчя утворення першого українського професійного театру. Співавтори цього проєкту: Державний архів Кіровоградської області, Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського, Картинна галерея Петра Оссовського «Світ і Вітчизна» — відділ Музею мистецтв, Меморіальний музей М. Л. Кропивницького — відділ Кіровоградського обласного краєзнавчого музею та міський Літературно-меморіальний музей І. К. Карпенка-Карого. Дана мандрівка дає змогу дистанційно відвідати Державний архів Кіровоградської області та заклади культури, де зберігаються цікаві й унікальні документи, матеріали, видання, особисті речі корифеїв українського театру.

Такі проєкти покликані надати більш детальне уявлення про ту чи іншу особу або подію шляхом тісної співпраці Державного архіву Кіровоградської області зі своїми партнерами, адже іноді колекції документів архіву буває недостатньо, тому допомагають матеріали, які зберігаються в інших закладах. Видавничі та виставкові проєкти є досить кропіткою працею і вимагають як вмінь, так і навичок.

Висновок. У тісній співпраці із закладами культури та освіти області Державний архів Кіровоградської області робить внесок у формування національної свідомості як нинішнього, так і прийдешнього покоління українців.

Діяльність співробітників Державного архіву Кіровоградської області охоплює значний спектр тем. Крім нагальних і масштабних тем, значна частина уваги приділена краєзнавчим та локальним сторінкам української історії.

Успіху просвітницької діяльності ДАКіроО сприяють і наші партнери, які опрацьовують документи та матеріали Державного архіву Кіровоградської області і популяризують їх, а також надають власні матеріали для спільних проєктів.

Формування національної свідомості є одним із головних напрямків діяльності Державного архіву Кіровоградської області, й попри війну та складну ситуацію в Україні, він продовжує свою просвітницьку діяльність на благо українського народу.

Використані джерела та література:

1. Безкровна війна. Мовою архівних документів про голод 1932-1933 рр. на Кіровоградщині / Державний архів Кіровоградської області; Кіровоградський державний педінститут ім. Пушкіна. – Кіровоград, 1992.
2. Безкровна війна. Мовою архівних документів про голод 1921-1923, 1932-1933 рр. на Кіровоградщині. Збірник документів та матеріалів. – Кіровоград, 2003.
3. Голодний мор 1932-1933 років на Кіровоградщині. Мовою архівних документів / Державний архів Кіровоградської області. Упоряд.: О. Житков, Л. Равська, О. Трибуцька, Т. Чвань. – Кіровоград, 2008.
4. Єлисавет. Шлях до України. 1917-1923 / Упор. Вівсяна І.А., Житков О.А., Маренець Л.В., Митрофаненко Ю.С., Орлик В.М., Пасічник Л.М., передм. Ю. Митрофаненко. – Кропивницький: ТОВ «Поліграф-Сервіс», 2022.
5. Імена, повернуті із забуття. За матеріалами судових справ репресованих селян 1929-1950-х років, що зберігаються у Державному архіві Кіровоградської області / Державний архів Кіровоградської області; Упоряд.: О. Житков, Л. Равська, О. Трибуцька, Т. Чвань. – Кіровоград, 2021.
6. Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Випуск XV / Кіровоградська обласна організація НСКУ; Державний архів Кіровоградської області. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2021.
7. Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Випуск XVI / Кіровоградська обласна організація НСКУ; Державний архів Кіровоградської області. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2021.
8. Незалежність України: як це було. Документально-історичний фотонарис Кіровоградщини. URL: <https://dakiro.kr-admin.gov.ua/project/iday/index.html>
9. Новина про проведення конференції «Радянські голодомори 20-30-х років XX століття в Центральній Україні». URL: <https://dakiro.kr-admin.gov.ua/news/2022/10-19/news.php>
10. Олександр Васильович Гіталов (27 травня 1915 р. – 17 березня 1994 р.). Матеріали до біографії. – Кропивницький: ТОВ «Прінт Медіа Про», 2021.
11. Спадщина Євгена Маланюка. Віртуальний виставковий проект. URL: <https://dakiro.kr-admin.gov.ua/project/malanjuk/index.html>
12. Студії з історії Центральної України. Випуск II: Державний архів Кіровоградської області у міжнародних та всеукраїнських наукових виданнях (2013-2020): Збірник статей та матеріалів / упоряд.: Олег Бабенко, Віктор Білоус, Вадим Колечкін. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2021.
13. Що розкаже Кропивницький? Локально-віртуальна мандрівка. URL: https://dakiro.kradmin.gov.ua/project/theater_140/theater_140/index.html
14. Яків Васильович Паученко (21 березня 1866 р. – 29 жовтня 1914 р.). Матеріали до біографії. – Кропивницький: ТОВ «Прінт Медіа Про», 2021.

Тетяна Яровенко*

м. Харків

СОНЕТАРІЙ ЯРА СЛАВУТИЧА: КАНОН, ПОЕТИКА, МИТЕЦЬ

У статті робиться спроба окреслити головні спрямування досліджень здобутків Яра Славутича у класичних жанрах версифікації. Аналізуючи ритмо-мелодику й строфічну організацію творів сонетної групи доробку поета, обґрунтовується органічність його образотворення – «максимально «згущеного» (до експлозиву), доцільно виміреного на канонічну строгість архітекτονіки, освяченої віковою традицією західноєвропейського сонетарства. Зокрема розглядаються особливості Славутичевого вірша як власне українського сонета, його художньо-поетичні засоби, провідні образи й тематика. Обширна тематична палітра сонетарію Яра Славутича досліджується науковцями у кількох спрямуваннях, серед яких беззаперечною домінантою постає героїчне минуле українського народу. Створені у Канаді «Полярні сонети» представляють такі різновиди, як сонет-роздум, сонет-пейзажна замальовка, сонет-присвята. Перші приїзди Яра Славутича в Україну покликали до створення, на перший погляд, гостро публіцистичних, а насправді – глибоко філософічних поезій, серед яких знову помітно вирізняється класичний сонет. Загалом дослідження увиразнює думку про місце сонета у творчій біографії Яра Славутича, який служив поетові в різні періоди його життя виразником інтимних почуттів і засобом реценції суспільних процесів, тобто був дієвою формою реалізації художніх задумів письменника.

Ключові слова: акцентація, версифікація, градація, звукопис, сонет, тематика.

Поетичний спадок Яра Славутича репрезентований переважно в силабо-тонічних, тонічних, зрідка — народнописаних системах віршування і навіть в екзотичних танка, гайку й газелі. Та все ж навіть неозброєному оку помітно тяжіння митця передусім до класичної версифікації, у якій, поряд з октавами, олександринами, рідше тріолетом і ронделем, осібне місце належить сонету. До сьогодні сонетарій Яра Славутича приваблює дослідників тематичним розмаїттям і багатством образотворчого арсеналу,

* Тетяна Яровенко – викладач української літератури Харківського кооперативного торгово-економічного фахового коледжу, кандидат філологічних наук.

тому окреслення аспектів його рецепції українськими літературознавцями визначає мету нашої розвідки.

Сонет, який ніколи не був провідною віршовою формою української поезії, проте мав блискучих прихильників в особах І. Франка, М. Зерова, М. Рильського, Д. Павличка та ін., відповідав своєю канонічністю авторській індивідуальності Яра Славутича. Це засвідчує значний доробок поета — окрім десятків самостійних творів, він налічує цілі розділи: «Херсонські сонети» (збірка «Співає колос»), «Перше кохання», «Запорожці», «Карби» («Гомін віків»), «Флорентійські сонети» («Маєстат»), «Полярні сонети» («Завойовники прерій») тощо.

Досліджуючи галузь організації Славутичевого вірша, В. Демченко говорить про захист митцем своїх творчих засад, концептуальність яких «повинна бути реалізована саме через зміст» [3, с. 145]. Тому Яр Славутич, хоча й не заперечував принципово модерне мистецтво, був категорично проти різноманітних «викрутасів», розрахованих на «сценічний ефект», коли «форма стає домінантою в опозиції зі змістом і наявна зайва епатація» [3, с. 145].

Декларація письменника, сформульована у «Різьбарі» (1947), має вектор спрямування поетичної творчості на важкий, довготривалий труд, який «перетопиться», прийде на суд глядача «у вигляді самого лише результату, виваженого та остаточного» [5, с. 107]. Ідейно-теоретичними й мистецькими орієнтирами цього спрямування вважаються представники класичного стилю і «прагнення високого мистецтва» [5, с. 107] Леконт де Ліль, Ередія, «п'ятірне гроно» неокласиків із М. Зеровим на чолі. На думку С. Захаркіна, Яр Славутич у своїй творчості послідовно дотримувався програми неокласицистів та їхніх характеристик-самовизначень: «Прекрасна пластика і контур строгий...», «Ми надто різьбимо скупі слова...» [5, с. 107]. Важливим штрихом до них, на наш погляд, постають слова К. Волинського: «Славутич ніколи не належав до поетів, які звикли писати багато — розкуто і щедро виливаючи у віршовані рядки свої почуття, спостереження, роздуми. Він з числа тих, які надто цінять поетичне слово, з високою повагою (коли й не побожністю) ставляться до нього, — щоб дозволити легко розкидатися ним, взагалі вдаватися до нього без нагальної на те необхідності — чи, не дай Бог, всує» [2, с. 185].

На підтвердження тези слід зауважити, що поетичний доробок митця містить також самохарактеристику Яра Славутича щодо жанру сонета й авторських вимог у його створенні: *Гей-гей, сонети! Самобутні, гнівні, / Документальні. Деякі й слабкі? / Та не хитливі, як човни в плавбі. / Проїтися б нам на січовому рівні!* [12, с. 34].

Апробований ще в юнацькі роки, значний за обсягами (за підрахунками І. Немченка — 264 зразки класичної форми з вишуканими двома катре-

нами і двома терцетами, у яких використано п'ятистоповий ямб і п'ять рим за схемами: **abba / abba/ ddk/ kck; baab/ baab/ccd/ ede** [8, с. 51] сонетарій продовжував активно функціонувати поряд з іншими творами вже зрілого автора, оскільки цей жанр, за твердженням В. Просалової, «спеціально призначений для поетів ясного мислення, для вираження невинуватих, добре зважених на терезах розуму почуттів» [11, с. 84]. Саме таким поетом — «чіткої, досконалої форми» [9], за визначенням С. Пінчука, — постає у жанрі сонета Яр Славутич.

І. Качуровський наголошує на європейському походженні двох улюблених строф Яра Славутича: октаві й сонеті. Якщо з першою, констатує дослідник, в Україні не було проблем, тому що нею писали класики української літератури і навіть «косноязычні» октави Т. Осьмачки зберегли недоторканість форми, то сонет або вважався котрреволюційним у 20-ті рр., або його класична форма, починаючи з повоєнних часів, нівечилась аж до втрати канонічних ознак, звідки й з'явилося поняття «безсонетний сонет» [6, с. 81]. Яр Славутич завжди (за винятком кількох не принципових випадків) дотримувався суворо-канонічних вимог: «Славутичеві сонети писано, за німецьким зразком, п'ятистоповим ямбом, а шестистоповий [...] трапляється лише в пуантах — сонетних «замках», що, до речі, бувало і в Зерова» [6, с. 82–83]. Надаючи довгий перелік розмірів (ямбічні, хорейні, дактилічні, амфібрахічні, тринаголошені дольники з «амфібрахічною» та «анapestичною» анакрусом тощо), І. Качуровський говорить, власне, про високий професіоналізм Яра Славутича, оскільки «поет користувався [...] рівно 40 (сорока) різними розмірами, які належать до кількох систем версифікації» [6, с. 83–87].

Г. Аврахов, аналізуючи ритмо-мелодику й строфічну організацію творів сонетної групи збірки «Маєстат», також наголошує на високій майстерності автора, що дає підстави «вважати Яра Славутича **вродженням сонетистом**» [1, с. 62] (курсив наш — Т. Я.). Дослідник обґрунтовує своє твердження не кількісним показником одиниць «твердої» строфічної побудови в доробку Яра Славутича, а передусім **органічністю** його сонетного образотворення — «максимально «згущеного» (до експлозиву), доцільно виміреного на канонічну строгість архітектоніки, освяченої віковою традицією західноєвропейського та суцільно українського сонетарства» [1, с. 63].

Поглиблюючи тезу, науковець загострює увагу на органічній злагодженості всіх кодифікованих параметрів строфотвору з вільною пульсацією ключового словообразу, спрямованих на кінцевий результат виборюваної думки, формальна густина якої «майже не спричиняє словесної сутолки» [1, с. 63]. Тому сонети, на думку дослідника, незважаючи на порівняно незначну кількість, постають у зазначеній збірці (вважаємо, що це стосується

сонетарію поета загалом — Т. Я.) «найспроможнішими естетично формувати велику думку» [1, с. 63], що яскраво ілюструється першим із восьми «Флорентійських сонетів»: Рим — велич, а Флоренція — краса! / Жадав би вік свій провести край Арно, / Де по старих палацах володарно / Дзвенить мистецтва радісна яса. // Жадав би вмерти в час, як небеса / Полощать сяєвом собори зарно, / І, ставши духом, пальцями безкарно / Торкати мрамур чистий, мов роса. // Та ти, о рідний Києве днедавній, / Мене місійно по світах ведеш / І надихаєш, подвигами славний. // Щоб я, тобі лиш відданий без меж, / Окрай Мадон примкнувши злегка вії, / Звитяжно снів Орантою Софії [12, с. 172].

Наостанок Г. Аврахов, звернувши увагу на шестистоповий вимір заключного метропорядку другого за чергою сонета «Тебе увічніла твоя козацька **Слава**» [12, с. 155] (Наголошено Яром Славутичем. Стосується назви скульптури Б. Мухина. — Т. Я.), стверджує, що подібне застосування подовжених рядків разом із відмінами римових «поєднань у катренах і терцетах (завжди п'ятьох «нормових» рим) **належить до суверенних ознак саме українського сонета**» [1, с. 63] (курсив наш — Т. Я.).

Щодо згадок про певні відступи від норми, варто звернути увагу на думку К. Фролової про жанрову **неодмінну** наявність **тези/антитези** навіть у тих творах поета, які виражають «одне органічно-цільне почуття — любов до рідної землі» [13, с. 32]. Своє твердження дослідниця ілюструє **тезою** Яра Славутича «Я так жадав ту землю цілувати...», якою розпочинається сонет, а завершується він **ніби антитезою**: «Не цілував я діл — кропив його слізьми» [13, с. 32–33].

Дуже часто для передачі версифікаційної майстерності Яра Славутича дослідники вдаються до скрупульозного аналізу різноманітних за структурною будовою тропів одного з найбільш характерних творів поета. Так, С. Пінчук для подібного аналізу обирає сонет «Став» із циклу «Херсонські сонети». Спробуємо відтворити структуру аналізу шляхом виокремлення образів у тканині тексту підкресленням з послідовним їх коментарем.

У люстрі вод любуючись на вроду,
Сплітають верби тінявий намет [12, с. 25],

- (1. Ужито метафору за принципом уподібнення.
2. Переоніфікація + метафора за подібністю і функцією.)

І шепче казку сонний очерет,
Забравшись плавом із мілкого броду [12, с. 25].

(Засіб анімалізації образу посиленіми персоніфікаціями.)

Блакитновидувистояну воду
 Легкого вітру не гойдає лет [12, с. 25],

(1. Персоніфікація в поєднанні з неологізмом, тому що означеного прикметника немає в переносному слововжитку.

2. Метонімія, бо функції приписуються предмету.)

Лише, з гіллястих вирвавшись тенет,

Несе полям жадану прохолоду [12, с. 25].

(Також персоніфікація: прикметник надає означуваному слову якість живого предмета.)

Прозоре лоно тихої води,

О як люблю я, вкраявши ходи,

Помилюватись на поважний спокій — [12, с. 25]

(1. Вода, охарактеризована епітетами, уподібнюється іменником-персоніфікацією лоно.

2. Метафора від прямого значення *сповільнити*.)

В незнане царство голубе вікно,

Де ситий короп у сназі високій

Нуртує ставу непокірне дно! [12, с. 25]

(1. Складна метафора, пов'язана з попереднім терцетом.

2. Епітет у складі антропологізації живої істоти.)

Залишаючи під сумнівом вжите дієслово *нуртує* (автор перевів його з неперехідних до розряду перехідних), С. Пінчук робить висновок про великий комплекс дрібних деталей «і як ці деталі допасовані одна до одної і як вони складаються на його (твору — Т. Я.) виняткову художню гармонію» [9, с. 24].

Також однією із характерних тенденцій є розгляд (навіть поєднання) сонетів за певним мотивом. Так, Ф. Погребенник на прикладі сонетів Яра Славутича «Куліш у Венеції» та «Онацький у Римі» пропонує до уваги тісний зв'язок світових образів і мотивів у поєднанні із власне українськими. Герої зазначених творів докладали чимало зусиль для розбудови української культури на світовому рівні (переклад Біблії, створення словника), тому вони змальовуються, на думку дослідника, «широкою рукою» [10, с. 17]: *І він, із Києва амбасадор / Гряде по місту, як новий мотор, / Що прагне простору і поривання. // Літа зникали — запал не зник! / Євген Онацький, трудівник від рання, / Нам італійський переклав словник* [12, с. 175].

Інший дослідник об'єднує розрізнені сонети («Вечір», «Липнева ніч», «Удосвіта») у сонетний триптих, вважаючи його одним із «поетичних досягнень Яра Славутича» [9, с. 26]. Свою тезу С. Пінчук обґрунтовує послідовним аналізом тропів зорового ряду в сонеті «Вечір», де центральним, після персоніфікації місяця, постає метафоричний паралелізм — жовта пожежа і синє скло ріки витворюють образ «українського вечора в стилі живопису Куїнджі» [9, с. 25]: *Гнучи перед зірками стан, / Виходить місяць,*

мов козак на стежу, — // Сріблестим росам ронить блискітки / І мимохідь розпалює пожежу / Над синім склом прозорої ріки [12, с. 26].

Та в наступному сонеті створена поетом образність переміщується із зорового ряду в слуховий, оскільки, на думку дослідника, «ніщо так не підкреслює тиші, як звук» [9, с. 25], тому на перший план знову виступає засіб персоніфікації з диханням прохолодного подуву з яру, з тихими ячменями й мовчазним просом під безмовними знаками метеора в глибині небес.

Особливу увагу С. Пінчук зосереджує знову на звукових образах останнього твору триптиха, але, так би мовити, в іншому реєстрі, коли все пробуджується, і вони «набувають багатодeciбального звучання: деркач у росяному житі кричить, перепілки б'ють у гучні литаври, дзюркотливий спів жайворонка стає лунким» [9, с. 26]. Разом із тим, митець активно задіює візуально-колеристичну гаму персоніфікованого сонячного ранку: *Яка висока й синя вишина! / Полоще гони тиша запашина, / Жовтогарячі зеленіють зорі, // А ген у полі — скільки зір сягне — / Лани застигли в радісній покорі, / Готові стріти сонце осяйне* [12, с. 27].

Отож, ми переконуємося, що всі поетичні засоби підпорядковані створенню оптимістичної візуально-слухової симфонії твору.

Обширна тематична палітра сонетарію Яра Славутича досліджується науковцями у кількох спрямуваннях. Передусім беззаперечною домінантою постає героїчне минуле українського народу. Так, у циклі «Запорожці» увагу дослідників привертають поетичні засоби, серед яких: зміщення уваги із зовнішніх ознак на внутрішні, поєднання конкретності з узагальненням («Прудивус») [11, с. 86–87]; незвичне розгортання тези-антитези — синтези з метою поглиблення інтонаційного багатства твору («Паливода») [11, с. 87]; звернення як до засобів портретної деталізації, так і внутрішнього освітлення (сни-візії в сонеті «Самійло Кішка в турецькій неволі») [11, с. 87]; відступ від канону шляхом не характерної градації слів (дієслово «клянуся» в «Присязі») [11, с. 88]; перевага засобів зображення (короткі експресивні речення, емоційно-забарвлена лексика, зорово-слуховий малюнок тощо) над засобами вираження (триптих «Жовті Води») [11, с. 88] та ін.

Зазначений цикл К. Волинський розглядає з двох позицій: по-перше, як засвідчення поетом успішного володіння строго нормативним, карбованим жанром сонета, і по-друге, сміливо маркованою змістовою концептуальністю, що, в умовах антиукраїнської політики, спрямованої на придушення будь-яких проявів національної свідомості, постало як «вияв безперечної громадянської мужності, українського патріотизму» [2, с. 131].

На переконання Яра Славутича, який постійно оспівував і героїзував визначні події Козаччини, українська земля в усі епохи народжувала волелюбців, мужніх захисників і патріотів. Усі вони — і вигадані персонажі, і ре-

альні історичні особи наділені відповідними чеснотами. Так, І. Немченко, розглядаючи цикли «Запорожці» і «Маєстат булави», підкреслює акцентовану поетом зневагу козаків до смерті («Січовик», «Прудивус»), запорозьку спритність і відвагу в бою («Побратими», «Зварила зілля...»), символізацію богатирської могутності, незламності й вірності рідному краю («Паливода», «Вернигора»). Історичні особи наділені шляхетністю, братолюбством, почуттям справедливості й готовністю до самопожертви (Самійло Кішка (однойменний сонет), Богдан Хмельницький («Хмельницький», «Присяга», «Напередодні»), Максим Кривоніс («Жовті Води»), Петро Калнишевський («Соловецький в'язень»), Іван Виговський («Конотопська слава»), Іван Мазепа (цикл «Маєстат булави») та ін.). Розглядаючи образотворчість народних дум та історичних пісень, активно застосованих поетом (постійні епітети — *«гостра шабля», «буйна голова», порівняння — «стояли в битві — як стіна», художній паралелізм — «Бліда вдова виплакує в журі / Потоки скарг — як чайка над водою», порівняння заперечного характеру — «То не гримить від громовиць, / Не чорні хмари б'ють грозою, — / Співають кулі з гаківниць / І кроплять помстою святою»*), дослідник виокремлює акцентований наголос Яра Славутича на «закоріненості запорожців у національний ґрунт» [8, с. 64–66]. Окрім цього, цитований вище К. Волинський зазначає особливу прихильність діаспорних критиків зокрема до характеристики Прудивуса (як синтезованого уособлення козацтва) в момент його страти: *Він, січовик, дивуючи панків, / Щоб не марніла вдача козаків, / Сідав на палю, запаливши люльку* [12, с. 62].

Учений апелює до твердження В. Державина про вдале осягнення автором «правдивої парнасистської імпазантності й довершеності в історичному образі січовика...» [4, с. 26], нагадуючи, що поезія створювалася в «затиснутій тоталітарними лещатами колонізованої України» [2, с. 133].

В. Маремпольський в аналізі циклу «Запорожці» суголосний попереднім концептам, проте наголошує на узагальненому характері образів козаків, які створюються засобами гіперболи, народними елементами, деталізацією, експресивною динамічністю оповіді, протиставленням ворогуючих сторін шляхом діалогізації («Хмельницький») та домінуючій ідеї державності України, «характерній для всього запорозького циклу» [7, с. 48]. Окрім цього дослідник розглядає невід'ємний складник життя-буття козака-запорожця — вірного товариша коня, персоніфіковані образи Дніпра-Славути і човнів-чайок, повсякденний побут, сімейні та інтимні стосунки козаків («Коні», «Дніпро», «Шинок», «Зварила зілля...», «Ніч»). Для Яра Славутича також надзвичайно важлива структурна послідовність циклу, зокрема у змалюванні центрального персонажа «Запорожців» — гетьмана Богдана Хмельницького [7, с. 47–57].

Цитуючи Славутичеві рядки: *Щоб від Карпат аж по Савур-могилу / Державна воля владно процвіла* [12, с. 68], К. Волинський у контексті наскрізної ідеї утвердження української державності визначає дві «крамоли» для тодішнього політичного устрою СРСР.

По-перше, відверто задекларовані поетом «недопустимі територіальні претензії на Українську державу в межах її пражасновниці Київської Русі» [2, с. 133]. Для переконливості вчений проводить паралель між замовчуванням за радянських часів віршем І. Франка з його сподіванням на те, що «встане Україна від Кубані аж до Сяну річки одна неподільна» [2, с. 133].

По-друге, сприйняття з відповідною каральною реакцією самої згадки про українську державність як злісного підризу «радянських устоїв, сталінської дружби народів», як «протягування буржуазно-націоналістичних (!) сепаратистських ідейок» [2, с. 133].

Ближча поетові історія зображена в циклі «Карби», до якого увійшли твори, позначені «особистісно пережитим, гострим почуттям болю, зумовленого вимушеним прощанням із рідним краєм» [11, с. 89], що, власне, започаткувало тему другої української масової (повоєнної) еміграції, представником якої став і сам поет. Окрім цього, К. Волинський наголошує на подвійній ролі книги як, по-перше, логічного завершення тематичного блоку історико-героїчних, визвольно-самостійницьких, державницьких змагань українського народу впродовж тисячоліть [2, с. 152]. І по-друге, їх же логічного продовження в умовах наростання національно-визвольного руху напередодні і під час Другої світової війни, коли Україна постала перед реальною загрозою знищення поміж «жорнами» двох «змлітаризованих тоталітарних систем: комуністичної й фашистської» [2, с. 152].

Цикл сонетів «1943», на думку дослідників, став своєрідною поетичною інтродукцією дорозгортання мотиву усвідомлення учасниками вимушеного «ісходу» з рідної землі «власної високо-патріотичної місії» [2, с. 152]: *Двосічний меч в обрамленні Тризуба, / Звитяг берло, ми вгору підняли — / Прийдешия воля із неволі мли / І для загарбників сувора згуба!* [12, с. 81].

Ідейно-смісловий зв'язок «Карбів» із попереднім циклом простежується насамперед у ключовому образі Савур-могили, якому надається символічне значення волі, започатковане й закріплене в **козацько-гайдамацькому фольклорі**. Традиція усної народної творчості особливо помітна у сцені сходження на Савур-могилу (пісні про Морозенка та Романа Жамбенка), яка в інших сонетах циклу, за спостереженням В. Просолової, екстраполюється на події недалекого минулого, коли діти України прощалися з нею, відчужені від рідного краю «червоними яничарами» [11, с. 89] або перетворені останніми на полонених-зрадників: *Мов кістяки*

з запалими очима, / Вони бредуть узбіччями шляхів / І мирно мруть під ляскіт нагаїв, / Мнучи пили похилими плечима [12, с. 77].

Напружена градація почуттів автора циклу, виражена риторичними питаннями, окликами, афоризмами, порівняннями, нещадними «своєю образною прямою» [2, с. 154] (*«Як жебраки, ми йдемо на чужину. / Немов безбатченки, бредемо по світу...»*), розряджається останнім сонетом (замком), в якому змальовано «повернення синів степу додому, до батьківських осель» [11, с. 90].

Створені у Канаді «Полярні сонети» (збірка «Завойовники прерій») не вражають колористикою ранніх віршів, що, в оцінці дослідників, зумовлено еволюцією образності поетичних творів Яра Славутича. Серед них виразно постають такі різновиди, як сонет-роздум («Збулось пророцтво...»), сонет-пейзажна замальовка («Зима-різьбяр»), сонет-присвята («Шевченко у Вінніпезі») [11, с. 91]. Разом із тим, твори циклу, на думку Д. Хріненка, мають акцентоване уславлення українця-трудолюбця: «...Хвала і слава мозолям долонь, \ Що вкрили далі буйною ріллею!» [14, с. 106]. Окрім цього дослідник простежує незмінний мотив туги: ліричний герой сумує за теплом Чорного моря, Херсонськими степами, завітчаними берегами Криму [14, с. 106].

Перші приїзди Яра Славутича в Україну (починаючи від 1990 року) покликали до створення, на перший погляд, гостро публіцистичних, а насправді — глибоко філософічних поезій, серед яких знову помітно вирізняється класичний сонет. Автор чітко розмежовує власні симпатії та антипатії; апелюючи до сучасників, нагадує їм про історичне минуле («героїчну боротьбу під Крутами, «руйнівний марш» Москви на Україну» [11, с. 91] і т. ін.); «стогін отруєної нуклідами землі» [11, с. 92] викликає у поета апокаліптичні передчуття. Та все ж, на думку літературознавців, більш переконливим Яр Славутич постає не в прямолінійних інвективах, а в своєму майстерному «метафоричному мовленні» [11, с. 92]: *Гнилі моря на тілі України / Збирають мито з ракових отрут. / І навіть неба голубий редут / Не погамує наступів руїни* [12, с. 341]. Ключовим у сонеті, на думку В. Просолової, є образ новітньої руїни, породжений Чорнобильською трагедією. Саме на нього, як на стрижень, нанизуються експресивно-місткі метафори: «земля болить», «нуклідіві пухлини ятрять лани, що корчаться від скрут» [11, с. 92] та ін. У зазначеному контексті К. Фролова проводить паралелі з порушеними свого часу О. Гончарем проблемами у відомому романі та статті В. Коваля «Собор і навколо Собору» зокрема. Ця книга, наголошує дослідниця, «не лише про літературу, це книга про добу, побудована вона на конкретних фактах» [13, с. 33–34]. Такий компаративістський підхід дає можливість загалом звернутися до української літератури доби шістдесятництва з різницею лише в часовій відстані.

Завершуючи розмову про сонет, слід нагадати ще три вияви іпостасі Яра Славутича, дотичні означеного жанру. По-перше, поет мав безпосереднє відношення до врятування разом із В. Чапленком авторських рукописів збірки М. Зерова «Sonnetarium», яка була видана М. Орестом з передмовою В. Державина «Поезія Миколи Зерова і український класицизм» 1948 року. По-друге, у мартирологу «Розстріляна муза», на думку М. Чабана, Яр Славутич як літературознавець дає високу оцінку хисту Зерова-сонетиста, надто «коли він заглиблювався в історію, або виливав свої враження від прочитаних книжок, чи «студіював» зоряне небо (цикл «Зодіак») [15, с. 162]. Окрім цього, Яр Славутич робив особливий наголос на справжній гармонії в сонетах М. Зерова, що досягалось шляхом забарвлення епічної врівноваженості «поривною ліричністю» [15, с. 162]. По-третє, як автор-упорядник науковець у додатку публікує вибрані твори лідера п'ятірного грона («Князь Ігор», «Київ з лівого берега», «Саломея», «Аристарх», «Аргонавт» та ін.), завдяки чому добірний стиль, класична простота поезій М. Зерова «постають перед читачем у кращих зразках» [15, с. 163].

Загалом сонетарій Яра Славутича увиразнює еволюційний рух по висхідній: від характерного опису (нерідко на біографічній основі) з домінуванням відкритих емоцій та простих засобів їх вираження до зрілого лірико-філософського роздуму [11, с. 93]. Отже, сонет служив поетові в різні періоди його життя виразником інтимних почуттів і засобом рецепції суспільних процесів, тобто канонічний жанр був дією «формою реалізації задумів» [11, с. 92] письменника, науковця, громадського діяча.

Використані джерела та література:

1. Аврахов Г. Відчуття мускулистого слова: Маєстат / Григорій Аврахов // Запорізький збірник. – К.: Дніпро, 1998. – С. 58-65.
2. Волинський К. Яр Славутич. Літературний портрет / Кость Волинський. – К.: Дніпро, 1994. – 230 с.
3. Демченко В. Чесна гра майстра / Володимир Демченко // Поетика Яра Славутича. – К.: Дніпро, 1999. – С. 145-164.
4. Державин В. Поезія Яра Славутича / Володимир Державин // Творчість Яра Славутича. Статті й рецензії. Упорядкував Володимир Жила. – Едмонтон: Видання ювілейного комітету, 1978. – С. 22-27.
5. Захаркін С. «Плоди коштовної краси» (Про стиль перекладів Яра Славутича з Джона Кітса) / Степан Захаркін // Херсонський збірник. – К.: Дніпро, 1998. – С. 103-116.
6. Качуровський І. Метрика Яра Славутича / Ігор Качуровський // Херсонський збірник. – К.: Дніпро, 1998. – С. 82-87.
7. Маремпольський В. Поетичне слово про Запорозьку Січ / Василь Маремпольський // Запорізький збірник. – К.: Дніпро, 1998. – С. 44-57.

8. Немченко І. Метрика та строфіка Яра Славутича / Іван Немченко // Поетика Яра Славутича. – К.: Дніпро, 1999. – С. 33-56.
9. Пінчук С. Поет чіткої, досконалої форми (З поетики ранньої творчості Яра Славутича) / Степан Пінчук // Херсонський збірник. – К. : Дніпро, 1998. – С. 16-28.
10. Погребенник Ф. Яр Славутич (Штрихи до портрета) / Федір Погребенник // Січеславський збірник. – К. : Дніпро, 1999. – С. 7-28.
11. Просалова В. «Виваженим словом». Сонети Яра Славутича / Віра Просалова // Січеславський збірник. – К.: Дніпро, 1999. – С. 84-93.
12. Славутич Яр. Твори. Том перший / Яр Славутич. – К.: Дніпро; Едмонтон, Славута, 1998. – 482 с.
13. Фролова К. Запричастілось Духом полум'яним! / Клавдія Фролова // Запорізький збірник. – К.: Дніпро, 1998. – С. 25-43.
14. Хріненко Д. Завойовники прерій Яра Славутича – історико-художній документ української діаспори в Канаді / Денис Хріненко // Херсонський збірник. – К.: Дніпро, 1998. – С. 103-108.
15. Чабан М. Наукова діяльність Яра Славутича / Микола Чабан // Січеславський збірник. – К.: Дніпро, 1999. – С. 151-184.

[illegible]

Збірник
(видання, що продовжується)

**«Між Бугом і Дніпром
Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України»**

Випуск XVIII'2024

Верстка:
Вячеслав Сорокін

Поліграфічно-видавниче підприємство
ТОВ «Поліграф-Сервіс»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК №3386
25006, м. Кропивницький, вул. Садова, 88-А
моб.: (067) 521 24 81
E-mail: ps338534@gmail.com
www.poligraf-service.com.ua

Підписано до друку: 10.12.2021 р. Формат 45х64 1/16
Папір офсет. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14,5
Наклад 100 прим.